

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI**

**FUKAHÂNIN KADIN TASAVVURUNUN İCTİHADÎ
HÜKÜMLERE YANSIMASI**

(DOKTORA TEZİ)

Vildan SALİ DUMAN

BURSA – 2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

FUKAHÂNIN KADIN TASAVVURU NUN İCTİHADÎ
HÜKÜMLERE YANSIMASI

(DOKTORA TEZİ)

Vildan SALİ DUMAN

Danışman:

Prof. Dr. Ali KAYA

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim, İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda **711523010** numaralı **Vildan SALİ DUMAN**'ın hazırladığı “**Fukahânın Kadın Tasavvurunun İctihadî Hükümlere Yansıması**” konulu Doktora ile ilgili tez savunma sınavı, 09/08/2022 günü 16.00 – 17.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **BAŞARILI** olduğuna **OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ali KAYA

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Prof. Dr. Halil İbrahim Acar

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Prof. Dr. Vejdi Bilgin

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Prof. Dr. Recep Cici

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM
ÜNİVERSİTESİ

Üye

Prof. Dr. Vecdi Akyüz

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

09/08/ 2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 09/06/2022

1- Tez Başlığı / Konusu: **Fukahânın Kadın Tasavvurunun İctihadî Hükümlere Yansıması”**

2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 200 sayfalık kısmına ilişkin, 09/06/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur.

3- Uygulanan filtrelemeler:

4- Kaynakça hariç

5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/06./2022

Adı Soyadı: Vildan SALİ DUMAN

Öğrenci No: 711523010

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: İslam Hukuku

Statüsü: Doktora

Danışman

Prof. Dr. Ali KAYA

09/06/2022

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Fukahânın Kadın Tasavvurunun İctihadî Hükümlere Yansıması” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Vildan SALI DUMAN

Öğrenci No : 711523010

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Programı :İslam Hukuku

Tezin Türü : Doktora

ÖZET

Yazar adı soyadı	Vildan SALİ DUMAN
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Temel İslâm Bilimleri
Bilim dalı	İslâm Hukuku
Tezin niteliği	Doktora
Mezuniyet tarihi	.../.../20...
Tez danışmanı	Prof. Dr. Ali KAYA

Fukahânın Kadın Tasavvurunun İctihadî Hükümlere Yansıması

Kadın konusu, ilmî, dinî, felsefî pek çok alanda araştırmalara konu olmuş; sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda kadının konumu, psikolojik, biyolojik ve fizyolojik yapısı ile ele alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada özellikle milâdî 7-13. yüzyıllar ile 18-21. yüzyıllar arasında yaşamış fukahânın, yaşadığı dönem, kültür ve coğrafya içerisinde kendi kişisel zaafı, değerleri ve mizacının da etkisiyle oluşan kadın tasavvuru ortaya çıkartılmaya çalışılmış ve bu tasavvur neticesinde oluşan ictehadî hükümlere yer verilmiştir.

Çalışma giriş ve sonuç kısımları hariç, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kadın tasavvurunun kilit noktası diyebileceğimiz kadının yaratılışı ile birlikte fitrî, karakteristik, dinî ve hukuksal özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde fukahânın kadına yüklediği özellikler ve fukahânın mizacı, değişim karşısındaki tutumu, mezhep taassubu gibi etkenlerin kadın tasavvuruna etkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde fukahânın zihninde oluşan kadın tasavvurunun ibadet hayatı ve özel hukuk hükümlerine etkisi incelenirken, dördüncü bölümde de kamu hukuku alanındaki ictehadî hükümlere etkisi, hükümlerin gerekçeleri üzerinde tartışmalar ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Genel olarak sünnî mezheplerin görüşleri alınmış, gerekli görüldüğünde bahsedilen zaman aralığının dışına çıkmıştır. Tümevarım ve tümdengelim yöntemi ile tahlil ve mukayese metodu kullanılmıştır.

Çalışmada dönemler arası farklılıklara rağmen, bazı konular dışında fukahânın zihnindeki kadın tasavvurunda değişiklik olmadığı, kadının temel özellikleri açısından değişime kapalı, sosyal ve siyasal konumu açısından değişime açık bir bakış açısı sergilendiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İslâm Hukuku, Fukahâ, Kadın, Tasavvur, İctihad.

ABSTRACT

Name & surname	Vildan SALİ DUMAN
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Basic Islamic Sciences
Subfield	Islamic Law
Degree awarded	Ph.D.
Date of degree awarded	...../...../20...
Supervisor	Prof. Dr. Ali KAYA

Reflections of Fuqaha's Conception of Women on Their Judgments of Ijtihad

The subject of women has been the issue of many scientific, religious and philosophical studies. The position of women in social, political, and economic terms has been tried to be determined by considering their psychological, biological, and physiological structure.

This study, especially with the effect of their weaknesses, values, and temperaments within their own culture, context, and geography of the fuqaha who lived between the 7-13th and especially 18-21th centuries examine their women imagination. Subsequently, the ijtihad judgments that emerged as a result of this imagination are included.

The study consists of four chapters, excluding the introduction and conclusion parts. In the first chapter, the creation of the woman, which we can call the key point of the imagination towards women, as well as her natural, characteristic, religious, and legal characteristics are discussed. In the second part, the characteristics of the fuqaha to women and the effects of factors such as the temperament of the fuqaha, his attitude towards change, and sectarian fanaticism on the imagination towards women are examined. In the third chapter, the effect of the imagination of women formed in the minds of the fuqaha on the life of worship and the provisions of private law has been examined. In the fourth part, the effects of the ijtihad provisions in the field of public law, discussions, and evaluations on the justifications of the provisions are given.

In general, the views of the Sunni sect were taken, and when necessary, the aforementioned time interval was exceeded. Inductive and deductive methods as well as analysis and comparison methods were used.

In the study, despite the differences between periods, it was observed that there was no change in the imagination of the fuqaha about women, except for some issues. Accordingly, it has been observed that a woman's perspective is closed to change in terms of her basic characteristics and open to change in terms of her social and political position.

Keywords: Islamic Law, Fuqaha, Women, Imagination, Ijtihad.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	iii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ÖNSÖZ	xii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEMEL BAZI TABİRLER.....	3
5. ARAŞTIRMANIN PLANI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN TASAVVURUNU OLUŞTURAN KADININ FITRÎ, KARAKTERİSTİK, DİNÎ VE HUKUKÎ ÖZELLİKLERİ

1. KADININ YARATILMASI.....	6
1.1. Erkeğin Eğe Kemiğinden Yaratılmış Olması	6
1.2. Geçmiş Şeriatlerin Havvâ Algısının İslâm'a Yansıması	15
1.3. Havvâ'nın İhaneti ve Kadın Yaratılmak Suçu	19
2. KADININ FITRÎ ÖZELLİKLERİ.....	25
2.1. Aklî Melekelerini Kullanma Kabiliyeti Bakımından Eksik Olması	25
2.2. Bürûdet ve Rutubet Sebebiyle Unutkan Olması	28
2.3. Bâkire veya Dul Olması.....	29
2.4. Kısır veya Doğurgan Olması	31
2.5. Tarla Olması	32
2.6. Elbise Olması.....	34
2.7. Genç ve Güzel Olması	35
2.8. Sâliha veya Nâşize Olması	36
3. KADININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ.....	37
3.1. Zayıf ve Korunmaya Muhtaç Olması	37
3.2. Bağımlı Olması	39

3.3. Özgürlüğüne Düşkün Olması.....	40
3.4. Aklın Yerine Duygularını Koyması.....	40
3.5. Özel Hallerin Kadının Hayatına Yansıması.....	42
4. KADININ DİNÎ VE HUKUKÎ ÖZELLİKLERİ	44
4.1. Ehliyet Sahibi Olması	44
4.2. Velâyet Sahibi Olması	45
4.3. Kul Olma ve İbadet Sorumluluğu	47
4.4. Hak Arama Özgürlüğü.....	48
4.5. Cezaî Sorumluluğu	48

İKİNCİ BÖLÜM

FUKAHÂNIN KADINA YÜKLEDİĞİ ÖZELLİKLER VE FUKAHÂNIN KADIN TASAVVURUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

1. FUKAHÂNIN KADINA YÜKLEDİĞİ ÖZELLİKLER	50
1.1. Dinî Yükümlülükler Bakımından Eksik Olması.....	50
1.2. Uğursuz Olması	50
1.3. Değersiz Olması.....	52
1.4. Cehennemlik Olması.....	54
1.4.1. Aşırı Lanet Etmesi ve Kocasına Karşı Nankör Olması	54
1.4.2. Erkeği Baştan Çıkarması	56
1.4.3. Cehennemlik Olmasını Gerektiren Diğer Suçların Bulunması.....	56
1.5. Fitne Unsuru Olması	57
1.6. İtaat Yükümlüsü Olması	62
1.6.1. Çalışma Hayatı.....	67
1.6.2. İbadet Hayatı.....	68
1.6.2.1. Mescide Gitmesi ve Cemaate Katılması	69
1.6.2.2. Seferîlik Hükümlerinde Kocaya Tâbi Olması	71
1.6.2.3. Nâfile İbadetlerde Koca İznine Tâbi Olması	71
1.6.2.4. Hac Yolculuğunda Kocanın İznine Tâbi Olması.....	74
1.7. Aile Hayatı.....	75
1.7.1. Cinsel İtaat ile Yükümlü Olması	75
1.7.2. Aile Meskeninden Çıkarken ve Anne-Baba Ziyaretinde İzin Alması	80
1.7.3. Kadının Anne Olmasının Evde Bulunmasını Gerektirmesi.....	80
2. FUKAHÂNIN KADIN TASAVVURUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	83
2.1. Fukahânın Mizacı ve Bireysel Özellikleri	83
2.2. Fukahânın Medenî Durumu	87
2.3. Kadının Tehdit Unsuru Olarak Görülmesi.....	91
2.4. Mezhep Taassubu	97
2.5. Tarihsel Gerçeklik ve Toplumsal Realite	98
2.6. Çevresel ve Coğrafi Değişim Karşısında Fukahânın Tutumu	101
2.7. Fukahânın Eril Özelliğini Ön Plana Çıkarması	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KADIN TASAVVURUNUN İBADET VE ÖZEL HUKUK ALANI
HÜKÜMLERİNE ETKİSİ

1. İBADETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ.....	111
1.1. İdrarın Necis Sayılması.....	111
1.2. Abdest - Gusül	114
1.3. Namaz	116
1.3.1. Cemaate Katılması.....	118
1.3.2. Cemaat Safındaki Yeri.....	126
1.3.3. İmam Olması.....	128
1.3.4. Cenaze İşlemlerinde Kadının Durumu	131
1.4. Hac	142
1.5. Zekât	144
1.6. Özel Hallerde İbadetler.....	145
1.7. Akîka Kurbanı.....	151
2. ÖZEL HUKUK ALANI İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ.....	152
2.1. Ehliyet ile İlgili Hükümler.....	152
2.1.1. Hukukî Tasarruf Ehliyeti	152
2.1.2. Evlenme - Boşanma Ehliyeti	153
2.2. Velâyet ile İlgili Hükümler.....	155
2.2.1. Hidâne.....	156
2.2.2. Radâ‘	158
3. AİLE HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE etkisi.....	159
3.1. Kadının İtaat ile Yükümlü Olması.....	159
3.2. Nâşizeye Uygulanacak Tedbirler.....	164
3.3. Ehl-i Kitapla Evlilik.....	166
3.4. Kadına Has Biyolojik Özelliklerinin Olması.....	169
4. BORÇLAR HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ	171
4.1. İvazlı Akitleri Yapma Ehliyeti.....	172
4.2. Teberru Akitleri Yapma Ehliyeti	172
5. MİRAS HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ.....	175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KADIN TASAVVURUNUN KAMU HUKUKU ALANI HÜKÜMLERİNE ETKİSİ

1. SİYASAL HAKLAR İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ	179
1.1. Seçme-Seçilme Hakkı.....	179
1.2. Devlet Başkanı Olması	181
1.3. Milletvekili Olması	190
1.4. Bakan Olması.....	192
2. SOSYAL HAKLAR İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ	193

2.1. Örtünme, Süs ve Ses	194
2.2. Eğitim Hakkı.....	199
2.3. Çalışma Hakkı.....	202
2.4. Seyahat Hakkı.....	213
3. CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ	220
4. YARGILAMA HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ	225
4.1. Hâkim Olması	225
4.2. Şahitlik Yapması.....	228
5. ULUSLARARASI HASMANE MÜNASEBETLER HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ.....	242
DEĞERLENDİRME	247
KAYNAKLAR	250
ÖZGEÇMİŞ	278

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah'a (c.c.) hamdeder, O'nun sevgili habîbi Hz. Muhammed'e salât-ü selâm ederim.

İlk insan Hz. Âdem'in yaratılışı ile başlayan kadının hikâyesi farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda ve farklı dinlerde dilden dile dolaşmışsa da bu hikâyenin sonu gelmeyecek gibi görünmektedir. Kadın kimdir/nedir sorusunun cevabını aradığımızda karşımıza çıkan kaynaklarda, ilk yaratılışından bugüne kadar, ontolojik, antropolojik, fizyolojik, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik vs. alanlardaki durumunun; kul, birey, eş ve anne olma gibi hallerinin fikhî hükümlere yansımaları ile ele alındığı görülmüştür. Erkeğin kim veya ne olduğunun cevabı az sayıda kaynakta yer alırken, kadına dair soruların çok sayıda kaynakta cevap buluyor olması, eskiden olduğu gibi halen tartışıldığını göstermektedir.

Feminist söylemde bir türlü erkeğe eşitlenemeyen kadının, köle olarak görülmesi; İslâmî söylemde ise anneliğinin yüceltilerek neslin devamında tek etken muamelesi yapılması, şeytanla özdeşleştirilmesi, cinsel itaatsizlik halinde maddî ve mânevî yaptırımlara maruz kalması kadının, hep öteki muamelesi görmesine sebep olmuştur. Allah katında değer ve önem açısından erkekten hiçbir farkı olmayan kadının, toplum nezdindeki konumu belirlenirken farklı rollere sahip olması ve hukukî statüsündeki kısıtlamalar onun ikincil pozisyonda görülmesine sevketsede de bu farklılıklar kadının aşağılanmasına sebep olarak gösterilmemelidir.

Cinsiyet tercihi olmaksızın dünyaya gelen kadın, ona biçilen değer, yapıştırılan etiketler ve sürekli bir problem gözüyle bakıldığı yaşam içinde hem kul hem insan hem de kadın olmanın farkındalığı ve Havvâ'dan bu yana, bitmeyen bir suç ve cezalar dizini içinde kendi olmaya mücadele vermektedir. Dünya değişim içindeyken, algılar, görüşler, paradigmlar değişirken kadın ve kadın tasavvurunun değişimi kaçınılmazdır. Kadın varlık bağlamında Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) göre sorun teşkil etmezken, yüzyıllardır devam eden kadın sorununun 'insan' kaynaklı olduğu görülmektedir. Ve bu sorunun çözümünde objektif bir bakış açısı sergilenmesi gereklidir.

Tez yazım aşamasında gelmek istediğim son nokta olan bu paragrafta iki yıllık pandemi sürecini de içine alan çalışma sürecinde öncelikle, gerek yüzyüze gerekse online

görüşmelerde söylediği sözler ve sorduğu sorularla aklımı karıştıran, bulduğum cevaplarla tezime yön veren, desteğini üzerimden çekmeyen, misafirperver, merhametli ve dik duruşlu değerli hocam Prof. Dr. Ali Kaya'ya, tezimin ilk oluşum evresinde yardımlarını eksik etmeyen ve ilk Tez İzleme Komitesi'nde bulunan hocalarım Prof. Dr. Recep Cici ve Prof. Dr. Kemal Ataman'a, halen Tez İzleme Komitesi üyeleri olarak bulunan, fikir ve önerileri ile yol gösteren Prof. Dr. Vejdi Bilgin ve çalışmamda eserlerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Acar'a, fıkıh usûlü tedrisinde elimizi bırakmayan Doç. Dr. Abdürrahim Kozalı'ya, mâruf hizmetlerde bulunan hocam Doç. Dr. Mehmet Salih Kumaş'a, makale okumalarıyla ufkumuzu aydınlatan Dr. Eren Gündüz'e çok teşekkür ederim. Okulumuzun iftihar vesilesi olan hocalarım Prof. Dr. Hamdi Döndüren ve Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz'a sağlıklı ömürler diler, rahmetli hocam Mahmut Kanık'ı hayırla yâdedirim.

Bu meşakkatli yolda dualarıyla ve bana olan inançlarıyla yanımda olan anneme ve babama, varlıklarına her daim şükrettiğim sabırlı evlatlarım Bera ve Verda'ya müteşekkirim. Tevfik Rabbimdir.

KISALTMALAR

akt.	Aktaran
a. mlf.	Aynı Müellif
bk.	Bakınız
c.c.	Celle Celâluh
ed.	Editör
Erişim	Erişim Tarihi
H.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazreti
md.	Madde
nşr.	Neşreden
öl.	Ölüm Tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
r. anha	Radıyallahu anhâ
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDK.	Türk Dil Kurumu
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
ts.	Tarihsiz
vb.	ve benzerleri
vd.	ve devamı
vs.	vesaire
y.y.	Yayıncı yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Derin anlayış sahibi olan fukahânın, ictihadî hükümler verirken içinde bulunduğu sosyal ve kültürel çevrenin etki ve izlerinden uzak kalamayacağını tabîî karşılamak gerekir. Bireysel ve toplumsal kuralların oluşum aşamasında, objektif davranma hassasiyeti gösteren fukahânın, bazen bundan uzak kalarak, sübjektif değer ve yargıları ile ön plana çıktığı; kadını tanıma ve tanımlama çabası, toplumsal kodlamaların etkisi altında gerçekleşirken, fukahânın psikolojik, biyolojik ve medenî halinin dahi kişisel görüşlerinde etkili olduğu, hükümlerin sadece nassa uygunluğu dahilinde gerçekleşmediği görülmektedir. Yaşanılan dönem, coğrafya, kültür ve mezhep farklılıkları ile ictihadî hükümlerde göze çarpan bireyselliğin, İslâm hukukunun oluşumu ve uygulamalarında etkin olduğu da söylenebilir.

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) günümüze kadar gelen dönemler içerisinde, kadın konulu hükümlerde -taabudî olanlar dışında- mezhepler arasında farklılıklar yaşansa da genel olarak olumsuz düşünce biçimi değişmemiştir. İslâm hukukunun dinamik yapısı ve esnekliğinin diğer konulara nazaran kadın konusunda pasif kaldığı için, fukahâ ve kadının sorumluluğunun birlikte ele alınmasının gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Fukahânın 'kadın' hakkında genellikle olumsuz bir tasavvura sahip olmasına, Kur'an ve sünnetin doğru anlaşılmasında ve yanlış yorumlanması, toplumsal gerçeklerin göz ardı edilmesi ve uydurma olduğu tespit edilmiş rivayetlere dayanılarak toplumun kadın konusunda yönlendirilmesinin sebep olduğu düşünülmektedir. Fukahâ kadın tasavvurunu genel olarak erkek bazlı ele almış ve erkek üzerinden tarif etmiştir. Bu bağlamda erkek asıl kadın fer', erkek metbû kadın tâbî, erkek mutâ' kadın mutî' şeklinde bir ayırım yapıldığı, kadın birey olarak ele alınmak istense de kadının varlığının, erkek varlığı karşısında konumlandığı görülmüştür. Bu bağlamda kadın sorunu ve sorusunun cevapları, fukahâyı anlayarak/anlamaya çalışarak tahlil edilecektir.

Çalışmanın konusu, İslâm hukuku bağlamında ilk/klasik ve son/modern dönemde, kadının fukahâ tarafından nasıl tasvir edildiğini araştırmak, incelemek ve değerlendirmektir. Bazı hükümlerin taabudî olması sebebiyle ictihada kapalı olması veya fukahânın kadın tasavvurunu yansıtmaması sebebiyle, kadına dair bütün ictihadî

hükümlere yer verilmemiştir. Kadının yaratılışından itibaren, hükümlere konu olan, ibâdat, muâmelât, ukubat, münâkehât ve ferâizden ilgili bölümler ile kadının tasavvurunda etkili olan kadına ve fukahâya dair özellikler konu olarak ele alınmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmada ilk/klasik ve son/modern fikhında kadınlarla ilgili verilmiş icthadî hükümlerde ve yapılmış yorumlarda, içinde yaşanan sosyokültürel çevrenin, coğrafyanın, kişinin mizacı ve biyolojik-psikolojik hallerinin etkisi ortaya çıkarılmak, fukahânın zihnini hangi konuların meşgul ettiği araştırılmak istenmiştir. Mezhep içinde ve farklı mezheplere mensup olan fukahânın, kadın tasavvurundaki farklılıklar ve benzerliklerinin tespiti ile bunların İslâm hukuku sistemine olan olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu sosyal ve fikhî araştırmanın amacı, nasların çizgisinden ayrılmayarak, kadına verilen insanî değer ve hakların, modern zamanlarda kazandığı anlamı ile kadını yeniden tanımak, tanımlamak ve anlam bulmasını sağlamaktır.

3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmada kadının tek başına alınması amaçlansa da Hz. Âdem'in uzantısı şeklinde yaratılmasına dair söylemlerin varlığı ve bugüne kadar gelen kadın tasavvurunda etkili olan anlayış çerçevesinde kadın, önce erkek, sonra aile ve toplum karşısındaki konumuna göre değerlendirilmiştir. Kadın konusu başlı başına girift olmasına rağmen ele alınan konuların birbiriyle uyumu göz önüne alınmaya, insicam sağlanmaya çalışılmıştır. Kadın ile ilgili konular ve hükümler karmaşık ve yer yer çelişkili görünse de kendi bağlamında yani yaşanan dönem, kültür ve coğrafyada tutarlı olduğu görülmüştür.

Konuların ele alınış biçimi, delilleri ile, ilk dönemden son döneme kadar fukahânın görüşlerinin değerlendirmesi şeklinde olmuştur. Bazı konular modern dönemde ortaya çıktığı için ağırlık son dönem fukahâsına ve araştırmacılarına verilmiştir.

Kazuistik yöntem ile, tümevarım ve tümdengelim yöntemi kullanılmıştır. Dönemler arasında geçişler olduğu için mukayese yöntemine de başvurulmuştur. Çalışmada bütüncül bir bakış açısı altında bilgiler toplanmaya çalışılmıştır.

Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi fukahâsının görüşlerine müracaat edilmiş, İbn Hazm, Muhyiddîn İbnü'l- Arabî, İbn Teymiyye ve Şevkânî gibi âlimlerin görüşlerinden

de faydalanılmıştır. Her konuda mezhep sırası gözetilmemiş, meselede dikkat çekici hüküm veren mezhep veya fukahâ esas alınmıştır. Konu çağdaş bir problemse, günümüz İslâm hukukuçularının görüşlerine ağırlık verilmiştir.

Çalışmanın sınırları Hz. Peygamber'den (s.a.v.) başlayarak 7-13. yüzyıllar ve 18-21. yüzyıllar olarak ele alınmış, kadına dair düşüncelerin seyrindeki değişimler ve yorumlardaki farklılıkların bir bütün içerisinde ele alınması gerektiğinde dönem ve konu sınırlamasına gidilmemiştir.

Müslüman kadının esas alındığı çalışmada tekrara düşmemek adına kadın ifadesine yer verilmiştir. Kadın konusunda İslâm hukuku esas alınmakla birlikte klasik ve modern, yerli ve yabancı fıkıh eserlerinden başka, tefsir, hadis, kelâm gibi islâmî kaynaklar ile ontoloji, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe, siyaset, iktisat gibi birçok alana dair kaynaktan faydalanılmıştır.

Çalışmada ismi geçen fukahânın ölüm tarihleri ilk geçtiği yerde hicrî ve milâdî olarak birlikte verilmiştir. Tez yazım kılavuzu olarak da Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün belirlediği İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon esas alınmıştır.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEMEL BAZI TABİRLER

Çalışmada 7-13. yüzyıllar ilk/klasik dönem, 18-21. yüzyıllar son/modern dönem olarak adlandırılmıştır. Aradaki yüzyıllar dönem olarak değerlendirilmemiş, kadın tasavvurunda önemli bulgulara ulaşılan âlimlere yer verilmiştir. İlk dönemde yaşayanlar için fukahâ kelimesi kullanılırken, son dönemde yaşayanlar için İslâm hukukçusu ifadesi tercih edilmiştir. Bazı yerlerde müctehid, fukahâ yerine kullanılmış; hâkim ve kadı daha çok fukahânın taşıması gereken özelliklerin belirtilmesinde kullanılmıştır.

Çalışmada sıkça geçen kelimelerden tasavvur, bir şeyin insan zihninde şekillenmesi ve tasarlanması; asıl olanın sûretinin insan zihninde form bulmasıdır ki burada fukahânın zihninde oluşan kadın portresi ele alınmaya çalışılacaktır. Tasavvur sübjektif bir kavramdır. Tezahür ile, görünmeyen/soyut bir şeyi görünür/somut duruma getirme hareketi, fukahânın zihin dünyasında oluşan kadın tasavvurunun hayat bulmuş hali kastedilmektedir. Toplumsal kodlama ifadesi ise, içinde yaşanılan dönem ve coğrafyanın sosyokültürel, ekonomik, siyasî etkenleri ile örf-adet ve geleneklerin oluşumudur.

5. ARAŞTIRMANIN PLANI

Çalışma giriş ve sonuç hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kadın hakkında oluşan olumsuz tasavvurun başlangıcı olan kadının yaratılışı ile konuya giriş yapılmıştır. İlk kadın Hz. Havvâ'nın ilk insan Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı için eksik ve noksan olduğuna dair rivayetlerin etkisinin İslâm hukukundaki izdüşümleri gösterilmeye çalışılmıştır. Kadının sahip olduğu fitrî, karakteristik, dinî ve hukukî özellikleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, fukahânın kadına yüklediği özellikler ve kadına yaklaşımına etki eden mizaç, kişisel değerler, kültürel kodlamalar gibi etkenlerin fukahânın kadın tasavvuruna etkisi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, fukahânın objektif ve sübjektif yaklaşımlarını içeren kadın tasavvurunun ibadet hayatı ve özel hukuk alanlarındaki ictihadî hükümlere etkisi irdelenirken, dördüncü bölümde ise kadın tasavvurunun kamu hukuku alanındaki ictihadî hükümlere etkisi incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışma, kadın konulu hükümleri tek tek almak yerine, kadın tasavvurunda hem kadın hem fukahânın etkili olduğu hükümler üzerinde durmayı gerektirmiştir. Ayrıca bahsi geçen hükümlerde ayrıntılı bilgi vermek değil, Fukahânın bu hükümleri verirken neleri dayanak aldığını göstermek amaçlanmıştır.

Çalışma uzun bir dönem ve yoğun konular içerdiği için ilk dönem ve son dönem fukahâsının yaklaşımlarındaki değişimi ortaya koyabilmek için mukayese yönteminden istifade edilmiştir. Her fukahâ kendi sosyokültürel ve özel şartları içinde değerlendirilmeye çalışılmış, bugünün değerleri ile dünü eleştirmekten uzak kalınarak, fukahâyâ haksızlık ve saygısızlık yapılmamaya, fukahâ ile empati kurulmaya çalışılmıştır.

Âyet meâlinde Diyanet yayınları ve internet sitesi esas alınmış, tefsirlerde kadın konusunda açık-net ve farklı düşünen müfessirler ile hadislerde sahih olanlarla birlikte, uygulamada yer etmiş uydurma hadislere de yer verilmiştir. Bazı âyetlerin tefsirinde, yüklenen farklı mâna ve yanlış yorumların kadın tasavvurunda oluşan negatif yaklaşımlara öncülük ettiği görülmüştür. Bu durum, meseleye kimi zaman ön yargılı ve eleştirel bakılmasına sebep olmuştur.

Çalışmada, Arapça eserlerin kullanılmasına gayret edilmiş, bilgiye ulaşılmasında güçlük yaşandığında tercümeleri kullanılmıştır. Konu sınırlamasına gidilmediğinden, kadın

tasavvurunda yelpaze geniş tutulmaya çalışılmış, son dönem fukahâsında Türk İslâm hukukçuları ile sınırlı kalınmamıştır. İslâm hukuk literatüründe yer alan kitap, tez, makale vs. kaynak olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN TASAVVURUNU OLUŞTURAN KADININ FITRÎ, KARAKTERİSTİK, DİNÎ VE HUKUKÎ ÖZELLİKLERİ

1. KADININ YARATILMASI

1.1. Erkeğin Eğe Kemiğinden Yaratılmış Olması

Kur'an-ı Kerîm'de insanın yaratılışında cinsiyet ayırımına gidilmediği, insanın beşer ve halife olarak nitelendirildiği görülmektedir:

“Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu.”¹

“Hani rabbın meleklere: Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir beşer/insan yaratacağım, demişti.”²

“Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (dölleniş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihâyet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”³

“Beşer/İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O’dur. Rabbın üstün kudret sahibidir.”⁴

“O’nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz.”⁵

“Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi birbirinize eş kıldı. O’nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. Bir canlının ömrünün uzun

---

¹ el-Bakara 2/30.

² el-Hicr 15/28.

³ el-Mü’minûn 23/12-14.

⁴ el-Furkân 25/54.

⁵ er-Rûm 30/20.

*olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır.”*⁶

*“Hani rabbın meleklere demişti ki: ‘Ben çamurdan bir beşer/insan yaratacağım.’”*⁷

*“Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O’dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşınca, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefât eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız.”*⁸

İlk insan olarak nitelenen Hz. Âdem’in yaratılışına dair detaylı bir anlatım mevcut iken,⁹ Hz. Havvâ’nın adı anılmaksızın birkaç atıf dışında kendisinden bahsedilmemesi; cennete yerleşmeleri, yasak meyveden menedilmeleri, şeytana uyup yasak meyveden yemeleri, tövbe edip yeryüzüne inmelerinin hep ‘birlikte’ olması Âdem ile Havvâ’nın yekvücut insanı temsil ettiklerini ve cinsiyet merkezli bir anlatımın olmadığını göstermektedir.¹⁰

Kadının yaratılışı, topraktan, kaburga kemiğinden ve tek bir nefisten yaratılma şeklinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına dair âyet bulunmamasıyla birlikte, Kitâb-ı Mukaddes ile sahihliği tartışılan ve İsrâîlî kaynaklı olduğu ileri sürülen hadislerle¹¹ bakılacak olursa, bu kanaatin oluşmasında etkili olduğu görülecektir:

“Sonra, ‘Âdem’in yalnız kalması iyi değil, O’na uygun bir yardımcı yaratacağım’ dedi. Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem’e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Âdem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. Rab Tanrı Âdem’e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Âdem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem’e getirdi. Âdem, ‘İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir’ dedi, O’na ‘Kadın’ denilecek, çünkü o adamdan alındı. Bu

⁶ Fâtır 35/11.

⁷ Sâd 38/71.

⁸ el-Mü’min 40/67.

⁹ Sâd 38/71-72; el-A’râf 7/11.

¹⁰ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüşü", *İslam Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 16.

¹¹ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 258-276; Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı* (İstanbul: Rağbet yayınları, 2001), 273.

nedene adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak.”¹²

“Kadın, kaburga kemiği gibidir. Eğer sen onu doğrultup düzeltmeye kalkarsan kırarsın. Eğer ondaki eğrilikle beraber ondan faydalanmak istersen, ondan faydalanabilirsin.”

“Her kim Allah'a ve son güne îmân ediyorsa, o mü'min kişi komşusuna ezâ etmesin. Bir de kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz! Çünkü onlar kaburga kemiğinden yaratılmışlardır. Bu kemiğin en eğri kısmı en üst taraftır. Eğer sen eğri kemiği doğrultmaya gidersen, onu kırarsın. Onu kendi hâline bırakırsan, dâima eğri kalır. Onun için sizler birbirinize kadınlar hakkında dâima hayır tavsiye ediniz.”¹³

Hadislerde Tevrat'ta geçen ifadelerle benzer ifadelerin kullanıldığı görülse de amacın kadının yaratılışını anlatmak değil, erkeğin kadına nasıl davranması gerektiğini bildiren bir tavsiye niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün mitoloji ve eski dinlerde, ilk insanın yaratılmasına dair bilgilere rastlansa da kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmasına dair bir bilgiye rastlanmaması¹⁴ ve Kur'an'da bu konuda bir nas bulunmamasına rağmen, bu düşüncenin Tevrat ehlinin ürettiği bir inanış biçimi olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Menâr tefsirinde, bu gibi rivayetler olmasaydı, Kur'an araştırmacılarının aklına böyle bir şeyin gelmesinin mümkün olmayacağından bahsedilmektedir.¹⁶

Hadis rivayetlerinde geçen eğri kaburga kemiği benzetmesi, kadının eksik bir varlık olarak tanımlanmasında en çok başvurulan teşbih yöntemlerinden birisidir. Benzetmedeki amaç, kadının yaratılışı itibarı ile naif olmasından dolayı kırılabilir bir yapıya sahip olması ve kadınlara güzel geçinmek için ona karşı özenli ve nazik davranılması gerektiğine işaret

¹² *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, (İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 1969), Yar.2:18-24

¹³ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009), “Nikâh”, 79,80; Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011), “Radâ ”, 60; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008), “Talâk”, 12; Abdullah b. Abdurrahmân Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (Beyrut: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), “Nikâh”, 35; Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 2/497.

¹⁴ Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması anlatısının, Sümer mitolojisine kadar uzandığı hakkında bk. Mustafa Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, *Türkiye 5. Dini Yayınlar Kongresi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 48; Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/543; Gürkan, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı”, 28-29.

¹⁵ Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, 28-30.

¹⁶ Muhammed Abduh - Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-hâkim, Müştahir bi İsmi Tefsiri'l-Menâr*, (Kahire: Dâru'l-Menar, 1954), 4/330.

etmektedir.¹⁷ Kadının eğriliği aynı zamanda, ahlâken hırçın ve huysuz olması, aklen zayıf olması, sebepsiz yere boşanmak istemesi, kocasının sabır gösteremeyeceği isteklerde bulunması, aile sırlarını ifşa etmesi ve gıybet yapması gibi sebeplere de bağlanmaktadır.

Tefsir âlimlerinden Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmasına dair ilgili âyetlerden¹⁸ Nisâ sûresi birinci âyetin tefsirinde, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına dair rivayetlerin doğru olmadığını delilleriyle ortaya koymakta, “*Cenâb-ı Hakk’ın Âdem’i topraktan yaratmaya kâdir olduğu sâbit olduğuna göre Havvâ’yı da topraktan yaratmaya kâdirdir. Durum böyle olunca Havvâ’yı Âdem’in bir kaburgasından yaratmasının mânası nedir?*” diye sorarak kadının topraktan yaratıldığını kabul etmekte ve vurgulamaktadır.¹⁹ Bazı tefsir âlimleri ise âyette geçen ‘nefs-i vâhîde’²⁰ ile Âdem’in kastedildiği, ondan halk edilen eşin de Havvâ olduğunu kabul etmektedirler.²¹ Havvâ’nın Âdem’den yaratıldığına dair hadis rivayetleri de bu görüşü destekleyici niteliktedir.²²

Havvâ’nın Âdem’in sol kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşünde olan, Mâlikî mezhebinden Kurtubî (öl. 671- 1273) kadınları, hiçbir zaman istikamet üzere bulunamayan, fitraten eğri, düzeltilmesi mümkün olmayan varlıklar olarak tanımlamaktadır.²³ Kadının eğriliğinin düzeltilmesinin ancak boşamakla olacağını da söylemektedir. Şâfîî fukahâsından müfessir İbn Kesîr (öl. 774/1373) de kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına dair rivayetleri zikrederek İbn Ebû Hâtim’in (öl. 327/938), “*Kadın erkekten yaratıldı. Allah kadını erkeğe muhtaç kıldı. Keza erkeği topraktan yaratan Allah onun da ihtiyacını topraktan kıldı. Kadınlarınızı hapsediniz. (Kadınlarınıza sahip olunuz.)*” sözüyle görüşünü desteklemektedir.²⁴ İbn Kesîr’e göre

¹⁷ Harman, “Havvâ”, 16/544.

¹⁸ en-Nisâ 4/1, el-En’âm 6/2, el-A’râf 7/189, en-Nahl 16/72, er-Rûm 30/21, ez-Zümer 39/6.

¹⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr –Mefâtihu’l-gayb-*, (Kahire: Matbaatü’l-Behiyyeti’l-Mısıriyye, 1938), 9/161; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 279-280.

²⁰ el-A’râf 7/189.

²¹ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, 1967), 7/337; Muhammed Tâhir ibn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr* (Tunus: Daru’t-Tunisiyye, ts.), 9/210; Vehbe ez-Zühaylî, *Tefsîru’l-Münîr*, çev. Hamdi Arslan vd., (İstanbul: Risale Yayınları, 2005), 5/156.

²² Buhârî, “Nikâh”, 79,80; Müslim, “Radâ”, 59,60; Dârimî, “Nikâh”, 35; Tirmizî, “Talâk”, 12; Bedreddin Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhu’l-Buhârî* (Beyrut : Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, ts.), 15/212; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 280; Abdülkadir Karakuş, “Kur’ân Perspektifinden Kadın”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2019), 844.

²³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/301-302.

²⁴ Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 4/1541.

insana çekici kılınan dünya zevklerinden haber veren âyette²⁵ kadının önce zikredilmesi erkek için güçlü bir fitne olması nedeniyledir. Çünkü dünya hayatında fitnelerin en şiddetlisi kadındır. Kadının fitneliğine rağmen erkeğin onunla ilişkisi, namusunu koruması ve neslinin devamı içindir.

İslâm düşünce tarihinde önemli bir yeri olan, Zâhirî mezhebinden Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ise, âyette geçen “*Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur*”²⁶ ifadeleri üzerine, kadının erkekten bir derece eksik olduğunu da söylemektedir. Eğri olan sol kaburga kemiğinden yaratılmasıyla, eksik kalan Havvâ'nın, bu sebeple ilgisinin çocuklarına ve kocasına yöneldiğini, kavisin eğikliğini onun doğruluğu olduğunu, çizgisel bir doğruluğa zorlanırsa, kırılacağı ve istenilen şeyin elde edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu bağlamda erkeğin kadına düşkün olması, kendisinden bir parça olması hasebiyle aslında kendisine düşkünlüğünden, kadının erkeğe düşkünlüğünün ise ondan bir parçadan yaratılmış olmasından kaynaklandığı kabul edilmektedir.²⁷

Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmasını, tek bir nefisten yaratılan ve ondan da eşinin yaratıldığını haber veren âyetlerle²⁸ teyid eden Nevevî'nin (öl. 676/1277), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de kadının kaburga kemiğinden yaratıldığını söylemesine bağlı olarak, kadınlara lütufkâr davranmanın, ihsanda bulunmanın, ahlâklarının eğri oluşuna sabretmenin gerekliliği ile aklen zayıf olma ihtimalleri ile sebepsiz boşanmanın kerih olması ve kadını doğrultma noktasında hırslı olunmaması gibi hususları bildirdiği söylenmektedir.²⁹ Hadis âlimlerinden İbn Hacer (öl. 852/1449) de bu görüşü desteklerken, teşbih yapıldığını farklı bir örnekle açıklamakta ve kadının kaburga kemiğinin en eğri kısmı yukarısı olması sebebiyle, yukarı tarafından yaratıldığını, “*Kadının en yüksek kısmı başıdır, orada da en eğri tarafı olan dili vardır.*” demek suretiyle farklı bir yorum getirmektedir.³⁰ Aynî (öl. 855/1451) de bu görüşü desteklemek

---

²⁵ Âl-i İmrân 3/14.

²⁶ el-Bakara 2/228.

²⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 1/360 ve 5/283.

²⁸ en-Nisâ 4/1; el-En'âm 6/98; ez-Zümer 39/6.

²⁹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 282.

³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1989), 6/454.

için ilgi çekici bir nakilde bulunmuştur: “Kadının el-mer’etü şeklinde isimlendirilmiş olmasının sebebi, onun erkekten yaratılmış olmasıdır. Ve o erkek de Âdem’dir.”³¹

Son dönemde, kadının yaratılışının izahı farklı şekillerde ale alınmıştır. İnsanın daima birbirinin parçasından yaratıldığı düşüncesini³² benimseyen Yazır (1878-1942), çocuk sahibi olmak için aşılama yapanın erkek, kabul edenin de kadın olduğu için erkeğin önce geldiğini, yaratılışta da erkeğin birinci, kadının ikinci olduğunu söylemektedir.³³ Muhammed Abduh’un (1849-1905) ise, insanların erkek ve kadın çiftinden meydana geldiğini, müstakil olarak veya birbirinden yaratılmış olsa da iki ayrı nefis olduklarını³⁴ düşündüğü belirtilmektedir.³⁵

Kadının eğriliğini çabuk ve aşırı etkilenme, çok duygusal davranma veya mizaç değişkenliği olarak yorumlanıp yorumlanamayacağını sorgulayan Ebû Şakka (1917/2014) şöyle bir bakış açısı sunmaktadır:

“Eğri doğrunun zıddıdır. Dengeli etkilenme, infiali kontrol altında tutmaksa; hızlı ve şiddetli etkilenme eğri olandır. İnsanın duygularını kontrol altına alması doğru olansa, duyguların insana egemen olması eğriliktir. Kadın, özellikle bir karar alırken ya da güzel bir söz, güzel bir iş karşısında bazen duygularına mağlup olur. Bu durumda çabuk etkilenmeye ve mizacın değişmesine yol açar. Bu ani değişme erkeğin aklını bulandırır ve öfkelenmesine sebep olur.”

Ebû Şakka, eğriliğin hilekâr bir tabiata sahip olunması şeklinde yorumlandığını da dile getirmektedir. Ona göre eğitmek için hilekâr tabiatlı olan kadının ellerine çocuk teslim edilmesi akıl işi olmadığı için bu görüşü gerçeklikten uzak ve iftira olarak nitelemektedir. Bu sebeple eğrilik karşısında erkeklere düşenin kadının isteyerek ve bilerek sıkıntı vermediğini, mizacı gereği böyle davrandığını hatırlamak olduğunu söylerken, sabırlı, cömert ve hoşgörülü olmayı tavsiye etmektedir.³⁶

Kadının erkeğin ege kemiğinden yaratıldığı görüşüne katılmayan Hüseyin Atay, Yahudi kültürde Âdem’in Havvâ’dan önce yaratılmasının sebeplerini şöyle sıralamıştır: Birincisi,

³¹ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 15/212.

³² Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur’âniyye* (İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1341/1925), 62-67.

³³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/1275.

³⁴ el-Hucurât 49/13.

³⁵ Muhammed Abduh- Reşid Rıza, *Tefsîrü’l-Menâr*, 4/332.

³⁶ Abdülhalim Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi -Tahrîrî’l-Mer’e-*, çev. Şaban Haklı- Fethi Güngör (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2007), 1/253-254.

Havvâ'nın şikâyet kaynağı olacağını bilen Allah'ın, O'nun yaratılmasını Âdem'in istek ve ihtiyacına bırakması, Âdem talepte bulununca O'nun “*Sağdan on üçüncü kaburga kemiği ve kalbinin eti*” nden yaratmasıdır. İkincisi, Simon Cohen'e atıfta bulunarak, Âdem'in eşi ve ilk kadın olan Havvâ, hayvanların Âdem'e arkadaş olamamaları üzerine, uyuduğu esnada Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır.³⁷ Üçüncüsü ise Oscar Modlinger' e atıfta bulunarak, Âdem'in ilk karısının Havvâ değil; O'nun gibi topraktan yaratılan ve Âdem ile aynı haklara sahip olduğunu iddia ettiği için uzak tutularak cezalandırılan 'Lilith'olduğunu söylemektedir. Bunun üzerine manevî üstünlüğü olsun diye Âdem'in ege kemiğinden Havvâ'nın yaratıldığını ve bu yaratılış biçimi ile birbirine benzeyen Âdem ile Havvâ'nın birbirine ısınması ve ayrılmaması düşüncesinin yattığını anlatmaktadır.³⁸

Tarihsel süreçte kadının yaratılmasının değişimini ele alan Öztürk'e göre, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılışı ile ilgili rivayetlerden ortaya çıkan eğrilik ve noksanlığı ile ilgili yaklaşımlar daha çok müteahhirin dönemde çıkmıştır. Bu durum kadın tasavvurunun, ataerkil bağlamda nasıl değişime uğradığını ve bu değişimin fikhî hükümlere yansımaları açısından oldukça önemli görülmektedir.³⁹

Kadının yaratılışına dair eserinde meseleye farklı bir perspektif kazandıran Ağırman'a göre kaburga, pis veya kötü bir şey olmadığından, benzetme aşağılanmayı ifade etmemektedir. Dünyanın yuvarlak halinin yaşam alanı olmasını sağlaması örneği, eğriliğin de aslında kötü bir şey olmadığını göstermektedir. Kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmasını kabul edenlerin ise, bunun ilk yaratılış için geçerli gördüğünü, sonraki kadınlar için bağlayıcı olmadığını dile getirmektedir. Yazar, bahsi geçen bütün versiyonlarına bakıldığında, yapılan teşbihin eğrilikten ziyade, kadının kırılma özelliğinin ortaya konması adına yapıldığını; hadisin olumsuz şekilde algılanma sebebini, o dönemdeki toplumun kadına bakış açısı, Câhiliye döneminden beri süregelen alışkanlıklar ve anlayış geleneğindeki farklılıklar olarak belirtmektedir.⁴⁰ Develerin üzerindeki hanımlar, sarsılınca “*Cam bardaklara -kristallere- yumuşak davran ya Ençeşe!*”⁴¹ diyerek, kadınları kristallere benzeten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadın

³⁷ Yar.2:5-25.

³⁸ Hüseyin Atay, *Kur'âna Göre Araştırmalar I-III* (Ankara: Atay Yayınevi, 1997), 80-81.

³⁹ Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, 49.

⁴⁰ Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, 264-265.

⁴¹ Müslim, “Fedâil”, 2323; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 22/185.

algısının, benzetmede kadınları aşağılamak için eğriliği kastettiğini söylemenin doğru olmayacağını da dile getirmektedir.⁴² Hadislere mâna verirken veya anlamaya çalışırken, Kur'an üslûbundan faydalanmanın da gerekli olduğuna dikkat çekmekte; hadisin bağlamının kadının psikolojik bakımdan nazik özelliğini vurgulamak ve kırılğan yapısını ön plana çıkartmak olduğunu ifade etmektedir.⁴³

İlk insanın yaratılışını anlatan 'tek nefis' ten insanlığın özünün kastedildiğini söyleyenlere karşı çıkan Şimşek burada, arkasından eşinden bahsedildiği için Âdem'in kastedildiğini söylemektedir. Buna göre, Havvâ'nın Âdem'den yaratılması aynı özü paylaştıkları için, kadının erkekten aşağı olmasını ve ikinci plana itilmesini gerektirmemektedir. Şâyet böyle olsaydı, babasız yaratılan Hz. İsa'nın da Hz. Meryem'den aşağı olması gerekirdi. Bütün bunlar yani Âdem'in anne ve babasız yaratılması, Havvâ'nın Âdem'den yaratılması, İsa'nın babasız yaratılması Allah'ın yaratma kudretinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Şimşek, Havvâ'nın Âdem'in neresinden yaratıldığına dair Kur'an'da bir bilgiye rastlanmamasına rağmen, ege kemiğinden yaratılmasına dair rivayeti kabul etmekle birlikte, kadının yaratılıştan eğri olduğu, düzelmesinin mümkün olmadığı gibi bir anlam yüklenmeye çalışılmasını eleştirmektedir. Ege kemiğinden yaratılmasını, kalbi saran kemik olduğu ve kadın ile erkek arasındaki sevgi bağının mekânı da kalp olduğu için anlamlı bulmaktadır. Olumsuz verilen anlamın, kadının narin yapısından dolayı ona nazik davranılması gerektiği gibi yorumlarla geçiştirilemeyeceğini söylemekte; eğri kemikten yaratılan kadının, erkekteki eğriliği alıp götürmüş ve bu eğriliğe sonsuza kadar mahkûm olmuş intibai uyandırılmasına karşı çıkmaktadır.⁴⁴

İlk insanın yaratılışının müşahede alanının dışında kalmasından dolayı, 'tek nefis' lafzı ile insanlık türü yerine, Âdem'in bedeninden yaratılma olarak anlaşılmasında, ataerkil yapılanma ve buna bağlı olarak gelişen kalıp yargıların etkisinin önemi vurgulanmaktadır. Bu düşüncesini Âdem ile Havvâ'nın, insanın hammaddesini oluşturan tek bir özden var olmasını, tek bir anneden doğan çift yumurta ikizlerine benzetmesi ile kuvvetlendirmektedir. Günümüzde genetikçilerin ve antropologların yaptığı araştırmalar neticesinde, tüm insanlığın sadece tek bir biyolojik aile üyesi olduklarını da

⁴² Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, 266; Karslı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, 82.

⁴³ Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, 269, 270, 275.

⁴⁴ M. Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 57-60.

eklemektedir.⁴⁵ Sarmış bu açıklamalarla, kadının erkeğin eğri eğe kemiğinden yaratılmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Bunun kabulü olsa bile, aynı genlere ve benzer dokulara sahip erkek ve kadın arasında ayırım yapılamayacağını; kırılması, düzeltilmesinin zorluğu gibi anlayışın erkek için de sözkonusu olması gerektiğini iddia etmektedir. Geleneksel söylemde, kadının psikolojik ve akli yapısını farklı kılmaya çalışan anlayışın, Allah'ın adâleti ve kullarına şefkati ile bağdaşmayacağını da dile getirmektedir.⁴⁶

Canlı özün, insan olma sürecini tamamlayan erkek değil; erkek olma ve dişi olma potansiyelini taşıyan temel insanlık potansiyeli olduğunu söyleyen Tuksal,⁴⁷ bu insanlık özünün Hz. Âdem'in bedeni olarak anlaşılmasını Kur'an'la ilk muhatap olan neslin ataerkil bir yapı sergilemesine bağlarken, kimi zaman reddetme eğiliminde olsa da makul çerçeve içinde içine çekmeye çalışan bir tavır içinde olmasının müfessirlerce de onaylanmasını garip karşılamaktadır. Ona göre kadının kaburga kemiğinden yaratılmasına dair rivayetlerin hepsinde, üzerinde durulan mesele, kadının kötü huylu olmasıdır. Tuksal sözü edilen rivayetlerde ilk olarak kadının düzeltilemez bir eğriliğe sahip olduğu, düzeltilmeye çalışılsa da kırılacağından bu şekilde istifade edilmesi gerektiğine⁴⁸ değinmektedir. İkinci olarak, rivayetlerin tamamında 'kavvâm' olarak kabul edilen erkeklere tavsiyede bulunulduğunu, 'hayırlı davranış' zihniyetinin amaçlandığı giriş cümleleri kullanıldığını söylemektedir. Bu durumun erkeklere yükümlülük getiriyor gibi görünmesine rağmen, "*Kadına, insan olması hasebiyle hak ettiği saygı ve sevgi esaslarını gözeten bir muamele anlayışına değil; aksine adeta hor gören bir hoşgörü ve tahammül anlayışına dayandırılmaktadır.*" cümleleri ile bütün rivayetlerde kadının yaratılıştan kusurlu olduğu ve temel malzeme olan 'kaburga kemiği' ile ilintilendirilmiş olmasını eleştirmektedir. Üçüncü olarak bu eğriliğin, ahlâkî açıdan sorun teşkil ettiğini; fitrî olarak sorunlu olan kadının bu durumunun onun şahsı, hayatı ve kul olma hâlinde ne anlama geldiği, nasıl zorluklar yaşadığı gibi konuların ele alınmadığını dile getirmektedir.⁴⁹ Kadının yaratılış serüveni hakkında Karşlı, kadına nasıl yaklaşılması

---

⁴⁵ R. İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal-Tefsir* (İstanbul: İnşa Yayınları, 2007), 1/186-187 akt. İbrahim Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 57.

⁴⁶ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 54-58.

⁴⁷ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* (Ankara: Otto, 2012), 77.

⁴⁸ Buhârî, "Nikâh", 79,80; Müslim, "Radâ", 18; Tirmizî, "Talâk", 12; Dârimî, "Nikâh", 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/8, 150.

⁴⁹ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 78-79, 82-86.

gerektiğini anlatan mecâzî bir söylem, rivayetlerin sahihliği konusunda şüphe veya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanlış olabileceği ihtimali olarak yorumlandığını dile getirmektedir. Rivayetlerin neticesinde oluşan kadın portresinin, modern akıl tarafından olumsuz bir tavır ile karşılandığını ve bu tavrı eleştirmek veya rivayetlere yer vermemek şeklinde gösterdiğini ifade etmektedir.⁵⁰

Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması neticesinde oluşan eksiklik ve eğrilik algısı, kadına dair tasavvurun oluşumunda ve bazı ictihâdi hükümlerin tesisinde etkisini göstermiştir. Kız ve erkek çocuğun idrarının necis sayılmasındaki farklılık, şahitlikte bir erkek şahidin yanında, unutmaya ihtimaline karşı iki kadının şahitiğinin kabul edilmesi, hac bahsinde zikredilen erkek ihramının dikişsiz, kadın ihramının dikişli olmasının dahi yaratılıştaki eksikliğe bağlandığı görülmektedir.

1.2. Geçmiş Şeriatlerin Havvâ Algısının İslâm'a Yansımaları

Aslını yitirmiş olan önceki şeriatler ve toplumlar tarafından, 'din adına' aşağılanan kadının, bir ruha sahip olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.⁵¹ Halen geçerliliğini koruyan bazı rivayetlerin, İslâm'a nereden ve nasıl geldiği ise ayrı bir tartışma konusudur. Bir görüşe göre, ilk müslümanların, yeni müslüman olan ehl-i kitaba kadının yaratılışı ile ilgili sorular sorması üzerine aldıkları cevapların, İslâm'a mal edilmiş olması ve bu bilgilerin fıkıh, tefsir ve hadis kaynaklarında yer almış olmasıdır.⁵² Sahâbe ve tâbiundan İsrâilî rivayette bulunanlar⁵³ da bu gerçeği destekler niteliktedir.⁵⁴

Hıristiyanlıkta da kadının yaratılışı, Tevrat'taki hali ile kabul edilmekte Havvâ ile Meryem mukayese edilmektedir. Buna göre, Havvâ olumsuz olan sadakâtsizlik ve ölümlülüğü temsil ederken; Meryem, olumlu olan sadakât ve hayatın sembolü olarak görülmektedir.⁵⁵ “Çünkü erkek kadından değil, fakat kadın erkektendir; çünkü erkek

⁵⁰ İbrahim H. Karşlı, *Kur'an Yorumlarında Kadın* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 76, 89.

⁵¹ Hamdi Kalyoncu, *Erkeğini İlahlaştıran Kadınlar* (İstanbul: Yediveren Yayınları, 2014), 16, 45; Muhammed Kutub, *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, çev. Ali Özek (İstanbul: Çağaloğlu Yayınları, 1969), 138.

⁵² Karakuş, “Kur'an Perspektifinden Kadın”, 845; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012, 127-128; M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2008), 80.

⁵³ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâilîyyât* (Ankara: Beyan Yayınları, 2012), 84-99.

⁵⁴ Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, 48; Atay, *Kur'âna Göre Araştırmalar I-III*, 82.

⁵⁵ Harman, “Havvâ”, 16/544.

kadın için değil, fakat kadın erkek için yaratıldı."⁵⁶ şeklindeki düşünce kalıpları da onların kadın algısını ortaya koymakla birlikte fikhî hükümler üzerinde de etkisini göstermektedir.⁵⁷

Taberî (öl. 310/923) tefsirinde İbn İshak'tan nakledilen rivayete göre kadının yaratılışı, şu şekilde anlatılmaktadır:

"Ehl-i kitap olan ehl-i Tevrat'tan ve Abdullah bin Abbas gibi ilim ehlinden bize ulaştığına göre, Âdem'e bir uyku çöktü. Sonra melek sol yanındaki en eğri kaburga kemiklerinden aldı ve yeri etle düzeltildi. Âdem uyumakta olup uykusundan kalkmamıştı ki yüce Allah, o eğe kemiklerden karısı Havvâ'yı yarattı, onda sükûn bulsun diye onu kadın şeklinde yaptı. Âdem uyanınca ve uykusundan kalkınca Havvâ'yı yanında gördü; anlatıldığına göre en doğrusunu Allah bilir ve şöyle dedi: 'Etimdir, kanımdır ve eşimdir. Ve onda rahatlık buldum.'"⁵⁸

Atay rivayette, Abdullah b. Abbas'ın (öl. 68/687-88) bu fikir ve sözleri Tevrat ehlinden aldığı ve buna din değil kültürün etkisi olduğunu, sosyal ilişkiler ve ilim öğrenme aşamasında normal karşılanması gerektiğini söylemektedir. Ancak günümüz şartlarında yapılan araştırmalarda kaynakların yeniden gözden geçirilmesi ve ilk müslümanlarca verilen yanlış bilgilerin kutsal addedilerek din sayılmaması gerektiğini belirtmektedir. Ebû Hüreyre'nin (öl. 58/678) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad ettiği "*Allah'a ve ahiret gününe inanan komşusuna eziyet etmesin, kadınlara iyilikte bulunsun. Çünkü kadın eğe kemiğinden yaratıldı. Eğe kemiğinin en eğrisi en yüksekte olanıdır. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın, öyle bırakırsan daima eğri kalır.*" ve "*Kadındaki eğriliği doğrultmadan ondan istifade edebilirsin.*"⁵⁹ rivayetlerinde taban tabana zıtlık olduğunu; okur yazar olan İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad etmeyerek Tevrat'a dayandığını, okur yazar olmayan Ebû Hüreyre'nin ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad ederek ve kadına acıyarak iyi muamelede bulunulmasını tavsiye ettiğini söylemektedir. Atay, Kur'an'da kadın ve erkeğin hangisinin önce veya sonra yaratıldığına dair bir bilgi ve açıklama bulunmadığını, "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının...*"⁶⁰

⁵⁶ 1Ko.11:8-9.

⁵⁷ Karakuş, "Kur'an Perspektifinden Kadın", 845.

⁵⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1968), 4/224-225.

⁵⁹ Buhârî, "Nikâh", 79; Müslim, "Radâ '", 60.

⁶⁰ en-Nisâ 4/1.

âyet meâline göre insanları bir tek nefisten yarattığını söylemektedir. Yahudilerin ve âlimlerin anlattığı kıssalarının mesnetsiz hayal kurmaktan ibâret olduğunu, Allah'ın "*Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim...*"⁶¹ buyruğu ile insanların ilk yaratılışı bilmeleri imkanının da olmadığını ifade etmektedir.⁶²

İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadise göre, "*Kadın erkekten yaratılmıştır. Tabiatıyla erkeğe karşı çok iştahlıdır. Erkek ise topraktan yaratılmıştır. Haliyle o da toprak düşkünüdür. Bu sebeple kadınlarınızı hapsedin; onları sıkı gözetim altında tutun.*" ifadesinin Tekvin'deki, "*Rab Tanrı kadına, 'Kocana istek duyacaksın.'*", "*Rab Tanrı Âdem'e, 'Sen topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.'*"⁶³ ifadelerle benzerlik göstermesi, İsrâiliyyâtın İslâm üzerindeki etkisi noktasında oldukça dikkat çekici bulunmaktadır.⁶⁴ İsrâilî rivayetlerin meşrûiyetinin sağlanması konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Benim tarafımdan (tebliğ edilen Kur'an'dan) bir âyet bile olsa (onu halka) ulaştırınız. İsrâiloğullarından da haber verebilirsiniz, bunda bir sıkıntı yoktur. Her kim de bile bile bana yalan isnad ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın!*"⁶⁵ sözü ile hikayecilerin cesaretlendiği söylenmektedir.⁶⁶

Tevrat'ta kadının yaratılışına dair geçen ifadeler yüzünden Kilise'nin, erkeklerin kaburga kemiğinin eksik olduğunu savunduğu ve ölümlerin kemiklerini incelemek suretiyle bu görüşe karşı çıkan anatomist doktor Vesalius (1514-1564) ve onun gibi düşünen bilim adamlarına baskı uygulandığı ve cezalandırıldıkları da söylenmektedir.⁶⁷ Aynî'den gelen kayda göre Rebî b. Enes'in (öl. 139/757) de Havvâ'nın Âdem gibi topraktan yaratıldığı fikrini savunduğu, batıda erkeklerin kaburga kemiğinin eksik olmadığını söylediği için tıp bilginlerinin Kilise tarafından ağır yaptırımlara maruz bırakıldığı bir çağda, doğuda Râzî'nin kadının topraktan yaratıldığını savunması ve bu görüşün ölümsüzleştirilmesinin gurur verici olduğu belirtilmektedir.⁶⁸

---

⁶¹ el-Kehf 18/51.

⁶² Atay, *Kur'âna Göre Araştırmalar I-III*, 81-86.

⁶³ Yar.3:16.

⁶⁴ Öztürk, "Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi", 48.

⁶⁵ Buhârî, "Enbiyâ", 50.

⁶⁶ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylenin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 100.

⁶⁷ Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944), 138; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 275.

⁶⁸ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 15/212; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 280.

Dinler tarihçisi Gürkan, kadının yılanla konuşması, yasak meyveden yemesi ve erkeğe ikram etmesinin dışında aktif bir davranışının bulunmadığını, erkekten daha fazla suçlu olmadığını söylemektedir. Kadın yaratılmadan önce yaratılan erkeğin, toprağı işlemek için Aden bahçesine konduğu ve kadın daha yaratılmadan önce yasak meyveden menedilen kişi olduğu için yasak meyve konusunda kadına yol göstermesi gerekirken pasif kalmasının, onun mazur görülmesinden çok Tanrı katında sahip olduğu ayrıcalık ve yükümlülüğü kötüye kullanması demek olduğunu da ifade etmektedir. *“İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir.”*⁶⁹ diyerek birliktelik mesajı veren erkeğin, daha sonra *“Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim.”*⁷⁰ diyerek kadını suçlamasının uyumu bozduğunu ve kadınla arasına set çekerek yabancılaşmayı başlatan taraf olduğunu iddia etmektedir. Ceza verme safhasında ise kadın hakkındaki olumsuz algının ortaya çıktığı, erkeğin hem yasak meyveden yediği hem de karısının sözünü dinlediği için *“Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi, yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın.”* ifadeleri ile cezalandırıldığı görülmektedir. Bu cezalandırma erkeğin bedeni ile ilgili değilken kadın *“Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim”, “Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek.”*⁷¹ sözlerinin cinsiyet merkezli ve kadını aşağı çekmeye mahkûm eden bir mahiyet taşıdığı belirtilmektedir. Önce Havvâ’ya atfedilen, sonrasında tüm kadınları içine alan bu cezalandırmada, mükemmel ve akıllı yaratılan kadının, istemeyerek hamile kalması ve zorlukla doğum yapmasıyla, kıt akıllı ve biyolojik bakımdan kusurlu bir varlığa dönüştüğü fikri ön plana çıkmaktadır. Gürkan, Yahudi toplumunda ortaya çıkan bu rol ayrımını, aşağıdaki cümleleriyle dile getirmektedir:

*“Pozitif bir farklılık ve tamamlayıcılığın ötesinde belli bir hiyerarşi ve karşıtlık üzerine temellenmiş gözükmetedir. Buna göre erkek evin reisi, kararları veren, güçlülükle de olsa geçimi sağlayan (veya sağlaması gereken) taraf, kadınsa kocasına çocuk doğurup ona kayıtsız şartsız itaat eden (veya etmesi gereken) taraf olarak toplumdaki yerlerini almaktadır.”*⁷²

---

⁶⁹ Yar.2:23.

⁷⁰ Yar.3:12.

⁷¹ Yar.3:16.

⁷² Gürkan, "Yahudi ve İslamKutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş", 10-11, 44.

İlk kadının yaratılışına dair söylemlerin, daha çok İsrâîlî kaynaklı olduğu görülmektedir. Sosyal ilişkiler ve ortak kültürün etkisi ile sahâbe döneminde İslâm'a giren ve sonrasında İslâmî kaynaklarda yer alan bilgilerin, halen geçerliliğini korumuş olması sorgulanırken ilgili kaynakların yeniden ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

1.3. Havvâ'nın İhaneti ve Kadın Yaratılmak Suçu

Yukarıdaki bölümlerde İsrâîlî haberler ve naslar çerçevesinde ilk kadının, ilk erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması ve buna bağlı olarak gelişen 'eğrilik' durumu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kısımda ise bahsi geçen hususların da etkisiyle gelişen 'ihanet söylemi' ele alınacaktır.

Konumuz ile ilgili olan temel rivayetlerden “İsrâiloğulları olmasaydı, et kokmazdı, Havvâ olmasaydı kadın kocasına ihanet etmezdi.”, “Havvâ olmasaydı hiçbir kadın kocasına ihanet etmezdi.”⁷³ sözlerinde, Havvâ'nın neden ihanetle suçlandığı belirtilmeksizin tüm kadınların kocalarını aldatmakla suçlandığı görülmekte, etin bozulması ile Havvâ yüzünden kadınların ihanetinin birlikte zikredilmesinin hikmeti bilinmemektedir.⁷⁴

İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889), kadınların sahip oldukları cinsiyetten dolayı ayıpların sayıldığı Vehb b. Münebbih rivayetine “Kadınların Talihsizlikleri” başlığı altında yer vermesi ve Allah'ın kadına 'kadın olmak'tan dolayı verdiği cezalar kadın olarak yaratılmanın bir suç olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bahsi geçen cezaların, Havvâ'nın yaratılması ve ihaneti ile bağlantılı olduğu görülmektedir:

“Lohusalık halinde gördüğü nifas kanı, her ay gördüğü hayız kanı, karnında ve tenasül uzvundaki pislik, mirasta erkeğe iki, kadına bir pay verilmesi, iki kadın şahitliğinin bir erkeğin şahitliği yerine geçmesi, hayız halinde namaz kılamadıkları için dinlerinin eksik, akıllarının kıt olması, kadınlara selam verilmemesi, kadınlar için Cuma ve cemaat namazlarının farz olmaması, kadınlardan peygamber gelmemesi, bir kadının velisiz olarak yolculuğa çıkamaması.”⁷⁵

Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi Kurtubî ve İbn Kesîr, bahsi geçen rivayetlere dayanarak kadının hayız hali, hamileliği ve zorlukla doğum yapmasını Âdem'in yasak ağaçtan

⁷³ Buhârî, “Enbiyâ”, 1,25; Müslim, “Radâ “”,62,63.

⁷⁴ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 93.

⁷⁵ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr* (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1930), 4/113.

yemesine sebep olan Havvâ'yı cezalandırmak için olduğunu söylemektedir.⁷⁶ Kurtubî, bu sebeple Havvâ'yı yastığın vesvesecisi yani erkeğe vesvese veren kadın olarak tanımlamaktadır. Erkeklerin kadınlar aracılığıyla karşılaştığı ilk fitne de budur.⁷⁷ İbn Kesîr başka bir âyetin tefsirinde⁷⁸ temizlenmiş olandan kastedilenin hayız görmeyen kadın olduğuna vurgu yaparken, Havvâ'nın hayız halinden uzak bir şekilde temiz yaratıldığını, isyan edince Allah'ın kendisine "*Seni temiz yaratmıştım, ancak bu ağacı kanattığın gibi ben de seni kanatacağım.*" buyurduğunu söylemektedir.⁷⁹ Kadınların hayız olması, neslin devamı için kadınlara bahşedilen özel bir nitelik olmasına rağmen, Havvâ'nın itaatsizliğinin O'na ve tüm kadınlara verilmiş ceza olarak gösterildiği görülmektedir.⁸⁰ İlk günahı işleyen, cennetten kovulan ve Âdem'i ayartan Havvâ'nın bu sebeple doğumla cezalandırılması⁸¹ önceki şeriatlerin kadına dair düşüncelerini şekillendirirken Havvâ'nın ihanetinin bütün kadınlara biçilmesi-ödetilmesi hadis kaynaklarında⁸² yer almasıyla, kadına güvensizliğin esası kurulmaya çalışılmakta, fitnenin ve kötülüğün kaynağının kadından geldiği öne sürülmektedir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilen "*Havvâ olmasaydı kadın cinsi ebediyyen kocasına ihanet etmezdi.*" hadisinin dayandığı kaynaklar ve râvileri bakımından tartışmalı⁸³ ve İsrâîlî olduğu; bu rivayetin "*Şeytan ikisinin ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı...*"⁸⁴ ifadeleri ile suçlu olarak sadece Havvâ gösterilmediğinden, âyet ile çeliştiği görülmektedir. Tevrat'ta geçen ifadeler şöyledir:

"Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen Rab Tanrı'nın sesini duydular. O'ndan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. Rab Tanrı Âdem'e, 'Neredesin?' diye seslendi. Âdem, 'Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim' dedi. Rab Tanrı, 'Çıplak olduğunu sana kim

⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/313; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 6/2924.

⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/307.

⁷⁸ el-Bakara 2/25.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 1/230.

⁸⁰ Kadriye Durmuşoğlu, "Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 631.

⁸¹ Yar.3:16.

⁸² Buhârî, "Enbiyâ", 1,25; Müslim, "Radâ", 19; İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce (Beirut: Dârü'l-ma'rife, 2012)*, "Tahâret", 77.

⁸³ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 378.

⁸⁴ el-Bakara 2/36.

söyledi?’ diye sordu, ‘Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?’ Âdem, ‘Yanıma koyduğün kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim’ diye yanıtladı. Rab Tanrı kadına, ‘Nedir bu yaptığın?’ diye sordu. Kadın, ‘Yılan beni aldattı, o yüzden yedim’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine Rab Tanrı yılanı, ‘Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın’ dedi, ‘Karnının üzerinde sürünecek, yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın.’ Rab Tanrı kadına, ‘Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim’ dedi, ‘Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek.’ Rab Tanrı Âdem’e, ‘Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi’ dedi, ‘Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın.’⁸⁵

Kırbaşoğlu ve Tuksal, Aynî ve İbn Hacer’in ilgili rivayete dair açıklamasını ele alarak, Kur’an’ın açık beyanlarının bu açıklamayı geçersiz kıldığını ve bu sözün Hz. Peygamber’e (s.a.v.) atfedilemeyeceğini söylemektedir.⁸⁶ Bahis konusu açıklamalar şu şekildedir:

“Havvâ, Âdem’i o ağaçtan yemeye çağırmıştır. Havvâ bütün yaşayanların anası olduğu veya cennete girmeden önce Âdem canlı iken, O’nun sol kısa kaburga kemiğinden yaratıldığı için bu adla isimlendirildi.”⁸⁷

“Burada Havvâ’nın o ağaçtan yemeye özendirilmesi ve neticede Âdem’in tatmasına işaret vardır. Onun ihanetinin mânası, İblis’in kendisine yapmayı güzel gösterdiği şeyi, Âdem’e güzel göstermeyi kabul etmesidir. Havvâ bütün kadın cinsinin anası olunca, bütün kadınlar doğum veya soya çekimle ona benzemişlerdir. Bu sebeple, hemen hemen hiçbir kadın kocasına fiilen veya sözlü olarak ihanet etmekten kurtulamaz. Buradaki ihanetten maksat elbette fuhuş irtikabı şeklinde değildir. Fakat, ağaçtan yeme konusunda nefsinin şehvetine meylettğinde ve bunu yapmayı Âdem’e güzel gösterdiğinde, bu davranış Âdem’e karşı ‘ihanet’ olarak addedilmiştir. O’ndan sonra gelen kadınların, her birinin hıyaneti bunun gibidir.”⁸⁸

Sarmış, İbn Hacer’in “Hemen hemen hiçbir kadın kocasına fiilen veya sözlü olarak ihanet etmekten kurtulamaz.” sözünü söylerken nereye varacağını düşünmeden söylediğini,

⁸⁵ Yar.3:6-17.

⁸⁶ M. Hayri Kırbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Kitâbiyât, 2004), 212; Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 94.

⁸⁷ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 15/211.

⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 6/454.

“Bunu söyleyen kişinin gözünün dönmüş ve aklının durmuş olması gerektiğini” ifade ederek aşağıdaki sözleri ile eleştirisine devam etmektedir:

“Düşünebiliyor musunuz, sözlü ihaneti bir yana bırakarak söylersek, en başta kendi eşi, annesi, bacısı, teyzesi vb. olmak üzere peygamberlerin ve mü’minlerin bütün anne ve eşleri kocalarına fîlen ihanet etmekle suçlanmaktadır. Dine, akla ve realiteye aykırı olan bir haberi aklamak adına sergilenen tavra pes doğrusu!”

Yine, “Havvâ bütün kadın cinsinin anası olunca, bütün kadınlar doğum veya soya çekimle ona benzemişlerdi.” ifadesini yasak ağaçtan yiyen günahkâr Âdem’in soyundan gelenlerin de günahkâr olduğunu ve Hz. İsmâ’il’in bu günahı kurtulmak için çarımh üzerinde canını feda ettiğini savunan Hristiyan inancına benzetmektedir. Kur’an’da “Hiçbir günahkâr kimse bir başkasının günahını çekmez.”⁸⁹ sözü ile Havvâ’nın soyundan gelenlerin günahkâr olmadığı âşikâr iken vâhid haberi kurtarmak adına İbn Hacer’in din anlayışının “canına okuduğunu” söylemektedir.⁹⁰ Eleştirisini sert bir üslupla yapan yazarın kendini savunamayacak olan İbn Hacer’i böylesine yargılaması, eleştirinin yerli-yersiz olması dışında ulemâya haksızlık yapmamak adına uygun görülmemektedir. Sarmış ve Tuksal aldatma suçunu Havvâ’ya yükleyen anlayışın kaynağına inildiğinde İslâm’da değil, İsrâiliyyât kültüründe⁹¹ “Havvâ’nın Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı yerde” bulunduğunu söylemektedir. Kur’an’da geçen ihanete dair âyetlerde, Allah, Âdem ve eşi hakkında benzerlik görülse de Tevrat’taki yılanın Kur’an’da İblis ile yer değiştirdiği görülmektedir:

“Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamâna kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır’ dedik.”⁹²

“‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.’ derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve ‘Rabbimiz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı’ dedi. Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de yemin etti. Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye

⁸⁹ Fâtır 35/18.

⁹⁰ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 95.

⁹¹ Yar.3:1-24.

⁹² el-Bakara 2/36.

başladılar. Rableri onlara, ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?’ diye seslendi. Dediler ki: ‘Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!’⁹³

“Bunun üzerine ‘Ey Âdem!’ dedik, ‘Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin! Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın.’ Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: ‘Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlürlüğün yolunu göstereyim mi?’ Nihâyet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmişti.”⁹⁴

İki metin arasındaki en büyük benzerliğin “İnsanın iğvâya kapılarak, Allah’ın sınırlarını çiğnemesi teması” olduğu söylenmektedir. Ancak bu tema ile Tevrat’ta yılan ve kadına ayartma misyonu yüklenirken, Kur’an’da bunun olmadığı; aksine İblis’in ilk kandırdığı insanın Âdem olduğu ve suçun kadın-erkek birlikte eşzamanlı işlendiği, bu sebeple ‘Havvâ’nın ihaneti’ diye bir olayın Kur’an’a göre gerçek dışı olduğu kabul edilmektedir. Kur’an’dan daha ataerkil bir yapı sergileyen Tevrat’taki “Ayartıcı Havvâ imajı”nın, ataerkil zihniyete sahip olan müslümanların tasavvurundaki kadın imajı ile aynen sürüyor olması, mevcut kültürel kodlamalar ile daha çok uyuştuğunu göstermektedir.⁹⁵

Havvâ’nın ve dolayısıyla bütün kadınların ihanetle suçlanması bahsinden sonra, kıyamet gününde insanların Âdem’den şefaathemeleri üzerine, Âdem’in cennette ağaca yaklaşmaları yasaklanmasına rağmen yasak meyveden yediğini itiraf ettiğini, bundan pişmanlık duyduğunu ve bu sebeple şefaathemeyeceğini bildiren rivayete⁹⁶ yer verilerek Havvâ ve ayartıcılığından hiç söz edilmediği, itaatsizliğin sorumlusunun Âdem olduğu belirtilmektedir. Buna göre, Havvâ’nın Âdem’i yanıltmadığı, aldatmadığı ve cennetten çıkmasına tek başına kendisinin sebep olmadığı, Kur’an’da şeytanın Âdem’i vaatlerle kandırarak aldattığı, yasak ağaçtan yediği ve bundan dolayı cennetten kovuldukları açık seçik anlatılmasına⁹⁷ rağmen Havvâ’ya yapılan iftiradan başka bir şey olmadığı, bu

⁹³ el-A’râf 7/19-23.

⁹⁴ Tâhâ 20/117-121.

⁹⁵ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 98-99.

⁹⁶ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 10.

⁹⁷ el-Bakara 2/35-36; el-A’râf 7/19; Tâhâ 20/121.

sebeple rivayetin Kur'an'a ve bilime aykırı olduğu savunulmaktadır. Kadın aleyhtarı olan bu söylemin bir yansımasının "Âdem olmasaydı, hiçbir erkek karısını aldatmazdı." olabileceği şeklinde eleştiride de bulunmaktadır.⁹⁸

Bahsi geçen rivayetler bağlamında kadının yaratılış serüveni şu şekilde değerlendirilmektedir:

"İnsan türünün kadın cinsini -yaratıldığı öz, yaratılış biçimi, fitratı, insani değeri gibi hususlarda- normal ve asıl insan olarak kabul edilen erkek cinsinden 'farklı ve aşağı' gören ve bu ikincil standarda uygun bir şekilde tanımlayan rivayetler incelendiğinde -Kur'an'ın temel ilkelerinin esinlediği öngörünün ışığında- şöyle bir kanaat oluşmaktadır: Bu tür rivayetlerin tümü, onları üreten ve nakledenlerin içinde buldukları sosyokültürel yapının en belirgin vasfı olan 'ataerkil yapılanma'nın kaçınılmaz sonuçları olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır."⁹⁹

Kadının yaratılmasını erkeğin kaburga kemiğinden, topraktan veya tek bir nefisten yaratılma şeklinde değerlendiren fukahânın, ilk ve son dönem arasında düşünce farklılıkları yaşadığı söylenebilir. İlk dönem fukahâsı genel olarak İsrâîlî rivayetlerin etkisiyle, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmasını kabul ederken, kadına olumsuz nitelikler yüklemiş ve Havvâ'nın ihanetini ilk fitne olarak tanımlamıştır. Özel hallerinde gördüğü sıkıntının da ihanetin bedeli olduğunu vurgulamıştır. Son dönem fukahâsı ise İsrâîlî kaynaklı rivayetlerde, kadına nasıl davranılması gerektiğini göstermek için teşbih yapıldığını, yaratılış bilmenin mümkün olmadığını, ihanet suçlamasında Havvâ kadar Âdem'in de suçlu olduğunu savunmaktadır. Genel olarak kadın aklanmaya çalışılırken, erkeği ve ataerkil düşünce sistemini suçlayıcı bir yaklaşım sergilenmektedir.

İlk insan Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra, Hz. Havvâ'nın yaratılmasına dair söylemlerin, Havvâ'nın Âdem'i ayartması ile yasak meyveden yemelerinin cezalandırılmalarına ve cennetten kovulmalarına sebep olmasının, ayrıntılı bir şekilde Yahudi kültüründe yer aldığı ve kadın üzerinde oluşan olumsuz tasavvurlara yol açtığı; yaratılış, şeytan ve kadın üçgeninde, kadının eksik ve fitne unsuru bir varlık olarak tanımlandığı görülmektedir.

⁹⁸ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 93.

⁹⁹ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 104-106.

2. KADININ FITRÎ ÖZELLİKLERİ

2.1. Akli Melekelerini Kullanma Kabiliyeti Bakımından Eksik Olması

İnsanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olan akıl, onu yaptıklarından sorumlu kılan düşünme ve olayları anlayarak kavrayabilme melekesidir. Kur'an-ı Kerim'de kadının aklının eksik olduğuna dair bir âyete rastlanmamakta, “Hiç akletmez misiniz?”, “Hiç düşünmez misiniz?” gibi ifadelerin yer aldığı, akli yükümlülüklerin belirlendiği âyetlerde¹⁰⁰ kadın ve erkeğe birlikte seslenildiği gibi, kadın ve erkeğin birlikte sorumlu tutulduğu da görülmektedir. Bilimsel çalışmalarda da öğrenme yeteneği ve zekâ testlerinin sonuçları bakımından cinsiyetler arasında fark bulunmadığı ortaya konmuştur.¹⁰¹ Buna rağmen, kadının aklen ve dinen eksik olduğuna dair rivayetler¹⁰² delil olarak kullanılmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen hadisin bir versiyonu şu şekildedir:

“Hz. Peygamber (s.a.v.):

-Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin ve istiğfarlarınızı çoğaltın! Çünkü sizleri cehennem ahâlîsinin çoğunluğu olarak gördüm deyince, oradaki kadınlardan biri:

- Bizim neyimiz var ki cehennemim çoğunluğunu oluşturuyoruz ey Allah'ın Rasûlü? diye sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.):

-Çokça lanet edersiniz ve kocalarınıza karşı nankörlükte bulunursunuz. Sizin kadar eksik akıllı ve eksik dinli olup da akıllı ve ihtiyatlı bir kişiyi mağlup eden birini görmedim, der. Bunun üzerine kadın:

-Ey Allah'ın Rasûlü, akıl ve dinin eksikliği nedir?’ diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap verir:

¹⁰⁰ el-Bakara 2/44, 73, 76, 164, 171, 242; Âl-i İmrân 3/65, 118; el-Mâide 5/58, 100; el-En'âm 6/32, 126, 151; el-A'raf 7/169; el-Enfâl 8/22; er-Ra'd 13/4; en-Nahl 16/12,67; el-Hac 22/46; el-Mü'minûn 23/80; Nûr 24/61; el-Furkân 25/44; eş-Şuarâ 26/28; el-Kasas 28/60; el-Ankebût 29/35, 43, 63; er-Rûm 30/24, 28; Yâsîn 36/62, 68; es-Sâffât 37/138; ez-Zümer 39/43; el-Mü'min 40/67; ez-Zuhruf 43/3; el-Câsiye 45/5; el-Hucurât 49/4; el-Hadîd 57/17; el-Haşr 59/14; el-Mülk 67/10.

¹⁰¹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 389.

¹⁰² Buhârî “Hayz”, 6, “Zekât”, 44, “Savm”, 41; Müslim, “İman”, 34, (132), “İydeyn”,4; Ebû Dâvûd, “Sünnet”,15; Tirmizî, “İman”, 6; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Es-Sünenü'l-Kübrâ*. Neşr. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2001), Nesâî, “İydeyn”, 18, İbn Mâce, “Fiten”, 19; Dârimî, “Vudû’”, 104.

-Aklın eksikliği, iki kadının şahitliğinin, bir erkeğin şahitliğine denk sayılmasıdır; işte bu aklın eksikliğidir. Günlerce namaz kılmazsınız, Ramazan'da oruç tutmazsınız; işte bu da dinin eksikliğidir.”

Bu rivayetin sahihliğinin tartışılması bir yana çarpıtılmak suretiyle ele alındığı ve kadın aleyhine kullanıldığı söylenmektedir.¹⁰³ Örneğin hadis âlimi Aynî ve İbn Hacer, hadiste geçtiği üzere, kadınların cevabını bildikleri soruyu sormalarının bile onların akıl noksanlığına delâlet ettiğini söylemektedir.¹⁰⁴ Aralarında beş asırlık zamâna rağmen Mübârekfûrî de (1865-1935) ilgili rivayette kadının akıl bakımından eksikliğine işaret olduğunu belirtmektedir. Şâfî mezhebine mensup olan Râzî “Allah’ın geçiminize dayanak kaldığı mallarınızı akli ermezlere -beyinsizlere- vermeyin...”¹⁰⁵ âyetinin tefsirinde, ‘sefiher’ tanımlamasında kadınları da ele almakta, kadının akıl ve anlayışının kıt, aldanma ve yanılsamasının ise çok olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ Başka bir âyetin¹⁰⁷ tefsirinde de kızların eksikliğine dikkat çekilmek istendiğini, süs içinden büyütülenin aslında noksan olduğunu söylemektedir. Şahitlik bahsinde geçeceği üzere ilgili âyete¹⁰⁸ atıfta bulunarak, “Kız-kadın, mücadele ve çekişmeye ihtiyaç duyduğu zaman bunu hakkıyla yapamaz ve delilini ortaya koyamaz. Çünkü dili tutuk, akli kıt ve tabiaten biraz aleyhine hüccet olacak şeyleri söyler” sözleriyle, bunun da kadının ileri derecede noksan olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁹ Kurtubî de sefihten kastedilenin kadın ve çocuklar olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰

İslâm felsefesi alanında büyük etkisi olan ilkçağ Yunan filozofu Aristo’nun (m.ö. 384-322) dahi, kadının zekâsının erkekten aşağı olduğunu belirtmesi,¹¹¹ bu rivayetlerin, geçmiş ve gelecek arasında nasıl köprü vazifesi kurduğunu da göstermektedir. Ateş’in “...kadınların dinlerinin ve akıllarının erkeklere oranla noksan olduğunu, yine onların cehennem halkının çoğunluğunu oluşturduğunu ifade eden bu rivayetlerin hadis olmayıp,

¹⁰³ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 60 vd.

¹⁰⁴ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 3/271; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 1/535.

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/5.

¹⁰⁶ Râzî, et-*Tefsîrû’l-kebir*, 9/185.

¹⁰⁷ ez-Zuhruf 43/18.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/282.

¹⁰⁹ Râzî, et-*Tefsîrû’l-kebir*, 27/202.

¹¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/28-29.

¹¹¹ Aristoteles, *Politika*. çev. Mete Tuncay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 8.

*kökleri tâ antik çağlara uzanan kadın aleyhtarı tarihi bir anlayışın ürünü olduğu kanaatindeyiz.*¹¹² cümlesi bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Şâfiî fakîhi Mâverdî (öl. 450/1058), kadının dini ve iffeti için evlenilmesi konusunda, insana doğru önlemler almayı ve yapılan işlerden takdir edilmeyi sağlayan şeyin akıl olduğunu, akıldan mahrum olan bir kadının, evliliğin devamında iffetini tehliye maruz bırakacağını öngörmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*Akıl her nerede olursa olsun doğruluk ve yakınlık sebebidir.*", "*Erkeğini seven ve doğuran kadın arayınız. Ahmak kadından sakının, nikâh etmeyin. Onların sohbeti belalı ve ağır, çocuğu ise zâyi kayıp sayılır.*" sözleri ile görüşünü desteklemektedir.¹¹³ Hadislerin kaynakları eserde belirtilmediğinden yer verilememiştir. Sahih olup olmadığı bilinmese de kadına dair hemen her meselede uydurma hadislerin uygulamada dikkate alındığı gerçeği göz önüne alınırsa, özellikle son rivayetin kadını aklen eksik gören bakış açısının delillerinden birini oluşturma ihtimali yüksek görünmektedir.

Kadının aklının eksikliği meselesinin, doğuştan ve yaratılıştan gelen akıl gücünün eksikliği olarak anlaşılması gerektiği, öz, cevher ve asıl itibariyle kadının da aynı akla sahip olduğu belirtilmektedir.¹¹⁴ Bu sebeple kadın aklına güvenilebileceği, görüşüne başvurarak verdiği bilginin güvenli olduğuna rivayet ettiği hadislerin kabul edilmesi gerektiği, Zehebî'nin (öl. 748/1347) "*Hadis rivayeti meselesinde kadınlardan töhmet altında tutulan veya terkedilen birisini tanımıyorum.*" sözü ile desteklenmektedir.¹¹⁵ Kısaca, kadının aklının eksik olmasının, aklın kendisinde ve özünde değil, aklın aktivitesinde ve ortaya çıkmasında olduğu; kadınların akıl eksikliği ile vasıflandırılmasının, erkeklerin kadınların fitne tuzağına düşmelerini önleme amacına yönelik olduğu ve bunun âyette de belirtildiği¹¹⁶ söylenmektedir.¹¹⁷

Rivayetin söylendiği zaman ve kime söylendiğinin de önemine dikkat çeken Şimşek, insanların gönüllerinin hoş olduğu bir bayram gününde, kocalarına hâkim olma becerisine sahip olmalarıyla bilinen Ensar kadınlarının muhatap alındığını söylemektedir. Bu beceri

---

¹¹² Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 228.

¹¹³ Mâverdî, *Yüce Hedefler Kitabı –Edebü'd-dünya ve'd-dîn-*, çev. Bergamalı Ahmed Cevdet Efendi (İstanbul: Büyüyen Ay, 2012), 268.

¹¹⁴ Zekeriyâ Güler, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?", *Mehir* (1998), 16.

¹¹⁵ Güler, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?", 19.

¹¹⁶ Yûsuf 12/28.

¹¹⁷ Güler, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?", 20.

için zekâ veya kurnazlık gerektiği, olumsuz da olsa kurnazlığın da zekâ işi olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Bu sebeple gâyet akıllı kadınlara sadaka vermeleri ve kocalarına karşı nankörlük etmemelerinin söylenmesi tabii karşılanmalıdır. Ancak rivayette geçen akıl ve din eksikliği meselesinde gerekçeler ve hükümler arasında uyum sağlanmadığını; akıl eksikliğine örnek verilen şahitlikteki gerekçenin unutkanlık olmasını, akılla değil, hafıza ile bağlantılı olduğunu, din eksikliğinde kadının özel hallerinde sorumluluğunun azaltılmasının onda eksiklik oluşturmadığını söylemektedir.¹¹⁸

Hayatın içinde bazı kadınların bazı erkeklere göre daha akıllı olduğunu, bu sebeple rivayetin doğru anlaşılması gerektiğini söyleyen Köktaş bazı noktalara değinmektedir. Bahsi geçen akıl noksanlığının gerizekalı olmak mânasında değil, kadının duygusal taraflarının daha çok olduğuna işaret etmektedir. Kızgınlık anında lânet okumak ve yapılan iyiliği inkâr etmenin duygusal hareketliliği gösterdiğini, kadınların daha duygusal olmalarının hikmetinin, anne olmalarındaki incelikler olduğunu belirtmekte ve unutkan olmalarını daha çok özel hallerin kadının ruhsal ve bedensel yapısında oluşturduğu tesire bağlamaktadır.¹¹⁹

Kadının aklî melekelerini kullanmada eksik olduğuna dair inancın halen var olduğu, akademik çalışmalarda sıkça başvurulan Türk Dil Kurumu'nun güncel sözlüğünde, kadının erkekten daha aşağı ve noksan olduğunu belirtmek için kullanılan 'eksik etek' ifadesinin kadında anlam bulduğu görülmektedir.¹²⁰

2.2. Bürûdet ve Rutubet Sebebiyle Unutkan Olması

İnsanın fizyolojik yapısına bağlı olan özelliklerden bürûdet (soğukluk) ve rutubetin (ıslaklık), kişilik ve karakterin oluşumunda, ilgi alanlarının belirlenmesinde ve psikolojinin gelişiminde etkili olduğu söylenebilir. Kadının fizyolojik yapısının psikolojisinde de etkili olduğunu iddia eden Râzî'ye göre, "*Kadınların yapılarında bürûdet ve rutûbetin çok olmasından ötürü unutma kadınların genel karakteri olmuştur. İki kadının birden unutması birinin unutmasından aklen daha uzak bir ihtimaldir. ...*"¹²¹ Tıbbî açıdan açıklanmaya ihtiyaç duyulmakla birlikte Râzî, kadının psiko-fiziksel

¹¹⁸ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 64.

¹¹⁹ Yavuz Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 372.

¹²⁰ Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük" (Erişim 03 Mart 2022).

¹²¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 7/122.

yapısına vurgu yaparak, unutkanlığı kadının ontolojik bir parçası olarak görmektedir.¹²² İslâm ahlâk felsefesinde önemli bir yeri olan İhvân-ı Safâ risâlelerinde¹²³ cinsiyet belirtilmese de Râzî'nin yorumunda etkisini gösteren destekleyici nitelikte bir açıklama mevcuttur. Bu düşünceye göre insan bedeninin yapısını sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık üzere dört önemli etken oluşturmaktadır. İnsanın vücûdu biyolojik, psikolojik ve ahlâki fonksiyonlarını etkileyen kan, balgam, sarı ve kara safra yani ahlât-ı erbaa adı verilen dört sıvı maddenin karışımı ile oluşmaktadır. Konu ile ilgili olarak soğuk -mebrûd- tabiatlıların bedeninde balgam fazladır. Bunlar genelde uyşuk ve hantal, sert mizaçlı, ilme rağbetleri daha az, karakteri olgunlaşmamış kişilerdir. Islak -mertûb- tabiatlılar ise bedenlerinde sarı safra hâkim olan kimselerdir. Bunlar fazla zeki olmayan, sebatı az, hoş görülü, yumuşak huylu, kolay ikna olan ve çabuk unutan kişilerdir.¹²⁴

Kadınlarda görülen akıntı ile hayız, nifas ve istihâze hallerinde gelen kandan dolayı mertûb olduğu mâkul olsa da Râzî'nin bunu kastedip kasetmediği bilinmemektedir. Mertûb ve mebrûd olmasına ilişkin özelliklerin kadına has kılınması ve kadının unutkanlığı ile bağlantılı görülmesi tıbben ve psikolojik olarak izaha muhtaç görünmektedir.

2.3. Bâkire veya Dul Olması

Fıkıh kitaplarında kadın ve cinsellik konularında ataerkil düşüncenin baskın olduğu görülmekte, cinselliğin sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu vurgulansa da kadının cinselliği erkek üzerinden tanımlanmaktadır.¹²⁵ Kadının cinsel kimliği bağlamında yapılan tanımlamaların, neslin devamını sağlayan ve erkeklere tavsiye edilen kadın tipi olduğuna dair yaygın bir kanaât bulunmaktadır. Fakat Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen rivayetlerde özellikle bâkire kadının tavsiye edildiği hadiste, kadının cinsel haz aracı olarak sunulduğunu ifade edebiliriz.

¹²² Leyla Şahin, "Râzî Tefsirinde Kadın Konulu Yorumlara Analitik Bir Bakış", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/27 (2016), 379.

¹²³ IV. (X.) yüzyılda Basra'da ortaya çıkmış, dinî, felsefî, siyasî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüş organize bir topluluğun adıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, ed. Abdullah Kahraman, 3 Cilt. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013).

¹²⁴ İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvani's-Safâ'* (Beyrut; Dâr-u Sâdır, ts), 1/52, 260, 299,300; Fahri Macit, *İslâm Ahlâk Teorileri*, çev. M. İskenderoğlu- A. Arkan (İstanbul: LİTERA Yayınları, 2004), 136; bk. Betim Truçi, *İhvân-ı Safâ'nın Ahlâk Anlayışı*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s.30; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/24.

¹²⁵ Rûveyda Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı: "Kitabu'n-Nisa Literatürü" Örneği*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 88.

Cinsel açıdan aslî durumunu muhafaza eden, yani evlenmemiş bulunan kadın veya erkeği içine alan bekâret, âyetlerde¹²⁶ de belirtildiği üzere, cinsel ilişkide bulunmamış kadını tanımlamakta,¹²⁷ namusu ve saflığı temsil eden bekâretin kadının kimliği olduğu belirtilmektedir.¹²⁸

Mâlikî fakîhi Sülemî'nin sahih ve uydurma hadisleri topladığı kitabında yer alan rivâyete göre, Câbir bin Abdullah'ın (r.a.) (öl. 78/697) dulla evlendiğini duyan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Niye bâkire değil? Kendisiyle oynaşacağın bir bâkireyle evlenseydin ya. O seninle sen de onunla mülâtefe ederdiniz!”¹²⁹ “Size bâkire kadınlarla evlenmenizi tavsiye ederim. Zira onların dudakları daha tatlı, daha doğurgan ve daha güzel ahlâklıdır.”¹³⁰ buyurması, “Cennet ehli, eşlerine her vardıklarında önceki bâkireliklerine dönerler.”¹³¹ sözleri bekâretin cinsel anlamdaki cazibesini ortaya koymaktadır. Hz. Ömer'in (r.a.) (öl. 23/644), “Bâkireleri nikâhlayınız. Zira onların dudakları daha tatlı, mukabelesi daha sıcak, daha doğurgan ve cimada (cinsel ilişkide) kolaylık gösterenlerdir.”¹³² tavsiyesi de aynı şekildedir. Uyûnu'l-Ahbâr'da “Bâkire kadın buğday tanesi gibidir; onu öğütür, yoğurur ve ekmek yaparsın. Dul kadın ise apar topar hazırlanmış yol azığı hurma ve sevikten ibaret atıştırmalık gibidir.” sözleriyle madden ve mânen bâkirenin ve dul kadının doyuruculuğuna işaret edilmektedir.¹³³ Şâfiî fakîhi İmam Gazzâlî (öl. 505/1111) bâkirelikte, ilk olarak bâkirenin kocasını sevip onunla ünsiyet kazanacağı, dul bir kadının başka erkeğin halini gördüğünden kocasına buğz edebileceği, ikinci olarak daha önce el değmiş bir kadından erkek ürkebileceğinden bâkire ile evlenen bir erkeğin daha fazla seveceği, üçüncü olarak da dul kadın eski kocasına meyledebileceğinden bâkirede böyle bir ihtimal olmayacağı şeklinde üç fayda olduğunu söylemektedir.¹³⁴

¹²⁶ et-Tahrîm 66/5, Vâkıa 56/36.

¹²⁷ Orhan Çeker, “Bikr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/151.

¹²⁸ Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 99.

¹²⁹ Buhârî, “Nikâh” 10; Müslim, “Radâ”, 55-58; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 3; Tirmizî, “Nikâh”, 13; Nesâî, “Nikâh” 6, 10; İbn Habîb es-Sülemî, *Kadınların Edepleri -Kitâb-ü Edebi'n-Nisâ'-*, çev. Ebû Mu 'âz Seyfullah Erdoğan (İstanbul: Mercan Kitap, 2013), 50.

¹³⁰ Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 48.

¹³¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Âşıklar -Ravdatu'l-Muhibbîn-*, çev. Feyzullah Demirkıran - Savaş Kocabaş (İstanbul: Şule Yayınları, 2013), 255.

¹³² Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 49.

¹³³ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 4/5.

¹³⁴ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu (İstanbul: Pırlanta Yayınevi, 1981), 2/116.

2.4. Kısır veya Doğurgan Olması

Bir kadının değerini belirleyen özelliklerden doğurgan olup olmama sorunu, kadının kendi inisiyatifi dışında gelişen ve meşrû sınırlar içinde kurulan birliktelikle bilinmesi mümkün olan bir durumdur. Hadislerde görüleceği üzere bahsi geçen kadınların, daha önce evlilik yapmış oldukları anlaşılmaktadır. Enes b. Malik'ten (öl. 93/711-12) rivayet edilen bir hadiste, “*Kadınlardan sevecen ve doğurgan olanları ile evleniniz. Zira ben kıyamet gününde diğer peygamberlere karşı sizin çokluğunuz ile övüneceğim. Sizleri kısır kadından sakındırırım. Şüphesiz onun misali bir kuyu başında tuzlu bir toprağı sulayan bir adama benzer ne toprak bitki verir ne de pınar kurur.*”¹³⁵ dediği kaydedilmektedir. Bir rivayete göre, bir adam kısır olan amcasının kızı ile evlenmek istediğini söylediğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) siyah ve doğurgan bir kadının, doğurgan olmayan güzel bir kadından hayırlı olduğunu söyleyerek, onunla nikâhlanmasını onaylamadığı ve böylelikle doğurganlığın önemi belirtilmektedir.

Doğurgan kadınların cennetlik olması ile ilgili bir rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Cennetlik kadın sevecen ve doğurgan kadındır ki, hata ettiği zaman elini kocasının elinin üstüne koyar ve 'ya affet ya da neyi uygun görüyorsan öyle yap' der.*”¹³⁶ dediği belirtilmektedir. Hz. Ömer'in “*Üç çeşit kadın vardır, onlardan biri çocuk kabıdır, doğurmaktan başka bir işe yaramaz. İkincisi, zamanını ailesine yardımcı olarak değerlendirir. Diğeri ise bukağı gibidir. Allah onu dilediği kimsenin boynuna takar, dilediği zaman serbest bırakır.*”¹³⁷ sözü evlilik birliği içindeki kadınların niteliklerini belirtirken doğurganlığı hafife alan bir ifade ile kullanılmaktadır. Doğurgan olmayan kadının uğursuz sayılması ile ilgili olarak gösterilen, Hz. Ömer'den rivayet edilen “*Evdeki hasır, doğurgan olmayan kadından daha hayırlıdır.*”¹³⁸ sözünün, kadını nesneleştiren bir zihniyetin ürünü olduğu kabul edilmektedir. Neslin çoğalmasını talep etmek tabii bir istek iken, kadının kendi tercihi olmayan kısırlığından dolayı mânen cezalandırılması insaftan uzak görülmektedir.¹³⁹

¹³⁵ Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 54-55.

¹³⁶ Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 32-34.

¹³⁷ Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 39.

¹³⁸ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24.

¹³⁹ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 261-262.

Berktaş, doğurgan olmakla birlikte kız çocuk doğuran kadınla ilgili olarak, sakat bir ana babadan sakat veya sakat olmayan çocuk doğması gibi, kadından da erkek veya kız çocuk doğabileceğini; bunun nedeninin de kadının sakat - eksik- bir erkek olmasına bağlandığını belirtmektedir.¹⁴⁰

Sözkonusu rivayetlere bakıldığında yaratılışa bağlı bir eksikliğin kadına mal edilemeyeceği açıktır. İfadelerde doğurgan kadının ön plana çıkarılması da neslin çoğalmasını temenniden başka bir şey olmasa gerektir.

2.5. Tarla Olması

Sınırları belirli ve üretime elverişli olan toprak parçası, sürülüp çapalanmaz, gübresi verilmez ve sulanmazsa kısacası işlenmezse, istenilen ürünün elde edilmesi beklenmemelidir. Bu bağlamda kadının tarlaya benzetilmesi gerek cinsel yönden gerekse neslin devamı için düşündürücü bir misaldir.

Kadının tarlaya benzetilmesi¹⁴¹ hususunda, “*tohum ve toprak*” metaforunun sadece İslâm’a özgü olmayıp, bütün ataerkil topluluklarda kabul edilmiş bir anlayış olduğu;¹⁴² İlkçağ Yunan filozofu Aristo’nun, kadın ve erkeğin evlilik için uygun olan yaşlar konusunda, erkek için tohum ifadesi kullanılırken, kadın için de toprağı kastettiği düşünülmektedir.¹⁴³

Kur’an’da kadının tarlaya benzetilmesi,¹⁴⁴ karşıt fikirli pek çok insanın, kadına hakaret edildiği ve küçümsendiği gibi eleştirilerine sebep olmakta, pek çok müfessir ve dil bilimcinin dahi bu anlamı vermesinin vâkıayı pekiştirdiği belirtilmektedir.¹⁴⁵ Aydar, kadının tarlaya benzetilmesinde herhangi bir iltifat veya yerme amacının bulunmadığını, edebî değeri yüksek bir teşbihle, yahudilerin cinsellikle ilgili fikirlerini çürütmek ve müslümanların sorularını cevaplamak amacı güttüğünü ifade etmektedir. Yazar, Arap dili ve edebiyatında uzman olan Zemahşerî’ye (öl. 538/1144) atıfta bulunarak, bu teşbihin

---

¹⁴⁰ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 60.

¹⁴¹ el-Bakara 2/223; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40-41.

¹⁴² Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 61.

¹⁴³ “Bazılarına göre, Troezen halkına bildirilen tanrı-sözünün ‘yeni toprağı sürme’kökeni de bu sorudadır; anlamı tahıl üretimiyle ilgili değildir...”; bk. Aristoteles, *Politika*. 227.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/223.

¹⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hidayet Aydar, “Kur’an’daki Teşbihlerden ‘Kadınlarınız Sizin Tarlanızdır ...’”, *Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 3 (1998), 53-54.

çok latîf ve güzel bir kinaye olduğunu söylemektedir. ¹⁴⁶ Tarla ve onun kaynağı olan toprağın bizim kültürümüzde de ‘toprak ana’, ‘toprağın oğlu’ şeklinde geçmesi, aslında bu ifadede kullanılan inceliğe işaret etmektedir. ¹⁴⁷

Farklı yüzyıllarda yaşayan İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), ¹⁴⁸ Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ¹⁴⁹ ve Hasan Basri Çantay (1887-1964)’ın ¹⁵⁰ eserlerinde kadını, evlat yetiştiren tarla olarak nitelemeleri ve Yüksel’in eserinde ilgili âyet ile ilgili “*Evlat yetiştiren tarla*” ¹⁵¹ şeklinde açtığı başlık, tarladan kastedilen şeyin derin bir anlamı olduğunu göstermektedir. İmam Mâtürîdî, tarlanın bir süre ihmal edilmesiyle verimsiz geleceğinden bahisle, kadından uzak durmanın da yasaklandığının delili olduğunu söylemektedir. ¹⁵² İmam Gazzâlî de farklı benzetmelerle “*Efendi kölesine tohumu ve çiftçilik âletlerini verdiği ve kendisine sürülecek araziye teslim ettiği zaman, köle ekmeye muktedir ve kendisini ekmeye zorlayıcı vekil yani şehvet de varsa, bütün bunlara rağmen tembellik yapıp, çiftçilik aletlerini muattal bırakıp tohumu zâyi ettiği ve kendisini gözetken vekil yani şehveti de bir hileyle def edip kandırdığı takdirde efendisinin buğz ve cezasına muhatap ve müstehak olur.*” ifadeleriyle kadına yaklaşımdan imtina eden erkeğin yaratılış gayesine uygun davranmadığını söylemektedir. ¹⁵³

Kurtubî (öl. 671/1273) ve çağdaş ulemâdan Zühaylî (1932-2015) ise, kadınların tarlaya benzetilmesini, cinsel ilişkinin arka taraftan olmamak şartıyla her şekilde olabileceğine delâlet ettiğini belirtmektedir. ¹⁵⁴ Yahudî geleneğindeki kadına yaklaşma şeklinin Ensar tarafından uygulanması ve müslümanların bu konuda ihtilâfa düşmelerinin âyetin nüzûl sebebi olduğu hadislerle ¹⁵⁵ açıklanmaktadır. Seyyid Kutub da (1906-1966) tarladan maksadın doğum ve gelişimin sağlandığı ekim alanı olduğunu; fakat ekim yapmanın amacının gerçekleşmesi için verimli dönemde gidilmesini öngörmektedir. Verimli

¹⁴⁶ Aydar, “Kadınlarımız Sizin Tarlanızdır”, 54.

¹⁴⁷ Aydar, “Kadınlarımız Sizin Tarlanızdır”, 56.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu – Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ensar, 2019), 2/63.

¹⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîrü l-kebir*, 6/75.

¹⁵⁰ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Mürşid Çantay, 1979), 1/60.

¹⁵¹ Nevzat Yüksel, *Konularına Göre Kur’ân-ı Kerîm Fihristi* (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1997), 198.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân*, 2/63.

¹⁵³ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi d-dîn*, 2/70.

¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi l-Kur’ân*, 3/91-96; Vehbe Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, ed. Hamdi Arslan, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risale, 1992), 4/357.

¹⁵⁵ Müslim, “Nikâh, 117-118; Dârimî, “Vudû”, 113; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 44-45.

dönemden kastedilen de “...*İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın...*”¹⁵⁶ âyetidir.

Olayı farklı bir bakış açısıyla yorumlayan Fidan, ‘tarla’ kelimesinin bir mekân olarak tasarlandığını, mekânsal bir bakış açısı sergilediğini söylemektedir. Kadın, boş bir mekândır ve bu mekânı kadının kendisinin dolduramadığı ima edilmektedir. Mekândan sadece beden değil, kadının duruşu da kastedilmektedir. Yani kadınların sokakta yürürken, bir topluluk içinde konuşurken ve aile içinde sahip olduğu konumlara göre nasıl tavır sergileyebileceği gibi beden dilleri, kadının dinamik mekânını göstermektedir. Yine kadın, özel hallerinde ibadetlerden ve eşinden uzak kalarak kendi mekânını özelleştirmekte, dokunulmaz kılmaktadır.¹⁵⁷ Fidan’ın yaklaşımı, âyetin kastettiği anlamdan uzak görünse de kadını soyut anlamdan somut anlamaya taşımayı hedeflediği görülmektedir.

Kur’an’ın kadını aşağılayan bakış açısının en önemli örneklerinden biri olarak gösterilen kadının tarlaya benzetilmesinin, eleştirildiği gibi kadını değersiz görmekten bağımsız, sadece indiği dönemi değil bütün zamanları kapsayan, cinsel sapkınlıkların önlenmesi ve sağlıklı nesillerin yetişmesi için güzel bir teşbih olduğunu ifade edebiliriz.

2.6. Elbise Olması

İnsanların bedenlerini örtmek, gizli yerlerini saklamak için üstlerine aldıkları giyim eşyası, elbisenin somut anlamını karşılamaktadır. Bu başlık elbisenin soyut anlamı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Erkeğin kadın için, kadının da erkek için birer elbise olduğunu bildiren âyetin¹⁵⁸ tefsirlerine bakıldığında birbirinin ayıbını örten, helâl olmayan şeylere karşı koruyan, sükûnet ve huzur kaynağı gibi anlamlar yüklendiği görülmektedir.¹⁵⁹ Muhyiddîn İbnü’l Arabî, Âdem’in sol kaburga kemiğinden yaratılan Havvâ’nın, “*Diri, düşünen ve türemeden ibâret olan doğumun meydana gelmesi için ekin ve ziraat mahalli olarak var olduğunu*”, birbirlerinde dinginlik bulduklarını ve böylece Havvâ’nın Âdem’e, Âdem’in de Havvâ’ya birer elbise olduğunu söyleyerek meselenin

---

¹⁵⁶ el-Bakara 2/222; Seyyid Kutup, *Kadın ve Aile*, çev. Halit Yılmaz (İstanbul: İhtar Yayıncılık,1994), 124.

¹⁵⁷ Hafsa Fidan, Kur’an’da Kadın İmgesi (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 72-74.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/187.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 1/396; Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 5/106; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/316-317; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, 3/728.

cinsel boyutuna dikkat çekmektedir.¹⁶⁰ Kutup, kadın ve erkeğin birbirlerini bedenî bakımdan koruyan elbise olmalarının yanında, ruhsal ve psikolojik açıdan da birer elbise olduklarını belirtmektedir. Onlardan her birinin diğerinin namus, iffet, can, mal ve sırlarına örtü olduğunu da eklemektedir.¹⁶¹ Köse ise ilgili âyete “*Kur'an-ı Kerim eşlerin belli haklarla karşı karşıya gelip ayrışan, çatışan değil birbirlerini tamamlayan,¹⁶² sarıp sarmalayan böylece bütünleşip yekvücut olan bir yapı¹⁶³ şeklinde tanımlar.*” anlamı vermektedir.¹⁶⁴

Eşlerin birbirinin elbisesi olması ile ilgili yorumlarda görüleceği üzere, eşler cinsel yönden bedenlerini korudukları gibi, ruhen de birbirlerinin psikolojilerine iyi gelmektedirler. Kanaatimizce Kur'an'da kadının tarlaya benzetilmesi gibi, ayıp ve kusur örten, sükûnet kaynağı eşlerin elbiseye benzetilmesi de Arap dilinin teşbihte derinliğini göstermektedir.

2.7. Genç ve Güzel Olması

Evlenilecek kadınların özelliklerinden biri olan güzellik, erkek için ne kadar önemli ise, beğenilme arzusu duyan kadın için de aranmak ve seçilmek o kadar önem arz etmektedir.¹⁶⁵ Güzel bir kızın kocasının gönlünü daha hoş edeceği, haramdan daha iyi koruyacağı ve kendisini sevdireceği kabul edilmektedir. Ancak sebebi açıklanmadan Şâfiîlerin çok güzel bir kadınla evlenmeyi mekruh gördükleri belirtilmektedir.¹⁶⁶ Güzelliğin kadını felâkete sürükleyeceğinden, güzelliği için kadının nikâhlanmaması gerektiğine dair rivayet¹⁶⁷ ile ise, güzelliğin olumsuzluğuna dikkat çekilmektedir. Mâverdî, güzelliği için evlenilen kadının kıskançlığa sebep olacağı ve bunun felâketlere yol açacağı düşüncesiyle tasvip edilmediğini; kadının güzelliğinin cazibesiyile naz ve gurur yaparak kocasını bıktıracağını söylemektedir. Bir bilginin “*Sakın güzel kadın almayasın, çünkü iyi meradan herkes otlanmak ister.*” demesine karşılık evlenecek kişi bir açıklama isteyince “*Sen hiçbir yeri yenip otlatılmamış bir güzel otlığa tesadüf ettin mi? Şüphesiz kıyısında*

---

¹⁶⁰ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, 1/360.

¹⁶¹ Kutup, *Kadın ve Aile*, 135.

¹⁶² en-Nisâ 4/34.

¹⁶³ en-Nisâ 4/21.

¹⁶⁴ Saffet Köse, “Kavvam-İtaat İlişkisi Bağlamında Karı-Koca Münasebetlerine Bakış-Nisa (4), 34-Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 93-94.

¹⁶⁵ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 49-50.

¹⁶⁶ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/109; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 9/15.

¹⁶⁷ İbn Mâce, “Nikâh”, 6.

köşesinde hayvan dişi değmiş yer bulunacaktır.” sözü ile namus ve hayatı tehlikeye düşürmesi muhtemel olan güzel kadınla evlenmekten kaçınmanın akıllıların basiretli hareketleri olduğunu da ifade etmektedir. Bir kadının “*Kadınlar sizin için yaratılmış fesleğendir. Hepiniz onları koklamak istersiniz. Ey erkekler bu nimeti takdir ediniz.*” sözüne karşılık Ömer b. Hattâb’ın “*Kadınlar(ın fenaları) erkekler için yaratılmış şeytanlardır. Onların şerrinden Allah’a sığınırız.*” dediğini naklederek güzel kadınla evlenmeyi hoş görmediğini vurgulamaktadır.¹⁶⁸ Herkesin gözü onun üstünde olacağından güzel kadınla evlenmenin tavsiye edilmediği, sakınılması gereken bir durum olduğu görülmektedir. İmam olmak için aranan şartlarda imamın karısının en güzel olması da kaydedilmektedir. Burada, imamın gözünün başka bir kadına kaymasının engellenmesi ve ahlâken düzgün olmasının sağlanması amaçlanmaktadır.¹⁶⁹ Bununla birlikte fıkıh kitaplarında kadının güzelliğine dair ayrıntılı bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁷⁰

2.8. Sâliha veya Nâşize Olması

Kadının sosyal konumundan ziyade, aile içi düzenin sağlanması için önem arzeden bir kişilik özelliği de kadının kocaya itaati bağlamında salihâ olup olmadığı ile ilgilidir. Saliha -ideâl- bir kadının ayrılmaz özelliği ve niteliği, sahip olduğu imân ve salâhı icabı, saygılı ve itaatkâr olan ve eşiyile arasındaki bağın dokunulmazlığını onun varlığında ve yokluğunda koruyan; salihâ olmayan kadın -nâşize- ise tabiatı itibari ile geçimsiz ve dikkatli olan , isyan ederek kendini ortaya atan olarak tanımlanmaktadır.¹⁷¹

Aile içi dengelerin sağlanması sözkonusu olduğunda ele alınan âyetin “...*Sâliha kadınlar itaatkârdır...*”¹⁷² kısmına verilen anlamdaki farklılık, salihâ kadının Allah’a mı kocasına mı itaatkâr olması gerektiği noktasında farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Râzî, bu âyetin tefsirinde de kadına bakış açısını ortaya koymakta, sâliha kadınları Allah’a itaat eden -kânitât- ve kocalarının haklarını yerine getiren -hâfizât- olarak nitelemektedir. Ona göre bir kadının sâliha olması ancak kocasına itaat etmekle

¹⁶⁸ Mâverdî, *Yüce Hedefler Kitabı*, 262-264.

¹⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr ale’l-dürri’l-muhtâr* (Beirut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts), 1/375; (müellifin izahı: “Çünkü ekseriyetle karısı kendisini çok sever. Buna sebep kocasının başkasına gönül vermemesidir. Bu hal eş dost, hısım akraba ve komşular arasında bilinen şeylerdendir. Zira maksat her birinin karısının vasıflarından bahsetmesi değildir ki, hangisinin karısı daha güzel bilinsin!”)

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 24-88.

¹⁷¹ Kutup, *Kadın ve Aile*, 136-137.

¹⁷² en-Nisa 4/34

gerçekleşmektedir.¹⁷³ Kurtubî de Râzî ile aynı görüşte olup, hayırlı kadının kocasına itaat eden kadın olduğunu bildiren rivayetlerle¹⁷⁴ düşüncesini desteklemektedir. Kutup, müslüman kadının özellikleri sayarken, sâliha kadını imanı ve salâhı icabı kânite yani saygılı ve itaatkâr olmasını, kocasıyla arasındaki kutsal bağın dokunulmazlığına halel getirmemesi gerektiğini zikretmekte, salih olmayan kadını ise geçimsiz ve dikkafalı olarak nitelemektedir.¹⁷⁵ Nâşizeyi, kocasının hakkını küçümseyen ve onun emrine itaat etmeyen kadın olarak tanımlayan Taberî¹⁷⁶ ile kocasına buğzeden, ondan nefret eden, ona itaatten kendini çeken kadın olarak tanımlayan İsfahânî¹⁷⁷(öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), sâliha kadın karşısına nâşize kadını koymuş olmaktadır. Kutup da itaati koca ve aile bağlamında ele almakta, zorla değil, isteğe bağlı itaatin sağlanmak istendiğini, kadının kocaya itaatinin zorla olması halinde, toplumun temelini teşkil eden ailenin ayakta kalması için sağlam bir dayanak olmayacağını söylemektedir.¹⁷⁸

Kanaatimizce, sâliha kadının özellikleri sadece evlilik içinde alınmış olsa da evli olmayan bir kadınının da sâliha olması mümkündür. Kocaya itaatin, Allah’a itaate götürdüğü düşüncesinin yanlış olduğunu; meşrû ve mâkul biçimde sağlanan itaatin, huzurlu bir aile yapısı için elzem olduğunu söyleyebiliriz.

3. KADININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

3.1. Zayıf ve Korunmaya Muhtaç Olması

Kadın, erkeğe göre narin, daha duyarlı ve kırılgan bir fitrata sahiptir. Bunlar, kusur ve eksiklik olmayıp, kadını kadın yapan yaratılış özellikleridir. Kadının naif ve hassas bir yapıya sahip olması, tıpkı erkek hakkında oluşan güçlü, cesur, iş bitiren bir kişi olduğu yönündeki kalıp yargıları gibi, aslında ondan beklenen davranış şeklidir. Ancak bu nitelikler, bazı âyetlerin tefsirinde ve icthadî hükümlerin tesisinde kadının noksan ve zayıf bir varlık olarak zikredilmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁹ Kadın bir yandan özgür olmak isterken, diğer yandan erkek tarafından sevilme ve korunmak kollanmak

¹⁷³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 10/88.

¹⁷⁴ Müslim, “Radâ”, 64; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32; Nesai, Nikah, 14; İbn Mâce, “Nikâh”5; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/170.

¹⁷⁵ Kutup, *Kadın ve Aile*, 136-137.

¹⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/62.

¹⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 1449.

¹⁷⁸ Kutup, *Kadın ve Aile*, 143.

¹⁷⁹ Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, 61.

istemektedir. Kadındaki aidiyet duygu ve ihtiyacı kendisine sahip çıktığını hissetmesiyle gerçek mutluluğa ve doyuma ulaşmaktadır.¹⁸⁰

Fıkhî görüşlerine müracaat edildiği eserde Râzî, kadın ve erkeğin çift olarak yaratılmasındaki amacın, birbirlerinin huzur ve sükûnetini sağlamak olduğu şeklinde meâli yapılan âyetin¹⁸¹ tefsirinde, kadınların kulluk ve sorumluluk için yaratılmadığını, erkekler için yaratıldığını söylemiştir. Kadının fitrat itibari ile zayıf, noksan ve yetersiz olduğunu, bu sebeple çocuğa benzediğini, tıpkı çocuk gibi mükellefiyete ehil olmaması gerektiğini de belirtmektedir. “*Bu âyet kadınların yaratılışının tıpkı hayvanlar, bitkiler ve sair faydalı şeylerin yaratılmasıyla aynı olduğunun delilidir.*” şeklindeki tefsiri, Orta çağ Avrupası’nda tartışılan kadının ruhunun olup olmadığı meselesi ile de benzeşmektedir. Buna göre kadının insan değil, erkeğin hizmetine sunulmuş bir nimet veya metadan başka bir şey olmadığı düşünülmektedir.¹⁸²

Kadının aklî melekelerinin yetersizliğinin ele alındığı bölümde de değinilen, süs-püs içinde büyüyen, sonra da kendini savunmaktan âciz olan zayıf kadını-kız çocuğunu betimleyen âyetteki¹⁸³ özellikler, Râzî’nin tefsirinde Allah’ın vasıflandırması olarak kabul edilmiş, eksik olan kimsenin süs-püse ihtiyaç duyacağından bahisle, kadın kendisini savunmaktan aciz bir varlık olarak görülmüş, dil becerisi olmayan akli kıt ve ahmak olduğundan kendi aleyhine delil olabilecek şeyleri söyleyebileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁴ Bu bakış açısının tersi görüşte olan Ongun ise, kadının zayıflığını akli ile nasıl yönlendirdiğini şu şekilde dile getirmektedir: “*Bütün kadınlar, zayıflıklarını mübâlagalandırmak mevzuu bahseldüğü takdirde, binbir incelikle doludurlar. Onlar aynı zamanda, bir toz zerresinin bile kendilerini muhtarip edecek kadar narin görünmek için bin bir zayıflık icat edecek kadar da hünerlidirler.*”¹⁸⁵

Bu noktada, fukahânın kadına bakış açısını yansıttığı ve kadının zayıf olduğuna dair düşüncelerini dile getirdikleri bir husus da erkeğin kadın üzerinde kavvâm oluşu¹⁸⁶ ile ilgilidir. Erkeğin kavvâmlığının ictihâdi hükümlere etkisi, farklı yönleriyle başka

---

¹⁸⁰ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 136.

¹⁸¹ er-Rûm 30/21.

¹⁸² Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 25/110; Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, 61-62 (dip. 61).

¹⁸³ ez-Zuhruf 43/18.

¹⁸⁴ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 25/202.

¹⁸⁵ Cemil Sena Ongun, *Yeni Kadın* (İstanbul: Vakıf, 1936), 15-16.

¹⁸⁶ en-Nisâ 4/34.

bölümlerde ele alınacaktır. Kadının zayıf ve korunmaya muhtaç olması, evlenmeden önce babasının nafaka, evlendikten sonra kocasının mehir vermesi ve nafakasını temin etmesiyle, onu kişisel ve ekonomik anlamda başkasına bağımlı kılmaktadır.

3.2. Bağımlı Olması

Kadın birçok ihtiyacını kendisi görebilecek şekilde yaratılmasına rağmen toplumsal öngörü ve modern hayatın şartlanmaları ile erkeğe bağımlı bir hayat sürmesi gerektiği empoze edilmektedir. Kadınların her türlü sorun ve ihtiyaçlarını erkeğin çözmesini beklemek, erkeğe haksızlık olacağı gibi, kadının da erkeğe bağımlılığını artırmaktadır. Mısırlı ilim ve fikir adamı Ferîd Vecdî (1878-1954) eserinde, Fransız düşünür Proudhon'a (1809-1865) atıfta bulunarak, ilim, amel ve adâletin birleşmesinde oluşan toplumda erkek ve kadının gerçek değerinin birbirine nispetinin üçte biri olduğunu; bu durumda kuvvetler arasında denge olamayacağından, kadının erkeğe bağımlılığının zarûrî olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁷

Kadında oluşan bağımlılık duygusunun sebeplerinden biri terk edilme, yalnız kalma korkusudur. Bunda genetik faktörlerin etkisi büyüktür. Duygusal desteğe ihtiyaç duyma, yuvaya bağlılık ve tek eşlilik eğilimi kadında öne çıkan unsunlardır.¹⁸⁸ Bağlanarak kişilik kazanmak, kadının kolaycılığa kaçması olarak değerlendirilmektedir. Çaba sarfederek, kişisel gelişimini sağlayacak aktivitelere katılıp uygulayarak, hayatına yön vermesi hem kadın hem de ailesinin devamı için gerekli ve daha faydalı görülmektedir.¹⁸⁹

Bağımlılıkla itaat ve sadakat yüceltilirken, bağımsızlıkla özgüvenin üstün tutulduğu kültürler bulunmaktadır. Oysa birincisinde öz güven zayıflarken, ikincisinde de ilişki bağları kopmaktadır. Bağlılık, öz güveni eksiltmeyen, bireyin kendini kişiliksiz ve değersiz hissetmesine sebep olmayan bir itaate dönüşürse ideal bulunmaktadır. Diğer türlü itaat, katlanmaktan ibarettir. Bu sebeple bir ilişkide itaat, sadakat ve özgüvenin birlikte bulunması gerektiği düşünülmektedir.¹⁹⁰ Kadının maddî ve mânevî bağımlılığının, noksanlık oluşturan bir unsur olmaktan öte, fitrî yapısı itibâri ile aslında uyumluluk sağladığı söylenebilir.

---

¹⁸⁷ Muhammed Ferîd Vecdî, *Müslüman Kadını*, çev. Mehmet Âkif (İstanbul: Sinan Yayinevi, 1972), 38.

¹⁸⁸ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 262.

¹⁸⁹ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 32.

¹⁹⁰ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 206.

3.3. Özgürlüğüne Düşkün Olması

Kişinin, engelleme ve sınırlama olmadan, istediğini seçebilmesi ve yapabilmesini tanımlayan özgürlüğün kişisel bir ihtiyaç olduğu, meşrû ve mâkul bir şekilde kısıtlanabileceği düşünülmektedir. Kısıtlanma sebepleri genellikle sübjektif kriterlere dayandığı için, özgürlüğü meşrû olmayan sebeplerle kısıtlanan kadının, özgürlüğünü elde etmek için çeşitli yollara başvurması, âsi ve zabt edilmesi zor bir varlık olarak görülmesine yol açabilmektedir.

Özgürlük, sorumsuzluk demek değildir. Bu sebeple sınırlarının çizilmesi gerekmektedir. Esas olan kişilik ve kendini disipline edebilmektir. Kadının özgürleşmesi ile, psikolojik ihtiyaçları belirginleşmektedir. Özgür olan kadının mutsuz olduğu görülmektedir.¹⁹¹ Zamanın değişimine çok çabuk uyum sağlayabilen kadın, özgürlüğün sınırlarını belirlemede bazen yetersiz kalabildiği için, bu konuda toplumsal kaideler, örf-adet ve gelenekler ile dinî değerlerin belirleyici olması uygun görülmektedir.¹⁹²

Fukahânın kadın tasavvurunda, mescide ve ilim meclislerine gitmesi, ihtiyaçları ve anne babasını ziyaret için dışarı çıkması, çalışma hayatı, eğitim hayatı ve seyahat hakkının sınırlanması gibi fikhî hükümlere yansımada, kadının özgür bir varlık olmasının etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

3.4. Aklın Yerine Duygularını Koyması

Kadın ve erkek biyolojik-genetik özellikleri gereği, bir olay ile karşılaştıklarında erkek, mantığı ile yaklaşırken, kadının olaya bakış açısını daha çok duyguları belirlemektedir. Bu farklılık bireyin kendini eğitmesi ve geliştirmesi ile olumlu sonuçlara götürebilir. Özelde kadının, duygularının onu yönetmesine izin vermesi hata yapmasına sebep olabilmektedir.¹⁹³ Kadındaki acıma duygusu, kaygı düzeyinin yüksek olması olumsuz sonuçlara götürebildiği gibi özellikle “şefkatin yanlış kullanılması” haksızlığa sebep olabileceğinden; kadın yöneticilerin yapması muhtemel hatalardan kabul edilmektedir.¹⁹⁴

---

¹⁹¹ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 131, 136.

¹⁹² Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 167.

¹⁹³ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 100.

¹⁹⁴ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 153.

Şâfî fakîhi Mâverdî, bir kadının iffetli sayılabilmesi için, maddî ve ruhsal durumlarının gözardı edilmemesi gerektiğini, görünüş ve şekillerinin buna bağlı olduğunu söylemektedir. Duygularını olumsuz yönde kullanan ve aklı ile değil ruhsal durumu ile ilişkisini devam ettiren kadınlardan sakınılması gerektiğini bazı örneklerle açıklamaktadır. Bir şeyhin oğluna “*Rakûb -kocasının ölümünü gözleyip mirasına sevinen-, gazûb -öfkeli, sinirli, kızgın-, katûb -yüzünü ekşitip surat asan-*” kadından sakınmasını vasiyet ettiği, bir arabın oğluna “*Hanâne -ölmüş eski kocasına ağlayan-, menâne -malını kocasının başına kakan-, enâne -daima hastalıklı hal göstererek her muamelesinde bıkkın davranan-*” kadından uzak durmasını söylediğinden bahsetmektedir. Evfâ bin Delhem’in kadınları tasnif ederken zararı faydasından çok olan ve dağıttığını toplamayan bir varlık olarak tanımladığı da görülmektedir. Kadınlar güzel de olsa yeterli olmadığı, aklen noksanlıklarının onların doğru işler yapmasına engel olduğuna dair örnek verilen Ebû Zeyd’in şiiri konuyu özetler gibidir:

“Kadınlar vardır, sırayla dizilmiş güzel manzaralarını arzeden ağaçlar gibidir. İçlerinde sevgi ve geçim bakımından tatlısı olduğu gibi acıları da eksik değildir. Altından dökülmüş put gibi eşsiz güzelliğe sahip olsalar bile şüphesiz bir işte cehaletleriyle hatadan uzak kalamazlar. Menedildikleri şeyleri, mutlaka yapılması gerekli gibi bilirler ve yapmaktan geri kalmazlar. Şerri vâdederlerse vefâkârdılar, hayrı vâdederlerse oyalayıp unutturmak isterler.”¹⁹⁵

Vecdî, kadının beden yapısı çocuklara benzediğinden, çocuklar gibi hassas olduğunu, duygularının tesiri altında kaldığını söylemekte; bu tesirler aklın emrinde olmadığından ve bu sebeple hemen kaybolacağından kadınların sebatsız olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶ Muhammed Kutub da (1919-2014), kadının çocuklar gibi, duygularının etrafında dolaşıp durduğundan, hastabakıcılık, öğretmenlik ve mürebbiyelik gibi kendi tabiatına uygun işler hariç, işinde sebatkâr olamayabileceğini söylemektedir.¹⁹⁷ Çabuk heyecanlanması ve merhametli oluşunun gâlip gelmesinin bazı dezavantajlara sebep olduğunu, tesir altında kalıp haktan sapma ihtimaline karşı, şahitlikte iki kadının bulunmasına önem verildiğini belirtmektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Mâverdî, *Yüce Hedefler Kitabı*, 269-270.

¹⁹⁶ Vecdî, *Müslüman Kadını*, 18.

¹⁹⁷ Muhammed Kutub, *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, çev. Ali Özek (İstanbul: Çağaloğlu Yayınları, 1969), 153.

¹⁹⁸ Kutub, *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, 158.

Seyyid Kutub, “Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler...”¹⁹⁹ âyetinin tefsirinde bu ifade tarzını yalın anlamı dışında ele alarak, kadının duygularının ve psikolojik yapısının hayatındaki en önemli kararlardaki etkisinden bahsetmekte ve bunun âyetle düzenlenerek kadına yol gösterici ve koruyucu bir ortam hazırlandığını anlatmaktadır:

“Boşanmış kadınların yeni bir evlilik hayatı kurmaya yönelik arzusu, gözetim altında tutmaya, arzularını kontrol altına almaya, çağrıldıkları nefislerinin, bu gözlem altında tutma süresi boyunca sabırsızlık ve acelecilik karışımı arzularını da yansıtıyor. Bu da doğal bir durumdur. Boşanmış kadını bu sabırsız bekleyişe iten faktör kendini kanıtlama arzusudur. Bu kadın sona eren evlilik hayatındaki başarısızlığın kendi eksikliğinden, kendi yetersizliğinden kaynaklanmadığını, bundan dolayı başka bir koca bulup yeni bir hayat kurabileceğini, kendisine ve başkalarına ispatlamak istiyor. Bu sürükleyici duygu, doğal olarak, erkekte bulunmaz. Çünkü boşayan odur. Oysa kadın ruhunda güçlü bir eziklik duygusuna sahiptir. Çünkü o, boşanan, boşama kararına muhatap olan taraftır. İşte Kur'an-ı Kerim'in bu cümlesi, vurguladığımız bu ifade tarzı ile bu psikolojik durumu tasvir ediyor. Aynı zamanda onu gözönüne alıyor, hükümlerini etkileyen bir faktör olarak hesap ediyor.”²⁰⁰

Kadının bulunduğu konum ve duruma göre, akıl ve duygularını yerinde ve gerekirse birlikte kullanması sonucunda, duygusal olmasının olumlu nitelik kazanabileceğini söyleyebiliriz.

3.5. Özel Hallerin Kadının Hayatına Yansıması

Hayat, biyolojik, psikolojik ve sosyal farklılıkların yer aldığı bir denge üzerine kurulmuştur. Kadını kadın yapan özellikler -cinsiyet kimliği-, genler, sosyal öğrenme ve bireyin kendisine kattığı birikimler ile kazanılmaktadır. Kadının toplum içindeki yerini belirlerken, cinsiyet kimliğinin biyolojik boyutu dikkate alınmalıdır.

Bu denge içerisinde, kadının psikolojisini etkileyen olaylar âdet görmesi, hamilelik ve menapozdur. Kadınlar adet öncesi dönemde, mutsuz, huzursuz, gergin, öfkeli ve değişken duygular içerisinde olabilir. Bazı durumlarda kararsızlık, konsantrasyon ve dikkat eksikliği

---

¹⁹⁹ el-Bakara 2/228.

²⁰⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan - Vahdettin İnce (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980), 1/392.

de mümkündür. Baş ağrısı, aşırı uyku veya uykusuzluk, cinsel istekte azalma, eklem ve kas ağrıları, ödem, çarpıntı ve terleme gibi şikâyetler de görülebilir. Bütün bunlar ve adet dönemindeki ağrı ve sancılar, kadının içine kapanması ve verimliliğinin azalması sonucunu doğurmaktadır. Hamilelik, doğum ve emzirme dönemi de kadın için farklı duyguların yaşandığı ve biyolojik yapısını hayli etkilediği bir dönemdir. Kadının hamilelik döneminde salgıladığı hormonlar antidepresan etkisi gösterdiğinden, hafif seyreden depresyonlar hamilelik sırasında düzelebilmektedir. Annelik hormonu, kadının kimlik oluşumunda biyolojik etkenlerin önemini göstermektedir. Aristo, kadının hamile iken kafasını çalıştırmamasının, zihinsel yorgunluktan kaçınmasının doğru olacağını; bitkilerin topraktan güç almaları gibi, çocuğun da annesinden beslendiğini belirtmektedir.²⁰¹ Vecdî de, hamilelik döneminin dokuz ayında da kadının değişimler geçirdiğinden hiçbir işi güzelce yapamayacağını, ev işlerinde bile zorlanacağını belirtmektedir.²⁰² Kadınların âdet ve hamilelik dönemlerinde, fiziksel ve ruhsal güçlerinin ciddi oranda zayıfladığı görülmekte ve eksi duruma düşmektedirler.²⁰³ Doğum sonrası lohusalık dönemi ise kadının en zayıf ve savunmasız olduğu dönemdir. “*Annelik hüznü*” adı verilen bu dönem, kadının vücudunda meydana gelen değişikliklerle ilgilidir. Yeni bir bireyin hayata katılması neticesinde oluşan sorumluluk, onu kaybetme korkusu ve onunla yeni hayata uyum sağlayamama endişesi neticesinde ortaya çıkan üzüntü ve ağlama ile kendini gösteren bu dönemi doğal karşılamak gereklidir.²⁰⁴ Kadının uzun süreli monoton işlerde erkeklere göre daha sabırlı ve dayanıklı olmaları,²⁰⁵ onların anneliğe elverişliliğinin de göstergesidir.

Kadının üreme çağının sona ermesi yani menopoz dönemi, kadının doğurganlığı ve dişiliğindeki gerilemeyi göstermektedir. Kadın bu dönemi “*kadınlığını kaybetmek*” olarak algıladığından, psikolojik belirtiler daha şiddetli yaşanabilmektedir. Huzursuzluk, gerginlik, uyku kalitesinin bozulması ve depresif haller görülebilmektedir. Aslında menopoz kadın için yaşlılığın değil, olgunluk sürecinin başlangıcıdır ve kadın menopozla sükûnet dönemine ilk adımı atmaktadır.²⁰⁶

---

²⁰¹ Aristoteles, *Politika*, 228.

²⁰² Vecdî, *Müslüman Kadını*, 26.

²⁰³ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 169.

²⁰⁴ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 75-84,99, 101

²⁰⁵ İbrahim Zeyd Gerçik, *Kadın, Erkek, Eş, Çocuk İlişki Yönetimi* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014), 75.

²⁰⁶ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 89-92.

Bütün bu özellikler, kadına dair verilen hükümlerde geçerli gerekçe oluşturabilecek niteliktedir. Kadının şahitliği, çalışma hayatına katılması, yöneticilik yapması, yolculuğu, savaşması, ibadet hayatı vs. bu unsurların etkisiyle şekil almaktadır. Biyolojik yapı ve bunun psikolojiye etkileri önemli kararların alınmasında, verim ve fayda sağlanmasında, adâletin tesis edilmesi, kişilerin hak ve hukukunun korunmasında etkili olduğu için, bahsi geçen hallerin kadında oluşturduğu değişikliklerin, kadının kısıtlanmasını gerektiren etkenler olduğu söylenebilir.

4. KADININ DİNÎ VE HUKUKÎ ÖZELLİKLERİ

Kadının hak ve sorumluluk sahibi bir birey olmasını sağlayan özellikler, ibadet hayatında Allah ile kul arasındaki ilişkiyi kurmasını, sosyal hayatta kişisel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan ve onu yaşadığı koşullar içinde özgür ve yükümlü kılan niteliklerdir.

4.1. Ehliyet Sahibi Olması

Sözlükte, yetki, liyâkât, yeterli ve elverişli olma anlamlarına gelen ehliyet, terim olarak, hak sahibi olma ve borç yükümlülüğüne girmeye ehil olmayı ifade etmektedir.²⁰⁷ Varlıklar arasında sadece insanın ehliyet sahibi olduğunu bildiren âyetler²⁰⁸ ve sorumluluk almaya ehil olan tek varlığın insan olduğuna dair hadisler²⁰⁹ bulunmaktadır. Dinî ve hukukî hükümler karşısında insanın konumunu ve bu hükümlerin muhatabı olmaya elverişliliğini belirleme açısından önem arz etmektedir.

İnsanın dinî ve hukukî hitâba ehil olması, onu diğer varlıklardan ayırıcı özelliği olan akla dayanarak anlama, düşünme ve davranma kabiliyetinden kaynaklanmaktadır. Aklen ve bedenen yetkin olmayı gerektiren ehil olmanın, dinî görevlerle yükümlü tutulma, haklara sahip olup ve borçları yüklenebilme, yapılan hukuki işlemlerin geçerli olması, cezai sorumluluk taşıyabilme gibi tezahürleri bulunmaktadır.

İbadet hayatından muamelata kadar fûrûun bütün dallarında gerekli olan ehliyetin, kişinin hangi evresinde ve hangi düzeyde bulunduğu, bunu daraltan ve ortadan kaldıran sebepler çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna göre ehliyet, vücûb ve edâ ehliyeti olarak iki

²⁰⁷ Halil Cin- Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989), 1/11.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/58; el-A'râf 7/172; el-İsrâ 17/13; el-Ahzâb 33 /72.

²⁰⁹ Buhâri, "İlim", 2, "Rikak", 35.

kısımdır. İnsan hayatı cenin, çocukluk, temyiz, bulûğ ve rüşd şeklinde beş devreye ayrılmakta ve her biri ehliyet içinde bulunulan evrenin yeterliliğine göre farklı türlerden oluşmaktadır. İnsan olmak vücûb ehliyetinin temelini teşkil etmektedir. Vücûb ehliyeti, kişinin hak sahibi olabilmesi ve borçlanabilmesini ifade etmektedir. İnsan hayatı doğum öncesi ve sonrası iki dönemden oluştuğu için vücûb ehliyeti de eksik ve tam olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir.

Edâ ehliyeti ise, kişinin vücûb ehliyeti vasıtasıyla haklarını kullanabilmesi ve hukukî işlem yapabilmesini ifade ettiğinden fiil ehliyeti olarak da ifade edilmektedir. Vücûb ehliyeti zimmeti ve hukukî kişiliği, edâ ehliyeti ise temyiz ve akıl gücü gerektirmektedir.²¹⁰ Edâ ehliyeti, semavî ve müktesep sebeplerle kısıtlanabilir ki buna ehliyet ârizaları denmektedir. Akıl hastası olma, bunama, ay hali, lohusalık ve ölüm semâvî ârizalardan sayılırken; tedbirsiz ve ciddiyetsiz davranma, sarhoşluk, yolculuk, iflâs vb. müktesep ârizalardan kabul edilmektedir.²¹¹

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, kadının hukukî tasarruflara ehil olması nas²¹² ile de sabit olduğundan fukahâ, kadının vücûb ve edâ ehliyeti sahibi olduğunu kabul etmektedir. Kadın olmak tek başına ehliyetsizlik ve kısıtlılık sebebi olarak görülmemekte, kısıtlılık hali kadın olmaktan değil, ehliyet arızalarından kaynaklanmaktadır.

4.2. Velâyet Sahibi Olması

Sözlükte, yardım, dostluk, emirlik, başkaları üzerinde yetki sahibi olmak, bir işi üstlenmek anlamlarına gelen velâyet, hukukî yetki anlamında kullanılan bir terimdir.²¹³ Diğer bir ifade ile velâyet, birey ve toplum için bir görev veya hakkın temsil vasıtasıyla icra edilmesidir.²¹⁴ Din, ahlâk, itikat, hukuk, siyaset, hatta tarih ile ilgili kapsamlı bir konudur.²¹⁵

Velâyet fıkıhta “*Rızası olup olmadığına bakılmaksızın bir sözün başkası hakkında geçerli ve sonuç doğurucu kılınması*” (tenfîz) demektir. Velâyetin temel prensibi, şahsın önce

---

²¹⁰ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1994), 10/533-536.

²¹¹ Bardakoğlu, “Ehliyet”, 538.

²¹² en-Nisâ 4/12; et-Talâk 65/6; İbn Mâce, “İtk”, 3

²¹³ Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrer İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1990), 15/406 vd.

²¹⁴ Osman Eskicioğlu, “Âmme Velâyeti”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 418.

²¹⁵ Eskicioğlu, “Âmme Velâyeti”, 416.

kendisi üzerinde velâyete sahibi olması, şartlar gerçekleşirse velâyetin başka şahıslar üzerinde de tatbik edilmesidir. Velâyet, İslâm hukukunda temel anlamı korunarak, kazâ, büyü, nikâh gibi konularda, alanların farklılığı ve konuların önemine göre, değişik şekillerde kullanılmaktadır. İslâm hukukunda kadına dair neredeyse bütün konular, velâyet ile ilişkilendirilmekte, kadının sosyal, siyasal, ekonomik vb. statüsünde etkisini göstermektedir.²¹⁶

Velâyetin meşrûiyeti naslarla sabittir.²¹⁷ “Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir...”²¹⁸ âyetinde geçen ‘evliyâ’ kelimesinin dostluk anlamında da kullanıldığı; erkek, erkeğin, kadın da kadının dostu olabileceğinden ve erkekle kadının dost olmasının mümkün olmadığından bu anlamın verilmesinin uygun olmadığı söylenmektedir.²¹⁹ Fıkıh mezheplerinin ittifakı ile velîde bulunması gereken temel şartlar, hür, akıllı ve müslüman olmasıdır. Velînin erkek olması hakkında, Hanefî mezhebi dışındaki mezhepler erkek olmayı şart koşarken, Hanefîler farklı yorumlarda bulunmuştur.²²⁰

Velâyet ilgi alanı bakımından, velâyet-i âmme ve velâyet-i hâssa olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²²¹ Velâyet-i âmme devlet başkanının toplumsal meselelerin yürütülmesini üstlenmesi ve bütün vatandaşlar ve mallar üzerinde söz sahibi olması demektir. Velâyet-i hâssa ise birey ile ilgili olan özel bir velâyettir ki şahıs ve mal üzerinde sözkonusudur.²²²

İslâm'da bütün velâyetlerin amacı, adâleti temin için emir ve yasaklarda bulunarak toplumun huzur, mutluluk ve refahını sağlamaktır. Velâyet belli bir şahsa ait olup onlar

²¹⁶ H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/15-16.

²¹⁷ el-Bakara 2/282; en-Nisâ 4/59; et-Tevbe 9/71; el-İsrâ 17/33; Buhârî, “Ferâiz”, 4, 15; “Ahkâm”, 1,8; Müslim, “İmâre”, 20; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1997, “Nikâh”, 18-19; İbn Mâce, “Diyât”, 7, “Cihâd”, 39.

²¹⁸ et-Tevbe 9/71.

²¹⁹ Yunus Vehbi Yavuz, *Kur’ân’da Kadın Hak ve Özgürlüğü* (Mudanya: Feyiz Yayınları, 2011), 159.

²²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968), 2/46; Mehmet Şener, “İslâm Hukukunda Velâyet”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 209-210; Apaydın, “Velâyet”, 19.

²²¹ Eskicioğlu, “Âmme Velâyeti”, 419.

²²² Eskicioğlu, “Âmme Velâyeti”, 420-421.

hakkında söz sahibi olması anlamına binaen bir hak gibi görünse de bir emâneti yüklenmek olduğundan aslında ağır bir sorumluluktur.²²³

İslâm hukukunda kadına dair neredeyse bütün konular, velâyet ile ilişkilendirilmekte, kadının sosyal, siyasal, ekonomik vb. statüsünde etkisini göstermektedir.²²⁴ Özel velâyet sözkonusu olan durumlarda kadın ve erkek eşit görülmektedir. Ancak velâyet-i amme yani siyasal ve kamusal mevzûlarda kadının ehil olup olmadığı tartışılmış ve çoğunluk tarafından kadın kamu velâyetine lâayık görülmemiştir.²²⁵

Kadın hakkındaki olumsuz niteliklerde görüleceği üzere, fukahânın kadın tasavvuruna bakıldığında, cinsel özellikleri ile ön planda olan, fitne unsuru, zayıf, akli eksik gibi tanımlamalarla karşımıza çıkan kadının, velâyet bahsinde ehil ve velî olması konusunda insan-birey olma hak ve yükümlülükleri bağlamında ele alındığı görülmektedir.

4.3. Kul Olma ve İbadet Sorumluluğu

Kadın, tıpkı erkek gibi dünyaya yararlı işler yapmak ve Allah'a kulluk etmek,²²⁶ yeryüzünün hâkimi olarak halife sıfatı ile yeryüzünü imar etmek²²⁷ gibi aynı yükümlülüklerle tabi kılınmıştır. Ümmü Seleme'nin (öl. 62/681) "*Ey Allah'ın Rasûlü! Kur'an'da hep erkeklerden söz ediliyor; buna mukabil biz kadınların esamesi okunmuyor.*" diye serzenişte bulunması üzerine nazil olan âyet kadının sesini duyan ve onu dinî ve ahlâkî değerler noktasında erkekle müsâvî kılan bir öneme hâiz görülmektedir.²²⁸ Âyet meâlen şöyledir:

"Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan

²²³ Eskicioğlu, "Âmme Velâyeti", 423.

²²⁴ Apaydın, "Velâyet", 43/15-16.

²²⁵ Ebû'l-Hasan Habib el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniye* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994), 73.

²²⁶ el-Bakara 2/43, 110, 183; Âl-i İmrân 3/97, 195; en-Nisâ 4/ 124; el-En'âm 6/102; el-Hac 22/78; Nûr 24/56; el-Mü'min 40/40; el-Hucurât 49/13; ez-Zâriyât 51/56; el-Cuma 62/9.

²²⁷ el-Bakara 2/30, en-Neml 27/62, el-Fâtır 35/39.

²²⁸ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 200-201.

erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.”²²⁹

Kadın ve erkeğin ayrı ayrı zikredilmesiyle, kadınların gönlü alınmış ve cinsiyet farkı olmaksızın insanoğlunun aynı sorumluluklara sahip olduğu vurgulanmıştır.²³⁰ Bu bağlamda fukahânın kadına yaklaşımı da farklı olmamıştır.

4.4. Hak Arama Özgürlüğü

Temel insan haklarından olan hak arama özgürlüğü diğer tabiri ile şikâyet hakkı, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde dahi kadınların, istek ve görüşlerini ifade edebilme özgürlüğüne sahip olmalarını sağlamaktaydı. Örneğin, Havle bint Sa'lebe'nin kocasıyla yaşadığı problemi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çözmemesi ve kadının ısrarcı olması üzerine âyet²³¹ nâzil olmuş ve Allah, kulu olan kadını çaresiz bırakmamıştır. Yine Hz. Ömer döneminde bir kadın, Hz. Ömer'in mehir ile ilgili âyete²³² aykırı hüküm vermesi üzerine hakkını aramış, O'nun kararından dönmesini sağlamış ve böylelikle erkekler kadınlara mehir verme konusunda sınırlamaya tabi kılınmamış, mallarından serbestçe verebilmeleri öngörülmüştür.²³³ Fukahâ ilgili âyet ve hadise dayanarak, zihâr ve mehir konusunda kadını koruyucu hükümler vererek, hak sahibine hakkını teslim etmiştir.

4.5. Cezaî Sorumluluğu

Kişilerin işlediği fiillerin farkında olması ve hukukî sonuçlarına katlanmasını ifade eden cezaî sorumluluk, ehliyet ve velâyet sahibi herkesi kapsamaktadır. Kur'an'da, kadın-erkek fark etmeksizin çalışanın amelinin zâyi edilmeyeceği,²³⁴ sâlih amel işleyenin cennete gireceği ve zerre dahi haksızlığa uğratılmayacağı,²³⁵ herkesin kendi yaptığından sorumlu olup, başkasının suçunu yüklenemeyeceği,²³⁶ kötülük yaptığından misli ile cezalandırılacağı, sâlih amelde bulunduğu cennetle mükâfatlandırılacağı,²³⁷

---

²²⁹ el-Ahzâb 33/35.

²³⁰ Karakuş, “Kur'an Perspektifinden Kadın”, 847.

²³¹ el-Mücâdele 58/1-4.

²³² en-Nisâ 4/20.

²³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibu'l-Âliye fî Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*, çev. Âdem Yerinde- Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2006), 2/212; Karakuş, “Kur'an Perspektifinden Kadın”, 848.

²³⁴ Âl-i İmrân 3/195.

²³⁵ en-Nisâ 4/124.

²³⁶ el-En'am 6/164.

²³⁷ el-Mü'min 40/40.

buyrularak kadının ödülde ve cezada ayrı tutulmadığı ifade edilmiştir.²³⁸ Fukahânın ceza hukukunda verdiği ictihâdi hükümlerde, naslara bağlı kalarak ve bazı durumlarda kadına erkeğin yarısı kadar ceza uygulaması dördüncü bölümde ele alınmaya çalışılacaktır.

---

²³⁸ Karakuş, “Kur’ân Perspektifinden Kadın”, 852.

İKİNCİ BÖLÜM

FUKAHÂNIN KADINA YÜKLEDİĞİ ÖZELLİKLER VE FUKAHÂNIN KADIN TASAVVURUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

1. FUKAHÂNIN KADINA YÜKLEDİĞİ ÖZELLİKLER

Fukahânın kadın tasavvurunda etkili olan özellikler, temelde kadının birey olarak ele alınması neticesinde ortaya çıkan olumlu özelliklerdir. Olumsuz özellikler ise kadının biyolojik, fiziksel, psikolojik yapısı ve sosyal konumu itibari ile ortaya çıkmaktadır. Fıkhî hükümlere etkisi bakımından kadının konumunu, olumsuz özelliklerinin belirlediği söylenebilir.

1.1. Dinî Yükümlülükler Bakımından Eksik Olması

Yukarıda zikredilen rivayette kadınların dinen de eksik olmalarına değinilmiş, kadına has durumlarında namaz kılmaktan ve oruç tutmaktan muaf tutulmalarının eksiklik olarak tanımlandığı görülmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.v) kadınları sadaka vermeye teşvik etmek ve ikaz etmek için söylediği sözlerin mâkul bir çerçevede değerlendirilmesi, rivayetin kadının aklen ve dinen eksikliğinden ziyade farklılığı olarak ele alınmasının, olumsuz bakış açısını değiştirebileceği söylenebilir. Kadınların hayız, nifas, istihâze hallerinde farz ve nafil ibadetlerden muaf tutulmaları, gerekçeleri ve değerlendirmeleri üçüncü bölümde ele alınmaya çalışılacaktır.

1.2. Uğursuz Olması

Bazı olaylarda, nesnelere veya kişilerde var olduğuna inanılan ve negatif güç sayılan uğursuzluğun, kötülöklere sebep olacağı düşünülmektedir. Konularına göre tasnif edilmiş hadis kitaplarında daha çok "Tıb" bâbında yer alan uğursuzluğa dair rivayetler bulunmaktadır. Câhiliye örfünde, bazı nesne ve canlılarda uğursuzluk sayılması geleneği, Abdullah b. Ömer'den (öl. 73/693) rivayet edilen "...uğursuzluk, evde, kadında ve attadır."²³⁹ vb. varyantları bulunan hadis ile günümüze kadar kadın konusunda olumsuz bir anlayış olarak gelmiş ve çoğu zaman gerçekliği kabul görmüştür. Kadının uğursuzluğu

²³⁹ Buhârî, "Cihâd",47, "Nikâh, 18, Tıb", 43,45 54; Müslim, "Selâm", 116; Ebû Dâvûd, "Tıb", 24; Tirmizî "Edeb", 58; Nesâî, "Hayl", 4; İbn Mâce, "Nikâh", 55.

meselesi, Buhârî’de (öl. 256/870), “*Kadının Uğursuzluğundan Sakınma*” bâbı olarak ele alınmış²⁴⁰ ve “*Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır, onlardan sakının.*”²⁴¹ âyeti ile açıklanmıştır.

Uğursuzluğun dar evde, isyankâr kadında ve sert başlı atta²⁴² olduğuna dair bir açıklama yapılsa da bu hadis, ilk söylemi ile ele alınarak, uğursuz ve zarar verici olan kadından uzaklaşmayı mübah göstermektedir. Uğursuzluktan kastedilenin kadında doğurgan olmaması, atta savaşa katılmamış olması, evde ise kötü komşuların bulunması²⁴³ şeklindeki bir yaklaşımla da “*düzene ve doğaya uyumsuzluk ile kötü huy*”un kastedildiği anlaşılmaktadır. Umdetü’l Kâri’de uğursuz kadının özellikleri, kötü huylu olması, yumuşak başlı olmaması, kocasına karşı saygısız ve kaba konuşması, kısır olması, önceki eşini özlemesi şeklinde sayılmaktadır.²⁴⁴ Rivayetler kesin bir ifade içermemesine rağmen, te’vil edilmeye çalışılmış; ev ve at konusunda ihtilâflar olmakla birlikte, fukahâ kadın konusunda çoğunlukla olumsuz bir yargıya varmıştır.²⁴⁵

Tuksal’a göre, uğursuzlukla nitelenen ev, at ve kadının, hatta bazı rivayetlerde kılıç²⁴⁶ ve hizmetçinin²⁴⁷ de bunlara dahil edilmesi; döneminin yetişkin ve özgürlüğüne düşkün erkeğine hitap ettiğinden, bu söylemlerin erkek merkezli yapıya sahip olduğunu göstermektedir.²⁴⁸ Kadınlara yapılan uğursuzluk ve uyumsuzluk tanımlamasının içinde yer alan doğurgan olmama vasfı ise diğer niteliklerden farklılık arz etmektedir. Kısırlık, kadının tercihi olmayıp, kişiliğe bağlı bir özellik değildir. Bu bağlamda Hz. Ömer’den rivayet edilen “*Evdeki hasır, doğurgan olmayan kadından daha hayırlıdır.*”²⁴⁹ sözü, kadını nesneleştiren bir zihniyetin ürünüdür. Diğer kaynaklarda yer alan rivayetlerde bu vasfın yer almaması önemli bir ayrıntı olmakla birlikte, belki de zikredilmesine gerek duyulmayacak şekilde tabii bir beklenti olmasından da kaynaklanabilir. Neslin çoğalmasını istemek doğal bir arzu iken, kısır olan bir kadını bu özelliğinden dolayı

---

²⁴⁰ Buhârî, “Nikâh”, 17.

²⁴¹ et-Tegâbün 64 /14.

²⁴² Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24.

²⁴³ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 285-286; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 6/75,78.

²⁴⁴ Aynî, *Umdetü’l -Kâri*, 14/149-150.

²⁴⁵ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 229-246.

²⁴⁶ İbn Mâce, “Nikâh”, 55

²⁴⁷ Müslim, “Selâm”, 120

²⁴⁸ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 249.

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Tıb”, 24.

cezalandırmanın mübah görülebileceği, diğer uğursuzluk nitelikleri kadar insaftan uzak bulunmaktadır.²⁵⁰

1.3. Değersiz Olması

Değersizlik, genel olarak üçüncü kişilerin bilerek veya bilmeyerek, kişinin kendisini önemsiz ve işe yaramaz gibi hissetmesine sebep olan hareketleri sonucunda, psikolojik travmaların ortaya çıktığı karmaşık bir duygu durumudur. Bu hal kişinin, diğer insanlardan uzaklaşmasına, sürekli olumsuz duygular içinde olmasından dolayı mutsuz olmasına ve yaşam isteğini yitirmesine sebep olabilmektedir. Bu başlık altında ele alınan değersizlik ise kadının, namazı bozan varlıklar içinde, eşek ve köpek ile anılması ve İsrâîlî kültürden etkilenmedir.

Kadının değersiz kılan sebeplerden birisi, önünden geçtiği kişinin namazını bozmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.), sütre olmasa da namaz kılanın önünden geçilmesiyle namazın bozulmayacağı ve sütre olsa da bazı varlıkların kılanın namazı bozacağına dair rivayetler²⁵¹ bulunmaktadır. Sütre tavsiyesinin sebebi, koruma alanı oluşturarak, namaz kılanlarını dikkatini dağıtabilecek etkenlerden uzak durmasını sağlamaktır. Namazı bozan varlıklar eşek, köpek ve kadındır. Hz. Âişe (r.anha) (öl. 58/678) kadının eşek ve köpekle birlikte anılmasına sitem ederek, peygamberle kible arasına yattığını ve bunun namaza engel olmadığını söylemiş;²⁵² İbn Hacer, bu varlıklardan kastedilenin kendi cinsleri olduğu, kadının da insan cinsini temsil ettiğini belirtmişse²⁵³ de çoğunlukla olumsuz olarak değerlendirilmiş, kadın şeytanla özdeşleştirilmiştir.²⁵⁴

Davudoğlu, namazı bozan varlıklar konusunda fukahânın ihtilâfa düştüğünü, Ebû Hanîfe (öl. 150/767), İmam Mâlik (öl. 179/795) ve İmam Şâfî'nin (öl. 204/820) namazın bozulmasından maksadın namazın noksanlaşması olduğunu söylerken, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) köpek konusunda emin olduğunu fakat eşek ve kadın konusunda kalbinde şüphe olduğunu söylemektedir. Ona göre köpek hakkında muâriz bir rivayetin olmaması ama kadın konusunda Hz. Âişe'nin hadisinin muâriz olması bunu desteklemektedir.

---

²⁵⁰ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 261-262.

²⁵¹ Müslim, "Salât", 265, 266, 270; Ebû Dâvûd, "Salât", 109; Tirmizî, "Salât", 252 ,253; Nesâî, "Kible", 7; İbn Mâce, "İkâme", 38.

²⁵² Buhârî, "Salât", 105, 108; Müslim, "Salât", 270,271.

²⁵³ İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bâri*, 1/764, 773-775.

²⁵⁴ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 267.

Hadiste geçen varlıkların namazı bozduğunu kabul edenler, bu üç şeyin şeytan mânasında kullanıldığını belirtmektedirler. Kadının şeytanlığını, şeytan sûretinde görünmesi ve tuzak kurmasına bağlamaktadırlar.²⁵⁵ Bu üç şeyin de necis olduğunu, kadının da hayız olmasını necâsetle alakalı görerek, şeytanın necisliği ile özdeşleştirmektedirler. Doğrudan namazı bozmayı noksanlaştırdığını kabul edenler ise, şeytanın vesvese verici olması gibi, kadının da fitneye sebep olacağını ve namazın dikkat ve ehemmiyetinin bozulduğunu söylemektedirler.²⁵⁶

Hiz. Âişe'nin, eşek ve köpekle bir tutularak, kadını küçük düşüren bu rivayetleri eleştirmesine²⁵⁷ karşılık, bu tutum yaygın kabule göre işlevsiz kalmış ve fukahâ tarafından kabul görmemiştir. Hiz. Âişe'nin kadının kötü bir mahlûk olarak görülmesine yönelik itirazları, Câhiliye dönemindeki kalıp yargıların yansıması olarak dikkat çekici bulunmaktadır.²⁵⁸

Namaz kılan kişinin önünden kadın, eşek ve köpek geçmesiyle namazın bozulacağına dair rivayetlerin, komik ve tuhaf olduğunu söyleyen Sarmış, namaz kılanın önünden geçen kişi şeytan olduğu için onun gerekirse vuruşarak engellenebileceği rivayetine²⁵⁹ dayanarak fuhahanın, geçmekte ısrar ederse namaz kılan kişi tarafından öldürülebileceği hatta üzerine bir ceza gerekmeyeceğini söylemelerini anlamının zor olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁰

Yahudi ve Hıristiyan kültürlerde kadının değersiz görülmesi ve aşağılanması benzer sebeplerle İslâm'a girmiş bulunması düşündürücü bir meseledir. Yahudilikte kadının etkin olduğu alanın ev içi işler ve çocuğun eğitimi olması, ibadethânelerde ayrı yerlerde oturtulmaları, âdetli kadın pis sayıldığından dinsel anlamda 'temiz olma' gerekliliği gibi unsurlar kadını eksik kılmaktadır. Yahudi erkeklerinin "*Beni kadın yaratmayan Tanrı'ya şükürler olsun.*" diye her gün ettiği dua Yahudilikte kadın tasavvurunu gözler önüne sermektedir. Hıristiyan kültürde kadın, erkekten sonra yaratıldığından ve ilk günaha sebep olduğundan, evlenerek, acılar çekerek doğurmakla günahlardan kurtularak, Hıristiyan

---

²⁵⁵ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 3/239.

²⁵⁶ Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1975), 3/331.

²⁵⁷ Buhârî, "Salât", 102,108; Müslim, "Salât", 51.

²⁵⁸ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 272, 274.

²⁵⁹ Müslim, "Salât", 258; Ebû Dâvûd, "Salât", 107; İbn Mâce, "İkâme", 39.

²⁶⁰ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 80-81.

çocuklar yetiştirmekle sorumludur.²⁶¹ Doğumda çekilen acı Türk-İslâm kültüründe de günlara kefarete sayılmakta, doğum yapmış kadın yeni doğmuş gibi kabul edilmekte, doğururken ölen kadın şehit hükmünde sayılmaktadır.

Namazda pek çok şeyin dikkati dağıtabileceği düşünülürse, sayılan varlıkların ibadeti engellemeleri açısından örnek teşkil ettikleri söylenebilir. Değersizlik bir varlığın vasfı değil, ona atfedilen bir histir. Bu sebeple, kadınla adı geçen, eşek ve köpeğin de hayvan olmalarından bahisle değersiz olduklarını söylemenin mümkün olmadığını ifade edebiliriz.

1.4. Cehennemlik Olması

Kadının aklen ve dinen eksik olduğuna dair değinilen rivayetlerin devamında çokça lânet okumaları, kocalarına karşı nankör olmaları ve akıl sahibi kişileri ayartan, baştan çıkaran olmaları sebebiyle, cehennemliklerin çoğunu kadınların oluşturduğu bildirilmektedir.²⁶² Yukarıda geçtiği üzere, bu rivayetlerin hadis olmayıp, köklerinin antik çağlara kadar uzandığı ve kadın aleyhinde tarihî bir anlayışın sonucu olduğu söylenmektedir.²⁶³ Bu konudaki rivayetlerin, kadınları kocalarına itaate yönlendirmek için olduğu düşünülebilir.

1.4.1. Aşırı Lanet Etmesi ve Kocasına Karşı Nankör Olması

Cehennemlik kadınların özelliklerinden biri olan kocaya karşı nankör olma durumu, rivayette²⁶⁴ geçen haliyle “*katıksız nankörlük*” olarak nitelenmekte ve enteresan yorumlara konu olduğu belirtilmektedir. Buhârî'nin ilgili rivayet başlığının “*Kocaya karşı nankörlük ve Küfr Olmaksızın Küfr*” olarak belirlenmesi ve İbn Hacer tarafından nakledilen Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (öl. 543/1148) görüşlerinin bu rivayetin ele alınışını göstermesi açısından önemli görülmektedir. İbnü'l Arabî, kadına küfrün atfedildiği durumlarda, kişiyi dinden çıkaran küfrün kastedilmediğini, pek çok günah içinde kocaya karşı nankörlüğün seçilmesinin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şâyet birine secde edilmesi emredilseydi, bunun kadının kocasına secde etmesi²⁶⁵ meâlinde söylediği hadise atıfta bulunarak hoş bir incelik olduğunu belirtmektedir. Buna göre, bu hakkı elde

---

²⁶¹ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 96-97, 102.

²⁶² Buhârî “Hayz”, 7, “Zekât”, 45, “Savm”, 40; Müslim, “İman”, 132, “İydeyn”, 4; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15; Tirmizî, “İman”, 6; Nesâî, “İydeyn”, 18, İbn Mâce, “Fiten”, 19; Dârimî, “Vudû’ ”, 104; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/67.

²⁶³ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 229.

²⁶⁴ Buhârî, “İman”, 20.

²⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Dârimî, “Salât”, 159.

ederek yüksek dereceye ulaşan kocaya nankörlük eden kadın, Allah'ın hakkını küçük görmekteyse de bu küfür onu dinden çıkarmaz demektir.²⁶⁶

Kocaya nankörlüğün bir versiyonunda da onu “*nimet verici*” olarak niteleyen ve kadının herhangi bir kızgınlık anında, ondan hiç hayır görmediğini söylemesi, Allah'ın nimetlerine ve nimet verici kocaya karşı nankörlük olarak nitelenmektedir.²⁶⁷ Bâb başlığı, “*Kocasına Eziyet Eden Kadın Hakkında*” olan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında iki çocuğuyla gelen kadını anneliği ve merhameti ile övdükten sonra, kocalarına karşı kusur işlemese cennetle mükâfatlandırılacağını bildirdiği hadiste²⁶⁸ de kadının kocasına karşı nankörlüğünün sonunun cehenennem olduğu görülmektedir.

Çoğunlukla büyük günahlardan kabul edilen kocaya karşı nankörlüğün, ahlâkî düşüklük olarak görülmekle birlikte, inanan kadınların cehennem ehlinin çoğunluğunu kapsayacak şekilde ortaya konması ve bu durumun sanki kadının fitrî bir özelliğiymiş gibi sunulması, kadir kıymet bilmeyen ve hep isyan eden bir kadın portresi çizilerek haksız bir yargılama yapıldığını düşündürmektedir.

Kadınların, kocalarına karşı nankör olmaları ve gönülden istemese de dil alışkanlığı haline gelen lânet okumalarının, erkeklerin değil de sadece kadınların cehennemlik olması sorgulanmaktadır.²⁶⁹ Cehennemlik kadın portresi, sürekli şikâyet etmesi ve yapılan hiçbir şeyden memnun olmamasının, erkeğin kendine duyduğu güvenin zarar görmesine sebep olduğu, kadınların erkekleri şikâyet etmekten zevk alması ve bunu sohbet konusu yapmaları da bilindik bir konu olması ve bunun arka planında yatan sebebin ise, beğenilme ihtiyacı ve erkeği değiştirme isteği olduğu şeklinde psikolojik bağlamda da ele alınmaktadır.²⁷⁰ Kadının bu özelliği hem kendisinin mutsuz olmasına hem de ailesinde huzursuzlukların çıkmasına sebep olmaktadır. Oysaki kadın bu enerjisini kendi kişiliğini kazanmak için harcarsa daha olumlu sonuçlara ulaşabilecektir.

---

²⁶⁶ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 117-118; İbn Hacer el-Askalânî, *Feth'ül-Bârî*, 1/113-114.

²⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l İmâm Ahmed bin Hanbel* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 6/458-459; Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 118-119.

²⁶⁸ İbn Mâce, “Nikâh”, 62.

²⁶⁹ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 61.

²⁷⁰ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 30-31.

1.4.2. Erkeği Baştan Çıkarması

Kendini kontrol edebilen, dikkatli, akıllı ve tedbirli bir erkeğin aklını çelen kadın imajının çizildiği bu başlıkta, kadın şehvet düşkününü, kişiliğinden önce dişiliğini öne çıkaran ve kurnazlığı ile erkeği dize getirebilen bir varlık olarak önümüze çıkmaktadır. Yukarıdaki rivayette aklen ve dinen eksik olup da “Akıllı ve ihtiyatlı bir kişiyi mağlup eden” özelliğe sahip olan bir kadının dişiliği ve fattanlığından başka bir özelliği akla gelmemektedir.

Burada daha akıllı olan erkeğin suçunun olup olmadığı sorgulanma ihtiyacı duyulmakta, erkeğin aklını çelerek onu baştan çıkarması konusunda kadından daha akıllı olan erkeğin ona aldanmasının suç olduğu ve asıl erkeğin kınanması gerektiği ifade edilmektedir.²⁷¹ Şehvet düşkününü olan kadının örtünme, dışarı çıkamama gibi konularda baskılanması kadını korumak için alınan önlemler olarak görünse de erkeğin korunması öncelenmiş görünmektedir.

1.4.3. Cehennemlik Olmasını Gerektiren Diğer Suçların Bulunması

Cehennemlik olan kadınların suçlarının sadece sayılanlarla sınırlı olmadığını rivayetlerle gösteren Tuksal, cennet ehlinin çoğunluğunu oluşturan fakirler karşısında, zenginlerle - makam sahipleri- birlikte cehennemdekilerin çoğunun süs ve gösteriş meraklısı kadınlar olması ile ilgili rivayetlerde,²⁷² nankör kadın olarak değil de zengin olduğu için şımarmış ve âsi gelmiş kadın olarak nitelenmesinin daha doğru olduğunu belirtmektedir.²⁷³ Hz. Peygamber’in (s.a.v.), ticaret ehli ile ilgili sözlerinin arkasından sözü fasıklara getirmesi ve fasıkların kim olduğunun sorulması üzerine kadınlar olduğunu, onların bir şey verildiğinde teşekkür etmediğini ve bir sıkıntıya düştüklerinde sabır göstermediklerini söylemesi,²⁷⁴ sırları ifşâ etmesi, cimri olması da kadının nankör oluşuna örnek verilmektedir.²⁷⁵ Bir rivayette de çok eşli evliliklerde olası kıskançlık durumunda dahi kadına verilen alaycı bir cevapla, cehennemlik olmakla tehdit edildiği bir durum görülmektedir.²⁷⁶ Erkekler için ideal görülen kıskançlık duygusunun kadınlar olduğunda erkeğe sorun çıkartacağı için, cehennemlikler kategorisine alınması ve bütün bu sayılan özelliklerin ahlâkî açıdan zaaf içerse de sadece kadına hasredilmesi, ayrımcı bir bakış

²⁷¹ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 64.

²⁷² Buhârî, “Rikâk” 16,51; Müslim, “Zikir”,26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/297.

²⁷³ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 124.

²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/428; Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 112.

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/444.

²⁷⁶ Müslim, “Zikir”, 2738.

açısı olarak değerlendirilmektedir.²⁷⁷ Kargalar arasında nâdir bulunan bir cins olan alaca kargaya benzetilen kadının cennet ehlerinden görülmesi ise, cehennemde çoğunlukta bulunduğu göstergesi sayılmaktadır.²⁷⁸

Kadının cehennemlik olmasına gerekçe olarak gösterilen etkenlerin hiçbirinde, kadının konumu, kişiliği veya dinî durumunun ele alınmadığı, yapılan bütün vurguların kadının kocasını rahatsız etmesi üzerine olduğu söylenmektedir. Oysaki, Kur'an'a bakıldığında kişiyi cehennemlik yapacak etkenler, Allah-kul ilişkisi, O'nun rızasını kazanmak için bulunulan haller ve yapılan amelî davranışlar ile kişiler arasındaki tutum ve davranışlarda görülmektedir.²⁷⁹ Yukarıdaki rivayetlerde ortaya çıkan manzaranın, kadının eğri ve eksik olması bağlamında ortaya çıkan tezahürler olarak değerlendirilebileceğini de ifade etmektedir.²⁸⁰

1.5. Fitne Unsuru Olması

Kadın hakkında verilen icthadî hükümlerde, gerekçe olarak genellikle ilk sırada yer alan fitne, sözlükte imtihan, bir musibetle sınanmak gibi anlamlara gelmekle birlikte, sadece olumsuzluklarla değil, mal, makam gibi dünyevî olan ve nefse hoş gelen şeylerle²⁸¹ sınanmayı da içermektedir.²⁸² Fıkıh kitaplarında fitnenin net bir tanımı yapılmasa da; fukahânın fitneyi kadınla bağlantılı bir şekilde kullandığında “*Kadının, şehvî duyguları harekete geçirmek suretiyle erkeği baştan çıkarması*” gibi bir anlam yükledikleri görülmektedir. Yani fukahâ fitne kelimesini kullanırken, kadınların erkeklere karışma neticesi -ihtilat-, meydana gelmesi muhtemel gayri meşrû cinsel ilişki gibi olumsuz sonuçlara götüreceğini kastetmektedir. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (öl. 751/1350) fitneyi, şüphe ve şehvet kaynaklı olarak ikiye ayırdığını, sözlü ve fiilî müstehcenlik ile fesat olarak tanımlandığı şüphe fitnessini ikincisinden daha önemli ve kapsamlı tuttuğunu belirtilmektedir. Şehvet ve fesada dalarak günah işlemek, heva ve hevese dalmak ve nefse düşkünlüğün neticesi meydana gelen şehvet fitnessinin ise hem kişiyi hem karşısındakini

²⁷⁷ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 128.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/197, 205; Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 35.

²⁷⁹ el-Bakara 2/21-24, 83-85; Âl-i İmrân 3/21; el-En'âm 6/47-48; İbrâhîm 14/28-30; en-Nahl 16/52-60, 62; el-Furkân 25/11; el-Câsiye 45/7-9; et-Tegâbün 64/9-10; Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 128-134

²⁸⁰ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 134.

²⁸¹ Âl-i İmrân 3/14.

²⁸² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 13/317; Mustafa Çağrıçı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156., Kâmil Çakın, “Geleneksel İslâm Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması”, *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı* (2016), 108-109.

madden ve mânen ziyana uğrattığından bahsetmektedir.²⁸³ Gazzâlî de şehveti karın şehveti ve tenasül uzvu şehveti diye ikiye ayırmakta ve cinsî şehvetin karın şehvetine tâbi olduğunu söylemektedir.²⁸⁴

Üsâme b. Zeyd'den (öl. 54/674) rivayet edilen, “*Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.*”²⁸⁵ hadisi ile de uğursuz olan kadının aynı zamanda fitne unsuru olmasına dikkat çekilmek istenmiştir. Burada, akıl ve din yönünden eksik olan kadının, akıl ve din bakımından tam olan erkekleri dini meşgalelerden alıkoyması, erkeği ayartması, nefsi ve dünyevi arzularına kurban gitmesine sebep olması²⁸⁶ ile suçlanması sözkonusudur.

Buhârî'nin şarihlerinden İbn Battâl (öl. 449/1057), ilgili hadisi ele alırken, fitnenin kadınlarla olan en ağır imtihan olduğunu ve bunun âyetle²⁸⁷ sabit olduğunu söylemektedir. “*Allah kadını yarattığı zaman şeytan çok rahatladı ve 'işte bu benim erkekleri yakalamak için kullanabileceğim hatasız bir kemendim' dedi.*” hadisi ile bu düşüncesini delillendirmektedir.²⁸⁸

Gazzâlî seleften bazısının şöyle dediğini ifade etmektedir: “*Şeytan kadına şöyle der: Sen benim askerimin yarısısın! Sen, atıp da yanılmayan okumsun. Sen sırrımın yerisin. Sen o elçimsin ki, ihtiyaçlarım için gönderiyorum. Binaenaleyh şeytanın ordusunun yarısı şehvet, yarısı da öfke ve gazaptır. Şehvetlerin en büyüğü ise kadın şehvetidir!*”²⁸⁹ Hadis âlimi Münâvî (öl. 1031/1622) ise, “*Kocasını şerre yönelten bir varlık*” olarak tanımladığı kadının, “*Erkeğine vereceği en küçük zararın dünya sevgisi olduğunu*” ve kadın yaratıldığında şeytanın “*Sen benim ordumun yarısısın, sen benim sevincim ve okumsun*” dediğini belirtmektedir.²⁹⁰

---

²⁸³ Abdullah Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti Konusun'daki Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü”, *Marife*, 4/2, (2004), 62; bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi 'ş-şeytân*, thk. Mecdî Fethi Seyyid (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1991), 2/534.

²⁸⁴ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi 'd-dîn*, 3/191-192.

²⁸⁵ Buhârî, “Nikâh”, 18; Müslim, “Zikr”, 97,98; Tirmizî, “Edeb”, 31; İbn Mâce, “Fiten”, 19.

²⁸⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 9/172.

²⁸⁷ et-Tegâbün 64/14.

²⁸⁸ İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 3/188-189.

²⁸⁹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi 'd-dîn*, 3/240.

²⁹⁰ Muhammed Abdürraûf Münâvî, *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağir* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1972), 5/436.

Şehvet ve zayıflığın birlikte anıldığı âyetlerin tefsirinde, şehvetlerine uyanların²⁹¹ ve “...zaten insan zayıf yaratılmıştır.”²⁹² buyruğundaki zayıfların kimler olduğu hususunda kadının erkeği yoldan çıkarması neticesinde erkeğin ona karşı koyamaması zayıflığın en ileri derecesi olarak gösterilmiştir. Erkeğin kadına karşı sabır ve takatinin olmaması şeklinde tanım bulan zayıflık şu örneklerle açıklanmıştır:

Medineli meşhur yedi tâbiinden biri olan Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713) der ki: “*Seksen yaşıma geldim, gözümün biri kör oldu, diğeri ile çok az görüyorum. Benim bu adamım -erkeklik organını kastediyor- ise kör ve sağırdır. Bununla beraber yine de kadının fitnesinden korkuyorum.*” *Sahâbeden Ubâde b. Samit de (öl. 34/654) der ki: “Benim şu halimi görmüyor musunuz? Ancak başkasının bana destek vermesi halinde kalkabiliyorum. Ve ancak, bana yumuşatılarak verilen şeyleri yiyebiliyorum. Arkadaşım da -erkeklik organını kastediyor- ölmüş bulunuyor, buna rağmen benim için helâl olmayan bir kadın ile halvette kalmak hoşuma gitmez. İsterse buna karşılık güneşin üzerinde doğduğu her şeyi bana versinler. Buna sebep ise, şeytanın bana gelip, arkadaşımı aleyhime harekete geçirmesinde korkmamdır. Çünkü onun ne göreceği gözü ne de işiteceği kulağı vardır.”*²⁹³

Havvâ'nın şeytanla iş birliği yapıp, Âdem'e ihanet etmekle suçlanması, hadis kaynaklarında Ebû Hüreyre'den rivayet edilen “*İsrâiloğulları olmasaydı et kokmazdı, Havvâ olmasaydı kadınlar kocalarına ihanet etmezdi.*”²⁹⁴ hadisi ile delillendirilirken tefsir kaynaklarında da kadını tehlike saçan bir fitne unsuru -şeytan- ve şeytanın müttefiki olarak ifade edilmiştir. Aradaki yüzyıl farkına rağmen Kurtubî (öl. 671/1273) ve Şevkânî (öl. 1250/1834), Âl-i İmrân sûresi on dördüncü âyetin tefsirinde olduğu gibi, “*Allah, bu âyette kadınlardan söz ederek başladı. Bunun sebebi, insanların/erkeklerin nefislerinin kadınlara çokça arzu duymasıdır. Kadınlara çok arzu duyulmasının sebebi ise onların şeytan tarafından atılan birer kement olmaları ve aynı zamanda erkekleri yoldan çıkarmalarıdır.*” benzer ifadelerle aynı görüşte olduklarını belirtmektedir. Kurtubî kadının fitnesinin çok çetin ve zorlu olduğunu, “*Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.*”²⁹⁵ hadisini ele alarak kadın fitnesinin ilkinin kocasının akrabaları ile bağını kesmek olduğu, ikincisinin ise helâl veya haram

²⁹¹ en-Nisâ 4/27.

²⁹² en-Nisâ 4/28.

²⁹³ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/149.

²⁹⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 2; Müslim, “Radâ”, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/315; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 15/211.

²⁹⁵ Buhârî, “Nikâh”, 17; Müslim, “Zikr”, 97,98; Tirmizî, “Edeb”, 31; İbn Mâce, “Fiten”, 19.

farketmeksizin mal toplama hırsı olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶ Kurtubî ise fitne unsuru kadını tanımlarken, kadının erkekten yaratıldığını, kadının bütün derdinin erkek olduğunu; erkeğin ise şehvetle yaratılması ve kadının erkeğin sükûn bulacağı bir varlık olması sebebi ile kadının yüksek yerlerde oturtulması ve yazı yazmayı öğrenmesinin de fitneye sebep olacağını ileri sürmektedir.²⁹⁷ Râzî de nefsin isteklerinin sıralandığı âyetin²⁹⁸ tefsirinde, kadının ilk sırada yer almasını kendisinden hoşlanılan, haz alınan ve yakınlık kurulan bir varlık olması ile şehvet ve düşkünlüğün kadınla mümkün olmasına bağlamaktadır.²⁹⁹ Şeytanın işbirlikçisi kadın meselesi, erkeğin eğri kemiğinden yaratılan eğri kadın meselesine kadar gitmekte ve kadın konulu olumsuz çağrışımlardaki İsrâiliyyât etkisini göstermektedir.³⁰⁰ Sahâbe döneminde fitne konusunda kadının ahlâkı ele alınırken, tefsirde kadının sanki fitrî özelliğiymiş gibi tasavvur edilmesinin yanlış olduğu söylenmekte; âyette genel anlamda kadından bahsedildiği halde eş olan kadına dair değerlendirmeler eleştirilmektedir.³⁰¹

Müfessir İbn Kesîr de, ilgili hadise³⁰² atıfta bulunarak âyete kadınlarla başlanma sebebinin, fitnelerin en şiddetlisinin kadınlar yüzünden olduğunu söylemektedir. Ancak, kadınlarla ilişkinin amacı iffet ve neslin çoğalması olursa bunun arzu edileceğini belirterek meseleye daha olumlu bakmaktadır.³⁰³ Tefsir âlimlerinden İsmâil Hakkı Bursevî de (öl. 1137/1725) âyetin tefsirinde açtığı “*İnsana Sevdiren Şehvetler*” başlığında, kadının şeytanın tuzağı olmasından bahisle âyete kadınlar ile başlanıldığını söylemektedir.³⁰⁴

Çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden Reşîd Rızâ (1865-1935), evlât sevgisi yok olmamasına rağmen, önce kadının zikredilmesini, kadına duyulan sevgideki aşırılık ve anormalliklerin olmasına bağlamaktadır. Müellifin burada sevgiden, şehveti de kastettiği kabul edilmektedir. Bu sevginin doğal sebebinin neslin çoğalması içgüdüsüne bağlayan

²⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/29; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1964), 1/323.

²⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/29.

²⁹⁸ Â-i İmrân 3/14.

²⁹⁹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 7/210.

³⁰⁰ Yar.3:1-24.

³⁰¹ Çakın, “Geleneksel İslâm Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması”, 118.

³⁰² Buhârî, “Nikâh”, 17; Müslim, “Zikr”, 97,98; Tirmizî, “Edeb”, 31; İbn Mâce, “Fiten”, 19

³⁰³ Çakın, “Geleneksel İslâm Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması”, 118; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 3/1191.

³⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân* (İstanbul: Mektebetü Eser, 1389/1969), 2/10.

yazar, erkeklerin çoğunun kadınların güzelliklerinden yana daha nasipli olduklarına dair düşüncenin yanlış olduğunu, erkeğin kadına düşkünlüğünün, kadının erkeğe olan sevgisinden çok olmasının sebepleri arasında sayılamayacağını şu şekilde dillendirmektedir:

*“Erkekler tip itibariyle kadınlardan daha mükemmel ve daha güzeldir. Bu durum diğer canlılar için de geçerli bir kuraldır. Çünkü biz canlılardan erkek türünün, dışıdan daha güzel ve daha mükemmel olduğunu görüyoruz. Yine insanlardan da yaşlı erkeklerde ve kadınlarda bunu müşahade ediyoruz. Kadının güzelliği, daha çok erkeğin ona olan sevgisinin fazlalığından kaynaklanıyor.”*³⁰⁵

Tevrat zihniyetinden kaynaklandığı ortada olan bu rivayetlerin, hadis imamı tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.v.) isnad edilmesini hayretle karşılayan Tuksal, kadının ‘insan’ kimliğine zarar veren bu düşüncenin dinî kabul görmesini yadırgamaktadır. Erkeği ayartan kadın imajının sahibi Havvâ’nın, Kur’an’da benzer bir durum olmamasına rağmen,³⁰⁶ ulemânın tasavvurunda hiçbir değişikliğe uğramadan sürüyor olmasını, Tevrat’taki kadın mefhumunun kültürel altyapı ile uyuşmasından kaynaklandığını belirtmektedir.³⁰⁷ Sarmış da Tuksal ile aynı fikirde olup, bahsi geçen hadis hakkında, İbn Hacer’in “*Hemen hemen hiçbir kadın kocasına fiilen veya sözlü olarak ihanet etmekten kurtulamaz.*”, sözünün din, akıl ve realiteye aykırı olan bir haberin aklanmasından ibaret olduğunu söylemektedir.³⁰⁸

Hatiboğlu ise, “*Vaktiyle kadınlar meclislerde erkeklerle birlikte otururlardı. Fakat şimdi kadının bir tek parmağı bile fitnedir.*”³⁰⁹ beyanına dayanarak, İslâm ile gelen medenî hayatın uzun zaman devam edemediği ve ‘ictimâî mikrop’ adını verdiği fitnenin müslüman toplumu nasıl sarstığını dile getirmektedir.³¹⁰

İslâmî kültürde kadının, bedeni ve şehvetle özdeşleştirilerek fitneye sebep olma varsayımının, kadının toplumsal olarak denetlenmesini gerektirdiği belirtilmektedir.³¹¹

Bir başka görüşte de ‘cinsel anarşi’ olarak tanımlanan fitnenin asıl sebebi olan kadının

³⁰⁵ Muhammed Abduh- Reşid Rıza, *Tefsirü'l-Menâr*, 3/ 240-241.

³⁰⁶ el-A'râf 7/20-23.

³⁰⁷ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 99.

³⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l- Bârî*, 6/447; Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 95.

³⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Ahkâmü'n-Nisa*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, (Beyrut: b.y., 1986), 46 akt. Rıza Savaş, *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004), 114 (dip. 337).

³¹⁰ Mehmed Said Hatiboğlu, “Kadına Dînin Verdiğini Fazla Bulanlar”, *İslâmiyât -Kadın-* 3/2 (2000), 9.

³¹¹ Bertay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 11

ahlâkî ve zihnî eksikliğini, yetkin olan erkeğin denetimine girerek bertaraf edebileceği, itaat yoluyla bu tehlikenin önüne geçilebileceği ifade edilmektedir.³¹²

Fitnenin kadınların değil, erkeklerin imtihanı olduğunu söyleyen Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanı Keleş “*Erkeklere kendimden sonra kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.*”³¹³ hadisini, “*Benden sonra erkeklerin en çok kayba uğrayacakları sınav, kadınlar konusundaki sınavdır.*” şeklinde değişiklik yaparak farklı bir yoruma gitmektedir. Keleş’e göre, fitne kelimesinin Türkçe’de “*Azdırma, baştan çıkarma, karışıklık, fesat, arabozan, karıştırıcı...*” şeklinde kullanılırken, Arapçada “*Sınamak, deneme, imtihan*” olarak kullanılması anlam kaymasına sebep olmaktadır. Bu hadisin, kadının fail yani zarar veren konumunda, erkeğin de zarara maruz kalan mağdur olarak algılanmasının yanılgıya düşüreceğini ifade etmektedir. Aslında konunun mahiyeti göz önüne alındığında öznenin, sınav karşısında bulunan erkek olduğunu, bahsi geçen zararın da sınavdaki başarısızlığı neticesinde uğrayacağı zarar olduğunu belirtmektedir. Kadından kastedilen sadece eş olmadığını, erkeğin hayatındaki bütün kadınları kapsadığını da eklemektedir. Buna göre erkek, kadının sadece cinselliği karşısındaki zaafi ile değil bütün haklar çerçevesinde sorumlu görülmektedir.³¹⁴

Tevrat kaynaklı olan rivayetlerde, Havvâ’nın işlemediği bir suçtan yargılanması ve bunun bütün kadınlara teşmili, fukahâ tarafından da kadın hakkındaki olumsuz yargıları kuvvetlendirmek için kullanılan araçlardan birisidir. Kadının fitne unsuru sayılmasının, kadının sosyal-kamusal alan, ibadet hayatı gibi konularında pek çok sınırlayıcı hüküm konmasına ve kadının özgürlüğünün daraltılmasına sebep olması ve ortaya çıkan hüküm ve değerlendirmeler üçüncü ve dördüncü bölümde ele alınmaya çalışılacaktır.

1.6. İtaat Yükümlüsü Olması

Bir işin gönüllü olarak, başkaları tarafından istenen şeyin zorlama olmadan yapılmasını veya korku ve zillet halinde iken itaat edilmesi gereken karşısında sessiz kalmayı ve boyun eğmeyi ifade eden itaatin, tabiatı itibari ile bir varlığa karşı ve isteyerek yapılması öngörülmektedir.³¹⁵ Burada itaatin iradî olması veya olmaması sözkonusudur. İtaat

³¹² Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 92-93.

³¹³ Buhârî, “Nikâh”, 18; Müslim, “Zikir”, 97,98; Tirmizî, “Edeb”, 31; İbn Mâce, “Fiten”, 19.

³¹⁴ Ekrem Keleş, “Erkeklerin En Çok Kaybettikleri Sınav”, *Diyanet Aylık Dergi* (Erişim 27 Ekim 2021); benzer görüş için bk. Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 300.

³¹⁵ Sebahattin Turan, *Kur’ân’da İtaat Kavramı*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 7-11.

konusunun genel olarak “*Kocanın Karısı Üzerindeki Hakları*” başlığı altında ve ilgili âyetler³¹⁶ bağlamında ele alındığı görülmüştür. Maddî ve manevî olarak daha geniş bir muhtevayı içermesi gereken itaatin, sadece nâşize kadın ve onun dövülmesi ekseninde ele alınması yetersiz görülmektedir. Literal anlamda, kocanın sözünden çıkmamak, isteklerini yapmak demek olan itaat, aynı zamanda kadının kocasının evinde oturması, dışarı çıkmaması, belirlenmiş kişiler ve zamanlar dışında eve kimseyi almaması, akraba ziyaretleri, hatta anne baba ziyaretlerinin haftada bir -cuma günü- olması, ev işlerinin yükümlülüğü gibi sınırlamaları da kapsamaktadır. Nüşûz ile kastedilen davranışların neler olduğu mezheplere göre farklılık göstermekle birlikte, ne nüşûz âyetlerinde³¹⁷ ne de sünnette nâşizenin nafakasının kesilmesine dair açık ve kesin bir hüküm bulunmamaktadır.³¹⁸ Buna rağmen kadının kocasının izni olmadan evden çıkması, kocanın izni olmadan bir işte çalışması, kocası ile aynı yerde ikamet etmemesi ve meşrû bir sebebi olmaksızın kocasının cinsel ihtiyacına cevap vermemesi ittifakla nüşûz sebebi kabul edilmekte³¹⁹ ve nâşize, nafakasının temin edilmemesi ile karşı karşıya kalmaktadır.³²⁰

Kadını aileye bağlı köle olarak tanımlayan düşünce³²¹ ile, saygı ile itaat arasındaki döngüde sıkışıp kalmış kadının kocasına itaat etmesini, naslardan örnekler vererek açıklamak yerinde olacaktır:

*“Erkeklerin kadınlar üzerinde ma'rûf (meşrû olan) hakları olduğu gibi kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Fakat erkeklerinki onlara göre (aile reisliği ve vazifeleri bakımından) bir derece fazladır. Allah mutlak gâliptir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³²²

³¹⁶ el-Bakara, 2/228; en-Nisâ, 4/34.

³¹⁷ en-Nisâ 4/34, 128.

³¹⁸ Necla Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’ İle İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İmamlarının Anlayışları”, *Ekev Akademi Dergisi* 18/60 (2014), 420.

³¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî fi fihhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybani* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1984), 8/189; Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'ihyâi't-türâsi'l-Arabî ts.), 4/510; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts), 4/195; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/646;

³²⁰ Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında”, 421; Şemsüleimme Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1980), 5/186.

³²¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Fehmi Baldaş (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014), 254.

³²² el-Bakara 2/228; bk. Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1/393: “Öyle sanıyorum ki, burada sözkonusu olan erkek üstünlüğü sadece bekleme süresi içinde karılarını geri alma imtiyazı ile sınırlıdır. Bu hak erkeğe tanındı, çünkü boşayan odur. Boşayan taraf erkek olduğu halde geri dönme hakkının kadına tanınması, kadının adamın ayağına giderek tekrar erkeğinin nikâhı altına girmeyi istemesi mantıkla

“Erkekler kadınlar üzerine kavvâmdır (idareci ve koruyucudur) ...” “Allah insanları birbirinden üstün kıldığı ve mallarından harcayıp kadınların geçimini sağladıkları için erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler. Bundan dolayı iyi kadınlar kocalarına karşı itaatkâr davranırlar.”³²³

“Kocasını memnun ederek ölen kadın cennetlidir.”, “Kadın, kocasının hakkına riâyet etmedikçe, Rabbinin hakkını (emrini) yerine getirmiş olmaz.”³²⁴

“Bir kadın kocası yanındayken onun izni olmadan oruç tutamaz. Kocasının izni olmadan bir kimseyi evine alamaz.”³²⁵

“Kocasına itâat edenler dışında, kadınlar beyinsizdirler.”³²⁶

“Koca, karısını öldürmesi sebebiyle öldürülmez. Çünkü koca nikâh akdiyle ona sahip olmuş, o da bu yüzden bir bakıma cariyeye benzemiştir.”³²⁷

Âyette geçen kavvâmlığın kocanın emrinde olma, onun kapsama alanının dışına çıkamama, ast-üst ilişkisi olarak anlaşılmasının, İslâm’ın naslarla sağlamak istediği evlilik birliğinin konforlu bir şekilde devamını sağlama ve darbe alması durumunda da kılavuzluk ederek selâmete erdirmek hedefi ile çeliştiği görülmektedir. Kocanın kavvâmlığı meselesi konumuzun dışında olduğundan ayrıntılı olarak ele alınmayacak, kavvâmlığın itaatle bağlantısı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Günümüz İslâm hukukçularından Köse’nin itaat kavramına yaklaşımı, ailede erkeğin güçlü ve idareci olmasından dolayı ‘kavvâm’, kadınının ise itaat etmesi dolayısıyla ‘mutî’ vasıflarının âyet ve hadislerle yoğrularak, karı kocanın görev sınırlarını belirleyici olduğu yönündedir. Erkek karakterinin irade, kadın karakterinin ise itaat olduğu ve bunun cinsiyetlerin kanunu olduğu da söylenmektedir.³²⁸ Günümüz şartlarında kadın ve erkeğin yükümlülüklerinin böyle olduğunu söylemek zor da olsa, bu yaratılış gerçekliği ile açıklanmaktadır.³²⁹ İtaat etmek kadının vazifesi olduğu gibi, kocanın vazifesinin de itaati hak etmek olduğu; erkeğin kavvâmlığının ‘despotluk’, kadının itaat etmesinin de ‘kölelik’

---

bağdaşmaz. Demek ki bu, durumun özelliğinden doğan bir haktır. Burada sözkonusu olan üstünlük, bu durumla sınırlı bir üstünlüktür, yoksa çoklarının anladığı ve başka durumlar için de delil olarak kullandıkları gibi mutlak anlamlı değildir.”

³²³ en-Nisâ 4/34.

³²⁴ Tirmizî, “Radâ” 10; İbni Mâce, “Nikâh”, 4.

³²⁵ Buhârî, “Nikâh” 85, 87; Müslim, “Zekât” 84.; Ebû Dâvûd, “Savm” 74; Tirmizî, “Savm” 65; İbn Mâce, “Savm”, 53.

³²⁶ Râzî, et-Tefsîrû’l-kebir, 9/185.

³²⁷ İbn Kudâme, el-Muğnî, 8/228.

³²⁸ Ogun, Yeni Kadın, 16.

³²⁹ Köse, “Kavvam-İtaat İlişkisi”, 85-86.

olmadığı belirtilmektedir.³³⁰ Kadının kocasına itaat etmesinin, kocanın haklı ve meşrû talepleriyle sınırlı olduğunu, kadının inisiyatifindeki konularda ise kocanın, karısının tercih ve isteklerine saygılı davranması gerektiği³³¹ vurgulanmaktadır.³³² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*İtaat sadece ma'ruf/meşrû olandadır.*"³³³ sözüyle yöneticiye itaat kriterinin belirlendiğini ve buradan itaatın yöneticiye değil kurala yapıldığının anlaşıldığı söylenmektedir. Yine karı-koca arasındaki ilişkinin sevgi temelli olduğundan, Kur'an'da itaat eden kadın için itaât-kâr yerine 'kânite' kelimesinin kullanıldığı ve itaat eyleminin "*Korkudan değil, saygı-sevgiden doğan gönüllü bağlılığı ve kabulü, haklı talebi yüksünmeden yerine getirmeyi*" ifade ettiği dile getirilmektedir.³³⁴

Kavvâm-mutî' ilişkisinin, taraflardan birisinin devamlı aktif diğerinin pasif pozisyonda bulunduğu, birisinin alttan alıp ezilirken, diğerinin ezen ve baskın olduğu bir özellik olarak yorumlanamayacağı; bir kadının nazını çeken eşine sevgiden doğan itaatının içten olduğu için, kadını rencide edilmiş ve ezilmiş olarak göstermeyeceği söylenmektedir.³³⁵

Kadının erkeğe itaati hususunda, kadını varlık olarak aşağılayan bir bakış açısı "*Rabb'e tabi olur gibi tabi olmasını*"³³⁶ hatta kadının erkeğe secde etmesini mâkul gören bir anlayışın doğmasına sebep olmuştur. Bu tutum, Yahudi, Hıristiyan ve İslâm kültüründe benzerlik göstermektedir.³³⁷ Vahim olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "*Ben Allah'tan başkasına secde etmeyi emredek olsaydım, kesinlikle kadının kocasına secde etmesini emrederdim*"³³⁸ sözünün esas alınarak, kadının erkeğe itaatının değişmez bir gerçek olduğunun kabul edilmesidir. Köse ve Öztürk, ilgili rivayetin sahih olup olmadığına değinmeden, bu realiteyi kabul etmektedir.³³⁹ Ateş ise Buhârî ve Müslim'in (öl. 261/875) eserlerinde yer verilmeyen konu ile ilgili rivayetlerin yalancı ya da çok zayıf râviler tarafından nakledildiğinden, delil değeri taşımadığını ve bu sebeple hüküm vermenin de mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu rivayetlerde, kadının ibadet maksadıyla kocasına

³³⁰ Köse, "Kavvam-İtaat İlişkisi", 98-99.

³³¹ en-Nisâ 4/19; Müslim, "Salât", 30.

³³² Köse, "Kavvam-İtaat İlişkisi", 102.

³³³ Buhârî, "Ahkâm", 4; Müslim, "İmarât", 39-40; Ebû Dâvûd, "Cihad", 87; N esâî, "Bey'at", 34.

³³⁴ Köse, "Kavvam-İtaat İlişkisi", 99.

³³⁵ Köse, "Kavvam-İtaat İlişkisi", 103.

³³⁶ Ephesoslulara Mektup, 5/22-24.; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 314.

³³⁷ Kalyoncu, *Erkeğini İlahlaştırın Kadınlar*, 95-96.

³³⁸ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 40; Tirmizî "Radâ", 10; İbn Mâce, "Nikâh", 4; Dârimî, "Salât", 159

³³⁹ Köse, "Kavvam-İtaat İlişkisi", 92; Mustafa Öztürk, "Kur'an'da Karı-Koca Hakları", *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları-Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul: Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-XV, 2014), 245.

secde etmesinin, şirk olmasından bahisle, emredilmediğini; kadınların, eşlerinin haklarını gözetmeleri ve erkeğin ailede ‘kavvâm’ olmasından dolayı saygılı davranılması gerektiğininin kastedildiğini söylemektedir.³⁴⁰

Hadis metinleri incelendiğinde, sahâbeden birinin gittiği yerdekilerin yöneticilerine yaptığı gibi, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) secde etmek istemesi ve sahiplerine karşı azgın olan bir devenin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) huzurunda secdeye kapanması üzerine oradakilerin de etkilenererek secdeye kapanmak istemesi üzerine bunun hoş karşılanmadığı ve devamında insana secde olsaydı bunun ancak kadının kocaya secde etmesi olabileceği rivayet edilmektedir. Ancak, Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘emrederdim’ dediği, ‘emrediyorum’ demediği görülmektedir. Fakat bunu emir telakki edenler, kadının kocasına koşulsuz itaatini bu hadisi örnek vererek delillendirmektedir.

Kadının kocasına itaati bağlamında, ele alınan diğer bir konu da “*Kocalarının burunları veya ayak ucundan saç diplerine kadar bütün vücudu kan, irin ve iltihapla kaplı yaralarla dolsa, kadın bunları diliyle yalasa da ebediyyen kocasının hakkını ödeyemeceği*”³⁴¹ yanılığısıdır. Rivayetlerin pek çoğunda nezâket ve nezâhet sahibi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mübârek ağızlarına yakışmayan iğrenç ve tiksindirici sözlerin O’na isnad edilmesi ve rivayetlerin metin açısından problemlili olması, bu rivayetlere güvenilemeyeceğini göstermektedir. Aynı zamanda İslâm hukuku literatüründe genel olarak “*Kocanın Karısı Üzerindeki Hakları*” başlığı altında kaleme alınan eserlerin bazısında sözkonusu rivayetlerin hiç tartışılmadan yer alması eleştirilmektedir.³⁴²

Kocanın karısı üzerindeki hakları ve itaat bahsinde az da olsa örnek verilen bir konu da kadının kocasının isteği olan yükü, uzak mesafeler arasında taşımak zorunda olmasını ifade eden rivayettir: “...*Şâyet bir adam karısına, kırmızı bir dağdan siyah bir dağa, siyah bir dağdan kırmızı bir dağa taş taşımmasını emretseydi, kadına düşen bu işi yapmaktır.*” Hadis metninin izahında, renklerin farklılığının iki dağ arasındaki mesafenin uzak olmasına işaret ettiği, iki dağ arasında taş taşımamanın faydasız ve zor bir iş olduğu halde

---

³⁴⁰ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 327-328.

³⁴¹ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn* (Beyrut : Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, ts.), 2/189.

³⁴² Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 300-313.

koca, böyle bir teklifle bile gelse, kadına yakışan halin kocaya itaat etmek olduğu vurgulanmaktadır.³⁴³

Sâliha kadın olmanın en önemli şartlarından birini teşkil eden kocaya itaatin, ilk dönemde asılsız rivayetlerle gerçeklik kazandığı görülürken, son dönemde itaatin meşrû ve mâkul şartlarda gerekli olduğu fakat kadını köle gibi görmeyi gerektirmediği vurgulanmaktadır.

Kadının kocasına tabi olması, kocasından neden izin alması gerektiği üzerine yapılan tartışmalar konunun güncelliğini korumasını sağlamaktadır. Kadının tek başına hür iradeli, temyiz gücüne sahip bir yetişkin birey olduğundan, yaptığı ve yapacağı işlerde kimsenin emri altına girmeyeceği düşüncesini kabul edenler olduğu gibi, örf-adet ve gelenekleri tıpkı dinî kurallar gibi benimseyerek, her zaman ve coğrafyanın uygulamalarının farklı olduğunu benimseyenler ve nassa dayanarak, akli esas alarak ve kadının fitrî gerçeklerini de gözeterek, ailenin huzur ve muhafazasını önceleyenler, kadının gerekli ve meşrû durumlarda kocasına itaatini lüzumlu görmektedir.

1.6.1. Çalışma Hayatı

İslâm hukukunda ailenin geçimini sağlama görevinin naslar³⁴⁴ doğrultusunda erkeğe verildiği ittifakla kabul edilmektedir. Buna rağmen kadının çalışma hayatına katılmak istemesi ve meslek edinmesinin, kocasının iznine tabi olmasının gerekçesi, iş hayatının zorluklarının kadının psikolojik ve fiziksel yapısını kötü etkilemesi ve bunun aile yaşamını olumsuz etkilemesidir. Aslî görevi annelik ve ev işleri olarak görülen kadın, iş hayatına atılarak bu sorumluluğunu ikinci plana atmakta ve kocası ile bağlarını zayıflatabilmektedir. Zaruret sözkonusu olmadıkça, ideal olan, kadının çocuğunun yetiştirilmesi, eğitimini ve terbiyesini öncelemesidir. Bu durumun kadının toplumsal statüsünü zedelemeyeceği gibi aksine güçlendirdiği ve kadının kendine güvenini artırdığı bir gerçektir.

Para kadını özgürleştirmede için, çalışmanın özgürleşmeyi sağlayacağını düşünmenin bir yanılgı olduğu söylenmektedir. Çünkü çalışan kadının yükü artacağından, bu durum aslında özgürlüğünü daha da kısıtlayacaktır. Çalışma hayatında, kadının duygu durumunun değişkenlik göstermesi, kırılabilirlik ve baskılanması kadını zora sokan

³⁴³ İbn Mâce, “Nikâh”, 4.

³⁴⁴ el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/34; et-Talâk 65/6-7; Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 56, “Nikâh”, 40-41; İbn Mâce, “Nikâh”, 3.

durumlardır. Bu sebeple kadının genlerine uygun davranış sergilemesi, kendisinin ve ailesinin menfaatine olacaktır.³⁴⁵

Kadının çalışma hayatında, bazı mesleklerde başarılı olması için erkek gibi davranması gereklidir ki bu da onun fitratına ters bir durumdur. Yöneticilik gibi bazı meslekler, kadınsı özelliklerin ikinci plana atılmasını ve duyguların kontrolünü gerekli kılmaktadır.³⁴⁶ Bunların ön plana çıkması ise kadını zayıf göstermektedir. Vecdî, sosyolojinin kurucusu Auguste Comte'a (1798-1857) atıfta bulunarak, kadınların çalışma hayatına atılarak erkeklerle eşit şartlara gelmelerinin, hâlet-i ruhiye ve ahlâklarını büyük zarara uğratacağını ve bunun topluma karşı vazifelerine de yansıtacağını belirtmektedir.³⁴⁷

Çalışıp kazanmanın ve tüketmenin kadın-erkek herkesin hakkı olduğu, ancak günümüzde modern hayatın ve ekonominin getirdiği zorluklar sebebiyle çalışmak zorunda olan kadının, kadınlığını gereği gibi yaşayamadığı, hayatının ev-iş-eş üçgeni arasında bölündüğü, bütün bunların ona ağır geldiği için ezildiğinden bahsedilmektedir. Bu durumun kadının çocuk istememesine veya az sayıda çocuk sahibi olmasına ve yetersiz kalmasından dolayı psikolojisinin bozulduğuna da işaret edilirken; çalışma hayatına atılan kadının ekonomik olarak rahatlaması, kadına her anlamda özgürlük duygusu verse de kadının asıl rolü olan anneliğini, kimliğini, değerlerini ve iç huzurunu yitireceğinden, para ile telafisi mümkün olmayan ağır sonuçlara götüreceği de söylenmektedir.³⁴⁸

1.6.2. İbadet Hayatı

Allah'a kul olma hususunda mükellef olan kadın, fukahâ tarafından ibadetlerini yerine getirmekten ziyade, ibadetleri yapma şekli, mekân, zaman ve genç-yaşlı olma noktasında ele alınmakta; kadının kocasına itaati bağlamında yapılan düzenleme ve sınırlamalar hem ailenin hem de toplumun huzuru açısından gerekli görülmektedir. Bu hususun genellikle hadislerle düzenlenmiş olmasına rağmen, fukahânın mizacı, yaşadığı dönem, toplum baskısı vs. etkenler ile kocanın kişisel tercihleri neticesinde zaman içinde kadın aleyhine evrildiği kanaatindeyiz.

---

³⁴⁵ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 172-175.

³⁴⁶ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 178.

³⁴⁷ Vecdî, *Müslüman Kadını*, 49.

³⁴⁸ Sarımsı, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 359-360.

1.6.2.1. Mescide Gitmesi ve Cemaate Katılması

Beş vakit namaz, cemaat şartı olmayan bireysel bir ibadet iken, Cuma, bayram, cenaze ve teravih namazları gibi “*Sosyal içerikli ibadetler*”,³⁴⁹ müslümanların birbiriyle kaynaşma, yardımlaşma ve dayanışma vesilesi olarak görülmesine rağmen, katılım noktasında kadınların erkeklerden ayrı kategorize edilmesinin sebepleri tartışma konusu olmuştur. İslâmiyet’in ilk yıllarından itibaren, kadınların namaz kılmak için mescide gitmelerine belirli şartlar altında izin verildiği görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Geceleyin ibadet etmek için mescide gitmek isteyen kadınlarınız sizden izin istediğinde, kendilerine izin verin.*”³⁵⁰ “*Sizlerden birinin eşi, mescide gitmek için izin istediğinde onu engellemeyin*”³⁵¹ buyurmaktadır. Ancak bazı rivayetlerde, bu çıkışların gece³⁵² olması, kadınların mescide giderken koku sürünmemeleri³⁵³ gibi bazı kayıtlar getirilmiştir. Kadının namaz kılmak için mescide gidebilmesinin kocasından izin almasına bağlı olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁵⁴ Hz. Âişe’nin rivayetine göre, “*Kadınlar camiye geldiklerinde çok sıkı örtünürler, henüz daha ortalık ağarmadan onları kimse tanıyamadan evlerine dönerlerdi.*”³⁵⁵ “*Namaz bitince kadınlar hemen ayağa kalkarlar, Resûlullah (s.a.v) de biraz oturur onların gitmesini beklerlerdi.*”³⁵⁶ Ebû Said el-Hudrî’den (öl. 74/693-94) rivayet edilen hadiste, kadınlar, erkeklerden kendilerine sıra gelmediğinden şikâyet edince, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onlara özel bir gün ayırdığı bildirilmektedir.³⁵⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Mescid-i Nebevî’nin inşâında sadece kadınlar için bir kapı -Bâbü’n-nisâ- yaptırdığı bilinmektedir. Abâdile’den³⁵⁸ Abdullah b. Ömer, bu kapıyı erkeklerin hiç kullanmadığını haber vermiş; azatlı kölesi Nâfi‘ de (öl. 117/735) İbn Ömer’in bu kapıyı kullandığını hiç görmediğini söylemiştir.³⁵⁹

³⁴⁹ Hadi Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği* (İstanbul: Ensar, 2013), 89-90.

³⁵⁰ Buhârî, “Cum’a”, 13, “Ezan”, 162; Müslim, “Salât”, 134,135.

³⁵¹ Buhârî, “Ezân”, 166., “Nikâh”, 117.

³⁵² Müslim, “Salât”, 138.

³⁵³ Müslim, “Salât”, 141-143; Ebû Davûd, “Salât”, 52, 53; Dârimî, “Salât”, 57.

³⁵⁴ Buhârî, “Ezân”, 166; Müslim, “Salât”, 30.

³⁵⁵ Buhârî, “Salât”, 13; Müslim, “Mesâcid”, 230.

³⁵⁶ Buhârî, “Ezân”, 164.

³⁵⁷ Buhârî, “İlim”, 36.

³⁵⁸ Abdullah kelimesinin çoğuludur., Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde 300 kadar Abdullah isimli sahâbi bulunsa da bunlardan dördü, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs abâdile ünvanı ile tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Raşit Küçük, “Abâdile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/7.

³⁵⁹ Ebû Davûd, “Salât”, 17,53.

Hız. Peygamber (s.a.v.), vakit namazları ile bayram namazlarında³⁶⁰ kadınların mescide gitmelerinde bir sakınca görmediği halde, cuma namazı ile ilgili farklı hüküm vermiş, kendilerine farz olmadığı için Cuma namazına katılmamalarını³⁶¹ istemiştir. Cenaze namazına katılmaları câiz görülürken,³⁶² cenazenin de arkasından gitmelerinin yasaklandığı ancak kesin bir şekilde haram kılınmadığı rivayet edilmiştir.³⁶³ Hz. Ömer döneminde de kadınların camiye gitmeye devam ettiği görülmekte, hatta Hz. Ömer döneminde Medine'de iki imamın bulunduğu, erkek ve kadın cemaate ayrı tahsis edildiği nakledilmektedir.³⁶⁴ Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefâtından sonra, Hz. Aişe'nin, "Eğer Resûlullah (s.a.v.) kadınların -süslenme, giyinme ve koku sürünme konusunda ihdas ettiklerini görseydi, İsrâiloğullarının kadınlarının men edildiği gibi onları mescide çıkmaktan men ederdi."³⁶⁵ sözü, Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra kadınların sosyal içerikli ibadetlere katılımlarının sıkıntılı bir hal aldığı, kadınların kendilerine verilen hak ve özgürlük alanını istismar ettiklerini göstermektedir. Hz. Âişe'nin yadırgadığı bir durum karşısında, duygusal olarak söylediği sözlere dayanarak, yeni bir hüküm koymanın isabetli olmayacağı söylenmektedir.³⁶⁶ Bununla birlikte, bazı sahâbelerin kadınlarla ilgili olumsuz düşüncelerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilmesinin yanlış olduğu, bu fikirlerin sahâbenin kendi anlayış ve düşüncelerinin ürünü olduğu, bu sebeple İslâm'a ait bir görüş gibi sunmanın yanlış olduğu belirtilmektedir.³⁶⁷ Özellikle müslümanların dünyevîleşmeye başladığı Emevîler döneminde İslâm coğrafyasındaki değişimlerin, kadınların hayatındaki her alana olumsuz katkıda bulunmuş olması, ictihadî hükümlerin de olumsuz yorumlanarak kadınlara haksızlık yapılmasına sebep olmuştur.³⁶⁸ Bundan sonraki dönemlerde de fukahâ, bu kaygıdan dolayı sadece mescide gitmekle ilgili değil, pek çok hükümde kadının özellikle fitne unsuru olması³⁶⁹ üzerinde durarak, örneğin

³⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 238-241.

³⁶¹ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1988), "Salât", 208-209.

³⁶² Müslim, "Cenâiz", 34.

³⁶³ Ebû Davûd, "Cenâiz", 39.

³⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübrâ* (Beyrut. Dâru Sadr, ts.), 3/281; Ayrıca bk. İbrahim Canan, *Hız. Peygamberin Sünnetine Terbiye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980), 345-347.

³⁶⁵ Buhârî, "Ezân", 163; Müslim, "Salât", 144; Ebû Davûd, *Salât*, 53; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmâm Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Kahire, yy., ts.), "Kible", 15.

³⁶⁶ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 105.

³⁶⁷ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 41; Savaş, *Hız. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*, 229-230.

³⁶⁸ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 71; bk. Ramazan Altınay, "Emevîler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın", *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004), 79-100; Rıza Savaş, *Emevîler Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2001), 52-55.

³⁶⁹ Cihan Aktaş, "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne" *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 244.

sadece yaşlı ve çirkin kadınların camiye gelmelerini sağlayacak ictihâdi hükümler vermiştir.³⁷⁰ Yaman, hukuk kuralları belirlenirken, “*Toplum içinde ahlâk standardı düşük kimselerin*” bulunabileceği ihtimalinden dolayı, toplumun geneli saygın ve ahlâken olgun olsa da, azınlıkta kalan kişilerin yapabileceği yanlışlıkları önlemek adına sınırlamalar getirildiğini; fuhaka bu kararları verirken “*Cinsel dürtülerin en güçlü güdülerden birisi olduğu*” gerçeğinin etkili olduğunu belirtmektedir.³⁷¹

Maddî ve manevî bozulmanın sadece kadınlara has bir durum olduğunu söylemek, Abdullah b. Ömer’in “*Resûlullah devrinde hakkımızda âyet iner korkusuyla kadınlara karşı elimizi ve dilimizi uzatmaktan sakınırdık. Resûlullah vefât edince, dilimizi ve ellerimizi onlara uzatmaya başladık.*”³⁷² ifadesi ile mümkün görünmemekte, ortaya çıkan menfi durumun tek taraflı olmadığını göstermektedir.

1.6.2.2. *Seferîlik Hükümlerinde Kocaya Tâbi Olması*

Seferîlik hükümlerinin değerlendirilmesinde esas alınan zaman ve mesafe kavramlarının yanında, etken olan vatan kavramı önem arz etmektedir.³⁷³ Yetişkin bir insanın, doğup büyüdüğü ve sürekli yaşadığı yerden ayrılmasıyla aslî vatanından ayrılmış olacağından, evli kadınların seferîlik hükümlerinde kocaya bağlı olduğu; anne baba evinden ayrıldıktan sonra aslî vatanından çıkmış olacağından, ziyaret vb. sebeplerle doksan km. veya daha uzakta oturan anne baba evine tekrar geldiklerinde on beş gün veya daha az kaldıkları takdirde seferî olacağı belirtilmektedir.³⁷⁴ Son dönem fukahâsından İbn Âbidîn (öl. 1252/1836), kocanın metbu‘, kadının tâbi‘ olduğunu, buna binaen kadının kocasından aldığı mehir sebebi ile kocasına uyması gerektiğini söylemektedir.³⁷⁵

1.6.2.3. *Nâfile İbadetlerde Koca İznine Tâbi Olması*

Kulun farz olan ibadetlerinin dışında Allah ile bağını kuvvetlendiren nâfile ibadetler konusunda kadına cinsel cazibesini kaybetme, kocasına az zaman ayırma ve ihtilat

³⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/133.

³⁷¹ Ahmet Yaman, “Fıkıh-Ahlâk İlişkisi İslâm Amelî Ahlâkının İlke ve Uygulamaları Çerçevesinde Bir Giriş”, *Usûl İslam Araştırmaları* 9 (2008), 115-116.

³⁷² Buhârî, “Nikâh”, 81.

³⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Vecdi Akyüz, “Seferîlik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti”, *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 117-130.

³⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/532; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta’lîl-i’l-muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012), 1/80 ; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 192; Mehmet Kapukaya, “Seferîlikle İlgili Soru ve Cevaplar”, *Din ve Hayat* 2 (2009), 43.

³⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/533.

dolayısıyla fitneye sebep olma gibi etkenler dolayısı ile belirli hükümler konmuştur. Kadının dışarı çıkmasını sınırlayan bu hükümler ev içinde de kocaya itaatsizliğe sebep vermemek adına kadını bir çember içine almaktadır. Örneğin İbn Âbidîn, kadının günlük sünnet namazlarında kocasının iznine tabi olmayacağını; teheccüd namazında ise, uykusuz kalıp güzelliğinden kaybedeceği için kocasının hakkına engel olması sözkonusu olduğundan kocasının iznine tabi olması gerektiğini belirtmektedir.³⁷⁶

Günümüz İslâm hukukçularından Yunus Vehbi Yavuz, evlilik gereği karı-kocanın birbiri üzerinde hakkı olduğunu, ailede sohbet etmek, birbiri ile ilgilenmek ve cinsel ilişkinin önemini vurgulayarak, sadece kadının değil, erkeğin de nafîle ibadet etmek için eşinden izin alması gerektiğini ifade etmektedir. Kadının, kocası yanında iken, onun izni olmaksızın nafîle oruç tutamayacağını, tutsa bile boşuna aç ve susuz kalacağını ve orucun kabul olunmayacağını bildiren rivayet³⁷⁷ ile birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nafîle ibadetleri öncesinde eşinden izin istemesi ve sahâbeden Abdullah b. Amr b. As'ın (öl. 65/684-85) gününü sürekli nafîle ibadetle geçirmesini eşinin şikâyet etmesi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onu "... her hak sahibine hakkını ver" diye uyarması,³⁷⁸ bu konunun hassasiyetini göstermektedir.³⁷⁹

Âkil-bâliğ bir müslümanın, Ramazan ayında, beş vakit namaz kılınan bir camide, belirli şartlar altında Allah ile yakınlık kurmak için beklemesini ifade eden i'tikâfın, çoğunluğa göre cinsiyet ayırımına gidilmezken, Hanefilere göre erkeklere mahsus olduğu, kadınların ise evlerinde namaz kılınan bir yeri tahsis ederek i'tikâfa girebileceği kabul edilmektedir.³⁸⁰ Şâfiî mezhebine göre, mescidden başka yerde i'tikâf câiz olmadığından, kadının kocasından izin alarak ancak mescidde i'tikâfa girebileceği kabul edilmektedir.³⁸¹ İmam Malik'in i'tikâfın ancak Allah için yapılmış mescidlerde yapılabileceği, bu sebeple kadının evde değil de mescidde i'tikâfını uygun bulduğu; kadın kocasını izni alarak i'tikâfta bulunması halinde, kocanın bundan vazgeçme hakkının olmadığı hakkında

³⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/665.

³⁷⁷ Buhârî, "Nikâh", 84. Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, C.VII, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1353/1934), 292; krş: Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id Menbeu'l-Fevâid* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1982), 4/306-315; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/165.

³⁷⁸ Buhârî, "Teheccüd", 20, "Nikâh", "89", "Savm", 51.

³⁷⁹ Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 115-116.

³⁸⁰ Burhâneddîn Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1417/1996), 2/290-291; Mehmet Şener, 'İ'tikâf', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/458; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 293.

³⁸¹ Ebû İshâk Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fihhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2003), 1/614.

görüşü bulunmaktadır.³⁸² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarının da mescidde i'tikâfa girdiğine dair rivayet bulunmaktadır.³⁸³

İ'tikâf konusunda kadının kocasının iznine tabi olması da mezhepler arasında ihtilâf konusu olmuştur. Hanefî ve Hanbelîlere göre, kadının kocası izin vermezse -vâcip dahi olsa-, i'tikâfa kesinlikle giremeyeceği, koca izin verdiyse bundan dönemeyeceği; Şâfiîlere göre, kocanın izni olmasa ve kadın i'tikâfa girse sahih ama kadının günahkâr olduğu; Malikîler ve İbn Ömer ile İbn Abbas'a göre, kocanın kadına ihtiyacı varsa ve kadın izin almadan i'tikâf yaparsa câiz olmadığı ancak bozduğunda da kazasının yine kocanın iznine bağlı olduğu kabul edilmektedir.³⁸⁴

Kadının mescidde i'tikâfa girmesini kabul edenler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleri ile i'tikâfa girmesini örnek göstererek ve kadının yalnız başına değil, ancak kocası ile yolculuk yapabileceğine kıyas ederek, i'tikâfta da kocası ile birlikte olmasını şart koşmaktadır.³⁸⁵ Fıkıh ve tefsir âlimi Bilmen (1883-1971), kadının itikâfının kocasının iznine bağlı olduğunu, kocanın karısına verdiği izinden dönemeyeceğini belirtmektedir. Kadının evinde i'tikâfa girmesinin ise mescidde girmesinden daha efdal olduğunu, bunun kadını fitne ve fesattan koruyacağını vurgulamaktadır.³⁸⁶ Buradaki kıyas, kadının evinde kıldığı namazın, mescidde kıldığı namazdan daha faziletli olmasına ilişkindir.³⁸⁷ Akyüz, Hanefî mezhebinde erkeklerin camide, kadınların da evlerinde namaz kılmalarının âdet olması sebebiyle, kadınların mescidlerde i'tikâfa girmesinin tenzihen mekruh olduğunu belirtmektedir.³⁸⁸

Hanefîlerin, kadının evde i'tikâfını tercih etmesinin sebebi fitne olarak kabul edilse de bu görüşün sağlam bir delili bulunmamaktadır. Kadınların evde itikâfa girmeleri kolaylaştırıcı olması sebebiyle akla uygundur. Bu sayede kadın, hem ev işleri ve ailesine ayıracağı zamandan çalmamış olacak ve günün en müsait zaman diliminde gönlü rahat bir şekilde i'tikâfa girebilecektir.

---

³⁸² Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü 'l-Kübrâ* (Beirut: Dâr-u sadr, ts.), 1/230.

³⁸³ Müslim, "İtikâf", 6.

³⁸⁴ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 2/437-438.

³⁸⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü 'l-müctehid ve Nihâyetü 'l-muktesid* (Kahire: Dârü'l-Akîde, 2004), 1/391.

³⁸⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), s.325.

³⁸⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 53

³⁸⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 439.

1.6.2.4. Hac Yolculuğunda Kocanın İznine Tâbi Olması

Hac, kadın-erkek ayrımı olmaksızın, farz kılınmış³⁸⁹ bir ibadet olduğu için ve kul ile Allah arasına kimse giremeyeceği inancı fakîh nezdinde kadını kul bilincinde değerlendirmesine neden olmuştur. Nafile hacda ve kadının diğer yolculuklarında ise fukahânın toleranslı davranmadığı söylenebilir.³⁹⁰ Bu bağlamda kadının hacca gitmek için kocasının iznine tabi olması ihtilâf konusu olmuştur. Hanefî ve Hanbelîlere göre, kadının bulunduğu yer ile Mekke arasında üç günden daha az mesafe varsa hac yolculuğu için mahreme ihtiyaç duymamaktadır. Mesafenin artması durumunda kadının yanında kocası dışında mahremi olsa dahi, kocasının onu hacca gitmekten engelleme hakkı bulunmamaktadır. Mahremsiz hacederse, kerâhaten câiz olarak kabul edilmektedir. Bu durum, Cuma vaktinde yapılan alışverişin hükmüne benzetilebilir. Yapılan alışveriş akdî anlamda sahih olmakla birlikte, nassa³⁹¹ aykırı davranıldığı için günah işlenmiş olur. Nafile hacca gelince, kadın üzerine farz olmadığından, kocasının ona engel olma hakkı bulunmaktadır.³⁹² Şâfiî mezhebinde sahih olan görüş de farz ve nâfile hacda kadının kocasının izninin aranması yönündedir.³⁹³ Hanbelîlere göre ise farz hacda kadının kocasından izin alması müstehap, nafile hacda ise şarttır.³⁹⁴ Iraklı fıkıh âlimi Zeydân (1921-2014), kocanın cinsel ihtiyacının ön plana alınarak, kadının farz olan haccına izin verip vermeme hakkının olmaması gerektiğini, nafile hacda ise kocanın izin vermemesi halinde kadının hacca gidemeyeceğini belirtmektedir.³⁹⁵

Hanefîler, kadının kocasının izni olmadan yolculuğa çıkmasını, dönüncüye kadar nafaka hakkını düşüren itaatsizlik sebebi olarak görmektedir. Şâfiîler ise meşrû bir sebebi olduğunda itaatsizlik sayılmadığından, nafaka hakkını düşürmediğini söylemektedir.³⁹⁶ Hac, farz bir ibadet olduğundan bundan daha meşrû bir sebep aranmasa gerektir.

³⁸⁹ Âl-i İmrân 3/97.

³⁹⁰ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne* (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1971), 1/634-635.

³⁹¹ el-Cuma 62/9.

³⁹² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/146; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1/635; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/99.

³⁹³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/234.

³⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/99.

³⁹⁵ Abdulkerîm Zeydân, *el-Mufassal -Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi-*, ed. Faruk Beşer (İstanbul: Asalet Yayınları, 2019), 2/346.

³⁹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/145; Mevsilî, *el-İhtiyâr* 4/5; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*, 8/536-537.

1.7. Aile Hayatı

Aile hayatında kadının konumunu belirleyen en önemli etken, eşler arasındaki cinsel hayatın düzenli ve meşrû şekilde ilerlemesi olarak görülmektedir. Nitekim boşanma davalarında, cinsel hayattaki sorunlar sebep olarak gösterilmezken ‘şiddetli geçimsizlik’ gerekçesinin altında perdelenmektedir. Mahremiyet sınırları içinde değerlendirildiği için görmezden gelinen bu sorunlar aslında evliliğin direği olan cinsel hayatın kötü şartlarda seyretmesine sebep olmaktadır. Karşılıklı bir ilişki üzerine kurulan cinsel hayatın, İslâm hukukunda sadece kadının erkeğe itaatine dönüşmesi ve bütün yaptırımların kadın üzerinden uygulanmasının hakkaniyete uygun olmadığı düşünülmektedir. Sağlıklı bir aile olmak için kocaya itaatın elzem görüldüğü anlayışta, kadının mutlu ve huzurlu olup olmadığına bir anlamı yok gibi görünmektedir. İtaatin aynı zamanda korku ve endişe barındırdığı gerçeği ile ele alınırsa kadının psikolojik olarak yıpranması kaçınılmazdır. Bu sebeple itaatın meşrû ve mâruf ölçülerde olması gerektiğini söyleyebiliriz.

1.7.1. Cinsel İtaat ile Yükümlü Olması

İnsanın temel ihtiyaçlarından biri olan cinselliğin, biyolojik, psikolojik ve toplumsal boyutu bulunmaktadır. Bu duygu, hazzın ötesinde, neslin devamını sağlamak ve yaşamın zorluklarına katlanmak için verilmiştir. Kadının cinselliğinin, kişiliğinin önüne geçtiği durumlar ise, kadını kadın yapan özelliklerinin arka plana atılması anlamına gelmektedir.³⁹⁷ Kadının, cinsel hayatta kocasına itaatinin seviyesi, onun aynı zamanda ideal kadın tipine uygunluğunu da göstermektedir.

Cinsel itaatın Allah’ın emri olarak telakki edilmesi ve kadının bu yükümlülüğün altında ezilmesi, cinselliği insanî bir ihtiyaç olmaktan öteye taşımaktadır. Yemek, içmek ve cinsellik bir canlının temel ihtiyaçlarından sayılmasına rağmen, yeme-içmenin israf ve şükür dışında Allah ile mânevî bir bağlantısı olmamasına rağmen, cinselliğe kadının da ihtiyacı olduğu halde erkeğin güdümüne verilmiş olmasının izahı bulunsa da tatmin edici bulunmamaktadır. Bu konuda fukahânın, eşyanın cevher ve arazlardan oluştuğuna dair düşüncesi, kadın ve nikâh akdi ile ilgili görüşlerine de yansımıştır. “*Araz, varlığını ancak cevherde gösterebilen ve ardışık iki zamanda var olmayan şeylerdir. Buna göre meselâ, kiralanan bir evin fiziki varlığı cevher, kiralayanın ondan yararlanması, yani evin menfaatleri ise arazdır.*” Nikâh akdinde erkeğin kadına mehir vermesinden bahisle erkek,

---

³⁹⁷ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 37,46,47.

cevher olan kadından araz olan cinsel menfaat elde etmiş olmaktadır. Akit bağlamında bakılırsa erkek, ücret olarak verdiği mehir karşılığında kadının bedenini -ayn- teslim almış olmaktadır. Faruk Beşer, fukahânın varlık anlayışının günümüzde geçerliliğini yitirdiğini, kadının nesneleştiren bu bakış açısının yerine nikâh akdinin konusunu İbn Receb el-Hanbelî'nin (öl. 795/1393) de dediği gibi belirleyebileceklerini söylemektedir. Buna göre, nikâh akdinin konusu mehir karşılığında kadının bedeninden veya cinselliğinden faydalanma olarak tanımlanmış olsaydı, yapılan akitle kadının da erkekten faydalanmasının izahı mümkün olmazdı. Oysaki cinsel ilişki erkeğin olduğu kadının da menfaatindedir ve bu fukahâ tarafından görmezden gelinmektedir. Bu sebeple nikâh akdinin satım akdi gibi görülmemesi gerekmektedir.³⁹⁸ Bu bakış açısı nafaka bahsinde İbn Kudâme'nin (öl. 620/1223) şu sözleriyle yer bulmaktadır: “*Erkek, eşinin ilaç ve doktor masraflarını karşılamak zorunda değildir. Zira bunlar, bedenini iyileşmesi içindir. Tıpkı kiracının, yıkılan yerleri tamir etmesi fakat temelini koruması gerekmediği gibi, kadının bu ihtiyaçları da kocaya düşmez.*” Bu paragrafın başında erkeğin menfaati göz önüne alınarak kadına sağlamakla yükümlü olduğu şeyler ise şöyle sıralanmaktadır:

“Kadının temizliğini yapabilmesi için tarak, yağ, sidr gibi şeylere ihtiyacı olan şeyleri, kocası temin eder. Tıpkı kiracının evi silip süpürmesi gibi. Boyaya gelince, erkek eşinden saçını boyamasını istemedikçe, boya temin etmek zorunda değildir. Şâyet talep ettiyse temin etmesi gerekir. Koku sürünmeye gelince, koku ter kokusunu bastırmak içinse erkeğin bunu temin etmesi gerekir. Ancak erkekten sadece zevk için koku istenmişse, erkeğin temin etmesi gerekmez.”³⁹⁹

Kadının hastalığını tedavi ettirmek, ilaç ve doktor masraflarını karşılamak, kadının ne kadar bedenini iyileştirecekse de erkeğin de menfaatine bir durum olarak görülmektedir. Temiz ve güzel bir kadın olmak kadar sağlıklı bir kadın olmak da cinsel faydalanmada olduğu kadar, ailevî ve toplumsal ilişkilerde de etkili olabilecektir. Ancak istenen sanki bu değil de kadının sadece erkeğin cinsî arzularını tatmin eden, etmediği durumda da kullanılıp atılan bir meta, nesne olduğu izlenimini vermektedir.

---

³⁹⁸ Faruk Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, *Türkiye V. Dinî Yayınlar Kongresi*, (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 112-114; İbn Receb, *Kavâid fi'l Fıkhı'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezher, 1971), 81, (Kâide: 52).

³⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/159; Benzer görüş için bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/648-649.

Nafaka hakkındaki hüküm Kur'an ve sünnetten kat'î delillerle⁴⁰⁰ sabit olduğundan fukahâ, sahih bir nikâh ile gerçekleşen evlilikte, kocanın kadına nafaka vermesinin vâcib olduğunda ittifak etmiştir. Gerekçe olarak da erkeğin kadını kendisine ait kılarak alıkoyma hakkına sahip olması, kadının kendisini kocasına tam olarak teslim etmiş olması sebebiyle kocanın karısından faydalanma hakkının olması ve cinsel ilişkide bulunabilmesini göstermişlerdir.⁴⁰¹ Nafaka bahsinde, kadının kendisini hapsedmesi ve kocası ne zaman isterse başka işleri bırakıp kendisini kocasına ayırmasından dolayı nafakayı hak ettiği belirtilirken, en basit ihtiyaçlarından biri olan giyecek konusunda örf ve iklim etkili olsa da yine kadın kısıtlanarak ve erkeğin cinsel ihtiyacı baz alınarak hüküm konduğu görülmektedir. Buna göre, kadın evinde oturmakla yükümlü ve dışarı çıkması yasak olduğu için kocasından mest ve ayakkabı almayı hak etmediği söylenirken; kadın her zaman kendisini kocasına karşı hazır etmekle yükümlü olduğu için elbisesinin içine izar -iç çamaşırı- giymek istemesi de kocanın hakkına engel olacağından, giyecekler içinde izardan bahsedilmemektedir.⁴⁰² İbn Âbidîn, sıcakta ve soğukta ihtiyaçlar tazeleneyeceği için, yani eskimedikçe veya giyme zamanı gelmedikçe yenilenmesi gerekmeceğinden, altı ayda bir kadına giyecek takdir edildiğini söylemektedir.⁴⁰³

Kadının erkeğe itaatini çok ileri bir merhaleye taşıyan “*Ben Allah'tan başkasına secde etmeyi emredecek olsaydım, kesinlikle kadının kocasına secde etmesini emrederdim.*”⁴⁰⁴ hadisinin devamında, “*Kadın, kocasının hakkını ödeyinceye kadar, Rabbinin hakkını ödemiş olmaz ve eğer kadın devenin semeri üzerinde iken kocası kendisini (cinsi münasebet için) istemiş olsa kadın kocasına mani olamaz.*”⁴⁰⁵ rivayetinin başka bir versiyonunda “*Kadının doğum yapmak üzere kırsal alana götürülmek üzere deve üzerine binmiş bile olsa*” ve “*Erkek bir ihtiyacı için hanımını çağırdığında tandır başında ekmek yapıyor bile olsa hemen o işini bırakıp kocasının yanına gelsin.*”⁴⁰⁶ ifadeleri başka meşguliyet ve zorlukta da olsa, kadının kocasına cinsel itaatinin önemini göstermektedir.⁴⁰⁷ “*Bir koca karısına ihtiyaç duyup da onu yanına çağırdığında, kadın*

⁴⁰⁰ el-Bakara 2/233; et-Talâk 65/6,7; Buhârî, “Büyü”,95, “Nafakât”, 9; Müslim, “Akdiye”, 7; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 79; Nesâî, “Adâbü'l-Kudât”,31;

⁴⁰¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/181; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/644; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*. 2/64; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 4/459; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/156.

⁴⁰² Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/184; Faruk Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, 117.

⁴⁰³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/649.

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Tirmizî “Radâ ”, 10; İbn Mâce, “Nikâh”, 4; Dârimî, “Salât”, 159

⁴⁰⁵ İbn Mâce, Nikâh”, 4.

⁴⁰⁶ Tirmizî, “Radâ ”, 10.

⁴⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/293.

ocak başında bile olsa, hemen kocasının yanına gelsin.”⁴⁰⁸ “Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bir erkek karısını yatağa çağırır da kadın gelmezse, kocası ondan memnun olana kadar Allah o kadına lânet eder.” ve buna benzer rivayetlerde “Eşini kendisine küstürüp öfkeliendiren ve bu şekilde sabahlayan bir kadına meleklerin lânet ettiği”, “Kocasından ayrı bir yatakta geceleyen bir kadına eşinin yanında dönünceye kadar meleklerin lânet ettiği”⁴⁰⁹ haber verilmektedir. Kadının -özel halleri dışında- ne olursa olsun kocası cinsel ihtiyacı için çağırdığında gitmesi gerektiği söylenmekte; gitmemesi durumunda nâşize kabul edilerek, meleklerin lânetine uğramak ve Allah'ın rahmetinden uzak kalmakla da tehdit edilmektedir.

Buraya kadar görülen naslarda, kadının cinsel ihtiyacı veya isteksizliğinin gözardı edildiği, önemsenmediği, kadının doğum gibi meşakkatli bir süreçte dahi kocasının cinsel ihtiyacına cevap vermek zorunda bırakıldığı, üstelik karşı gelmesi halinde maddî -kadının nüşûzu yani kocasına itaatsizliği halinde nafakanın kesilmesi ile cezalandırılması-⁴¹⁰ ve manevî -kocasının soğuması, meleklerin ve Allah'ın lânetine uğraması- yaptırımlarla karşılaştığı görülmektedir. Âdeti cinsel bir köle muamelesi görmektedir.

Yukarıda sayılan hadislerin İslâmi kaynaklarda, kadın erkek ilişkileri ve cinsel hayata dair konularda yer aldığı görülmekte, aile hayatının temeli ve nafaka alma sebebi olan cinsel itaatın yerine getirilmemesinin, kocanın hakkına tecavüz olduğundan, kadın için suç teşkil ettiğini söylenmektedir.⁴¹¹ İslâm karşıtı bazı yazarların bu düşünceyi, Hz. Peygamber (s.a.v.) aleyhine deliller olarak sunmaktan zevk alarak kitaplarında yer verdiği de⁴¹² görülmektedir. İslâmiyette, ‘insanlar’ ve ‘kadınlar’ın farklı şeyler olduğundan, kadınların başka şeyler dışında, erkek mü'minler için yaratıldığı da ileri sürülmektedir.⁴¹³

Bahsi geçen rivayetlerin, “İsnad açısından kopuk, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olmayan zâhiren ve mânen munkatı 'nakiller olduğu” belirtilmektedir. Cinsel ihtiyacın kadın veya erkek farketmeksizin tabîî, fitrî ve fizyolojik bir ihtiyaç olmasından dolayı, Hz.

⁴⁰⁸ Tirmizî, “Radâ” 10;

⁴⁰⁹ Buhârî, “Nikâh”, 86; Müslim, “Nikâh”, 120-122; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Dârimî, “Nikâh”, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/439, 480.

⁴¹⁰ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/186.

⁴¹¹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/162 vd. Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/186; Ali Rıza Demircan, *İslâm'a Göre Cinsel Hayat* (İstanbul: Eymen Yayınları, 1998), 233-235.

⁴¹² İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2014), 285-289.

⁴¹³ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 338.

Peygamber'in (s.a.v.), bu konuda ayırım yapmaksızın kadın-erkek tüm ashabına hitap etmemesinin düşünülemediği; buna rağmen yukarıdaki rivayetlerde kadının köle-robot konumuna düşürüldüğü, bunun da kadının yaratılışına ters ve kabullenebilir olmadığı söylenmektedir.⁴¹⁴

Cinsel itaatte kadın lehine görülen, kadının kocasına cinsel itaatini sona erdiren, erkeğin sakat ve kusurlu kabul edildiği, iktidarsız olması, cinsel organının kesik veya cinsel birleşmeyi engelleyecek sakatlıkta olması hallerinde kadının istemiyle boşanma hakkının olduğu durumlardır. Bu konuda müctehidler arasında ihtilâf vuku bulmuş, adeta kadının boşanması zorlaştırılmıştır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf (öl. 182/798), erkeklik uzvunun kesik ve husye yumurtalarının çıkarılmış olmasını iktidarsızlık olarak kabul ederken, İmam Muhammed (öl. 189/805), hasta, kusurlu ve yaşlı bir erkekle yaşayan kadının her sebeple hâkime başvurabileceğini kabul etmektedir. İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel ise taraflardan her biri, diğerinde cinsel ilişkiyi önleyen, tiksinti veren hastalık veya kusur bulunduğu boşanabileceğini söylemektedir.⁴¹⁵

Cinsel itaat bağlamında ele alınması gereken bir konu da azil meselesidir. Daha çok erkeği ilgilendiriyor gibi görünse de çocuk sahibi olmayı istemek ve istememek durumunda kadının konumunun ne olduğu tartışmalı görünmektedir. İmam Gazzâlî, bu konuda azlin mübah olduğunu söyleyenler olduğu gibi haram olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu; bir kısım ulemânın cariyeye azil yapmanın mübah ama hür kadına mübah olmadığını söylediğini nakletmektedir. Bir grup ulemânın da kadının rızası varsa helâl, rızası yoksa haram olduğunu kabul ettiğini belirtirken, sanki burada azil yapmanın değil, kadına eziyet etmenin haram kılınıyor olmasını eleştirmektedir. Bu görüşler arasında azlin mübah olmasını tercih ettiğini de belirtmektedir.⁴¹⁶ Erkeği azil yapmaya götüren niyetleri sıralarken, kadının güzelliğinden ve kendisinden daima faydalanmak ve lezzet almak için, kadının şişmanlığını korumak ve doğum tehlikesinde duyulan korku sebebiyle hayatını devam ettirmeye niyet etmek sayılmaktadır.⁴¹⁷ Görüldüğü üzere, azil yapmak hususunda kadının rızası aranmamakta, erkeğin cinsel menfaati ön plana çıkmış durumdadır.

---

⁴¹⁴ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 340-342

⁴¹⁵ Hayreddin Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994) 256-257; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 9/404-406.

⁴¹⁶ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/145.

⁴¹⁷ Diğer sebepler için bk. Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/148-151.

1.7.2. Aile Meskeninden Çıkarken ve Anne-Baba Ziyaretinde İzin Alması

Kadının sadece anne-baba ziyareti değil, ihtiyaç için veya başka bir sebeple evden çıkmasının kocasının iznine tabi olması kadına karşı duyulan güvensizliğin neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Fıkıh kitaplarında kocanın kadın üzerindeki haklarını ortaya koymak ve kadını baskılamak için, insan fitratına uymayan asılsız ve zayıf rivayetlerin delil gösterilmesi, bu konuda erkeğe geniş yetkiler verildiğini göstermektedir.⁴¹⁸ Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen ve sahih olmadığı belirtilen⁴¹⁹ hadislerde, kocaya tabi olmayı gerektiren cinsel itaat, nafile oruç tutma ve kocanın izni olmaksızın kadının evinden çıkamayacağı da konu edilmiştir.

Kadının evde oturma gerekliliği ve kocasından izin almadan dışarı çıkmasının yasak olması, kocanın kadının üzerindeki temel haklarından kabul edilmekte olup, üzerinde ittifak edilmiş bir konudur. Mehrin bedeli olarak karısının cinsel organı ve diğer organlarından yararlanma hakkı olan yani karısından faydalanma mülkiyeti olan erkeğin, evden izinsiz çıkması yasak olan kadını hapsedme ve kayıt altına alma mülkiyeti de bulunmaktadır.⁴²⁰ Bu yasağa karşı gelen kadının cezası nafakadan mahrum kalmak olduğu gibi, sosyal ve psikolojik bağlamda da kadını zor duruma düşürmesidir.⁴²¹ Rivayetlerde, kocasının izni olmadan evden çıkan kadına, eve dönüncüye kadar meleklerin lânet edeceğinin belirtilmesi ile de kadın, ağır bir mânevî baskı altına girmektedir.

1.7.3. Kadının Anne Olmasının Evde Bulunmasını Gerektirmesi

Temel biyolojik duygulardan biri olan annelik duygusu, kadın psikolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Yaratılıştaki latîf incelik, vicdanındaki süreklilik arzeden infial, her zaman taşmaya hazır, ilk dokunmada hemen coşan bir kaynak olması anneliğin icaplarından görülmektedir.⁴²² Çocuk doğduktan sonra annenin duyguları değişim gösterir. Şefkat, merhamet ve koruma gibi olumlu duyguların yanında, zarar görebilme

⁴¹⁸ Yasdımın Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 422.

⁴¹⁹ el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, 4/306-315; İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibu'l-Âliye*, 2/44-50; Yasdımın Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 423-426; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 298.

⁴²⁰ Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 9/78.

⁴²¹ Yasdımın Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 422. Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/186.

⁴²² Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, 39.

ve kaybetme korkusu, annenin yaşamını önemli derecede etkilemektedir.⁴²³ Kurtubî eserinde İbnü'l-Arabî'nin çocuğun anneye izâfe edilmesi ile ilgili şu sözlerini aktarmaktadır:

“...Mâl oluş bakımından çocuk annesine tabidir. Kölelik ve hürriyet hususunda da annenin hükmünü alır. Çünkü çocuk, hiçbir kıymeti ve mali hiçbir değeri, hiçbir faydası olmayan bir nutfeye olarak babadan ayrılır. O, ne kazanmışsa annesi ile ve annesinden kazanmıştır. İşte bundan dolayı annesine tabi olur. Tıpkı bir kimse, bir başkasının toprağında bir hurma yiyip, yediği bir hurmanın bir çekirdeğinin de elinden yere düşmesi, sonra da bu çekirdeğin bir hurma ağacı olması halinde olduğu gibi. Böyle bir ağaç, ümmetin icmâi ile yiyenin değil, arazi sahibinin mülküdür. Çünkü bu çekirdek, yiyenden kıymetsiz bir şey iken ayrılmıştır.”⁴²⁴

Aslî görevi annelik olan kadının, buna göre çizilmiş amaç doğrultusunda ilerlemesi halinde, gerçek konumunun ortaya çıkacağını söyleyen Kutup, anneliği şu sözleri ile tanımlamaktadır: “*Şüphesiz annelik, asil duygular, yüksek davranışlar, sürekli bir gayret, sabır, çocuğu korumak ve ona karşı analık görevini yapmadaki sonsuz dikkat gibi içerdiği bütün özellikleriyle, hamilelik ve emzirmeye uygun düşen fiziki niteliğe mukabil, psikolojik, asabî ve düşünsel bir motivasyon olayıdır.*” Kutup, kadının erkeğe karşı ilgi çekmek için ani planlar kurması, uygun koşullar hazırlaması, kadınlığına aykırı işlerde karar kılamaması, örneğin ticaretle uğraşsa dahi dişilik duyguları ile hareket ederek erkekleri araştırması ve bütün bunların geçici ve değişik şeyler olmasından dolayı, kadının aslî konumunun yerini tutamayacağını da ifade etmektedir. Çünkü kadın için aslî olan kadınlık karakterine uygun olarak bir yuvaya sahip olmaktır. Çalışma hayatında olsa dahi, önüne böyle bir fırsat çıktığında, ekonomik çaresizlikler müstesna, işi bırakma yolunu arayabilecektir.⁴²⁵

Fukahânın, kadının anneliğini aslî görev kabul ederken temel nedeninin, onu eve hapsedmek ve gelişmesini engellemek olmadığı, hamilelik ve doğum ile kadında gelişen duygu farklılıklarının, onu zora sokmayacak şekilde düzenlenme isteği olduğu düşünülmektedir. Özellikle küçük çocuğu olan bir annenin, yavrusundan ayrılması ona ve çocuğuna ızdırap verecektir. Kadın dışarıda olsa veya çalışsa dahi aklı, yapay anne

⁴²³ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 301-303.

⁴²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/143.

⁴²⁵ Kutup, *Kadın ve Aile*, 27-29.

olan bakıcının eline bıraktığı⁴²⁶ çocuğunda kalacağından, hem sosyal fayda ve verim sağlayamayacak, adâlet ve hakkaniyet çerçevesinde kararlar alınmasında duyguları baskın olabilecektir. Bu sebeple özellikle okul çağına gelmeden çocuğun ve annenin iyiliği için evde oturması gerekli görülmektedir. Ev işleri konusunda ise kadının aslı görevinin olmadığı düşünülmeyle birlikte, evlilik içinde bir iş bölümü lüzumlu olduğundan bunun kadının sorumluluğunda olması uygun görülmektedir. Kadının yükünün hafifletilmesi konusunda eşin desteği veya bir yardımcı bulunması kadının anneliğinin daha verimli olmasını sağlayacaktır.

Öztürk, fukahâ ve müfessirlerin çoğu tarafından, kadının fitratı, biyolojik ve fiziksel özellikleri bakımından değersizleştirilip ötekileştirilmesi ve annelik rolü kazanmasıyla yüceltilmesini; cinsiyeti sözkonusu olduğunda akıllı kıt dini noksan, fitne unsuru, şeytanın işbirlikçisi gibi tanımlamalarla nitelenen kadının, anneliği sözkonusu olunca sanki meleklik mertebesine yükseltilmesini ironik bulmaktadır. Ancak Kur'an'da, kadının anneliği dışında erkekten hep geri planda olduğu gerçeğinin, müfessirleri böyle düşünmeye ittiğini de söylemektedir.⁴²⁷ İsrâîlî haberlerde de kadının birinci görevinin çocuk doğurmak olduğu⁴²⁸ ve anne olmanın kutsal sayılması⁴²⁹ bu durumla benzerlik göstermektedir.⁴³⁰ Hıristiyan kültürdeki kadın anlayışı ise, erkeğin kadın için değil, kadının erkek için yaratıldığı şeklindedir. Bu sebeple kadınlar kocalarına karşı sadık ve bağlı olmak zorundadır. Kilisenin başı Mesih olduğu gibi, erkek de kadının başıdır.⁴³¹ Kadının kurtuluşa ermesi için, annelik görevini hakkıyla yerine getirmesi, çocuklarını doğurup imanlı bir şekilde yetiştirmesiyle mümkündür.⁴³²

Kadının, evinde bulunmasının gerekliliği aslında erkek için değil, kadın için önemlidir. Çünkü kadın için kendini güvende hissetmesi esastır ve ev kadının kendini en güvende hissettiği yerdir.⁴³³ Önemli olan maddî ve mânevî anlamda konforun sağlanmış olmasıdır.⁴³⁴

---

⁴²⁶ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 317.

⁴²⁷ Öztürk, "Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi", 82-83.

⁴²⁸ Yar.3:16.

⁴²⁹ Lev.20:9.

⁴³⁰ Öztürk, "Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi", 83.

⁴³¹ Ef.5:23-24.

⁴³² Tit.2:4-5.

⁴³³ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 63.

⁴³⁴ Yasdıman Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 416.

2. FUKAHÂNIN KADIN TASAVVURUNA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Fukahânın kadın tasavvurunu oluşturan niteliklerin, kaynağı nassa dayalı ictihadî hükümlere, kadının konumunu belirleyen kendisine bağlı biyolojik, psikolojik, dinî ve hukukî özelliklerin yanısıra fukahânın mizacı, tarihsel gerçeklik, mezhep taassubu gibi etkenlere bağlı olarak oluştuğu söylenebilir.

2.1. Fukahânın Mizacı ve Bireysel Özellikleri

İslâm hukukunun domino taşlarını oluşturan fukahânın, ‘insan’ olduğu gerçeğinden hareketle, kişisel değerleri ve zaaflarının, psikolojisinin, bulunduğu dönem, kültür ve coğrafya ile tarihsel gerçekliklerin, ictihadî hükümlerdeki etkisini gözardı etmek mümkün değildir.

Fukahânın bedensel ve ruhsal bütünlüğünün önemine binâen “*Psikolojik veriler ışığında fikhin yeniden ve bütün olarak araştırılması*” olarak tanımlandığı fıkıh psikolojisi alanında ele alınan, “*İctihad ehliyetine sahip fıkıh bilgininin, şer’î delillerden amelî hüküm çıkarma aşamasında akıl, zekâ, bilinç, irade, algı, gelişim, duyu, duygu vb. psikolojik süreçler açısından durumu*” olarak açıklanan ve yeni bir kavram olan müctehid psikolojisi, fukahânın fikhî hükümleri verirken içinde bulunduğu ruhsal durumun, yorumlarına nasıl yansıdığını göstermektedir.⁴³⁵

Dinî açıdan değerlendirildiğinde, müslüman olmayan bir fıkıh araştırmacısının, Kur’an ve sünnetin kaynağını kabul etmediği için, metinleri içselleştiremeyeceği ve samimî yorumlara ulaşamayacağı belirtilmektedir.⁴³⁶ Fakihin, ibadetlerinde titiz olması ve ihmalkâr olmaması gerektiği, adâlet⁴³⁷ ve fîsk⁴³⁸ kavramlarına dair değerlendirmelerle bağlantılı görülmektedir.⁴³⁹ Fıkıh literatüründe fîsk, insan unsurunun ağır bastığı alanlardaki kişilerin “*Adâletli olması veya fâsık olmaması şartına bağlanarak, bazı hak ve yetkilerin kazanılmasında, görev ve sorumlulukların yüklenilmesinde*” engel olarak görülmüştür.⁴⁴⁰ Bu alanları belirleyen ve hüküm koyan fukahânın da bu şartlardan

⁴³⁵ Cemalettin Şen, “Fıkıh Psikolojisi Bağlamında Müctehid Psikolojisinin Nasların Fıkhi Yorumuna Etkisi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2017), 82.

⁴³⁶ Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1998), 53; Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 84.

⁴³⁷ “Büyük günahlardan kaçınan, farz olan vazifeleri yerine getiren...kimse adâlet vasfını (adl) taşımaktadır.” bk. Hayrettin Karaman, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/343.

⁴³⁸ Ali Şafak, “Fîsk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/37.

⁴³⁹ Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 85.

⁴⁴⁰ Şafak, “Fîsk”, 13/37.

soyutlanmamış olması gerekir. Müctehidin aynı zamanda sorumluluk bilincine sahip olup, iffetli, hoşgörülü, dürüst ve güvenilir olması da ahlâken aranan özellikler arasında sayılmaktadır.⁴⁴¹ Bir fakîhin güvenilir ve manevî otorite olmasının, söylediklerinin önce kendisi tarafından yaşanmasıyla oluşacağı kabul edilmektedir.⁴⁴²

Fakîhin bedensel durumuna göre, cinsiyetinin erkek veya kadın olması ile ergen veya yetişkin olması da ictihadî hükümlerde tesirini göstermektedir. Günümüze kadar erkek müctehidlerin çoğunluğu teşkil etmesi, kadının müctehid olamayacağına, olsa da güvenilemeyeceğine işaret sayılmamaktadır.⁴⁴³ Bazı âlimler müctehid olmak için erkek olma şartını arasa da, Hz. Peygamber (s.a.v.) eşlerinin fikhî görüşlerine danışıldığı bilinmektedir.⁴⁴⁴ Cinsel ve aklî olgunluğa ulaşıldığı için müctehidin âkil-bâliğ olması, dinî konuları anlamlandırma ve yorumlanmasında zorlanmadan sağlıklı kararlar almasını sağlamaktadır. Buna göre teorik olarak erkeklerde on iki, kızlarda dokuz yaş müctehid olma yaşı kabul edilebilirse de günümüz koşullarında yirmili yaşlardaki bir gencin dahi çocuk görüldüğü göz önüne alınırsa, sadece bulûğa ermenin yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Bu noktada müctehidin cahil olmaması,⁴⁴⁵ ortalama zekânın üstünde bir zekâsının olması, bilincinin açık olması ve ictihad melekesine sahip olması da gerekmektedir.⁴⁴⁶

Fukahânın psikolojik durumuna gelince, kişisel ve çevresel etkenlerin insan organizması üzerindeki algılanış biçimleri ve yansıtılması açısından, usûl-i fıkhîta yer verilmesi de fakîhin özellikle görme ve duyma yanında koklama, tat alma ve dokunma duyularının, nasların anlaşılması ve yorumlanmasında etken olduğu belirtilmektedir. Ancak bunların katı sınırlar halinde listelenmesinden ziyade, belirli düzeyde olmasının yeterli olacağı düşünülmektedir.⁴⁴⁷ Korkmak, öfkelenmek, utanmak gibi insanî duygular, fakîhin düşünme alanını daraltacağından, ictihadî faaliyeti olumsuz etkileyebilecektir. Meselâ, kişilerin veya yönetimin baskısı neticesi oluşan elindekileri kaybetme, toplum tarafından dışlanma, eleştirilme kaygı ve korkusu, fakîhin düşüncelerini değiştirebileceği gibi,

---

⁴⁴¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/108; Yunus Vehbi Yavuz, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi* (Ankara: İşaret Yayınları, 1993), 35.

⁴⁴² Faruk Beşer, *Bilgi, Fıkıh ve İctihat* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2016), 174.

⁴⁴³ Faruk Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, 114-117.

⁴⁴⁴ Muhammed İsmâil Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-müeyesser* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 2/ 293.

⁴⁴⁵ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/72.

⁴⁴⁶ Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-müeyesser*, 2/293; Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 88; Beşer, *Bilgi, Fıkıh ve İctihat*, 172; Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihat)* (Ankara: Ay Yayınları, 2017), 107.

⁴⁴⁷ Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 89.

gizlemesine de sebep olabilir. Sükûtî icmâî kabul etmeyenler bunu, fakîhin zâlim bir idareciden korkması ve başka bir fakîhe duyduğu hürmetten dolayı, kendi fikrini açıklamaktan utanabileceği gerekçesine dayandırmışlardır.⁴⁴⁸ Geçmişe saygı anlayışı olarak ortaya çıkan ve önceki âlimlerin söylediklerine karşı çıkılması saygısızlık addedilmiş hatta naslara muhâlefet gibi görülmüştür. Edep anlayışı, aksi görüşte olmamayı gerektirdiği gibi, düşündüğü şeyi söylememe korkusunun empoze edilmesine, sonuçta zaman ve mekâna göre değişken yapı gösteren fikhın yerine fıkıh tarihi ile meşgul olunmasına ve doğru olup olmadığı araştırılmadan söylenenlerin sürekli tekrar edilmesine sebep olmuştur.⁴⁴⁹

Hanefî fakîhi Serahsî (öl. 483/1090 [?]), “... ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar.”⁴⁵⁰ âyetiyle hâkimin kınanmaktan korkmamasını, aksi halde hak ile hüküm veremeyeceğini söylemektedir. Yine “*Hâkim, öfkeliyken taraflar arasında kesinlikle hüküm vermemelidir.*”⁴⁵¹ ifadesi, öfkeli iken akıl başta olmayacağından, ayağa kalkıp ortamdaki uzaklaşılması ve öfke hâli geçinceye kadar beklenilmesi gerektiğini göstermektedir. Bunun gibi hâkimin gamlı ve kederli, uykulu olması; açlık, aşırı tokluk, büyük ve küçük abdestin sıkışık olması hallerinden birinde olması durumunda normal davranış gösteremeyeceğinden, bu durumları geçinceye kadar hüküm vermesi yasaklanmıştır.⁴⁵² Zikredilen bu hallerin icthadî hüküm veren fakîh için de geçerli olacağı muhakkaktır. Sahih-i Buhârî’de geçen “*Çok açlık, çok tokluk, ağırlı ve sıızlı hastalık, fazla korku, ziyade ferah, uyku galebesi, ziyade sıcak, fazla soğuk*” gibi durumlarda fukahâ, doğru hüküm veremeyebileceğinden, hüküm verilmesinin başka bir güne ertelenmesi önerilmekte, Hanbelî fukahâsının gazab halinde verilen hükmü sahih kabul etmediği, diğer mezheplerin ise kerih görmeye beraber sahih kabul ettiği belirtilmektedir.⁴⁵³ Fakîhin uğradığı baskı ve şiddete rağmen kararında sebat edip cesur olması, icthadı olumlu yönde etkileyen duygulardan kabul edilmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ Ali Pekcan, *Klasik Usûl Düşüncesinde İcmâ Doktrini* (Konya: Yediveren, 2009), 79.

⁴⁴⁹ Beşer, *Bilgi, Fıkıh ve İctihat*, 195-197.

⁴⁵⁰ el-Mâide 5/54.

⁴⁵¹ Buhârî, “Ahkâm”, 13; Müslim “Akdiye” 16; Nesâî, “Kudât”, 18.

⁴⁵² Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/67,71, 78,79; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, çev. Pehlül Düzenli, thk. Muhammed Enes Topgöl (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 4/648; Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 89.

⁴⁵³ Ahmed b. Ahmed Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Kâmil Miras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975), 12/320.

⁴⁵⁴ Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 90; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöglü (Ankara: Üç Dal Neşriyat, 1966), 51-52.

Fakîhin sayılan bu özelliklerinin yanında özgür olması şartını ileri süren ulemâ olsa da çoğunluğa göre bu şart aranmamaktadır. Tâbiîn ulemâsından bazısının fikhî görüşlerini almak için, Abdullah b. Ömer'in kölesi Nâfi' ve Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime el Berberî'ye (öl. 105/723) başvurdukları bilinmektedir.⁴⁵⁵ Fakîhin iradesinin de özgür olması gerektiği ve ikrah altında ictimadî hüküm vermesinin yanlış olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁶

Fukahânın kadın tasavvurunun ve kadına dair hükümlerin oluşumunda etkisi olduğu düşünülen, genellikle aşk ve sevgi sözkonusu olduğunda ortaya çıkan tabiî ve fitrî bir eğilim olan kıskançlık duygusu, “*Kişinin kendi mahremini koruması yönünde gösterdiği aşırı duyarlılık, izzet-i nefesine, şeref ve namusuna zarar verecek durumlardan sakınıp korunmasını sağlayan duygusal tepki*”, daha özelde ise “*Erkek veya kadının başkasının cinsel ilgisine karşı kendi eşini koruma ve savunma duygusu*” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵⁷ Olumlu ve olumsuz yönleri bulunan kıskançlık hakkında İmam Gazzâlî kadına karşı kıskançlığın, erkek için lüzumlu olduğunu fakat mutedil hareket etmek gerektiğini, kadınların gizli hallerini araştırmak suretiyle kıskançlıkta aşırı davranmanın yanlış ve zararlı olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵⁸ Çoğunluğa göre kadının erkekten daha kıskanç olduğu kabul edilse de, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin, erkeğin kadından daha fazla kıskanç olduğunu, kadındaki kıskançlığın kocasını başka kadınlarla paylaşmak zorunda kalmasına bağlı olarak çıktığını fakat yine de toplumsal şartlar gereği kocasını paylaşabileceğini, erkeğin ise karısını başka erkeklerle paylaşamayacağını söylediği belirtilmektedir.⁴⁵⁹

Hz. Ömer'in çok kıskanç bir kişiliğe sahip olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç gecesinde gezdirilirken veya rüyasında, Hz. Ömer'in içinde câriye bulunan köşküne rastladığını, köşke bakmak istediğini fakat O'nun kıskançlığını hatırlayınca vazgeçtiğini bildirmesi üzerine Hz. Ömer'in ağlaması ve mahcubiyetini bildiren rivayet bunlardan birisidir.⁴⁶⁰ Hz. Ömer'in kadınlara yeni elbise alındığı takdirde, dışarı çıkıp gezmeyi isteyeceklerinden, eski elbiseleri ile kalması ve hanımların 'hayır'

⁴⁵⁵ Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-müeyesser*, 2/293.

⁴⁵⁶ Şen, “Fıkıh Psikolojisi”, 90.

⁴⁵⁷ Hayati Hökelekli, “Kıskançlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/ 496.

⁴⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/130.

⁴⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 2/534-535; Hökelekli, “Kıskançlık”, 497.

⁴⁶⁰ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 8.

ve ‘yok’ kelimelerine alıştırılması gerektiğini söylediği belirtilmektedir.⁴⁶¹ Hicâb -perde-âyetinin⁴⁶² nüzûl sebebi ile ilgili olarak Hz. Âişe’den rivayet edilen hadiste, kadınların hâcetlerini gidermek için gittikleri yerin açık bir yer olması ve kadınların tanınmasının mümkün olması üzerine Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) eşlerini örtmesini, dışarı çıkmalarını yasaklamasını istediği ama O’nun yapmadığı belirtilmiştir.⁴⁶³ Hz. Ömer’in peygamber hanımlarına dışarı çıkmamalarını, örtünmeleri gerektiğini söylediğinde Hz. Peygamber’in eşi Zeynep binti Cahş’ın (öl. 20/641) “*Ey Hattab’ın oğlu! Bizi kıskanmak sana mı düştü? Dikkatini çekerim, vahiy bizim evimize nazil oluyor!*” diye tepki göstermesi, Hz. Ömer’in kıskançlık veya korumacılıkta ne kadar ileri gittiğini göstermektedir.⁴⁶⁴

Bir dönem atı ve devesinden başka malı olmayan, sahâbeden Zübeyr (öl. 36/656) ile evlenen Ebû Bekir’in (öl. 13/634) kızı Esmâ’nın (öl. 73/692) hayvanların bakımlarını üstlendiğini bildirdiği rivayette, hurma çekirdeği dolu sepeti, başının üzerinde taşıyarak uzaklardan gelirken, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) rastlaması ve O’nun devesini çökerterek terkisine almak istemesi üzerine, insanların en kıskancı olan Zübeyr’i hatırlayarak reddetmesi ve bunu eşine anlatması ve Zübeyr’in, eşinin taşıdığı yükün, deveye binmesinden daha ağır geldiğini söylemesi hikâye edilmektedir.⁴⁶⁵ Burada , kıskanç bir erkeğin bile, şefkat ve merhamet göstererek, eşine gücü yettiği ev işleri dışındaki işleri yaptırma noktasındaki hassasiyeti görülmektedir.

2.2. *Fukahânın Medenî Durumu*

Fukahânın evli veya bekâr olmasının kadın tasavvurunu büyük ölçüde etkilediği ve bunun ictihadî hükümlere yansıdığı görülmektedir. “*Bekâra karı boşamak kolay geli.r*” atasözünün erkekleri işaret ederek söylenmesinde olduğu gibi, bekârın hesapsız ve kolaylıkla karar verebilmesinin fukahâ üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Bu görüşü desteklemek için ulemâdan bekâr olanların düşünceleri ve bazısının verdiği hükümlerden örnekler verilecektir.

⁴⁶¹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’ d-dîn*, 2/133.

⁴⁶² el-Ahzâb 33/53.

⁴⁶³ Buhârî, “Vudû”, 13.

⁴⁶⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 22/38.

⁴⁶⁵ Buhârî, “Nikâh”,107; Müslim, “Selâm”, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/347; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-Meâd*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İklim Yayınları, 1990), 5/289.

İtaat etmeyen kadını eğitime yollarının gösterildiği âyette⁴⁶⁶ geçen, nasihat etme, yatak ayırma ve dövme işlemlerinden çoğunlukla zikredilen şekilde mâna verilen “*vehcürûhünne*” ifâdesine hiç evlenmeyen Taberî’nin,⁴⁶⁷ “*Kadınları evde sıkıca bağlamak*” şeklinde anlam verdiği, bunu kelimenin Arap dilindeki farklı anlam ve kullanımları ile bağlantılandığı; yapılan uygulamanın cinsel boykot, dargın durarak konuşmamak şeklinde anlamlandırılmasını isabetsiz bulduğu görülmektedir. Buna göre, Arapçadaki “*hecera'l-baîr*” -deveyi bağladı- ifadesine bağlı olarak âyetteki “*vehcürûhünne*” ifadesi, “*Kadınları evlerde ipe bağlayın.*” anlamına gelmektedir.⁴⁶⁸ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Tâberi'nin bu yorumunu “*Kur'an ve Sünnet'i çok iyi bilen bir âlimin böyle bir hataya düşmesi gerçekten hayret verici*” dedikten sonra eleştirmiştir.⁴⁶⁹ Hanefî ve Mu‘tezile âlimlerinden Zemahşerî de “*Kalın kafalılara (sükela) has bir izah*” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁷⁰

Râzî, anne-baba hakkının ele alındığı âyetin⁴⁷¹ tefsirinde düşünce olarak katılmadığı, dünyaya gelmenin önemli olup olmadığına dair, “*Ana-baba, ancak kendi şehvî hazlarını tatmin etmek için bunu yapmışlar ve arzulamışlardır. Bunun neticesi olarak da çocuk bu dünyaya gelmiş ve böylece, korkular ve âfetler âleminde var olmuş olur. Binaenaleyh ana-babanın çocuğu üzerinde hangi in'âm ve lütfu vardır ki?!*” sorusu ile konuyu hiç evlenmemiş, meşhur Arap filozof ve şairi Ebü'l-Alâ el-Maarrî'nin (öl. 449/1057) düşüncesine getirmektedir. Ebü'l-Alâ'ya kabrinin üzerine ne yazılmasını istediği sorulduğunda, “*Bu, babamın benim aleyhimde işlediği bir cinâyettir, fakat bu cinâyeti ben hiç kimse hakkında işlemedim*” yazılmasını istediği; evlenmeme ve çoluk çocuğun terkedilmesi hususunda da şöyle dediği belirtilmektedir: “*Çocuklarımı ben, bu geçici dünyanın nimetinden önce bulunan, yokluk nimeti içinde oldukları halde bıraktıverdim. Şâyet onlar doğsalardı, onları âhiret hayatının helâk edici sıkıntıları içine atacaktı nice meşakkatlere katlanmak zorunda kalacaklardı.*”⁴⁷² Ebü'l-Alâ'nın geçirdiği hastalık

⁴⁶⁶ en-Nisâ 4/34.

⁴⁶⁷ Mustafa Fayda, “Muhammed b. Cerîr Taberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/314.

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/63-66.

⁴⁶⁹ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerkahû, 1974), 1/419.

⁴⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü'l-Ûbeykân, 1998), 70; Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, 79; a.mlf., *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 125.

⁴⁷¹ el-İsrâ 17/23,24

⁴⁷² Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 20/186.

sonucu çok küçük yaşta gözlerini kaybetmesi, zayıf, çirkin ve kısa boylu olması onun hep kendini aşağılık görmesine sebep olmuş, çabuk öfkelenmesi ve alınganlığının yanında utangaç ve münzevi bir hayatı seçmesi, onun psikolojisini anlamaya yardımcı olmaktadır. Şiirlerine yansıyan karamsar ve karmaşık düşüncelere, evlenmemesine anlam veremeyen bazı araştırmacılar, onu cinsel iktidarsızlıkla suçlamışlarsa da bunun objektif olarak ortaya konulamayacağı ifade edilmektedir.⁴⁷³ Budizmin bin yıl kadar süren gelişme döneminde cinsel hayatın küfür sayılmasının bir gerekçesi, çocuğun insanı dünyaya bağlı kılması ve cinsel birleşme arzusunun, insanın diğer davranışlarını engellediği, zayıflattığı ve kişinin kemâline engel olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷⁴ Benzer düşüncelerin bir fakihin düşünce âleminde yer etmesi enteresan bulunmaktadır.

Nesep ilminin Araplar arasında meşhur olması, nesebin birçok fikhî hükme tesir ve temel teşkil etmesine, hicivleriyle tanınan meşhur Arap şairi Hutay'e'nin (öl. 59/678 [?]) de babasının belirli olmaması ve annesinin azat edildikten sonra bir cariye'nin oğlu ile evlenmesinin kendisini küçük düşürmesinden dolayı annesini ağır bir dille eleştirmesi de örnek olarak gösterilmektedir.⁴⁷⁵ Hz. İsa'nın babasız doğmasının ince anlamı ise, cinsel ilişkinin utanç verici ve iğrenç olmasından dolayı, bu kötülüğü işleyen bir adamın oğlu olamayacağı gerçeğine bağlanmaktadır.⁴⁷⁶

İmam Nevevî'nin, savaşta yaralıları tedavi eden kadınların, sadece kendi mahremleri ile ilgilenebileceğini söylemesi, tedavinin zarurî hallerde mahremiyet hükümlerine uymayı gerektirmemesinden dolayı, yerinde görülmemekte; bu düşüncede olması dinî konulardaki hassasiyetine ve hiç evlenmemiş olmasına bağlanmaktadır.⁴⁷⁷

Evlenmiş olmasına rağmen kadınlar hakkında olumsuz düşünceye sahip olan sahâbeden Amr b. el-Âs (öl. 43/664)'ın bu durumda olmasının sebebi, annesi Selma bint Hermele'nin⁴⁷⁸ savaş esiri olması ve cariye olarak satılmasıdır. Araplar için nesebin ehemmiyeti gözününe alındığında, bir kadının cariye olarak satılması toplum nazarında

---

⁴⁷³ Sahbân Halifât, "Ebü'l-Alâ el-Maarri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/287-288.

⁴⁷⁴ Kalyoncu, *Erkeğini İlahlaştıran Kadınlar*, 58.

⁴⁷⁵ Saffet Köse, "Aile Hukuku", *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 360.

⁴⁷⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 325.

⁴⁷⁷ Faruk Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 140; M. Yaşar Kandemir, "Nevevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/46.

⁴⁷⁸ Âdem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 35-37.

onu değersizleştirmektedir. Amr b. el-Âs bu durumdan büyük bir utanç duymuş ve aşağılık duygusuna kapılmış; zaafını bilen düşman ve rakipleri de bunu aleyhine kullanmışlar, annesini fahişelikle suçlamışlardır. Annesinin Amr'ın kişilik gelişimi ve hayat seyirinde etkili olması ve kadınlarla ilgili kanaati, şu rivayette vücûd bulmaktadır: Emevîlerin ilk halifesi Muâviye ile dönemin Mısır vâlisi Amr b. el-Âs, sohbet ederlerken, Muâviye'nin kızı Âişe'nin gelip babasının kucağına oturması ve halifenin de kızına sevgiyle yaklaşması üzerine Amr: “*Bırak onu, vallahi bunlar düşman doğururlar, uzakları yakınlaştırırlar, kin ve nefret miras bırakırlar.*”⁴⁷⁹ Bu sözleri söyleyen kişinin çocukluğundan aldığı derin yaranın izleri hissedilmekteyse de hayatı boyunca kaynaklardan ismi tespit edilen dört hanımı ve iki oğlu olduğu da bilinmektedir.⁴⁸⁰ Kadınlara karşı böylesine negatif duygular hisseden, kadınları kendilerinden uzak durulması gereken varlıklar olarak gören bir erkeğin, hiç evlenmemiş olması beklenmektedir.

İmam Gazzâlî, İhyâ adlı eserinde ele aldığı nikâhın âfetleri adlı bölümde üç âfetten söz etmiş, birincisinde helâl rızkın kazanılmasından âciz kalmak, ikincisinde karısının haklarına riâyat edememek ve üçüncüsünde çoluk çocuğu ile meşguliyetin Allah'tan uzaklaşmasına sebep olan uğraşlar edinmek olarak bahsetmiştir. İkinci âfet ile ilgili olarak muhaddis İbrâhim bin Edhem'in (öl. 161/778 [?]) evlenmeme sebebini “*Ben herhangi bir kadını kendi nefsimle aldatmak istemiyorum. Ve benim kadınlara herhangi bir ihtiyacım yoktur.*” şeklinde beyân etmekle, kadınların hakkını yerine getirmekten ve istedikleri zevkleri onlara tattırmaktan âciz olduğu ifâde edilmektedir. Yine Bîşr'in kadınların yükümlülükleri kadar hakları olduğuna dair âyete⁴⁸¹ dayanarak kendini evlenmekten menettiği ve “*Eğer ben bir tavuğun idaresini elime alırsam köprü üzerinde cellât olmaktan korkarım.*” dediği ve tebeu't-tâbiînden Süfyân bin Uyeyne'nin (öl. 198/814) felâha kavuşan hiçbir çoluk çocuk sahibinin olmadığını söylediği de nakledilmektedir.⁴⁸²

Hanefî fukahâsından Kâsânî'nin (öl. 587/1191), kadının devlet başkanı ve hâkim olabilmesi, Cuma namazı kıldırmak için yetkili kişiyi görevlendirebilmesi gibi hususlarda kadına dair olumlu hükümler vermesini,⁴⁸³ ilmî bakımdan donanımlı ve tanınmış bir

⁴⁷⁹ İbn Abdürabbih, *Kitâbu'l İkdi'l-Ferîd* (Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1956), 2/438; Apak, *Amr b. el-Âs*, 200-201.

⁴⁸⁰ Apak, *Amr b. el-Âs*, 39.

⁴⁸¹ el-Bakara 2/228.

⁴⁸² Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/96.

⁴⁸³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertîbi's-şerâi* (Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974), 1/262.

kadınla evli olmasına bağlayanlar bulunmaktadır.⁴⁸⁴ Kâsânî'nin eşi, hocası Semerkandî'nin (öl. 539/1144) kızı Fâtîma'dır. Baba-kız-damat, Kâsân'da aynı evde oturmuş ve tabîî bir fetva heyeti kurmuşlardır. Çift Halep'e yerleştikten sonra da fıkıh ilminde ilerlemiş, döneminin fıkıh otoritelerinden biri haline gelen Fâtîma, bazı zamanlar eşi Kâsânî'nin hatalarını düzeltirken, bazen de Kâsânî'nin kararsızlık yaşadığı fikhî meselelerde eşi Fâtîma'nın görüşüne başvurduğu söylenmektedir.⁴⁸⁵

2.3. Kadının Tehdit unsuru olarak görülmesi

Sosyal hayat ve aile hayatının vazgeçilmezi olan kadınla kurulan ilişkilerde itidal üzere olunması gerektiği, fazla verince azan, az verince şikâyet eden kadının tehdit unsuru olarak görüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda evlilik öncesi ilk aşama kabul edilen erkeğin kadına denk olmasını ifade eden kefâetle, evlilik içinde kadının sorun çıkarmasının engellenmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Kefâet, evlenmek isteyen kadın ve erkeğin dinî, iktisâdî ve sosyal seviye bakımından denkliğini ifade eden fıkıh terimidir.⁴⁸⁶ Esas alınan erkeğin kadına denkliğidir. Bu sebeple erkeğin sayılan yönlerden kadından aşağı olmamasına dikkat edilmektedir. Erkeğin kadından daha iyi şartlarda olması ise kefâete engel görülmemektedir. Kefâet hususunda, hukukî bir şart olup olmadığı ve hangi şartların aranması gerektiği fukahâ tarafından tartışılmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'de evliliğin önemi, mahiyeti, sağlam ve sağlıklı bir şekilde işleyişini hedef alan birçok tedbir ve nasihat yer alsa da kefâet konusu geçmemektedir.⁴⁸⁷ Hadislerde ise eşlerin uyumu ve evliliğin devamlılığını sağlayan tavsiye ve sosyal gerçekliği ifade ettiğinden, hukukî bir şart ve gereklilik olarak ele alınmamaktadır.⁴⁸⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Üç şeyi geciktirme: vakti gelince namazı, hazır olunca cenazeyi ve dengini bulunca evlenecek kıızı.”,⁴⁸⁹ “Kadınları denkleleriyle nikâhlayınız, onları velileri evlendirsın...”,⁴⁹⁰ “Dinini ve ahlâkını beğendiğiniz bir kimse size dünür olarak gelirse

⁴⁸⁴ Mehmed Zihni, *Meşâhiru'n-Nisâ* (İstanbul: Dârü't-Tibaati'l-Amira, 1878), 2/128.

⁴⁸⁵ Nusrettin Bolelli, “Fâtîma Bint Alâeddin es-Semerkandiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/225.

⁴⁸⁶ Hamza Aktan, “Kefâet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/166.

⁴⁸⁷ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 1/320;

⁴⁸⁸ Aktan, “Kefâet”, 25/166-167,

⁴⁸⁹ Tirmizî, “Salât”, 127, “Cenâiz”, 73; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 7/133.

⁴⁹⁰ İbn Mâce, “Nikâh”, 46; İmâm Mâlik, “Nikâh”, 5; Abdullah b. Yusuf Zeylaî, *Nasbü'r Raye*, çev. Şükrü Aslan, (İstanbul: Anatolia Kitap, 2013), 196.

kızınızı ona nikâhlayın....”⁴⁹¹ hadislerini ve örfî hususları dikkate alan fukahâdan bazıları kefâetin gerekliliğini, kimi de şart olmadığını ileri sürmüştür.

Hammâd b. Ebû Süleyman (öl. 120/738), “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır.” âyetini⁴⁹² delil olarak ve Fâtıma binti Kays’ın (öl. 54/674 [?]), Hz. Peygamber’in (s.a.v) azâdlı kölesinin oğlu Üsâme b. Zeyd (öl. 54/674) ile evliliğinin, Hz. Peygamber’in emri ile olduğundan, kefâetin nikâhın sıhhat şartı olmadığını belirtmektedir.⁴⁹³ Hür-köle meselesinde, kızın rızasının önemli olduğuna dair, babasının kendi hakirliğini giderip yükselmek için amcasının oğluyla evlendirilmek zorunda bırakılan bir kızın şikâyeti üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onu muhayyer bırakması ve Ebû Huzeyfe’nin (öl. 12/633) evlât edindiği Sâlim adlı bir köleyi erkek kardeşinin kızı ile evlendirmesi de örnek olarak verilmektedir.⁴⁹⁴ Hanefiler, kadına veli izni olmadan evlenebilme yetkisi verdiğinden, kefâet konusunda da net bir tutum izlemişlerdir.⁴⁹⁵ Ebû Hanîfe hocasından farklı düşünerek soy, hürriyet, servet, dindarlık, meslekte denklik aramaktadır.⁴⁹⁶ Kefâetin esasları Hanefiler tarafından tespit edilmiş, diğer mezhepler benzer şartlarla onları takip etmiştir. Mâlikîler dindarlık, hürriyet ve beden-ruhen sağlıklı olmak hususlarında denklik aramaktadır.⁴⁹⁷ İmam Mâlik kefâetin önemine binâen şöyle demektedir:

*“Yetişkin kadının mâlî tasarruflarda velâyet hakkı olduğu gibi, evlenmesi için de veliye muhtaç olmadığını; ancak kadının yaratılışı itibariyle erkeklere temayülünün, israfa olan temayülünden fazla olduğu için, bu konuda ihtiyaten mahcur bulunmaktadır. Çünkü kadın kendisine denk olmayan bir kimse ile evlendiği zaman, sadece kendisine değil, ailesinide lekelemiş olmaktadır. Bundan dolayı bu hak, onun olduğu kadar ailesinin de hakkıdır. Fakat malını israf ederse, zarar yalnız kendisine aittir.”*⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Tirmizî, “Nikâh”, 3.

⁴⁹² el-Hucurât, 49/13.

⁴⁹³ Müslim, “Talâk”, 36; Tirmizî, “Nikâh”, 38; Nesâî, “Nikâh”, 21; İmâm Mâlik, “Talâk”, 67; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/29; Mehmet Özgü Aras, *Ebû Hanîfe’nin Hocası Hammâd ve Fikhî Görüşleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 207-208.

⁴⁹⁴ Buhârî, “Nikâh”, 16; İbn Mâce, “Nikâh”, 12; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr min Esrâri Müntekâ’l-Ahbâri*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak (Demmam: Dâru İbni’l-Cevzî, 1434/2013), 12/97-98, 106.

⁴⁹⁵ Aktan, “Kefâet”, 25/167.

⁴⁹⁶ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/190.

⁴⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/19-20; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/67; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* 9/193; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/57.

⁴⁹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/15.

İmam Şâfî ise, soy, hürriyet, din ve meslekte aramaktadır.⁴⁹⁹ Ancak Şâfîiler, İmam Şâfîi'nin itibar ettiği şartların yanında zenginlik ve yaşta denkliği mezhep görüşüne eklemiştir.⁵⁰⁰ Bunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızı Fâtıma'yı (öl. 11/632) yaşça büyük olan Ebû Bekir veya Ömer ile evlendirmeyip, yeğeni Ali (öl. 40/661) ile evlendirmesini bildiren rivayetin⁵⁰¹ etkili olduğu düşünülmektedir. Ahmed b. Hanbel ise soy, hürriyet, din, zenginlik ve meslek konusunda kefâet aramaktadırlar.⁵⁰² Soyda denkliğin aranması konusunda cumhûrun delil aldığı “*Araplar birbirine denktirler, kabile kabileye, adam adama...*” hadisine dayandırılrsa da isnadının zayıf olduğu belirtilmektedir.⁵⁰³ Doğru olanın, İslâm'da insanların eşit olduğu ırk veya unsur ayırımına gidilmediği gerçeği olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰⁴

Evlilikte kefâet şartını arayan fukahânın, bu şartları içinde yaşadıkları dönemin örf ve telakkilerini esas alarak ortaya koydukları anlaşılmaktadır.⁵⁰⁵ Bu şart dinî olmaktan ziyade sosyal yapı ile ilgili olup, toplumların genel kabullerini yansıtmaktadır.⁵⁰⁶ Kefâetin, “*Dinî, toplumsal, iktisadî ve ahlâkî saiklerden beslenen örf ve toplumsal telakkilere dayalı bir hukuki şart olduğu*”,⁵⁰⁷ bazı şartlar ve zaman çerçevesinde maslahata göre farklılık gösterebilmesi gerektiği düşünülmektedir. Veliler tarafından denkliğin gözetilmediği bir evlilik, toplum içinde kızın bir kusuru bulunduğu izlenimi vereceğinden⁵⁰⁸ bu düşünce de kefâetin örfî bir telakki olduğunu, dini değil sosyolojik bir mesele olduğunu göstermektedir. Tarih ve Orta Doğu çalışmalarında bulunan Judith Tucker, kefâeti “*Kadının kimliğinin işlenebilirliğinin bir sembolü*” olarak tanımlamaktadır.⁵⁰⁹

Kefâetin kadın ve kadının haklarını korumak veya evliliğin sağlam temeller üzerine kurulup sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlamak için olup olmadığı, fukahânın kadın tasavvuru noktasında dikkat çekmektedir. Denkliğin olmaması esas itibariyle bir evlilik

⁴⁹⁹ Şâfî, *el-Üm* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1973), 5/15.

⁵⁰⁰ Ebû İshâk Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/694.

⁵⁰¹ Nesâî, “Nikâh”, 7.

⁵⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/27-30.

⁵⁰³ Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 12/100.

⁵⁰⁴ Zühaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, 9/183, 194.

⁵⁰⁵ Aktan, “Kefâet”, 25/168.

⁵⁰⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 300.

⁵⁰⁷ Mehmet Dirik, “İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 260.

⁵⁰⁸ Dirik, “İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik”, 233.

⁵⁰⁹ Judith E. Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Zeynep Esra Koca (İstanbul: Açılım Kitap, 2015), 83.

engeli değildir. Ancak, hükümlere bakılırsa kefâetin nikâh akdinin bağlayıcılık(lüzum), sıhhat veya nefaz şartı olarak görülmesi, kefâetin kadın için değil de evlilik müessesesi için gerekli olduğunu göstermektedir. Denkliğin erkekte aranması, evlenecek kadın ve onun velisinin hakkını koruyan bir şart olarak görülmektedir. Kefâetin amacı, evliliğin kurulmasında ve eş seçiminde özen ve hassasiyetin gösterilmesi ile evliliğin sağlıklı ve huzurlu işleyişini sağlamak, eşler arasında uyuşmazlık çıkma ihtimalini önlemektir. Sünnî mezhep imamaları, velâyeti altındaki kızları evlendiren velilerin, denkliği dikkate alması gerektiğini savunmaktadırlar.⁵¹⁰

Naslarda açık ve kesin bir delil olmamasına rağmen, fukahânın çoğunluğu tarafından kabul edilen kefâetin, ictihâdi bir konu olduğu iddia edilmektedir.⁵¹¹ Aklî gerekçelere başvuran fukahâ tarafından, dengi ile evlenen kadının, eşine saygı duyması ve beklentilerine cevap alabilmesi durumunda, kocası için vazgeçilmez olacağı ve mutlu ve ömürlük bir evlilik sürdürebileceği; aksi durumda kadının, kendisine denk olmayan bir erkekle evlenmesi, onu aşağılamasına, beğenmemesine sebep olacağı gibi itaat noktasında da sıkıntıya sokacağından istikrarlı bir evliliğin gerçekleşmeyeceği varsayılmaktadır.⁵¹² Evlilik deneyimi bulunmayan bâkire kızların hata yapmalarını veya velilerin evlendirme yetkilerini kötüye kullanmalarının önüne geçilmesi de amaçlanmaktadır. İslâm Aile Hukuku'nda evin reisi olarak kabul edilen erkeğin, kadına denk veya ondan daha iyi meziyetlere sahip olması, kavvâm sıfatına yakışır şekilde hareket edebilmesini de sağlayacaktır.⁵¹³ Burada dikkati çeken husus, potansiyel nâşize yani muhtemel problem unsuru olan kadınla erkek arasında denklik sağlanması durumunda, kadının huzursuzluk çıkarmasının önüne geçmek ve evlilik için tehdit görülen kadından korkulmasıdır. Kefâet ile itaat arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Erkekten yüksek ve daha iyi özellikleri bulunan kadının kocasına itaat etme ihtimali azalmaktadır. Bu sebeple de kefâet konusu kadın lehine bir düzenleme gibi görünmekle birlikte aslolan aile birliğini sağlam zemine oturtmak ve sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktır. Aynı zamanda kefâetin zarar gören tarafı korumak adına bir kul hakkı olduğu da söylenmektedir.⁵¹⁴

---

⁵¹⁰ Dirik, “İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik”, 230.

⁵¹¹ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû 'u Fetâvâ* (Riyad: Metâibu'r-Riyâd, 1382/1962), 19/28.

⁵¹² Dirik, “İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik”, 232.

⁵¹³ Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 9/185; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/66.

⁵¹⁴ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/55; Dirik, “İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik”, 235.

Kefâetin kadında değil de erkekte aranmasının sebebi ise, erkeğin evlendiği kadını kendi seviyesine yükselteceği; kadının erkeğe denk olmaması durumunda, çocuklar babalarıyla aynı ortamı paylaşacağından, annelerinin aşağı seviyeden gelmesinin onlara zarar vermeyeceğinin düşünülmesidir.⁵¹⁵ Yine erkeğin, kendisinde denk olmayan bir kadınla yatağa girmekten çekinmeyeceği, kadının ise kendisine denk olmayan bir erkekle beraber olmak istemeyeceği için hükümde farklılık bulunmaktadır.⁵¹⁶

Mâlikî mezhebinin esas alındığı 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde⁵¹⁷ kefaetin, sadece zenginlik ve sanat çerçevesinde ele alınması ile çoğunluğun görüşünün kısmen terkedildiği görülmektedir. Aranılan şartların zamanla eksildiği ve evlilik için mânevî değerinden çok maddî değere önem veren bakış açısı sergilendiği görülmektedir. Günümüzde ise kefaet, “*Dindarlık, iyi ahlâk sahibi olma, ekonomik ve sosyokültürel seviye yakınlığı*” olarak tanımlanmaktadır.⁵¹⁸

Kefaet konusu dışında da kadının tehdit unsuru olarak görüldüğü bilinmektedir. Kadın hakkında ihtiyatlı davranmak gerektiğini söyleyen Gazzâlî, kocanın karısı hakkında uyması icap eden edep ve itidal konusunda ele aldığı dördüncü mesele olan siyaset bahsinde, kadını tehdit unsuru olarak gören bir bakış açısı sergilemektedir. Hz. Ömer'in “*Kadınlara hevâî istekleri konusunda muhalefet edin. Çünkü bunda bereket vardır.*” sözüne dayanarak, kadınlarla şakalaşma ve nefsî isteklerine uyma konusunda erkeklerin, kadın nezdinde itibarlarını düşürecek şekilde hareket etmemeleri gerektiğini söylemektedir. Çünkü kadın, katılık olmayan bir şefkatle karşılaştığında azan bir varlıktır ve bu sebeple merhamet gösterildiğinde şiddet de gösterilmelidir. Kadınlar hilebaz, kötü ahlâklı ve çapraz akıllı olduklarından ancak böyle bir siyaset izlenerek kadınların şerlerinden korunabilecektir.

Kadınların insanın belini büken üç şeyden biri olduğu, ihtiyarlık vakti gelmeden önce ihtiyarlattığı; yanına gelindiğinde yılan gibi sokan, uzaklaşıldığında ihanet eden bir varlık olduğuna dair rivayetler örnek gösterilmektedir. Hz. Ömer'in hanımını ondan bir istekte bulunduğu, onu şiddetle azarlayıp “*Sen ancak evin kenarında bulunan bir oyuncaksın. Eğer bizim sana bir ihtiyacımız varsa ne âlâ. Eğer böyle bir durum vâkî değilse olduğun*

---

⁵¹⁵ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 8/53, 66; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988), 158.

⁵¹⁶ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 8/ 52, 54; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 2/317.

⁵¹⁷ HAK. md. 45.

⁵¹⁸ Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 50.

gibi yerinde oturacaksın.” sözü kadını rencide ettiği gibi, dönemin kadına bakış açısını da gözler önüne sermektedir. Zikredilen hükümlerden kadının şer ve kötü ahlâk zâfiyeti olduğunun anlaşıldığı, bunun ilacının ise biraz siyaset ve katılık olduğu söylenmektedir.⁵¹⁹

Hz. Ali'nin (r.a.) hutbe, vasiyet, mektup vs. derlendiği kitapta, kadınların hayvanlar ve yırtıcı canavarlarla ele alındığı paragrafta, onların karınlarını doyurmak ve kendilerinden başkasına kötülükte bulunmaktan başka işlerinin olmadığından bahisle kadınların da, kaygı ve dertlerinin dünya süsleriyle bezenmek ve dünyada bozgunculuk yapmaktan ibaret olduğu vurgulanmaktadır.⁵²⁰ Sıffin savaşından sonra oğlu Hasan'a (öl. 49/669) yazdığı vasiyetnâmede de şu öğütte bulunmaktadır:

*“Sakin kadınlarla danışma, onların reyleri zayıftır. Azimleri gevşek olduğu için yapacakları işten başka bir işe koşma onları.Çünkü kadın çiçektir, koklanır; kahraman değildir, kolu bükülür. Kadını kendi yüceliğinden başka bir yüceliğe yüceltme, kendinden başkasına şefâatçi yapma. Kıskanılacak yerden başka yerde kıskançlığa kalkışma, çünkü bu, doğruyu eğrilebilir, iyiyi şüpheli gösterebilir.”*⁵²¹

Evlilikte erkekte aranan şartları karşılayan kefâette, hürriyet, meslek, soy, zenginlik gibi kadının değer verdiği, yokluğunda problem çıkarma ihtimali olan özellikler sayılırken; kadında aranan şartların bekâret, doğurganlık, fiziksel cazibe gibi cinsel özellikler bakımından ele alındığı görülmektedir. Evlilik ve cinsellik iki kişilik olmasına rağmen, kadında maddî, erkekte cinsel beklentinin fazla olduğu vurgulanarak, kadının cinsel ihtiyaçları görmezden gelinmektedir. Erkeğin bâkir olması, iktidarsız ve kısır olmaması, fiziksel açıdan cazip olması gibi özellikler de kadının erkekte arayabileceği ve mutlu bir evlilik yapmasını sağlayabilecek özelliklerdir.

Kadının tehdit unsuru olarak görülmesi ile ilgili olarak, fukahânın gerek önyargı gerekse şahsî tecrübelerinin etkisiyle kadının şerrinden korktuğunu ve olumsuz bir bakış açısı sergilediğini ifade edebiliriz. Buna göre, kadının kendisine denk olmayan bir erkekle evlenmesi halinde, itaat noktasında isyankâr olabileceği; azgın bir varlık olmasından dolayı merhametin yanında şiddet de gösterilmesi ve ona dikkatli bir şekilde yaklaşılması gerektiği söylenebilir.

⁵¹⁹ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/126-129.

⁵²⁰ Alî b. Ebî Tâlib, *Nehcü'l-Belâğa*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1972), 193.

⁵²¹ Alî b. Ebî Tâlib, *Nehcü'l-Belâğa*, 344.

2.4. Mezhep Taassubu

Kadın konulu hükümler, genellikle mezhep farklılıkları ile kalıplaşmış hale gelen fetvaların, nas gibi kabul edilmesi ile kutsallaştırılmış, mezhebin dışına çıkmak dinden çıkmak gibi algılanmıştır.⁵²² Fukahâ, kişisel eğilimlerinin ait olduğu ve bağlı bulunduğu mezhebin geleneğinden etkilenmiştir.⁵²³

Kadın konusunda taabbudî hükümler dışında, ictihadî hükümlere başvurulması gerekliliğinin önünde, mezhep taassubu ile, cahillik, menfaat ve adem-i basiret önemli rol oynamaktadır. Karaman, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar hayatın bütün alanlarında baş döndürücü bir hızla ve değişimle ortaya çıkan yeni problemlerin, çok yönlü bir ictihad hareketini zorunlu kıldığını; mezhep taassubunda bulunanların, tek mezhebe bağlılık çemberi içinde bocaladıklarından sadece ictihada değil, diğer mezheplerden istifade etmeye bile izin vermezlerken, yabancı kanunların bütün İslâm âlemini istilâ ettiğini söylemektedir. Kadın konulu hükümlerde de kendini gösteren bu problem, “*Ezmânın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkar olunamaz.*”⁵²⁴ mucibinin yerine getirilememesi sonucunu doğururken, kadını batılı feminizm rüzgârlarının eline teslim etmenin de sebeplerinden biri olmuştur. İslâm’ın ruhunu zedeleden tahriften korumanın ve onun yürüyen insan hayatına uyumunu sağlamanın, tek mezhebe bağlı olmayan ve taklitten uzak duran müctehid mesabesindeki ulemânın elinde olduğu da belirtilmektedir.⁵²⁵ Yaman, bahsi geçen Mecelle maddesinin, aslî amacının dışında kullanan ifrat bakış açısının fıkıh mirasını neredeyse tamamıyla görmezden gelmesini ve birçok konuda beşerî hukukla bütünleşmesini eleştirmektedir. Fıkıhî hükümlerin çoğunu dindar kalmak uğruna değişim dahilinde görmeyen tefrit yaklaşımını da doğru bulmayan Yaman, şu sözleri ile düşüncelerini açıklamaktadır:

“Fıkıh mirası içindeki hükümler arasında tarihsel karakterli olanlar bulunduğu gibi evrensel nitelikte olanlar da bulunur. Diğer taraftan ibadet, haram-helâl ve naslardaki sayısal şer’î hükümler (mukadderât) alanı ilkesel olarak değişime kapalıdır. Değişimin ilkesel olarak yani dinî karakteri dolayısıyla mümkün olmadığı bu alanlar dışında kalan fıkıhî hükümler ise dayanakları ve amaçları itibariyle değişime konu olabilirler.”, “Beşer yorumuna kapalı naslara dayanan ibâdât,

⁵²² Ahmet Yaman, “Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim”, *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (2014), 8.

⁵²³ Tucker, *İslam Hukuku’nda Kadın*, 100.

⁵²⁴ Mecelle, md. 39.

⁵²⁵ Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad* (Ankara: DİB Yayınları, ts.), 186, 190, 201.

mukadderât ve helâl-haram sahasındaki hüküm ve fetvalar, esastan değişime konu olamazlar...Kur'ân-ı Kerîm'de belirlenen miras oranları, hanımların sorumlulukları ve ev idaresine ekonomik katkıları arttığı için değişebilir. Gebelik günümüzde çok basit bir teknikle hemen tespit edildiği için boşanmış hanımların üç hayız (veya tuhr) süresince iddet beklemelerine gerek yoktur.”⁵²⁶

Fukahâ nezdinde dinin korunması ile toplumsal yarar eşdeğer görülmektedir. Bu sebeple fukahânın davranışları kimi zaman koruyucu, kimi zaman da “*değişime uygun bir tutum*” sergilemektedir. Bir de koruyucu olmakla birlikte idealist davranmadığı bir ara tutum vardır ki, o da fukahânın siyasî konjonktüre uygun olarak baskı altında katı hüküm verebilmesidir. Fukahânın koruyucu tutumu, onun hukuk ve ahlâk anlayışından kaynaklanmaktadır.⁵²⁷ Hukuk anlayışında hâkim olan özelliklerden birisi mezhebe bağlılık olduğu için, özellikle kadın konulu problemlerin çözümü mezhep içinde aranmakta, telifik yapılmamakta ve tıkanma yaşanmaktadır. Fukahânın ahlâk anlayışı ise zihnindeki toplum tasarımıyla ilgili görülmektedir. Buna göre fakîh, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden uzaklaştıkça bozulmaların yaşandığını ve katı uygulamalara gidilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁵²⁸ Yaman, fetvanın, üretildiği tarihsel kodlara hapsetmenin ve onu orada dondurmanın, gelişim ve değişim içindeki hayat karşısında fikhin yetersiz kalacağını belirtmektedir. İbn Âbidîn'in “*Müftî, zamanının şartlarını göz ardı edip mezhebin zâhirü'r-rivâye nakilleri üzerinde donup kalmamalıdır. Böyle yaparsa, birçok hakkın çiğnenmesine sebep olur ki, fayda vereceğim derken kat kat fazlasıyla zarar vermiş olur.*”⁵²⁹ ifadesiyle görüşünü güçlendirmektedir.

2.5. Tarihsel Gerçeklik ve Toplumsal Realite

Toplumsal değişim ve din arasında köprü vazifesi gören İslâm hukukçusu -fakîh-, belirli bir kültürün insanı olduğundan, dinî bir kaynağı okurken, yorumlarken ve bir mesele ile ilgili hüküm verirken, yaşadığı dönemde hâkim olan düşünce biçimi ve değerlerden etkilenmemesi kaçınılmazdır. Hukuk, toplumsal gerçeklik ile bağlantılı olduğu için İslâm hukukçusu, yaşadığı toplumu en iyi şekilde tanımalı ve toplumdan soyutlanmamalıdır. Aksi durumda verdiği hükümlerde toplumsal akışkanlığı bozabileceği gibi, hükümlerin toplum tarafından uygulanmasını da güçleştirebilecektir. Fukahânın dinin sâfiyetini

⁵²⁶ Yaman, “Fikhin Sosyolojik Yürürlüğü”, 9-11.

⁵²⁷ Vejdî Bilgin, *Fakih ve Toplum* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 82-83, 123 vd.

⁵²⁸ Osmanlı'dan örnekler için bk. Bilgin, *Fakih ve Toplum*, 88 vd.

⁵²⁹ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Mecmu'atü resâ'il İbn Âbidîn -Neşri'l-arfî binâi ba'di'l-ahkâmi ale'l-örf-* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 2/129; Yaman, “Fikhin Sosyolojik Yürürlüğü”, 8.

muhafaza etmek için, toplumsal şartların belirleyici rol oynadığını kabul etmekten imtina ettiği, delillerin sıralanmasında örf ve âdetin çok gerilerde yer almasında görülmektedir. Hatta bazı mezhepler fikhin ilâhî bir kaynak oluşundan bahisle, beşerî kurallar üzerine hüküm bina etmekten kaçınmakta ve örf-âdeti usûllerinde delil olarak kullanmamaktadırlar. Oysaki zaman ve coğrafyanın genişlemesiyle meydana gelen toplumsal zorunluluklar neticesinde oluşan örf, uygulamada önemli bir yere hâiz bulunmaktadır. Hukukun muhafazakâr yapısına karşı, örfün değişime açık olması ve örfün kişinin rutin yaşamındaki yaptırımının kanundan daha güçlü olması, fukahânın vereceği hükümlerde bu toplumsal gerçeği gözardı etmemesini gerektirmektedir.⁵³⁰ Fukahâ nassa aykırı olan örfe hiçbir değer vermemekte, örfü, sahih ve fasit olarak iki kategoride ele almaktadır. Fasit yani nassa ve hukukun temel ilkelerine aykırı olan örfün halk tarafından yaygınlık kazanması halinde, zaruret ve toplumsal ihtiyaç halinde nassı tamamen iptal etmiyorsa örf ile amel edilebilmektedir.⁵³¹ Halk arasında yaygın uygulamayı ifade eden örf yanında, umûmü'l-belvâ, zaruret ve kamu yararı gibi hususları da içine alan sosyal olgunun fakîhin gündeminde olması gerekmektedir.⁵³²

Fukahânın öncelikle kendini, insanı ve hayatı bilip anlamlandırması, nasların anlaşılıp yorumlanmasında ve ictihadî hükümlerde etkili olacaktır. Bunun için çözüm odaklı faaliyette bulunan fakîhin sosyoloji, psikoloji, antropoloji, ekonomi, siyaset gibi bilim dallarında, ilgilendiği konuya dair bilgi sahibi olması ve “*değişime uygun bir tutum*”⁵³³ sergilemesi de lüzumlu görülmüştür.⁵³⁴ Şâfiî fukahâdan Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) fakîhin birey ve toplum psikolojisi, dinler tarihi ve sosyoloji bilmesinin önemini şu ifâdelerle açıklamaktadır:

*“Hiçbir ilim yoktur ki, sâhibi ona fakîhten fazla muhtaç olsun. Çünkü fakîh, dünya ve âhiretin her işiyle bir tarafından alâkalıdır. O, insanların ciddî ve gayr-ı ciddî davranışlarını, muhâlefeti, zıddı, fayda ve zararı, insanlar arasında olan cârî işleri, örf ve adetleri bilmek mecburiyetindedir.”*⁵³⁵

⁵³⁰ Vejdî Bilgin, *Fakih ve Toplum*, 41, 44, 49, 52-54.

⁵³¹ Mevcut olmayan bir satımı ifade eden istisna akdi örnek verilebilir. bk. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/159-160.

⁵³² Bilgin, *Fakih ve Toplum*, 173.

⁵³³ Bilgin, *Fakih ve Toplum*, 145.

⁵³⁴ Beşer, *Bilgi, Fıkıh ve İctihat*, 172, 238; Şa ‘bân, *Usûlü'l-fikhi'l-müyesser*, 2/295.

⁵³⁵ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/176.

Ahmed b. Hanbel, müctehid olmanın ilk şartını niyetinin hâlis olmasında ararken, ilim, tahammül, asâlet ve sükûnet sahibi olmasını, ilmi kuvvetli olmasını, insanların onu ezmesine müsaade etmeyecek yeterliliğe sahip olmasını ve insanları bilmesini de şart koşturmaktadır. ‘İnsanları bilme’ den maksadın, onların hilelerini, aldatmalarını, gelir durumlarını ve örflerini bilmek olduğu; yemin, vasiyet, ikrâr gibi lafızlarla ilgili konularda bölge halkının örf ve âdetini bilip ona göre yorumlanması gerektiği söylenmektedir.⁵³⁶ Yaman, fetva verenlerin, dîni, değerleri, hukuku ve toplumu dikkate alarak, eski fetvanın güncel sorunlara cevap verememesi durumunda, yeni hükümler tesis edebilecek durumda olmasını İbn Âbidîn’in “Yaşadığı zamanın insanlarını/toplumunu bilmeyen kişi cahildir.”⁵³⁷ sözüyle teyid ederek, bu konuda kadının kocasına itaatine dair, yürürlükten kaldırılan bir fetvanın, ihtiyaç hâsıl olması durumunda yeniden gündeme gelebileceğini, çağdaş İslâm hukukçularından Karadâvî’nin şu sözleriyle aktarmaktadır:

“Erkeğin bir başka memlekete gitmesi halinde, karısının ona tâbi olması mecburiyeti meselesi, bu konuda bir örnektir. Önceki fukahâ, o devirde insanlar arasındaki güven ve asayişin yerleşmiş olması dolayısıyla bu hükmü vermişlerdi. Ne zamanki insanların ahlâk ve durumları değişmiş ve bazı erkekler, gurbet diyarında kendisini ve haklarını koruyacak kimsesi olmayan zavallı kadınlara eziyet etmeye ve kötü muamelelerde bulunmağa başlamış, işte o zaman sonraki fukahâ fetvalarını değiştirmişler ve kadından zararı defetmek maksadıyla, kocasının başka bir memlekete gitmesi durumunda ona tâbi olma mecburiyetini kaldırmışlardır. Günümüzde ise, iş icabı sık sık bir yerden başka bir yere, bir ülkeden başka bir ülkeye gitmek gerekli hale gelmiştir. Bu durumda şayet kadın kocasıyla birlikte gitmeyecek olursa, bu defa kadın kocasını sıkıntı ve zarara sokmuş olacaktır. Diğer taraftan bugün kadının dün olduğu gibi, gurbet dolayısıyla akraba ve diğer yakınardan tamamen kopması korkusu da bahis konusu değildir. Çünkü posta, telefon ve telgraf gibi haberleşme vasıtalarıyla, görüşme ve haberleşme, oldukça kolaylaşmıştır. Bundan ötürü, işbu fetvanın bir kez daha değişmesi ve ilk hükme yeniden dönülmesi gerekli olmuştur.”⁵³⁸

⁵³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-Muvakkîn*, 4/649.

⁵³⁷ İbn Âbidîn, *Neşrü’l-arf*, 2/128.; Yaman, “Fıkhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 13.

⁵³⁸ Yûsuf el-Karadâvî, *İslâm Hukuku*, çev. Yusuf Işıcık- Ahmet Yaman (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 169-170; Yaman, “Fıkhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 14.

2.6. Çevresel ve Coğrafi Değişim Karşısında Fukahânın Tutumu

Fukahâyı anlamak için değişime sebep olan etkenler ve bu değişim içinde fukahânın nerede olduğunu görmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Fukahânın değişim karşısındaki tavrına değinen Karadâvî, geçmiş fukahânın verdiği hükümlerin yer, zaman, durum, örf, bilgi, ihtiyaç, güç ve imkân, siyâsî-ekonomik-sosyal durumlar, düşünce ve fikirlerin değişmesi ve umûmü'l-belvâ gereği değişimi gerekli kıldığını söylemektedir.⁵³⁹ Sayılan bu sebeplerin fıkha etkisi “*fikhın tarihselliği*” olarak adlandırılmaktadır.⁵⁴⁰ Karadâvî eserinde değişim ile ilgili maddelerin açılımını yaparken verdiği örneklerle, fukahânın içinde bulunduğu durumun onun biyolojik ve psikolojik yapısını nasıl etkilediğini de gözler önüne sermektedir.⁵⁴¹ Toplumdaki değişimleri takip etmeyen, değişimlerden haberdar olmayan kimselerin -bütün nasları bilse de- kadın konulu meselelerde doğru hüküm vermesinin imkansız olduğunu söylemektedir.⁵⁴² Bütün bunlar fukahânın değişmeyen ve vazgeçilmeyen bir fetvaya bağlı kalmaması için öngörülmektedir. İbn Kayyim, fıkıh ve değişimin birbiriyle bağlantısını ve bunun mâhiyetini şu şekilde özetlemektedir:

*“Fikhın gereği budur. Örfleri, âdetleri, zamanları, mekânları, halleri ve hallerinin karineleri değiştiği halde, yalnızca kitaplarda yazılı olana bağlı kalarak fetva veren hem sapar, hep de saptırır. Bu gibi kişilerin dine verdikleri zarar, şehirleri, âdetleri, zamanları ve karakterleri değişik olmasına rağmen, bir tıp kitabından okuduğu bilgileri insanlara uygulayan doktorların insanlara verdikleri zarardan daha büyüktür. Dahası bu cahil müftü ve cahil doktor, insanların dinlerine ve bedenlerine herşeyden daha fazla zarar vericidirler. Bu gibi durumlardan Allah'ın yardımına sığınılır.”*⁵⁴³

Yaşadığı ortamın ürünü olan insanın karakteri, içinde yaşadığı doğal ve sosyal ortama göre şekillenmektedir. Birbirinden farklı coğrafyalarda ve iklimlerde yaşayan insan topluluklarının farklı gelenek, tarih ve karakter özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum farklı ve değişik sosyal yapıların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sosyal yapılardaki farklılığın, hukukî hükümlere de tesir etmesi mümkündür:

⁵³⁹ Yûsuf el-Karadâvî, *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*, çev. Mithat Acat - M. Mihdi Acat (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2012), 43-44; Yaman, “Fikhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 12.

⁵⁴⁰ Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, 107.

⁵⁴¹ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 43-101.

⁵⁴² Abdülhalîm Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, 1/39.

⁵⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 3/111.

“Yasalar, ülkelerin coğrafî yerine, soğuk sıcak ve ılıman olmasına, toprağın verimliliğine, engebeli olup olmadığına, genişliğine, halkın yaşam tarzına; çiftçi, çoban veya avcı oluşuna, temel hukuk kurallarının dayanabileceği özgürlük derecesine, halkın din ve eğilimlerine, örf ve âdetlerine, geleneklerine, ülkenin nüfusuna, ticârî yaşamına uygun olmalıdır.”⁵⁴⁴

Çevrenin, kişinin düşünce yapısına ve yaşayış şekline etki etmemesi mümkün değildir. Buna göre çölde-kırda yaşayan yerleşik hayat sürenden, soğuk iklimde yaşayan sıcak iklimde yaşayan, doğuda yaşayan batıda yaşayan farklı olacaktır. Bunun gibi köylü ve şehirli olmak ve dâruislâm ve dâruharpte bulunmak da etkili faktörlerdendir. “Farklı yöreye farklı hüküm” prensibine göre bazı yerlerde gurur verici, göğüs kabartan bir olay başka bir yerde utanılan, yüz kızartıcı olabilmektedir. İnsanların beden gelişimlerinde iklim şartlarının etkili olması, bulûğ ve rüşd yaşının iklimlere göre farklılık göstermesine sebep olabilecektir.⁵⁴⁵ Basit ve sade bir hayatın yaşandığı göçebe veya kırsal yaşantının ihtiyaçları ile, kompleks bir yaşamın hüküm sürdüğü şehir hayatının ihtiyaçlarındaki farklılık mezheplere de tesir etmiş; sade bir hayat yaşayan Medine ekolüne merviyât yeterli olurken, çeşitli kültür ve medeniyetlerin meydan getirdiği Irak ekolünde merviyât ile birlikte re’ye başvurma zorunluluğu doğmuştur.⁵⁴⁶ Şâfiîlerin köylülük ve bedeviliğe, Hanefilerin şehir hayatına ve medenî olmaya yatkın olmaları çevre faktörüne bağlanmaktadır.⁵⁴⁷ İmam Şâfiî’nin Mısır’a gitmeden önce kadîm ve Mısır’a gittikten sonra cedîd olarak adlandırılan iki mezhebinin bulunması⁵⁴⁸ da çevre faktörünün etkisini göstermektedir.⁵⁴⁹ Karadâvî bu durumda tek etkenin çevre olmadığını, bilginin değişmesine yani daha önce duymadıklarını ve görmediklerini Mısır’da bulmasına, duyduklarını ve gördüklerini daha iyi tahlil edebileceği olgunlaştığı yaşa gelmesine de bağlamaktadır.⁵⁵⁰ Bütün bu farklılıklar içerisinde yaşayan fukahânın, bir mesele hakkında aynı veya benzer hüküm vermesi beklenemediği gibi, kadın konusunda

⁵⁴⁴ Niyazi Öktem, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi* (İstanbul: Der Yayınları, 1985), 282,284.

⁵⁴⁵ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 17, 234.

⁵⁴⁶ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 17-18.

⁵⁴⁷ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 18.

⁵⁴⁸ Muhammed Ebû Zehrâ, *İmâm Şâfiî*, çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969), 340; Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/224-225.

⁵⁴⁹ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 18; Yaman, “Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 15.

⁵⁵⁰ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 76, 97.

da birbirinden farklı fikirlerin oluşması ve bunların ictihadî hükümlere yansımaları makul karşılamak gerekmektedir.

Farklı iklimlerde yaşayan insanların ruhsal nitelikleri ile tutkularının aşırı derecede değişik olması, hükümlerin bunlara göre düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. İklimin fazla sıcak olması, insanların cesaret ve kuvvetlerini köreltirken, soğuk iklimlerde yaşayan insanların uzun süreli ve meşakkatli işleri başarabilecek bir beden ve ruh sağlığına sahip olduğu görülmektedir. Soğuk ülkelerde insanların zevklerine düşkün olmadığı, ılıman ülkelerde ise biraz arttığı, sıcak ülkelerde ise aşırı hal aldığı bilinmektedir. Çekilen acılarda da bu farklılık kendini göstermektedir. İri yarı bedene sahip olan kuzeyde yaşayan insanlar, sıcak ülkelerde yaşayan insanlara göre ağrı ve acıya karşı daha dayanıklı olmaktadır. Kuzey ülkelerinde kusuru az, özellikleri çok olan insana karşı, güney ülkelerinde hafif ve duygulu olan insanlar bulunmaktadır. Güneye indikçe ılıman ülkelerde ahlâktan uzaklaşıldığı, davranış, kusur ve niteliklerde kararsızlığın hâkim olduğu görülmektedir. İklimin aşırı sıcak olması halinde beden halsiz kalması ruha da sirâyet etmesine, kişide istek ve arzunun azalmasına, huzurun tembellikte bulunmasına, kendisini yönetmek için kafayı çalıştırmaktansa köle olmayı tercih etmesine sebep olabilmektedir. Sıcak ve soğuk ülkelerdeki farklılıklardan birisi de kadının büyüme ve olgunlaşma yaşının aile kurma faktöründe etkili olmasıdır. Sıcak ülkelerde kız çocukları on yaşına kadar erginleştiği için evliliğe hazır kabul edilmektedir. Yirmili yaşlarında bir kadın bu sebeple yaşlı sayılmaktadır. Sıcak ülkelerdeki kadınlar, güzelliklerini kaybedince olgunlukları onlara bir şey kazandırmayacağından birisine bağlanmak zorundadırlar. Sıcak ülkelerde din karşı gelmediği sürece çok kadınla evliliğin olağan kabul edilmesi gerekmektedir. İliman ülkelerde ise erkek ve kadın birlikte yaşlanırlar ve aralarında doğal bir eşitlik meydana gelir, bu durum tek eşliliği ortaya çıkarmaktadır. Soğuk ülkelerde ise kadınlar erkeklerden daha akıllı oldukları için üstün kabul edilmektedir.⁵⁵¹ Kadının ailede köle olduğunu düşünen Montesquieu, bazı doğu ülkelerinde kadınların evlere kapatılmasının iklimle ilişkili olduğunu, kuzeyde yaşayan kadınların tutkularının yumuşak ve heyecanlarının az olmasından dolayı kapatmaya gerek olmadığını, daha sıcak bölge olan doğuda kadınların ise kadınlarının ahlâken düşük olması ve haklarındaki olumsuz haberlerden dolayı kapatmanın makul olduğunu

---

⁵⁵¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, 228-230, 254-255, 265.

söylemektedir. Kıskançlığın dahi iklimin fiziksel gücünün sonucu ve bu fiziksel gücün devâsı olduğunu belirtmektedir.⁵⁵²

Zamanın değişmesi ve bozulmasından, zamanın bizzât kendisinin bozulması değil; insanların, genel ahlâkın bozulması kastedilmektedir.⁵⁵³ İslâm hukuku alanında yenilikçi düşünceleriyle tanınan Suriyeli âlim Zerkâ (1907-1999) zamanla hâl ve vâziyetlerin değişmesini ahlâkın fesadı ile irtibatlandırmaktadır. Buna göre,

*“Muayyen bir zamandaki ortam için faydalı olan bir tedbir ve ilaç olan birçok hüküm, bir nesil veya nesiller sonra, ondan beklenen neticeye ulaşamaz hale gelmiştir ya da durumlar, vesileler ve ahlâkın değişmesi ile aksi neticeyi veren bir hüküm haline gelmiştir.”*⁵⁵⁴

Yaman'a göre fesâdü'z-zamân kavramıyla karşılığını bulan bu durum, “*Genel ahlâkın bozulması, takva duygusunun, adâlet bilincinin ve haklara saygının zayıflaması*” şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁵⁵⁵ Kadın ve aileye dair meselelerden muhâleanın ve evlilik akdi yapılmasının zorunlu hale getirilmesi zamanın değişmesinin gereği görülmektedir.⁵⁵⁶ Zamanın faktörünün etkisiyle ekonomide, sosyal ve siyasal hayatta, devletlerarası ilişkilerde ve medenî hukuk alanında değişimler olduğu; sosyal yapıdaki değişimler neticesinde kadının evinden dışarıya çıkıp, iş hayatına atıldığı ve erkeklerle yarışmaya başladığı ve bu durumun izlerinin ailede ve hayatın tüm alanlarında görülmeye başladığı ifade edilmektedir.⁵⁵⁷ Kadınların mescide çıkmaları konusunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) güzel koku sürünmemek gibi⁵⁵⁸ belirli şartlarla ve kadının izin istemesi halinde mescide gitmesinin önlenmemesine dair rivayetine⁵⁵⁹ karşılık, Hz. Âişe'nin “*Eğer Resûlullah, kadınların bugün moda haline getirdikleri (giyim-kuşam ve zineti) görseydi, İsrâiloğullarının kadınları nasıl menedilmişse, O da bunları, camiye gitmekten menederdi.*”⁵⁶⁰ demesi zamanın değişmesiyle ahlâkın değişmesinin kadınlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından güzel bir örnektir. Fıkıh ilminde önemli bir yeri olan Hz. Âişe Asr-ı saâdet'in ahlâk şartlarına has bu hükmün, daha sonra kadınların

⁵⁵² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, 260-261.

⁵⁵³ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 153-157; Yaman, “Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 12.

⁵⁵⁴ Mustafa Ahmed Zerkâ, *Çağdaş Yaklaşımla İslâm Hukuku*, çev. Servet Armağan (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 2/643.

⁵⁵⁵ Yaman, “Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 13.

⁵⁵⁶ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 62.

⁵⁵⁷ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 16.

⁵⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 52.

⁵⁵⁹ Buhârî, “Ezân”, 166., “Nikâh”, 117.

⁵⁶⁰ Buhârî, “Ezân”, 163; Müslim, “Salât”, 144, Ebû Dâvûd, Salât, 53.

davranışlarında görülen bozuk ahlâk anlayışı nedeni ile değişmesi gerektiğini düşünmüş olsa gerekir. Şâyet aslı hüküm korunacak olsaydı, kadının eğitilmesi, cemaate katılım neticesi elde edilen sevap gibi maslahatları geride bırakabilecek mefsedet durumu olabileceği; günümüzde ise umulan maslahat, mefsedet halini geçerse aslî hükme tekrar dönmek gerekeceği düşünülmektedir.⁵⁶¹ İsrâiloğulları kadınlarına benzeyen/benzemesinden korkulan müslüman kadınlar ile ilgili iki hadise⁵⁶² daha değinen Tuksal'a göre, bu üç rivayetin ortak özelliği müslüman kadınların yozlaşmaya başlamaları ile toplumun helâkine sebep olacaklarının düşünülüyor olmasıdır. Sözkonusu rivayetlerde yozlaşma akımına rağmen erkeklerin hiç bahis konusu olmamasından, erdem ve takvalarından ödün vermeden sırât-ı müstakîm üzere oldukları anlamı çıkmaktadır. Sosyal ve siyasal hayatta, erkekler dünyasının da bozulmuşluğuna dair rivayetler⁵⁶³ bulunmasına rağmen, sadece kadın konusunda İsrâilî tavır gösterilmesi eleştirilmektedir.⁵⁶⁴

Durumun değişmesi ile hükmün değişmesinin yani fakir olanın zengin olandan, hasta olanın sağlıklı olandan, yolcu olanın mukim olandan, savaş halinde olanın barış içinde olandan, korku halinde olanın güvende olandan, güçlününün zayıf olandan, yaşlının gençten, cahilin bilgeden farkı olması pek tabii görülmektedir.⁵⁶⁵ Örfün değişmesi ile hükmün değişeceği geçmiş âlimler tarafından kabul edildiği gibi, Mâlikî mezhebinden İmam Karâfi,⁵⁶⁶ Hanbelî mezhebinden İbn Kayyim el-Cevziyye⁵⁶⁷ ve Hanefî mezhebinden İbn Âbidîn tarafından da kabul edilmektedir.⁵⁶⁸ İbn Âbidîn, örfe dair yazdığı meşhur risâlesinde şöyle demektedir:

“Halkın örfününün değişmesi, zaruretlerin ortaya çıkması ve devrin insanlarının bozulması gibi sebeplerden dolayı, zamanın değişmesiyle birçok hüküm değişir. Zira eğer hüküm olduğu şekliyle kalacak olursa, bundan meşakkat doğar, insanlar zarara uğrar ve dünya düzenini en güzel bir şekilde sağlamak, kolaylık ve zarar ile fesadı defetme esasları üzerinde yükselen İslâm ilkelerine ters düşer... Bilesin ki, Hanefî mezhebinin fıkıh kitaplarında yazılı bulunan önceki müçtehitlere ait birtakım

⁵⁶¹ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 170.

⁵⁶² Tirmizî, “Edeb”, 32; İbn Mâce, “Fiten”, 19.

⁵⁶³ Tirmizî, “Fiten”, 17.

⁵⁶⁴ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 102-104.

⁵⁶⁵ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 63; Yaman, “Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü”, 17.

⁵⁶⁶ Şehâbeddin el-Karâfi, *el-İhkâm*, çev. Yüksel Macit (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 165.

⁵⁶⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 3/84.

⁵⁶⁸ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 68.

meselelere, sonrakilerin muhalefet etmelerinin sebebi, zaman ve örfün değişmesidir. Sonraki fukahâ biliyordu ki, mezhep sahibi müçtehit (Ebû Hanîfe) şâyet kendi zamanlarında yaşasaydı, aynen onlar gibi fetva verecekti... Ancak (şurası unutulmamalıdır ki), müftî ve hâkimlerin sağlam bir görüş sahibi olmaları, çok çaba sarf etmeleri, şer'î hükümleri iyi bilmeleri ve bu konuda, riâyet edilmesi gereken şartları gözden ırak tutmamaları kaçınılmazdır!"⁵⁶⁹

Karadâvî de bu konuda şöyle demektedir:

"Mezheplerin fıkıh kitaplarını okuyan biri, fıkıh kitaplarındaki hükümlerin var olan örf üzerine kurulu olduğunu görecektir. Fakat bugün örfler değiştiğine göre, hükümlerin de değişmesi gerekir. Özellikle de günümüzde toplumların ve milletlerin hayatını ters yüz eden ilmî, teknolojik, iktisadî ve kültürün baş döndürücü gelişmeleri insan hayatının birçok alanında ciddi değişikliklere neden olmuşken..."⁵⁷⁰

Ali Kaya örfün İslâm hukukundaki yerini şu şekilde değerlendirmektedir:

"İbn Âbidîn'in (1252/1836) Neşrü'l-'arf fi bina-i ba'dı'l-ahkâm ale'l-'örf adlı eseri dışarıda tutulursa, İslâm hukukçuları örf ve âdetin ne hukuk metodolojisi ne de pozitif hukuk bakımından sınırlarını belirlemiş değillerdir. Teoride ise, yalnız 'tali bir kaynak' olarak yer vermişlerdir."⁵⁷¹

Mezhep hükümlerine bağlı olarak kurulan örflerin günümüzde insan için fayda sağlamadığı, örneğin bugün okula, işe, pazara, uzak yerlere vs. giden kadının, namaz kılmak ve ilmî meclislere katılmak için mescide gitmesinin bazı mezhepler tarafından sakıncalı bulunması artık anlaşılabilir. ⁵⁷² Bu ifadeler ve değişim sebeplerine dayanarak ve kadına dair verilen hükümlerin de yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kıldığı söylenebilir.

Bilginin değişmesi yani bilimsel ve teknolojik gelişmelerin zaman ve mekâna bağlı uygulanabilir hükümleri değiştirdiği ve nasların yorumlanmasında esneklik getirdiği ifade edilmektedir. ⁵⁷³ Örneğin, azil ⁵⁷⁴ veya doğum kontrolü, kadının en uzun hamilelik

⁵⁶⁹ İbn Âbidîn, *Neşrü'l-'arf*, 2/128.

⁵⁷⁰ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 72.

⁵⁷¹ Ali Kaya, İslam Hukukunda Örfün Kaynaklık Değerinin Sınırları Konusunda Hukuk Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 182.

⁵⁷² Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 72-73.

⁵⁷³ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 75-82.

⁵⁷⁴ Arent Jan Wensinck, *Miftahu küñüzi's-sünne*, çev.: Muhammed Fuâd Abdülbâki (Lahor: y.y., 1971), 115.

süresi,⁵⁷⁵ hamile kadının çocuğunu düşürmesi gibi biyolojik problemler, boşanan kadının iddet süresi hakkında yaşanan problem ve farklılıklar, müctehidlerin içinde yaşadıkları toplumun bilgi seviyesi, tecrübesi ve değer yargılarıyla yakından ilgili olması ve yaşadığı dönemin telakkilerine bina etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁶ Bahsi geçen meselelerin günümüz tıp bilimi ve teknolojik gelişmeler vasıtasıyla çözüme kavuşturulması mümkün olmakla beraber, bazı hükümlerin taabbudî olması sebebiyle halen tartışılıyor olduğu görülmektedir.

İnsanların ihtiyaç duyduğu şeylerin değişmesi de hükümlerin değişmesini zorunlu kılmaktadır. Yukarıda sayılan değişimler neticesinde daha önceleri gerekli görülmeyen şeyler, günümüzde ihtiyaç haline gelebilmektedir. Kadının eğitim hakkı bu ihtiyaçlardan sayılmakta, kendi eğitim hakkını koruma altına alabilmek için, nikâh akdinde eşine üniversite eğitimi bitirme şartı koyabileceği, erkeğin de bu şartı yerine getireceği kaydedilmektedir. Yine kadının çalışıyorsa, evlendikten sonra da çalışmaya devam edeceğine dair nikâh akdinde şart koyarsa, kocasının bunu kabul etmesi halinde çalışmanın kadının hakkı olduğu söylenmektedir.⁵⁷⁷ Kadının yanında mahremi olmaksızın uzak-yakın yolculuklara çıkabilmesi meselesi de insan psikolojisinde olumlu etki yapan seyahat etme ihtiyacına, eldeki imkân ve güçlerin değişimine bağlı görülmektedir.

Hükümlerde değişim sebeplerinden biri de umûmü'l-belvâ yani kaçınılması zor veya imkânsız durumlar olarak görülmektedir. Kadının çeşitli alanlarda çalışmaya başlaması ve erkekleri geçerek başarılı olmaları, toplumun kadının çalışmasına ihtiyaç duyduğu alanların olması, ekonomik refahın sağlanması gibi sebeplerle, kadının fitratına uygun meşrû işlerde çalışmasının teşvik eden hükümlerin konması gerektiği; “*Kadın ev için yaratılmıştır, ev onun yurdudur.*” gibi ezber sözlerle kadını evin dört duvarı arasına hapsetmenin câiz olmadığı belirtilmektedir.⁵⁷⁸

Yunus Apaydın, modern dönemdeki fıkıh faaliyetini, fukahânın içinde yaşadığı hayatın gerçeklerini görmezden gelip doğru okuyamaması sebebiyle, sosyal ve siyasal hayat ile insanların beklenti ve telakkilerinde hiçbir değişiklik olmamış gibi davranması sebebiyle kaybedilmiş bir dönem olarak görmektedir. Bu konudaki en tipik örneklerden birisi olan

---

⁵⁷⁵ Hamilelik süresi ile ilgili bk. Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 79-80 (dip.91).

⁵⁷⁶ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 222, 229, 230.

⁵⁷⁷ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 84-85.

⁵⁷⁸ Karadâvî, *Fetvanın Değişebilirliği*, 99-101.

mut'a yani kocanın cinsel yararlanma hakkı bağlamında kurgulanan nikâh tanımına hiç değinilmeden, boşama yetkisinin kimde olduğu meselesi başta olmak üzere aile hukukunun diğer meselelerinin tartışılmasını eleştirmektedir. Buradaki başlıca yanlışlardan birisinin tanımın yapıldığı sosyokültürel ve sosyopolitik ortamın gözardı edilerek, aynı tanımın farklı sosyokültürel ve sosyopolitik ortamlarda geçerli olduğunun farz edilmesi ve ikinci olarak tanıma değinilmeden, bu tanım temel alınarak konulan hükümlerin değiştirilmesine çalışılması olduğunu söylemektedir. Bu yaklaşımın, bazı yönleriyle fikhin “*Marjinalleşmesine, içine kapanmasına ve adeta gölge gerçeklik olarak yaşanmasına*” yol açtığını ifade etmektedir.⁵⁷⁹

Apaydın, fikhî bir hükmün uygulanabilirliğini siyasal ve toplumsal tanıma bağlamaktadır. Siyasal tanıma, sosyal bir varlık insanın toplum içindeki yaşamının sürdürülebilir olmasını sağlamak için bir otoriteye muhtaç olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v), Hulefâ-yi Râşidîn ve sonraki dönemlerde, kadı ve müftülerin dahi siyasal otoriteyi tanıyarak hükümler verdiği bilinmektedir. Modern dönemde ise Türkiye’de siyasal tanımanın olmadığı, imam nikâhının resmiyetten kaçmak için kıyılıyor olması ve boşanan çiftlerin imam nikâhının devam ettiği inancı ile yaşamaya devam etmesi gerçeği şeklinde iki örnek verilmektedir. Burada “*Siyasal otoritenin gözetim ve denetimi dışında kaçak-göçek bir meşrûiyet tesis etme çabası*” gerçekleşmektedir.⁵⁸⁰ Toplumsal tanıma ile sosyokültürel ortamın ve mevcut anlayışın dikkate alınarak düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Mevcut gerçekliğin görmezden gelinmesi ile hüküm inşa etmenin mümkün olmadığı iddia edilmektedir. Fukahânın içinde bulunduğu ortam ve durumu kabullenmese dahi, yönetmek ve değiştirmek için görmek ve dikkate almak zorunda olduğu; kadınların sosyal hayata katılımının uygun bulunmaması sözkonusu olsa da bu gerçeğin görmezden gelinmemesi gerektiği söylenmektedir.⁵⁸¹

Apaydın, günümüzde makûl ve meşrû sayılmayacak bazı hükümlerin, halen İslâm hukukunun evrenselliği bağlamında ele alınarak gündemde tutulmasını yadsımaktadır. Örneğin, kadının nafakası kapsamına onun ayakkabı ihtiyacı ve tedavi masraflarının girmemesi, nikâhın o dönemdeki tanımının gereğidir. Günümüzde ise bunun kendi

---

⁵⁷⁹ Hacı Yunus Apaydın, “Şer’î Hükümün Tabiatı”, *Modern Çağda Fikhin Anlam ve İşlevi*, ed. Osman Güman- Ahmet Numan Ünver (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 61-62.

⁵⁸⁰ Apaydın, “Şer’î Hükümün Tabiatı”, 70.

⁵⁸¹ Apaydın, “Şer’î Hükümün Tabiatı”, 71-72.

şartlarımıza göre tercüme edilmesi ve yeniden üretilebilmesi gerekmektedir. Yazar, nikâh tanımını değişmeden boşama yetkisinin kimde olduğunun, nafakanın, kadının kocasına itaat yükümlülüğü gibi aile hukuku meselelerinin tartışılmasını da gereksiz görmektedir.⁵⁸²

Fukahânın sayılan etkenlerin değişimi karşısında, nasıl bir tutum izlemesi gerektiği, değişimi göz önüne aldığı veya gözardı ettiği hükümlerdeki etkisinin, İslâm hukukundaki görünürlüğü kadın konulu birçok çalışmaya konu olduğu gibi, çözülmeyi bekleyen meselelerin bulunduğu da söylenebilir. Değişim karşısında fukahânın zihninde oluşan kadın tasavvurunun da değişim geçireceği göz önüne alınırsa, bütün nasları bilse dahi, değişimi takip etmeyen fukahânın kadına dair meselelerde doğru hüküm vermesinin mümkün olamayacağı, bu sebeple fukahânın bu değişimin içinde kalarak ve yaşayarak çözümler üretmesinin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

2.7. Fukahânın Eril Özelliğini Ön Plana Çıkarması

Gökyüzündeki yıldızlara benzetilen fukahâ sayesinde, karanlıkta kalan şaşkınların yollarını bulduğu, insanların yeme-içmeden daha fazla, onlara ihtiyaç duyduğu söylenmiştir. Öyle ki Kur'an'da geçen “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün...*”⁵⁸³ sözlerinde ‘ulu'l-emr’ kelimesinden maksadın âlimler olduğu, idareciler ilmin gereğini emrederlerse kendilerine itaat edileceği belirtilmiştir. Abdullah b. Mübârek’in (öl. 181/797) “*İnsanlardan iki zümre vardır ki, insanların düzgünlüğü bunların düzgünlüğüne, insanlığın bozulması da bunların bozulmasına bağlıdır. Onların kim olduğu sorulunca, idareciler ve âlimlerdir.*”⁵⁸⁴ sözü de fukahânın önemine dikkat çeker mahiyettedir.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefâtından sonra, sahâbe döneminde sapmaların olması,⁵⁸⁵ Câhiliye dönemine duyulan gizli özlem ve kıskançlık gibi etkenler, kadın konusunda asıldan uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Sahâbenin bunu yaşamış olması, fukahânın da yaşamasını tabii görmeyi gerektirmektedir. Faruk Beşer’in de belirttiği gibi fikhî üreten fukahâ erkek olduğu için, “*Erkeğin ürettiği bilgiye kaçınılmaz olarak erkeksilik kokusu*

⁵⁸² Apaydın, “Şer’î Hükümün Tabiatı”, 72-73.

⁵⁸³ en-Nisâ 4/59.

⁵⁸⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-Muvakkûn*, 1/48-49.

⁵⁸⁵ Buhârî, “Nikâh”, 81.

sinecektir.” Kadın hakkında tasavvur onun eş, anne, kız, kız kardeş, akıl ve gönül çelen karşı cins gibi farklı konumlarda ele alınması ve anlaşılmaya çalışılması şeklinde olacağı için, bu konuda farklı bakış açıları ve farklı bilgiler doğacağı kabul edilmektedir.⁵⁸⁶

Klasik ve modern fıkıh anlayışını mukayese eden Beşer, aşağıdaki sözleri ile günümüz İslâm hukuku ve hukukçularını eleştirmektedir:

“Modern fıkıh anlayışı daha az problemlidir. Çünkü fıkıh işlevsel ve anlaşılır kılan, onun hayatta uygulanıyor olmasıdır. Oysa İslâm fıkıhı bugün ne genel anlamda ve kişisel boyutuyla fıkıh olarak, ne de hukuki boyutuyla İslâm hukuku olarak müslümanların hayatlarını şekillendirmemektedir. Bugün çoğu fıkıhçıları fikirleri dahi modernlikle, oryantalist araştırmaların etkisiyle ve tarihsellikte mualleldir. Kadın sözkonusu olduğun da kaşa karıştıran bu etkenlere bir de feminizmi eklememiz gerekir. Burada tarihsellikte kastettiğimiz şey, bugünkü anlayışın da mutlak doğru olamayacağı, aksine konjonktürel olduğudur. Akademik bilim anlayışı ise fıkıh etmenin ayrı bir handikapıdır ve insanı fakih kılmaya elverişli gözükmemektedir. Buna karşılık kadim fukahâ kendi durdukları noktadan bakınca aslında çok moderndirler.”⁵⁸⁷

Beşer, makalesinde fukahâ kadın olsaydı nasıl ictihadda bulunabileceği hakkında, çok eşlilik, kamu velâyeti ve abdest ile ilgili örnekler vermekte, kadın gibi düşünmeye çalışmaktadır. Verdiği örnekler kadınca düşünmekten öte, kadına dair aslî hükümlere bağlı kalan her müctehidin düşünmesi gereken hususlardır. Kadın konusunda erkek egemen bakış açısının, mümkün olduğu kadar objektif olması gerektiği düşünülse de, yukarıda sayılan tüm etkenler ele alındığında, fukahânın kendi kişilik ve değerlerinden, mizacından ödün vererek hüküm vermesinin çok da kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

---

⁵⁸⁶ Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, 106.

⁵⁸⁷ Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, 107-108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN TASAVVURUNUN İBADET VE ÖZEL HUKUK ALANI HÜKÜMLERİNE ETKİSİ

Fukahânın kadına dair bakış açısını belirleyen etkenlerin, kadının yaratılışı ve yaratılış özellikleri, biyolojik, psikolojik ve sosyal nitelikleri, ibadet ve aile hayatındaki konumu vb. olduğu görülmüştür. Bunların yanısıra fukahânın yaşadığı dönem, kültür ve coğrafya içinde sahip olunan değerler ve kültürel kodlamaların, kişisel değerleri ve mizacının da fikhî hükümlere etkisi gözardı edilemeyecek kadar önemli bulunmaktadır.

1. İBADETLERLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Kulun Allah'a karşı duyduğu sevgi, muhabbet ve bağlılığın, itaat ve saygı bilinci ile davranış haline gelmesi, Allah'ın rızasını kazanmak ve bağlılığı pekiştirmek içindir. İbadet, mânevî duyguların maddî boyutunu temsil etmektedir. Allah'a kulluk bağlamında kadın ve erkek arasında fark gözetilmemekle birlikte, namaz ve hac gibi bazı ibadetlerde, şekilsel farklılıklar, mekânın ve durumun farklılığı, kocadan izin almayı gerektiren yerler ve kadının özel hallerine bağlı olarak değişen haller kadını erkekten ayıran hususlardır.

1.1. İdrarın Necis Sayılması

Kadının erkekten yaratılması bağlamında, sınırlayıcı hükümlerden biri halen anne sütü ile beslenen kız ve erkek çocuklarının idrarının farklılığı sebebiyle, temizlenme şeklinin mezhepler arasında ihtilâf oluşturmasıdır. Yemek yiyen kız ve erkek çocuklarının idrarının ancak yıkanmakla temizleneceği konusunda ise ittifak vardır.⁵⁸⁸ Bu konuda rivayet edilen hadis, kız çocuğunun idrarının yıkanarak, erkek çocuğunun ise su serpererek temizlenmesi⁵⁸⁹ meâlindedir. Ebû'l Yeman el-Mısri'nin bahsi geçen hadis hakkında mutmain olmayarak İmam Şâfi'ye sorması üzerine, “*Bu hüküm erkeğin idrarının su ve*

⁵⁸⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988), 2/88-89.

⁵⁸⁹ Buhârî, “Vudu”, 59; Müslim, “Tahâret”, 101-104; İbn Mâce, “Taharet”, 77; Ebû Dâvûd, a.g.e., s. 87-93; Tirmizî, “Tahâret”, 54; Nesâî, “Taharet”, 190,191; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1970), 1/381; Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *el-Musannef* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 1/220.

topraktan, kız çocuğun idrarının ise et ve kandan (meydana gelmesi) sebebiyle böyledir.” açıklaması ile de tatmin olmayınca, “Allah Teâlâ Âdem’i yarattığında, Havvâ’yı O’nun kısa kaburga kemiğinden yarattı. İşte bu yüzden erkek çocuğun idrarı su ve topraktan, kız çocuğun idrarı ise et ve kandan meydana geldi.”⁵⁹⁰ demesi ile hükmün gerekçesi belirtilmiştir. İmam Şâfiî’nin bu ifadesinin ilk kadının kaburga kemiğinden yaratıldığına dair kabulün yaygınlığını, fikhî hükümlerde ve biyolojik farklılıkların izahında esas alındığını ve fıkıh literatürü içerisinde kadının fitrî olarak ikincilliğini ortaya koyduğu ifade edilmektedir.⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî ile aynı görüşte olmasına rağmen, Hanefî fukahâsı, “İdrardan sakının...”⁵⁹² hadisini delil olarak göstererek, her iki cinsin de idrarlarının pis olduğunu, ancak yıkanmakla temizleneceğini belirtmişler ve cinsiyet ayrımına gitmemişlerdir.⁵⁹³ Mâlikîler ise, süt emen erkek çocuk -sabî-⁵⁹⁴ dışında insan idrarının necis olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁹⁵

Mezkûr rivayetin tahlilini, ortaya konduğu dönemdeki cinsiyetçi yaklaşım bağlamında yapan İbn Kayyim bu konuda fukahânın, cinsiyet farketmeksizin iki idrarın da yıkanacağını kabul edenler, ikisinin de üzerine su serpileceğini kabul edenler ve kız çocuğunun idrarının yıkanacağını, erkek çocuğunun idrarının üzerine su serpileceğini kabul edenler olmak üzere üç ayrı görüşü olduğunu belirtmektedir. O, böyle bir ayrıma gidilmesini erkek çocuğun kız çocuktan üç yerde ayrılması sebebine dayandırmaktadır. Buna göre,

1-Erkek çocuğun kucaklarda daha fazla dolaşması, idrarın yıkanması noktasında sıkıntı ve zorluk çıkaracaktır.

2- Erkek çocuğu idrarını dağınık şekilde her yere akıtabilir, kız çocuğu ise böyle değildir.

3- Kız çocuğunun idrarı daha pistir ve kokusu kötüdür. Bu farkı ise erkek bedeninin kadına nispetle daha sıcak, kadının bedeninin ise daha soğuk olmasına yani, erkeğin

⁵⁹⁰ İbn Mâce, “Tahâret” 77, *Sünen-i İbni Mâce*, 2/166-174.

⁵⁹¹ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 80; Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 9.

⁵⁹² Dârekutnî, *Sünenü’l-Dârekutnî* (Medine: Şeriketü’t-Tabaati’l-Feniyyeti’l-Muttehide, 1966), 1/129.

⁵⁹³ Buhârî, “Vudû”, 58,59; Müslim, “Tahâret”, 111; İbn Mâce, “Tahâret”, 26; Halil Abdülkerim Gönenc, *el-Mevsuatü’l-fikhiyyeti’l-müeyesser* (İstanbul: el-Mektebetü’l-Hanefiyye, ts.), 1/89; Beşer, “İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi”, 111; Rahmi Yaran, “Bevl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/11.

⁵⁹⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 487; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 10/665.

⁵⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/104.

hararetine, kadının rutubetine dayandırmaktadır. Buna göre erkeğin harareti, kadının rutubetini eriteceğinden, idrarın kirliliğini ve kötü kokusunu da azaltacağı ileri sürülmektedir.⁵⁹⁶

Sünen-i Ebû Davûd şerhinde, Hanefî âlimi Tahâvî'nin (öl. 321/933) bahsi geçen hadis ile ilgili olarak, erkek çocuğunun idrarının çıktığı yerin dar, kız çocuğunun ise geniş olması sebebiyle, yayılma alanının farklı oluşundan dolayı, kız çocuklarında bulaştığı yerin yıkanması, erkek çocuklarında ise idrar üzerine su dökmeyi gerektireceğini söylediği belirtilmiştir.⁵⁹⁷

Sübki⁵⁹⁸ (öl. 1352/1933) de eserinde Ebû'l-Yemân el-Mısırî'den İmam Şâfî'ye nispet edilen mezkûr hadis ile ilgili yoruma dayanarak, kız ve erkek çocukların idrarlarının farklı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, bu tutum Câhiliye döneminden beri sürmüştür ve Hz. Peygamber (s.a.v.) bu durumu olduğu gibi bırakmıştır. Kız çocuğunun idrarı, erkek çocuğunun idrarına göre iğrenç ve pis kokuludur. İnsanın kız çocuktan tiksiniş erkek çocuktan tiksinişmemesi neticesinde onunla daha çok meşgul olduğu için, kolaylık sağlamak adına böyle bir farkın konduğu ileri sürülmüştür.⁵⁹⁹

Ateş, Câhiliye döneminin kötü izlerini kaldıran, soyunu kızı Hz. Fâtıma ile devam ettiren, torunu Ümâme'yi omuzunda taşıyarak namaz kıldıran⁶⁰⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.), kız ve erkek çocukları arasında böyle bir ayırım yaptığını kabul etmemekte ve Sübki'yi eleştirmektedir. Hanefî ve Mâlikîlerin, cinsiyet farkı gözetmeksizin idrarın pis olması bakımından fark bulunmadığını ve ikisinin de yıkanarak temizlenmesi gerektiğini kabul ettiklerini belirtmiştir. Bilim adamlarının, idrarın kokusunun insan ve ırklar arasında

⁵⁹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 2/507-508; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, 1/70-71 Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 294.

⁵⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 2/90.

⁵⁹⁸ Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübki, dört mezhebin görüşlerine yer vererek kaleme aldığı *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd'u ancak "Kitâbü'l-Hacc"a kadar yazabilmiş (I-X, Kahire 1351)*, eseri tamamlamak isteyen oğlu Emîn Mahmûd Hattâb bu çalışmaya *Fethu'l-meliki'l-ma'bûd tekmiyetü'l-Menheli'l-'azbi'l-mevrûd* adıyla dört cilt daha ilâve etmişse de (*Kahire 1375-1383/1955-1963*) şerhi bitirememiştir; bk. M.Yaşar Kandemir, "es-Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/146.

⁵⁹⁹ Mahmud Muhammed Hattab es-Sübki, *el-Menhel'il-Azbü'l-Mevrud Şerhu Süneni İmâm Ebi Dâvûd* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1974), 3/250; İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, 2/ 172.

⁶⁰⁰ Buhârî, "Salât", 106; Müslim, "Mesâcid", 41-43.

farklılık gösterdiğini, idrarın içeriği ve oranlarının beslenmeye göre değişebileceğini belirttiklerini ifade etmektedir.⁶⁰¹

Tuksal ise, İmam Şâfiî'ye isnad edilen haberin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar hiçbir şekilde isnad zikredilmeden nakledildiği için, bağlam ve ittisal açısından farklılık arz ettiğini belirtmekte; buna rağmen, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına dair kabulün yaygınlığına ve fikhî hükümlerin ve biyolojik farklılıkların izahında esas alınmasına dikkat çekmektedir.⁶⁰²

Çoğunluğa göre, Havvâ'nın Âdem'den yaratılışına dair rivayetlerin İsrâiliyyât kökenli olduğunun kabulü esas alınır, İmam Şâfiî'nin gerekçesinin de mesnedsiz olduğunun kabulü; İmam Şâfiî'nin yaşadığı dönem, kültür ve coğrafya esas alındığında ise kadının konumu itibari ile böyle bir düşüncede olmasının yadırganmaması gerekmektedir. Fukahânın, kız ve erkek çocuğunun idrarının temizlenmesi bahsinde görülen farklılığın ise, cinsiyet ayrımı olarak değil; biyolojik farklılığı esas alarak amacın, idrarın abdest ve dolayısı ile ibadete engel teşkil etmesinin önüne geçmek olduğu söylenebilir.

1.2. Abdest - Gusül

Namaz gibi bazı ibadetlerin yerine getirilmesinden önce, Kur'an'da belirlenen kurallar⁶⁰³ çerçevesinde yapılan dinî temizliği ifade eden abdest, hadislerde 'Tahâret' bölümlerinde zikredilmektedir. Abdest alış şeklinde kadın ve erkek arasında önemli farklılıklar bulunmamakla birlikte burada, kadın için zorluk teşkil eden başa mesh konusuna değinilecektir. Fukahâ abdest alırken başa meshetmenin farz olduğunda ittifak etmiş,⁶⁰⁴ fakat meshedilecek miktar ve mahal konusunda ihtilâf etmiştir. İhtilâf konusu meselelerden biri de kadının başörtüsü üzerinden meshedip meshedemeyeceği olmuştur.

Hanbelî fakîh ve usûlcüsü İbn Kudâme, Hammâd b. Ebû Süleyman'ın, kadın ne durumda olursa olsun başörtüsü üzerine meshedemeyeceği görüşünde olduğunu belirtmektedir.⁶⁰⁵ Ona göre başörtüsü bir koruyucudur ve çıkarmakta da bir zorluk ve zahmet bulunmamaktadır.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 276-278; Sübkî, *el-Menhel*, 3/246-255.

⁶⁰² Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 80,81.

⁶⁰³ el-Mâide 5/6.

⁶⁰⁴ el-Mâide 5/6.

⁶⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1/187.

⁶⁰⁶ Aras, *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammad*, 132.

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî de kadının başörtüsü üzerine meshedemeyeceği görüşündedirler. Bu görüşü, Hz. Âişe'nin abdest aldığıında elini başörtüsünün altına sokarak, başının tamamına mesh yaptığını bildiren hadise dayandırmaktadırlar.⁶⁰⁷ İmam Şâfiî baştaki kopmamış olan saçlara mesh yapılabileceğini söylemektedir. Ona göre el, başın ten veya saçından az bir kısmına bile değse mesh için yeterli olmaktadır.⁶⁰⁸

Serahsî de Hz. Âişe'den rivayet edilen hadisi zikrederek, kadının başörtüsünün üzerine meshetmesinin ancak ıslaklığın başa ulaşması ve başın dörtte birinin ıslanması ile mümkün olacağını belirtmektedir.⁶⁰⁹

Burada hassas olan konu kadının abdest almadaki zorluğun görmezden gelinmesi ve başörtüsünü çıkarmakta bir zorluk olmadığının söylenmesidir. Bilinmektedir ki müslüman kadının dışarıda, abdesthanesi olmayan yerlerde abdest alması zordur. Hatta başörtüsünü çıkartıp takmakla çok da vakit kaybetmekte bazen namaz vaktini kaçırabilmektedir. Çoğunlukla kabul edilen başın dörtte birinin meshi yerine İmam Şâfiî'nin görüşü daha kolaylaştırıcı bir çözüm olarak gözükmektedir. Aslında abdest almaya dair -abdest alış şeklinde erkek ile tek fark sakal bitim yerine kadar yüzü yıkamaktır ki, bu da biyolojik bir farklılıktır- ve fukahânın kadın tasavvuru oluştuğu söylenemese de fukahânın hükümleri verirken, empati yapmaksızın sadece kendi dönem, kültür ve coğrafyası dahilinde hareket ettiği ve bazı sınırlamaların sübjektif olduğu söylenebilir.

Din İşleri Yüksek Kurulu'na göre de başın mesh edilmesi için ıslak elle başa temasın şart olduğu; buna engel olabilecek başörtüsü, bone vb. şeylerin üzerine yapılan meshin geçerli olmadığı kabul edilmektedir. Kadınların ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sarığını çıkarmadan, sarığının altından ellerini sokarak başını meshettiğini bildiren rivayete⁶¹⁰ dayanarak, başörtülerini çıkartmalarına gerek olmadan, başörtünün altından ıslak elleriyle başlarını meshedebileceği belirtilmektedir.⁶¹¹ Bahsi geçen rivayetlere bakıldığında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sarığının altından başına meshetmediği, doğrudan sarığının üstüne meshettiği görülmektedir: "...*Alnına sarığının üzerine ve mestlerine mesh etti...*", "*Rasûlullah (s.a.v.) bir defa gece baskını için seriyye*

⁶⁰⁷ Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 1/16.

⁶⁰⁸ Şâfiî, *el-Üm*, 1/26; Aras, *Ebü Hanîfe'nin Hocası Hammad*, 133; Mehmet Can, *Kaynaklı Şâfiî İlmihâli* (İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1997), 67.

⁶⁰⁹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 1/101.

⁶¹⁰ Müslim, "Tahâret", 81; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 58.

⁶¹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 78.

göndermişti. Şiddetli bir soğuğa tutuldular. Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanına döndükleri zaman onlara sarıklarının ve ayakkabılarının üzerlerine meshetmelerini emretti.” Buna göre Kurul kararının yanlış anlama ve uygulamalara sebebiyet vermemek adına, rivayetleri bir daha gözden geçirmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Hayız, nifas ve cinsel ilişki sebebiyle meydana gelen hükmî kirliliği ifade eden cünüplükten kurtulmak için yapılan dinî temizlik, yani gusül âkıl bâliğ tüm müslümanlara farz kılınmıştır.⁶¹² Burada, uygulama şeklinde farklılık bulunmama ile birlikte, uzun saçlı kadınların gusül alırken saç örgüsünü çözmesi konusunda yaşanan sıkıntılı bir duruma değinilecektir. Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “Ben saçımı ören bir kadını, cünüplükten yıkanmak için onu çözeyim mi?” diye sorduğunda “Hayır! Başına yalnız üç avuç su atman sana yeter, sonra üzerine suyu döker ve temizlenirsin.” buyurmasına rağmen; Abdullah b. Amr (öl. 65/684-85) kadınlara gusül abdeti alırken saç örgülerini çözmesini emredince, Hz. Âişe'nin “Şu İbn Amr'a bak. Kadınlara, gusül abdesti alırlarken saçlarını çözmelerini emrediyor. Bir de saçlarını kesmelerini emretseydi ya? Ben ve Resûlullah aynı kaptan gusul abdesti alırdık, başıma üç kereden fazla su dökmezdim.”⁶¹³ dediği nakledilmektedir. Abdullah b. Amr'ın bu emri müstehap gördüğü için ihtiyâten verdiği kabul edilirse de kadın ile empati kurmadığı ve gusülde aslolanın deri dibine kadar su gitmesi olduğu halde, kadın için zorlaştırıcı bir emir verdiği şeklinde ifade edebiliriz.

1.3. Namaz

Namazın farzı, vacibi, sünneti erkekler ve kadınlarda farklılık arz etmemektedir. Fıkıh literatüründe kadının namaz kılması ile ilgili farklılıklar sadece bazı şeklî hususlarda öne çıkmaktadır. Bunun sebebi de kadınların ibadet ederken dikkat etmeleri gereken tesettür kurallarına uyması gerektiğindedir. İftitah tekbiri alırken ellerin nereye kadar kaldırılması gerektiği, kıyamda ellerin bağlanma şekli ve yeri, rükû, secde ve teşehhüdde oturuş şekli örnek olarak gösterilebilir. Bu konuda âyet ve tafsilatlı hadis bulunmamakta, sahâbe uygulamaları ve fetvalar belirleyici rol oynamaktadır. Bu sebeple namazın kılınıp şeklindeki farklılıklara kadınların her zaman uyması, fukahânın müstahsen görmesinden dolayı müstehaptır denilmektedir.⁶¹⁴ Şâfiî fakîhi ve muhaddis Beyhakî'nin (öl. 458/1066)

⁶¹² el-Bakara 2/222; el-Mâide 5/6; Buhârî, “Gusül”, 1-28; Müslim, “Hayız”, 87, 88; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 84, İbn Mâce, “Tahâret”, 111.

⁶¹³ Müslim, “Hayz”, 58,59.

⁶¹⁴ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 28.

bu konuda “*Kadının namaz ahkâmında erkekten ayrıldığı yerler, kadının tesettüre riâyeti ilkesine racidir. Kadın, her durumda kendisi için tesettüre en uygun şeyi yapmakla memur ve mükelleftir...*”⁶¹⁵ dediği kaydedilmektedir.

Namaz kılma şekillerinde kadınların erkeklerden farklı olduğu ilk konu iftitah tekbiri yani namaza başlarken kadının ellerini nereye kadar kaldıracağı konusudur. Kadınların, erkekler gibi ellerini kulak memesine kadar değil, omuz ve göğüs hizasına kadar kaldıracabileceği, kadın vücudunun erkek vücudu gibi olmadığına dair rivayetler bulunmaktadır.⁶¹⁶ Kadının ellerini kulak hizasına kaldırmamasının sebebi, başının örtülü olmasındandır. Namazdaki şeklî farklılıkların kadın ve erkeğin fizikî yapısından kaynaklandığı söylenebilir.

Kadınların kıyamda iken sağ ellerini sol ellerinin üstüne koymak suretiyle göğüslerinin üstünde bağlayacağı konusunda herhangi bir rivayete ulaşılamamıştır. Ancak, aşağıda belirtileceği üzere kadın erkek fark etmeksizin sağ eli sol el üstüne koymanın sünnet olduğu da sabittir.⁶¹⁷ Bazı fıkıh kitaplarında kadınların kıyamda ellerini göğsünün üstüne koymasının sebebinin tesettüre daha uygun olduğu belirtilmektedir.⁶¹⁸ Din İşleri Yüksek Kurulu da bu şekilde bağlamanın kadınların fizikî yapısı bakımından, tesettüre en uygun davranış olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁹ Bu uygulamanın eskiden beri süregelmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de olabileceğini düşündürmektedir.

Kadının vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde secde etmesi ile ilgili, İbn Ebû Şeybe'nin (öl. 235/849) Musannef'inde, “*Kadın secde ettiği zaman yere kapansın ve uyluklarını toplasın.*”, “*Kadın secde ettiği zaman uyluklarını toplasın ve karnını uylukları üzerine koysun.*”, “*Kadın secde ettiği zaman karnını uyluklarına yapıştırın; kalçasını yukarı kaldırmasın ve erkeğin kollarını açıp yayıldığı gibi yayılmasın.*” şeklinde birbirine benzer rivayetler bulunmaktadır. İbn Abbâs'a kadının nasıl namaz kılması gerektiği sorulduğunda, “*Derli toplu ve gizli*” cevabını vermiştir.⁶²⁰

⁶¹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut: 1194), 2/222 akt. Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 30.

⁶¹⁶ Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/69-70.

⁶¹⁷ Buhârî, “Ezân”, 87; Müslim, “Salât”54; Ebû Dâvûd, “Salât”, 117-118; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”,3.

⁶¹⁸ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 1/24-25; Zafer Ahmed Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen-Hadislerle Hanefî Fıkhi*, çev. İbrahim Tüfekçi, (İstanbul: Misvak Neşriyat, 2006), 2/222; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 2/15.

⁶¹⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 131.

⁶²⁰ Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/123-124.

Son dönem Hanefî fakîhlerinden İbn Âbidîn yirmi beş yerde, kadının namazda erkekten ayrıldığı durumların⁶²¹ bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan bazıları, kadının rükûda az eğilmesi, rükûda dizlerini bükmesi gerektiğidir. Kadının secdeye ayak parmaklarını dikmeyeceğinin söylendiğini de belirtmektedir.⁶²² Zühaylî, tekbirde kolların açılması endişesi ile kadınların ellerinin elbisesinin altından kaldırması gerektiğini belirtmekte, kıyamda ellerini halka yapmadan bağlamasını, rükûda parmaklarını ayırmamasını, secdeye karınlarını uyluklarına bitişirmesini, kadının tahiyattaki oturuş şeklinin teverrük yani kalçası üzerine oturup, iki uyluğunu birbiri üstüne koyması ve sol ayağını sağ taraftan çıkartarak oturması şeklinde olmasını, örtünmelerine yardımcı olduğuna ve tesettürün sağlanmasına bağlamaktadır.⁶²³

Kadının namaz kılma şeklinin erkekten ayrıldığı noktalar, Kur'an'da geçmemekte, hadis kaynaklarında da az sayıda bulunmaktadır. Fukahânın hüküm verirken en önemli gerekçesi tesettüre uygunluk olmuştur. Örtü ile diğer azalar da kadın vücudunu kamufle etme amacıyla kullanılmaktadır. Fukahânın, kadının namaz ibadetini yerine getirirken, kendini rahat ve korunmuş hissedebilmesi için, vücut yapısının dikkat çekiciliğini önlemek amacıyla tesettürün önemine binaen kadını ve bu vesileyle de erkeği fitneden korumak ve namazında huşuunu sağlamak adına, koruyucu bir bakış açısı sergilemektedir. Kanaatimizce bunda erkeğin kadına, kadının da erkeğe benzememesi gerekçesi de yatmaktadır. Erkeğin namaz kılış şeklinde bir heybet ve asalet, kadında ise naiflik ve sakinlik bulunmaktadır.

1.3.1. Cemaate Katılması

Müslüman kadının farz ve nafil namazlarında cemaate katılmada olduğu gibi, Cuma, bayram ve cenaze namazlarına katılma hak ve yükümlülüğünün olup olmadığı noktasında da fukahâ ihtilâfa düşmüş, fitne, halvet, güvenlik gibi gerekçelere dayanarak sınırlar koymanın tercih edildiği görülmüştür. Bu sınırlamaların konmasında fukahânın mizacının, yaşadığı dönem, coğrafya, kültürel faktörlerin etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte cemaate teşvik eden hadislerin,⁶²⁴ kadınların da bu mânevîyat

⁶²¹ Şâfîilerde namazda kadın-erkek farkı için bk. Can, *Kaynaklı Şâfî İlmihâli*, 91.

⁶²² İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, 1/321.

⁶²³ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2/15,32,35,49.

⁶²⁴ Buhârî, "Ezân", 9, 30-34; Müslim, "Mesâcid", 46; Ebû Dâvûd, "Salât", 46; Tirmizî, "Salât", 165; Nesâî, "İmâmet", 48.

ve hazdan eksik kalmak istememesine sebep olması, İslâm hukukçularının bu konuyu ele alması gereğini doğurmuştur.

Hız. Peygamber (s.a.v.) zamanında kadınların, erkek cemaatin arkasında, -dikkat çekici ve etkileyici olup, erkeğin ibadetine ve huşûuna engel olmaması için- güzel koku sürünmemek ve tesettüre uymayan elbise giymemek şartıyla⁶²⁵ vakit namazları⁶²⁶ ve Cuma namazlarından başka bayram namazlarına da katıldıkları görülmektedir.⁶²⁷ Hız. Ömer'in hanımı Atike bint Zeyd'in (öl. 40/660), Hız. Ömer ile evlenmeden önce Mescid-i Nebevî'de cemaatle namaz kılmasına engel olmayacağına dair söz aldığı bilinmektedir.⁶²⁸ Özel hâllerinde bile kadınların bayram namazına katılması emir buyurulurken, dillere pelesenk olmuş fitne korkusuna sığınarak, kadınların bir ömür boyu mahrum bırakılmasının mesuliyet içerdiği ifade edilmektedir.⁶²⁹

Kadının Cuma ve bayram namazına katılma hakkı, klasik fıkıh müfredatında çok fazla yer işgal etmemekle beraber, modern fıkıhta aktüel bir mesele halini aldığı görülmektedir. Cuma namazının farziyyetini ortaya koyan nas,⁶³⁰ kısıtlama içeren hadisler⁶³¹ ve aşağıda belirtilen gerekçeler kadınlar hakkında hüküm verilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bir müslümanın Cuma namazı ile yükümlü olabilmesi için, diğer farz namazlar için sayılan şartlara ilâveten başka bazı şartların da bulunması gerektirmektedir.⁶³² Bu ilâve şartların başında erkek ve sağlıklı olmak gelir ki, Mâlikî fakîhi İbn Rüşd (öl. 520/1126) bunun ittifakla sabit olduğunu söylemiştir.⁶³³ Cuma namazının kadınlara farz olmadığını söyleyenler, isterlerse ve şartlar uygunsa Cuma namazını cemaatle kılmalarının yeterli olup ayrıca öğle namazını kılmalarına gerek olmadığını belirtmektedir.⁶³⁴ Bu genel

⁶²⁵ Müslim, "Salât", 134,135, 141-143; Ebû Dâvûd, "Salât", 52,53; Dârimî, "Salât", 57; İmam Mâlik, "Kible", 13, Şâfiî, *el-Ûm*, 1/196.

⁶²⁶ Buhârî, "Salât", 13, Ezan", 162, 165, "Mevâkit", 23,27; Müslim, "Mesâcid", 218, 230; Nesâî, "Mevâkit", 25; İbn Mâce, "Salât", 2; Dârimî, "Salât", 20.

⁶²⁷ Buhârî, "Salât", 2, "Cuma", 13, "İydeyn", 15, 20, 21.

⁶²⁸ İmam Mâlik, "Kible", 14, Asri Çubukçu, "Âtike Bint Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/73-74.

⁶²⁹ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 138.

⁶³⁰ el-Cuma 62/9; Buhârî, "İdeyn" 18-20; Müslim, "Salâtü'l-ideyn" 10-12; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 127-128; "Cuma", 203,208,238; Nesâî, "Salâtü'l-ideyn" 3; Dârimî, "Salât" 224.

⁶³¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 208; Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2004, 2/550-551.

⁶³² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/536.

⁶³³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/199.

⁶³⁴ Şâfiî, *el-Ûm*, 1/153-156; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/551; Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 2/23; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/199; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/94; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu Mühezzeb*, (Beyrut, Dârü'l-fikr, ts.), 4/484; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 1/380.

Hayreddin Karaman, "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/86; ayrıntılı bilgi için bk. Halit Çalış, "Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü", *Marife* 5/1 (2005), 205-212.

kabule karşın fukahânın çoğunluğu kadının Cuma namazını camide değil, evde öğle namazını eda etmesini uygun görmüştür.⁶³⁵ Gereke olarak, yaşlı-geç, güzel-çirkin kadın ayırımına gidilmiş, özellikle genç kadınların cumaya gitmemesi gerektiği savunulmuştur. Hanefilere göre, kötü niyetli insanların yemekte veya uykuda olmasından dolayı sabah, akşam ve yatsı namazlarında, yaşlı kadınların cemaate katılmasında sakınca bulunmamaktadır. Öğle ve ikinci vakitleri ise yaşlı kadınlara aşırı şehvet doğabilecektir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise yaşlı kadınlar fitne unsuru olmadığından ve onlara arzu duyulmadığından nafîle ve farz bütün namazları cemaatle kılabilirler. Ebû Hanîfe'ye göre, gece karanlığı perde görevi göreceğinden, yaşlı kadınlar gece namazlarına katılabilir. Gündüz namazları ve cuma namazında ise, yere düşüp hırpalanabileceği ve genç erkek yaşlı kadına ilgi duymasa da yaşlı erkekler arzu duyabileceğinden hatta genç erkeklerin aşırı arzuları yaşlı kadına yönelebileceğinden burada fitne olduğu belirtilmektedir.⁶³⁶ Hanefilerin zamanın değışmesi ve ortamın bozulmasıyla bu düşüncelerinden vazgeçtiği, genç-yaşlı farketmeksizin bütün kadınların cemaate katılmasını mekruh gördükleri söylenmektedir.⁶³⁷ Mâlikîler, erkeklerin ilgi duymadığı yaşlı kadınların dahi cemaate katılmasını mekruh görürken, Şâfiî ve Hanbelîler genç veya yaşlı farketmeksizin güzel ve gösterişli kadınların cemaate katılmasını mekruh görmektedir.⁶³⁸ Ahmed b. Hanbel, bazı fukahâya göre kadınların cemaate katılmalarının fitne sebebiyle mekruh sayıldığını belirttikten sonra, Asr-ı saâdet'te kadınların cemaatle namaza katılması örneklerinden yola çıkarak, kadınların cemaatle namaz kılabileceğini hatta imkânı varsa Cuma ve bayram namazlarına katılmasının faydalı olacağını vurgulamıştır.⁶³⁹ Kadının cemaate katılması meselesinde kullanılan asıl gereke ise, kadının fitne unsuru olmasıdır.⁶⁴⁰

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin meseleye farklı bir perspektiften baktığı aşğıdaki ifadeleri ile, kadınların cemaate katılmasının kısıtlanma gerekçesinin, erkeklerin kıskançlığına bağlandığı görülmektedir:

“Canlılar içinde en kıskanç varlık insandır. Eğer insandaki kıskançlık aklın ve dinin

⁶³⁵ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 4/191.

⁶³⁶ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 2/41.

⁶³⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/380; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 2/273-274.

⁶³⁸ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 5 /426-427.

⁶³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned -el-Fethu'r-Rabbâni Tertibi-*, çev. Rifat Oral, thk. Süleyman Sarı (Konya: Ensar Yayıncılık, 2003), 3/298.

⁶⁴⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/155; Ayrıntılı bilgi için bk. Kahraman, “Klasik Fıkh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 59-80.

sınırları dışına çıkarsa zararlı bir duyguya dönüşür. Bilhassa erkekler aşırı kıskançlıkları gereği hicap konusunda istenmeyen birtakım hükümleri dine sokuşturmaya kalkışlarsa bu, Allah'a karşı işlenmiş en büyük edepsizlik olur. Nitekim İslâm'ın ilk asırlarında bile bazı insanlar yakalandıkları kıskançlık hastalığı gereği şeriatın câiz ve mubah gördüğü birtakım davranışları yasaklama cihetine gitmiştir. Meselâ Allah, kadınların namaz için mescidlere gitmelerini mubah kılmış, Hz. Peygamber de buna izin vermiş ve o hayatta olduğu müddetçe hanımlar Mescid-i Nebevî'ye devam etmişlerdir. Ancak onun vefâtından hemen sonra, bazı kimseler: 'Eğer Hz. Peygamber kadınların kendisinden sonra mescidlerde neler ihdas edeceklerini bilseydi mescidlere gitmelerini yasaklardı' diyerek bu izne karşı çıkmışlardır. Oysa Allah bu ruhsatı verirken kadın kullannın mescidlerde ne yapacaklarını veya neler ihdas edeceklerini bilmiyor muydu? O halde, Allah kadınların, fıtrata uygun olarak, yüzlerini açmalarına izin verdiği halde gerek günlük hayatta gerekse ibadet esnasında kapatılması gerektiğini söyleyenler de kıskançlık hastalığı gereği Allah'ın mubah gördüğünü haram kılmaya çalışanlar cümlesindedir. Bunlar, Allah için kıskanmalar gerekirken Allah'ın kendisini de kıskanmaya başlamışlardır.'⁶⁴¹

Hindistanlı âlim Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (öl. 1176/1762) de fitne korkusu hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

“Cemaate katılmamaya cevaz veren engellerden biri de fitne korkusudur. Koku sürünmüş kadının mescide çıkması gibi. Rasûlullah'ın (s.a.v.), 'Sizden biriniz, hanımı mescide gitmek üzere izin istediğinde, onu engellemesin.' hadisiyle, çoğunluk sahâbenin kadınların mescidlere gitmemeleri doğrultusunda hüküm vermeleri arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Çünkü yasak olan, bir mesnede dayanmayan mücerred kıskançlık sebebiyle olan engellemedir. Fitne korkusunun bulunması haline yönelik değildir. Câiz olan kıskançlık, fitne korkusunun bulunduğu hale aittir. Nitekim hadiste buna işaret edilmiş ve kıskançlığın iki türlü olduğu açıklanmıştır. Hz. Âişe'nin, 'Eğer Rasûlullah (s.a.v.), kadınların bugün moda haline getirdikleri (giyim kuşam ve zîneti) görseydi, İsrâiloğullannın kadınları nasıl menedilmişse, O da bunları camiye gitmekten menederdi.'⁶⁴²

Dihlevî bu sözü ile fitne ve kıskançlık arasında bağlantı kurmakta ve sahâbenin çoğunun fitne değil kıskançlıktan dolayı kadınların cemaate katılmasına engel olduğunu söylemektedir. Kıskanç olmasıyla tanınan Hz. Ömer'in de eşi Atike'nin cemaatle namaz

⁶⁴¹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye* (Kahire : Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye), 1/741-744; Hökelekli, “Kıskançlık”, 25/497; Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 75.

⁶⁴² Abdülazîz ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliga*, çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 2/76.

kılmakta ısrar etmesi üzerine istemeyerek de olsa kabul etmesinin ve bu yasaklayıcı tavrının bütün kadınlara yönelik olmadığı, namaz dışında mescidlerde vakit geçiren kadınların, ev ve ailelerini ihmal etmesinden hoşlanmadığı için bu düşüncede olduğu ileri sürülmektedir.⁶⁴³ Tâbiûn döneminde de aynı bakış açısının devam ettiği, İbrahim en-Nehâî'nin (öl. 96/714) üç hanımı olduğu, bunların hiçbirinin cumaya gitmediği, cemaate katılmadığı hatta mahalle mescidine bile gitmediklerinin kayıt altına alındığı belirtilmektedir.⁶⁴⁴

Şâfiî fukahâdan ders alan İbn Münzir (öl. 318/930 [?]) ise kadınlara Cuma namazının vâcip olmamasının bir illetinin de ihtilat olduğunu savunmaktadır.⁶⁴⁵ Buraya kadar sayılan gerekçelerde -genç ve gösterişli kadın olmak, güzel koku sürünmemek, tesettüre riâyet...- kadını korumaktan ziyade, “*erkeğin ilgisini çekmeyecek kadar yaşlı olması*” ifadesinde olduğu gibi, erkeklerin nefislerini ve namazdaki hazlarını önceleyen bir bakış açısı sergilenmekte ve ahlâkı bozuk insanların hükümlerin şekillenmesinde rol oynadığı görülmektedir.

Fiziki cazibe, ihtilat-halvet, fitne, eşinin ve evinin hizmetiyle meşgul olması⁶⁴⁶ gibi gerekçelere dayanarak kadını sınırlandırmaya ve -kendi ibadetlerinin hayrı için- ibadetten yoksun bırakmaya çalışan görüşlerin etkisiyle kadın, halen Cuma namazına katılma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Kadınların Cuma namazı kılmamasını mahrumiyet değil muafiyet,⁶⁴⁷ fitrat ve sorumluluk dengesi çerçevesinde bir lütuf⁶⁴⁸ olarak gören anlayış aslında kadını yumuşakça saf dışında bırakmayı hedefliyor görünmektedir. Kadının cumaya gitmesinin hutbe dinleyerek ondan faydalanması, diğer müslüman hanımlarla bir araya gelerek, tanışma, sohbet, tebliğ gibi faydalar sağlayacağını savunanlar da bulunmaktadır.⁶⁴⁹

Sağlam, Cuma ve bayram namazlarında, erkek olmanın vücûb şartı olarak aranmasının mezhepler tarafından ictihadla belirlendiğini, daha sonraki fukahânın değişen şartlara göre yeni fikirler belirtseler de mezheplerin ictihadlarına saygıdan dolayı, mâlûmun

⁶⁴³ Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 70.

⁶⁴⁴ Kal'acî, Mevsû'atü fihî İbrahim en-Nehâî (Beyrut: y.y., 1986), 2/651-652 akt. Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 71.

⁶⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/484; benzer görüş için bk. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 2/596.

⁶⁴⁶ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*; 2/23; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/484; Yunus Vehbi Yavuz, *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1986), 30.

⁶⁴⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 184.

⁶⁴⁸ Çalış, “Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü”, 212.

⁶⁴⁹ Zeydân, *Kadın ve Aile Fikhi Ansiklopedisi*, 1/382.

ilâmından öteye geçemediklerini ifade etmektedir. Kur'an'ın ibadetler, inanç ve ahlâkî prensiplerde evrensel mesajına rağmen, huysuz, uğursuz, fitne sebebi, eksik akıllı ve erkekleri ayartıp baştan çıkarıcı bir varlık olarak etiketlenen kadınların sosyal içerikli ibadete katılma nimeti ve mükâfatından mahrum bırakılmasını doğru bulmamaktadır. Eski kültür ve inançların etkisi, hali hazırdaki gelenek ve kültürlerin dine üstün gelmesi, dini kaynakların yanlış anlaşılıp yorumlanması ve müslüman toplumlarda meydana gelen ahlâkî çöküş, kadına dair olumsuz anlayış ve uygulamaların sebebi olarak görülmektedir.⁶⁵⁰ Kadınlara ruhsat olarak verilen cemaate katılmama hakkının, özel de fitne -ahlâkî çözümlük- ve çeşitli gerekçelere dayanarak yasağa dönüştürülmesi isabetli bulunmamakta; bu meseleye de erkek bakış açısıyla yaklaşıldığı ve yorumlandığı söylenmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Allah'ın en çok sevdiği yerler mescidlerdir. En fazla nefret ettiği yerler de çarşı ve pazarlardır.*"⁶⁵¹ buyruğuna rağmen, kadınların günümüzde çarşı-pazarı, alışveriş merkezlerini rahatça gezmesi ile ilgili fikir beyan edilmezken, sosyal içerikli ibadetlerinin ifasında görüş ayrılıklarına düşecek kadar çok ses çıkması dikkat çekici görülmektedir.⁶⁵² Dinin koyduğu ölçü ve mahremiyet sınırlarına uyduğu sürece, sosyal hayatın neredeyse her alanında faal olan kadının, sadece camiye gitme ve cemaate katılması noktasında kısıtlamalara devam edilmesi anlam taşımamaktadır.⁶⁵³

Sarmış'a göre ne Kur'an'da ne de sünnette kadınların Cuma namazına katılmalarını engelleyen bir hüküm olmamasına rağmen, uygulamadaki birtakım sebeplerle kadınların Cuma namazını kılması yasaklanmış ve çarpık bir teamül meydana gelmiştir. Yavuz da Cuma namazının kadınlara da farz olduğunu, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) atfedilen "*Cuma namazı, dört grup insan dışında, her müslüman üzerine vâcip olan bir haktır. Bu dört grup şunlardır: Köle, kadın, çocuk, hasta...*"⁶⁵⁴ rivayetinin Kütüb-i Sitte'de yer almadığından itibar edilemeyeceğini söylemektedir. Bu sebeple kadının Cuma namazına gitmesi farz olduğu gibi, cenaze ve bayram namazlarına da katılması, mânevî hazdan mahrum kalmaması gerekmektedir.⁶⁵⁵ Sağlam ise, bu hadisin râvî ve sıhhat bakımından

---

⁶⁵⁰ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 62, 73, 74.

⁶⁵¹ Müslim, "Mesâcid", 671.

⁶⁵² Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 108-109; Kahraman, "Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti", 77.

⁶⁵³ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 161.

⁶⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Cuma", 208-209.

⁶⁵⁵ Sarmış, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 430; Yavuz, *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı*, 66-71.

tartışmalı olduğunu, sadece Ebû Dâvûd naklettiğinden, tahsisin sadece kendi değerinde olan muhassısla sınırlandırılabilceğini nakletmektedir. Kadınların cumaya gidememesini, kadın olmasından değil, özel hallerine ve ev-toplum içinde üstlendikleri rollere bağlamaktadır.⁶⁵⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadınların camilerde erkeklerle karışık bir şekilde oturmadığı bilinmekle birlikte, Mescid-i Nebevî'nin kadınlara ayrılan bölümünün, günümüzdeki camilerde olduğu gibi, perde, duvar, oda vs. olarak ayrıldığına dair rivayet bulunmadığı da belirtilmektedir.⁶⁵⁷ Buna rağmen tarihî ve mânevî değeri olan camiler de olmak üzere neredeyse bütün camilerde kadınların camiden soyutlanarak, atmosferi solumasına izin verilmemesinin uygun olmadığını söyleyebiliriz.

Kişinin farz namazları dışında evinde namaz kılmasının teşvik edildiği hadislerle,⁶⁵⁸ evlerin mescid olduğuna dikkat çekilmektedir. Özellikle Abdullah b. Mes'ud'dan (öl. 32/652-53) rivayet edilen “*Kadının özel odasında kıldığı namaz, salonunda kıldığı namazdan, daha özel odada kıldığı namaz da özel odasında kıldığı namazdan daha efdaldir.*”⁶⁵⁹ hadisi, kadının evinde kıldığı namazın camide kıldığı namazdan efdal olmasına ilişkin olup, kadını ibadette cemaat ruhundan istifadesine engel bir görünüm teşkil etmektedir. Kimi zaman cemaate teşvik, kimi zaman evlerde namaz kılmanın tavsiyesi, hatta hem teşvik hem tavsiye şeklinde gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.), kadınları cemaatten menetme gibi yasak uygulamalarına karşı erkekleri uyarırken, diğer yandan da kadınlara evlerinde kıldıkları namazın daha faziletli olduğunu söylemek istediği belirtilmektedir.⁶⁶⁰ Bu durumda, evinde kıldığı namazın daha efdal olduğu hatırlatmasıyla kadının cemaate katılmasının kendi isteğine bırakıldığı söylenebilir. Bazı ibadetlerde ihtilat olduğu gerekçesiyle sınırlar konması makûl iken, Allah ile kul arasında geçen bireysel bir ibadetin faziletinin belirlenmesinin çelişki olduğu düşünülmektedir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çocuklu kadınlar için namazı uzun tutmadığı da bilinmektedir.⁶⁶¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında kadınların rahatça ve âdâba uygun bir şekilde cemaatle namazlara iştirak ettikleri bilindiğinden, Fukahânın illet

---

⁶⁵⁶ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 16,129.

⁶⁵⁷ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 65.

⁶⁵⁸ Buhârî, “Salât”, 52; Müslim, “Müsâfirin”, 208; Tirmizî, “Salât”, 331; Nesâî, “Salâtü'l-Leyl”, 1; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 5/52, 423.

⁶⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 53.

⁶⁶⁰ Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 65.

⁶⁶¹ Buhârî, “Ezân”, 65; Müslim, “Salât”, 191; Ebû Davûd, “Salât”, 122, 123.

olarak gösterdiği fitne, ikna edici bulunmamaktadır. Kahraman, kadının cemaate katılma konusundaki kısıtlamaların, sübjektif ve ahlâkî sebeplere dayandığını, dinî zorunluluktan çok şahsi tutumlarından kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁶⁶² Fukahânın görüşlerini genel olarak fitne gerekçesine dayandırdıklarını, bunun yanında fikhın, örflerin etkisinde kalarak oluştuğunu, insanların ahlâken bozulduğu şeklinde izah edenler bulunduğunu söylemektedir. Şâtîbî'nin (öl. 790/1388) ise bu hükmü, “*Kadınların kendilerini bir miktar gösterişe kaptırmaları ve çıkışlarından endişe edilir hale gelmiş olması*” şeklinde açıkladığı ve uygulamaya meşrûiyet kazandırmaya çalıştığını ifade etmektedir.⁶⁶³ Kahraman, kadın haklarından pekçoğunun kısıtlanmasında olduğu gibi, ibadete katılımında da fitnenin genel geçer bir gerekçe olduğunu, fitneden korunmak için kadınlara etken, erkeklere ise edilgen bir rol düştüğünü ifade etmektedir. Fukahânın sert ve katı bir tutum içinde olduğunu ancak bu durum kadınının toplumdan soyutlanmasına yol açarsa, dinin hedefleriyle örtüşmeyeceğini ve pratik değerini kaybedeceğini de eklemektedir. Fukahânın hükümleri verirken neredeyse bütün kadınları, zamanları ve mekânları kapsayacak şekilde hareket etmelerini şu şekilde eleştirmektedir:

*“Görülen o ki, fakihlerimiz kendi dönemlerinin özel şartlarını da dikkate alarak, uzun vadeli, zamâna dayanıklı, insan fitratına ve dinin toplumsal taleplerine daha elverişli olan ahlâk eğitimi yerine, bugüne göre eskimiş kabul edilecek, kolaycı ve birinci derecede erkekleri korumayı hedef alan, evlere kapama, kadınları tecrit etme gibi aşırı ihtiyatkâr bir yöntemi esas almışlardır.”*⁶⁶⁴

Cuma namazında bulunması gereken kişi sayısı hakkında Din İşleri Yüksek Kurulu kadın-erkek ayırımına gidilmediği de dikkati çekmektedir:

*“Cuma namazının sahih olması için cemaatin şart olduğu konusunda bütün bilginler ittifak etmekle birlikte, gerekli görülen asgari sayının kaç olduğu hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Cuma namazının kılınabilmesi için, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, imamın dışında en az üç, Ebû Yûsuf'a göre ise, iki kişinin bulunması gerekir Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, en az kırk kişi bulunmalıdır. Mâlikî mezhebine göre ise on iki kişinin bulunması şarttır.”*⁶⁶⁵

⁶⁶² Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 76.

⁶⁶³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/157; Şirbnî, *Muğni'l-Muhtâc*, 1/230; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahkâmü'n-Nisâ*, çev. Adnan Yayık (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2020), 73; Abdülganî b. Tâlib Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmudiyye, ts.), 1/83; Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 74.

⁶⁶⁴ Kahraman, “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti”, 75-77.

⁶⁶⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 180.

Kadınların nafile namazlarda cemaate katılabildiğine dair Buhârî'nin "*Kadınların Erkeklerle Beraber Kûsûf Namazını Kılmaları*" isimli bâbında Esmâ bint Ebû Bekir'den rivayet edilen hadiste, kadınların erkeklerle cemaat olabileceği bildirilmektedir.⁶⁶⁶ Farz telakki edilmesinden korkulduğu için, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cemaatle kılmayı bıraktığı; Hz. Ömer döneminde cemaatle kılınmasına başlanan teravîh namazına kadınların katılmaları konusunda ise, sünnet namaz olduğu ve naslarla⁶⁶⁷ teşvik edildiği için bir ayırıma gidilmediği belirtilmektedir.⁶⁶⁸ Bu uygulamanın örfî olduğu, diğer namazlarda kadın için belirlenen sınırların burada dikkate alınmadığı görülmektedir.

1.3.2. Cemaat Safındaki Yeri

Safların tertibi şer'î bir mesele olmayıp, örfe dayalı olarak belirlenmekte ve namazda huzurun sağlanması esas alınmaktadır.⁶⁶⁹ Kadının cemaat safındaki yerinin, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde belirlenmesi, kadınların da erkekler gibi cemaate katıldıklarını göstermektedir. "*Erkek saflarının en hayırlısı ilk saftır. En kötüsü de en son saftır. Kadınların saflarının en hayırlısı en arkadaki, en şerlisi de en öndeki saftır.*"⁶⁷⁰ hadisine dayanarak fukahâ, cemaatin saf düzenine riâyeti hususunda ittifak etmiştir. Kadınlarda saf düzeninin gerekliliği ile ilgili rivayetlerden biri, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bazı erkekler elbiselerini boyunlarına bağladıkları için avret yerleri görünmesine ihtimaline karşın, kadınların secdeden başlarını geç kaldırmalarının istenmesi⁶⁷¹ ve güzel bir kadının cemaate katılması esnasında bazı erkeklerin onu görmek için arka saflarda durarak, onu izlemesidir ki, bu olay üzerine "*Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz.*"⁶⁷² meâlindeki âyet inmiştir.⁶⁷³

İmama uyan kişi erkek ise imamın sağında durması gerektiği, solunda ve arkasında durmasının sünnete aykırı olduğu için mekruh olduğu kabul edilmektedir. İmama uyan

⁶⁶⁶ Buhârî, "Kûsûf", 10; Müslim, "Kûsûf", 10.

⁶⁶⁷ Buhârî, "Teravîh", 1; Müslim, "Salâtü'l-misâfirin", 25;

⁶⁶⁸ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 155.

⁶⁶⁹ Hayreddin Karaman vd., *İlmihal - İman ve İbadetler-* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010), 1/273-275; Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 158.

⁶⁷⁰ Müslim, "Salât", 132; Ebû Dâvûd, "Salât", 97; Tirmizî, "Salât", 166; Nesâî, "İmâme" 32; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 52.

⁶⁷¹ Buhârî, "Salât", 6, "Amel fi's-Salât", 14; Müslim, "Salât", 133; Ebû Davûd, "Salât", 78.; Nesâî, "Kible", 16.

⁶⁷² el-Hicr 15/24; Âytin nüzûl sebebi hakkında bk. Celâl Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, ts.), 6/3211-3212.

⁶⁷³ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 162-163.

kişi kadın ise imamın arkasında durması gerekmektedir. Tek başına cemaat olan kadının imamın sağında değil de göremeyeceği şekilde arkasında yer alması imamın dikkatini dağıtmamak ve huşûunu engellemek içindir. Cemaatin kadın, erkek ve çocuktan oluşması halinde, sırasıyla erkek, çocuk ve kadınlar olacak şekilde saflar oluşturulmaktadır.⁶⁷⁴ İmam Nevevî, saflarda ihtilatı esas almakta, fazilet bakımından safların birbirinden uzaklığının esas alındığını söylemektedir. Kadınların en arka saflarda olması, erkeklerin hareketlerini görmesine ve konuşmalarını işitmesine mâni olacağından, kalplerinin onlara kayması riskini de engellemektedir.⁶⁷⁵ Nevevî'nin bakış açısında kadını ve kadının ibadetini öncelmesi dikkat çekmektedir. Bu konuda günümüzde kadınların camilerdeki yerlerinin dip odalar ve perde arkası olması, kadının cemaatle olan ibadetine ve huşûuna engel ve kulluk hakkına tecavüz olduğu, erkeğin kadının fitnessinde korkması temelli olan birçok hüküm gibi kadını ötekileştirdiği düşünülmektedir.

Cemaatte kadınla erkeğin saf düzeni konusunda özellikle ihtiyatlı davranan Hanefiler kadın ve erkek yan yana namaza durunca erkeğin namazının bozulduğunu ve namazını iade etmesi gerektiğini,⁶⁷⁶ diğer mezhepler ise bu konuda daha müsamahakâr davranarak, kadınla erkeğin aynı hizada namaz kılması halinde, namazın bozulmayacağını kabul etmektedir. Hatta sağında solunda ve arkasında dahi erkek bulursa hüküm değişmeyecek sadece sünnete aykırı davranılmış olacaktır. Fukahânın çoğunluğunun bu görüşte olduğu görülmektedir.⁶⁷⁷ Hanefilere göre kadının mahrem, zevce veya yaşlı olması hükmü değiştirmemektedir, cenaze namazında rükû ve secde olmadığından aynı hizada bulunurlarsa ikisinin de namazı bozulmamaktadır.⁶⁷⁸ Yavuz, Hanefî mezhebince sadece erkeğin namazının bozulmasının gerekçesini, sahih olmadığını belirttiği “*Allah kendilerini geri plana ittiği için, kadınları geri plana itin.*”⁶⁷⁹ hadisindeki hitap erkeklere olduğu için, erkeklerin buna uymamasına ve kadının arkasında veya yanında namaz kılmasına bağlamaktadır. İmam Şâfiî'nin kadınla erkeğin aynı hizada namaz kılmasının,

---

⁶⁷⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/58.

⁶⁷⁵ Yakup Mahmutoğlu, “Namazlarda Kadının İmametî”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 287.

⁶⁷⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/18.

⁶⁷⁷ Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Bahar Yayınevi, ts.), 1/268; Yunus Vehbi Yavuz, *Çağdaş Fıkıh Problemleri* (Bursa: Feyiz Yayınları, 2008), 132.

⁶⁷⁸ Zühaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, 2/159.

⁶⁷⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 3/149; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 106.

hiç kimsenin namazını bozmayacağı meselesini ise, köpek ve domuz benzetmesiyle şöyle açıkladığını dile getirmektedir:

*“Kadının namazda erkekle aynı hizada durması, köpek ve domuz ile aynı hizada bulunmaktan daha kötü değildir. Erkeğin köpek veya domuz ile aynı hizada bulunması namazını bozmamaktadır. Eğer erkekle aynı hizada bulunmak namazı bozacak olsa, asıl kadının namazının bozulması gerekir. Çünkü kadınlar cemaatin ve safların arasına karışmaktan yasaklanmışlardır. Ayrıca aynı hizada namaz kılmak, cenaze namazını bozmadığı gibi, diğer namazları da bozmaz.”*⁶⁸⁰

Şevkânî de “Kadınların erkeklere karışmasını ve erkeklerin kalplerinin onlara takılmamasını en iyi sağlayan arka saftır.” açıklaması ile kadınlar için en uygun olanın arka saf olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸¹

Kadınların cemaate katıldıklarında en arka safta namaz kılmalarını tabî ve fitrî sebeplere dayandıran Acar, bunun erkek ve kadınların huşû içinde namaz kılmalarını sağlamak için bir tedbir olduğunu ifade etmektedir. Kadınların mescide gelirken güzel koku sürünmelerinin engellenmesi, tesettüre riâyet ve arka safın teşvik edilmesi, kadın ve erkek arasındaki etkileşimi en aza indirmek için alınan önlemlerdendir.⁶⁸²

1.3.3. İmam Olması

Dinî yükümlülükler ve kul olma bakımından kadın ve erkek arasında bir fark gözetilmezken, cinsiyetten kaynaklanan farklılıkların, ictihadî hükümlere yansımalarına bir örnek de kadının erkek veya kadın cemaate imamlık yapıp yapamayacağı noktasındadır. Kadının, farz ve nafîle namazlarda, kadın cemaate imamlık yapması, kadın sahâbeden bazısının kadın cemaate namaz kıldırıldığına dair rivayetlere⁶⁸³ dayanarak fukahânın çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.⁶⁸⁴ Hanefîler, kadının kadın cemaate imamlık yapmasını câiz görürken belirli şartlara tâbi kılmıştır. Kadın imam, ilim ehli ve ehliyetli dahi olsa cemaatin önünde değil ortada olması gerekmekte, aksi halde imamlığın mekruh olduğu kabul edilmektedir.⁶⁸⁵ Serahsî kadının avret olmasından dolayı çıplak insan gibi olduğunu, bu sebeple de kadın cemaatin önünde değil, ortasında durmasını gerektiğini

⁶⁸⁰ Yavuz, *Çağdaş Fıkıh Problemleri*, 132.

⁶⁸¹ Şevkânî, *Neylül-Evtâr*, 6/98.

⁶⁸² Halil İbrahim Acar, “Muhâzât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/31.

⁶⁸³ Ebû Dâvûd, “Salât” 61; Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 1/403-405; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/157.

⁶⁸⁴ Süleyman Ateş, “İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar”, *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 309.

⁶⁸⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/365; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 1/59; Zeylaî, *Tebyinu'l-Hakaik*, 1/348. İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/380.

söylemektedir.⁶⁸⁶ Mâlikîler, kadının imam olmasını câiz görmemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*İşlerini kadına havale eden bir topluluk asla felâh bulmayacaktır.*",⁶⁸⁷ "*Kadınları Allah nasıl geri bıraktıysa, siz de öyle geri bırakın.*"⁶⁸⁸ meâlindeki hadisler ve kadının kendi evinde namaz kılmasının mescidde cemaatle kılmasından daha faziletli olduğunu ifade eden hadisler⁶⁸⁹ ile görüşlerini kuvvetlendirmişlerdir. Bazı âlimler ise sadece nâfile namazlar da imam olabileceğini kabul ederek hükmü kısıtlamışlardır.⁶⁹⁰ Mâlikîler, gerekçe olarak gösterdikleri hadisler dışında kadını, sesi avret olduğu, imâmet-i kübrâya kıyas edildiğinde imâmet-i suğrâya ehil olmadığı ve akıl ile din yönünden de eksik olduğu için imâmet konusunda noksan/yetersiz görmektedir.⁶⁹¹

Şâfiîler ise kadın imamın kadınlara kıldıracağı namazın câiz, çocuk ve erkeklere kıldıracağı namazın ise geçerli olmadığını söylemektedir. Allah (c.c.) erkeği kadına yönetici yaptığından, hiçbir durumda kadının erkeğe imamlık yapması câiz değildir. Kadın imamın, kadın cemaatinin -başka saflar da varsa- ön safın ortasında durması gerektiği, önünde durursa da hem onun hem cemaatin namazının geçerli olduğu söylenmektedir. Ancak tekbir getirirken ve sesli okuması gereken yerlerde sesini yükseltmemesi gerekmektedir. İmam olan kadının hür olması, tesettüre riâyette köleden farklı olduğu için uygun görülmektedir.⁶⁹²

İbn Âbidîn, "*İmamlık Bâbi*"nda imamlığın şartlarında erkek olmayı ararken imamlığı, "*Cemaatin namazını, imamın namazına bağlamasıdır.*" şeklinde tarif etmekte ve bu bağlantının imamlığın hakikatı olduğunu söylemektedir.⁶⁹³ Âlimin burada cemaat ve imam arasında kurulan maddî ve mânevî bağı işaret ettiği ve kadının imam olması durumunda bu bağı fizikî cazibe, fitne, dikkat dağınıklığı sebebiyle huşûda eksilme gibi sebeplerle zayıflayacağını kastettiği kanaatindeyiz.

---

⁶⁸⁶ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 1/187; aksi görüş için bk. Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 94.

⁶⁸⁷ Buhârî, "Meğâzî", 82, "Fiten", 18; Tirmizî, "Fiten", 75.

⁶⁸⁸ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 106.

⁶⁸⁹ Ebû Davûd, "Salât", 52.

⁶⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/184; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/17.

⁶⁹¹ Mahmutoğlu, "Namazlarda Kadının İmamet-i", 289.

⁶⁹² Şâfiî, *el-Üm*, 1/164

⁶⁹³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/369.

Ebû Hanîfe, İmam Şâfî ve fukahânın çoğunluğu, kadının erkek cemaate imam olmasını câiz görmemiştir.⁶⁹⁴ Kadının erkeğe imamlık yapamayacağını kabul edenler, imâmetin velâyet olduğunu, kadının erkek üzerinde velâyeti olmadığını ileri sürmekte ve felâh hadisini⁶⁹⁵ gerekçe göstermektedir.⁶⁹⁶ Mâlikî mezhebinin kullandığı gerekçelerle birlikte, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) kadının erkeklere imamlık yaptığına dair bir rivayet bulunmadığını ve yaşanan dönemde de böyle bir uygulamanın olmadığını ileri sürmektedir.⁶⁹⁷ Ümmü Varaka'nın (öl. 23/644'ten önce) ev halkına namaz kıldırmasına izin verilmesini⁶⁹⁸ ise özel bir durum olarak değerlendirmektedir. Kadının, imâmetinin câiz olmadığı görüşünde olan fukahâ, sesin avret olmasına ilişkin kadının ezan okuması ve kamet getirmesinin de mekruh olduğunu,⁶⁹⁹ cehrî namazlarda sesli okuyamayacağını, imamı uyarması gerekirse sesle değil el çırparak ikaz edebileceğini söylemektedir.⁷⁰⁰ Zühaylî ise kadınların sesinin avret olmadığını, ancak fitneye sebep olmamak için namazda seslerini alçaltarak okumaları gerektiğini söylemiştir.⁷⁰¹

Kahraman, kadının mahremi olmayan erkeklere imam olamayacağı hakkında kanaate sahip olan fukahânın, kadının fiziksel ve cinsel cazibesinin erkeğe göre daha çekici olması ve bundan etkilenmesinden bahsetmektedir. Bu durumda erkekler namaza konsantre olamayacağı, kadınların cazibesine kapılacağından, namazlarında huşû eksik olacaktır. Yazar, imam olmayı “*Bir hak değil, riskli bir görev, mesuliyet ve külfet*” olarak görmekte, “*Kadınların hak arayışını ibadet gibi ihtiyat gerektiren konulardan ziyade, hukuk, siyaset, iktisat; eğitim ve diğer sosyal alanlarda sürdürmelerinin daha isabetli olacağı*” kanaatinde olduğunu belirtmektedir.⁷⁰² Ümmü Varaka hadisine dair, rivayet sağlam bir zemine oturmadığından, metnin içeriği ele alınarak yapılan fikhî tartışmaların,

⁶⁹⁴ Şâfî, *el-Üm*, 1/164; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/184; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/58; Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-Selâm Şerhu Bülûğî'l-merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, (Kahire: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1960), 2/28; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 6/37; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/82.; Zühaylî, *İslâm Fıkhî Ansiklopedisi*, 2/292; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 170.

⁶⁹⁵ “*İşlerini bir kadına teslim eden bir millet, felâh huzur bulamaz.*”; Buhârî, “*Meğâzî*”, 82, “*Fiten*”, 18; Tirmizî, “*Fiten*”, 75.

⁶⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Kahraman, “*Klasik Fıkıh Doktrininde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı*”, *Marife*, 8/1 (2008), 167-187.

⁶⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/184.

⁶⁹⁸ Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 1/403; Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 150.

⁶⁹⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/100.

⁷⁰⁰ Buhârî, “*el-Amelü fi's-Salât*”, 5; Müslim, “*Salât*”, 23; Tirmizî, “*Salât*”, 272; Nesâî, “*Sehv*”, 15; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 2/455-458; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/248.

⁷⁰¹ Zühaylî, *İslâm Fıkhî Ansiklopedisi*, 2/66.

⁷⁰² Kahraman, “*Klasik Fıkıh Doktrininde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı*”, 184-185.

“*Fantezi türünde bir beyin jimnastiğinden veya polemikten öteye gidemeyeceği*” iddia edilmektedir.⁷⁰³

Kadının erkeğe imamlık yapmasının câiz olmadığı yönündeki bu güçlü geleneğe karşı, bütün namazlarda câiz olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu konudaki ilk görüşün sahibi, sahâbeden Katâde'nin (öl. 54/674), Kur'an okumasını bilmeyen bir erkeğe, bilen bir kadının imamlık yapacağını söylediği; Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884), Ebû Sevr (öl. 240/854), Müzenî (öl. 264/878), Taberî (öl. 450/1058) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) de kadının erkek cemaate imam olabileceğini savundukları belirtilmektedir.⁷⁰⁴ Hanbelî fukahâsı ise, kadının sadece, bir yerde erkek hafız yoksa ve kadın hafız varsa, teravih namazlarında olmak üzere ve kadın erkeklerin arkasında kalmak şartıyla imamlık yapabileceğini kabul etmektedir.⁷⁰⁵ Sahâbeden sonraki dönemlerde kadının erkek cemaate imamlık yaptığına dair örnek bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in (s..a.v.) namazda kadının imamlık yapmasına izin verdiğini ancak bunun görmezden gelindiğini söyleyen feminist ve aktivist müslüman yazar Amina Vedud Muhsin'in önce Amerika'da bir kilisede kadın ve erkekten oluşan cemaate namaz kıldırması, daha sonra İngiltere de Cuma namazı kıldırması dikkat çekici bir örnektir.⁷⁰⁶ Yine farklı dinlere mensup anne ve babaya sahip hukukçu Kahina Behloul da, ataerkil düşünce yapısının ve buna bağlı olarak gelişen nasların yorumlanmasının, kadınların imam olamayacağı hakkında bir yargıya varılmasına sebep olduğunu, Kur'an'da bunu yasaklayan bir hüküm bulunmadığını ileri sürerek Fransa'nın ilk kadın imamı olarak haberlerde yer almıştır.⁷⁰⁷ Kanaatimizce bu tür hareketler başkaldırı mahiyetinde olup meseleyi çözümlmek yerine derinleştirmeye sebep olmaktadır.

1.3.4. Cenaze İşlemlerinde Kadının Durumu

Öldükten sonra cenazenin toprağa verilmesi aşaması ile verildikten sonra yapılan işlemlerde, kadına dair bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bunlar kadının ölüm

---

⁷⁰³ Mustafa Ertürk, “Kadının Erkeklere Namaz Kıldırabileceğine Dair Bir Rivâyet ve Referans Değeri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005), 96.

⁷⁰⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/184; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/17; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütuhât*, 1/447; Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 151; Kahraman, “Klasik Fıkıh Doktrininde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı”, 17.

⁷⁰⁵ İbn Kudame, *el-Muğni*, 2/16; Kahraman, “Klasik Fıkıh Doktrininde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı”, 178

⁷⁰⁶ Timetürk, “Amina Wadud bu kez Cuma namazı kıldırıldı-18.10.2008-”, (Erişim 17 Ekim 2021)

⁷⁰⁷ Yasin Arslan, “Fransa'nın İlk Kadın İmamı: 'Farklı Bir İslam Mümkün'”, (Erişim 24 Şubat 2022)

haberinin ilânı -salâ-,⁷⁰⁸ cenazeyi kimin yıkayıp kefenleyeceği, cenaze namazının kılınması esnasında kadınların cemaate katılıp katılamayacağı, cenaze namazındaki saf durumu, cenazenin taşınması ve toprağa verilmesi, kadınların kabir ziyaretinde bulunmaları, taziye ve yas tutma olarak sayılabilir. Kadının hukukî durumunu belirleyen etkenlerden birisi olan, kocanın ölmesi halinde kadının iddet beklemesinin ise taabbudî olmasından dolayı, fukahânın kadın tasavvuruna etkisi bilinmemektedir.

Sayılan farklılıkların bağlayıcı olmasında, nas ile örf ve âdetler belirleyici rol oynamaktadır. Ölüm ilanı, her topluma özgü olmayıp, örf adetlerin etkisiyle şekillenmiş bir uygulamadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde salâ okunduğuna dair bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, ölüm haberinin eş-dosta duyurulmasını tasvip ettiği bilinmektedir.⁷⁰⁹ Şâfiîlerde, cenaze namazının kılınması gibi fiiller için ölümü ilan etmekte bir sakınca olmadığı, fakat Câhiliye dönemindeki gibi ölenin övünülecek durumları, iyilikleri ve üstünlükleri ile ölüm ilanında bulunmanın⁷¹⁰ mekruh olduğu kabul edilmektedir.⁷¹¹ Osmanlı'dan beri devam eden ve yaşadığımız toplumda da cenâze salâsı olarak tanımlanan ölüm ilanının, ölen kişinin kim ve kimlerden olduğu, hangi mahallede oturduğu, cenazesinin hangi vakitte nereden kalkacağına dair haberler verilmektedir. Vefât eden erkek olduğunda mensûbiyet belirtilmezken, kadın vefât ettiğinde kimin eşi, annesi ve hatta kayınvalidesi olduğu sayılmakta, evlatlarda -kız ve gelin- zikredilmeksizin erkek evlat ve damat adı zikredilmektedir. Özellikle nüfusu küçük yerlerde yaşanan bu uygulamanın, kadın cenazeyi setretme ve koruma ihtiyacından mı yoksa kadını birey olarak görmeyen bakış açısından mı kaynaklandığı sorusu akla gelmektedir.

Cenâzenin yıkanması bahsinde, kadını kadının, erkeği de erkeğin yıkayacağı kabul edilmektedir. Hanefî mezhebinden Kâsânî ile birlikte Mâlikî fakîhi İbn Rüşd (öl. 520/1126), Şâfiî fakîhi Nevevî (öl. 676/1277) ve Şîrbînî (öl. 977/1570) bu hükmü şu şekilde açıklamıştır:

“Erkeği erkek, kadını kadın yıkar. Çünkü aynı cinse ait olan bir kimsenin diğerine cinsel arzu olmaksızın dokunması hayatta iken helâldir. O halde bu hüküm öldükten

⁷⁰⁸ Nuri Özcan - Mustafa İsmet Uzun, “Cenaze Salâsı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/358.

⁷⁰⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 4,5; Özcan- Uzun, “Cenaze Salâsı”, 358.

⁷¹⁰ Tirmizî, “Cenâiz”, 12.

⁷¹¹ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/54.

*sonra da geçerlidir. Ancak bir kimse aynı cinse ait olmayan birini yıkayamaz. Çünkü farklı cinse ait olan bir kimsenin diğerine dokunması hayattayken haramdır. O halde ölümden sonra da haram olur.”*⁷¹²

Bu kuralın istinalarından biri⁷¹³ karı-koca olma durumunda cenazenin nasıl yıkanacağı meselesidir. Hz. Ebû Bekir ölmeden önce karısı Esmâ bint Umeys’e (öl. 40/661 [?]) kendisini yıkamasını vasiyet etmiş o da yıkamıştır. Ümmü Abdillah da kocası Ebû Mûsâ el-Eş’ari’nin (öl. 42/662-63) cenazesini yıkamıştır. Kadınının kocası vefât ettiğinde dört ay on gün iddet beklemesi gerektiği⁷¹⁴ için, evlilik sona ermiş kabul edilmemekte ve bu sebeple kadının ölen kocasını yıkaması konusunda ihtilâf bulunmamaktadır.⁷¹⁵ Gayri müslim kadının müslüman kocasını yıkaması ise ihtilâflı bir konudur. Hanefî mezhebinde kadın gayri müslim olsa da bu hakkının elinden alınamayacağı, Hanbelî mezhebinde ise yıkamada niyet gerekli olduğu ve kâfir niyet etmeye ehil olmadığından yıkayamayacağı kabul edilmektedir. Birden fazla karısı olan kocanın ölümünde hangisinin yıkama hakkının olacağı ise kur’a ile belirlenecektir.⁷¹⁶

Fukahâ kocanın karısının cenazesini yıkayıp yıkayamayacağı konusunda ihtilâf etmiştir.⁷¹⁷ Hammâd’a göre zarûrî hallerde koca, karısının cenazesini yıkayabilir. Bu görüşe, Hz. Ali’nin karısı Hz. Fâtıma’yı yıkaması ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hz. Âişe’ye kendisinden önce ölürse yıkama ve kefenleme sözü vermesini delil olarak göstermiştir.⁷¹⁸ Buna göre eşlerin birbirini yıkaması, avret yerlerine âşına olduklarından yıkamaları daha kolay olacağından ve aralarındaki sevgi ve merhametin tesirinden dolayı birinin diğerini en güzel şekilde yıkayacağı düşünülmektedir. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de Hammâd gibi düşünmekte ve karı-kocanın birbirlerinin cenazesini yıkayabileceğini söylemektedir.⁷¹⁹

Ebû Hanîfe ise kocanın, karısının cenazesini yıkayamayacağını söylemektedir. Kadının ölümü ile erkeğe karısının kız kardeşinin veya dörde kadar diğer kadınlarla nikâhın mubah olduğunu, bâin talâk gerçekleşmiş gibi kocanın ölen karısına bakmasının ve

⁷¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/285; Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, 1/304; Nevevî, *el-Mecmû’*, 5/130; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 2/15.

⁷¹³ Diğer istisnalar için bk. Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 14/127 vd.

⁷¹⁴ el-Bakara 2/234.

⁷¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/286; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/201; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, 7/251; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 1/576.

⁷¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 1/576; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/202.

⁷¹⁷ Aras, *Ebû Hanîfe’nin Hocası Hammâd ve Fıkhî Görüşleri*, 160.

⁷¹⁸ İbn Mâce, “Cenâiz”, 9.

⁷¹⁹ İmâm Mâlik, *el-Müdevvene*, 1/185; Şâfiî, *el-Üm*, 1/283. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/179,201.

dokunmasının haram olduğunu belirtmektedir.⁷²⁰ Hz. Ömer'in eşi öldüğünde “*Hayatta iken onun üzerinde biz daha fazla hak sahibiydik. Öldüğü zaman velileri daha fazla hak sahibi oldular.*”⁷²¹ dediği kaydedilmiştir.

İbn Âbidîn de kocanın karısının cenazesini yıkayabilmesi meselesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Her sebep ve nesep ölümle sona erer. Yalnız benim sebep ve nesebim müstesna.*” hadisini delil göstererek, evliliğin devamına hamledilmenin sözkonusu olduğunu söylemektedir.⁷²²

Son dönem fıkıh âlimlerinden Zeydân da vefât eden kadının kocası varsa, başka kadınların bakamayacağı yerlere de bakabileceği için cenazeyi yıkayabileceğini kabul etmektedir.⁷²³ Kocası yoksa, ailesinden örneğin, annesi, kızı, oğlunun kızı, kızının kızı, kız kardeşi, halası, teyzesi gibi kadınlar; kadın yoksa ailesinden en yakın mahremleri olan babası, dedesi veya oğlu vefât eden kadının cenazesini yıkayabilir.⁷²⁴

Kadının cenazesinin yıkanması ile ilgili hükümler, birkaç istina dışında erkekte olduğu gibidir.⁷²⁵ Şâfiî ve Hanbelîlere göre vefât eden kadının saçları örülü ise açılır ve yıkanır, daha sonra üçe ayrılarak örülür ve cenazenin arkasına salınır.⁷²⁶ Hanefiler ise örülmeden önce taranması gerektiği için, bu durumda da saçların kopma ihtimaline karşı örülmeye karşı çıkmakta, cenazenin yanaklarından aşağı salınacağını söylemektedir.⁷²⁷ Şâyet vefât eden kadın hamile ise ve karnındaki çocuk kıvıldıyorsa, kadının karnından bebeğin alınıp alınmayacağı ihtilâflı bir konudur.⁷²⁸

Farz-ı kifâye olan cenazenin kefenlenmesi⁷²⁹ işleminde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “*Sizden birisi (ölen) din kardeşinin cenazesinin teçhiz ve tekfinini üstlendiği zaman bu işi güzelce yapsın.*”⁷³⁰ “*Beyaz elbise giyiniz çünkü en hayırlı elbiseleriniz beyaz renkli olanlardır. Ölülerinizi de beyaz kefenle kefenleyiniz.*”⁷³¹ sözleri esas alınarak, erkek cenazede

⁷²⁰ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 2/71; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/304.

⁷²¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 10/161.

⁷²² Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 2/71; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/577.

⁷²³ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 14/152.

⁷²⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 5/132; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 14/152.

⁷²⁵ bk. Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 14/154-159.

⁷²⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 14, 16, 17; Müslim, “Cenâiz”, 2; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/173.

⁷²⁷ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkıhı Ansiklopedisi*, 14/160.

⁷²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/215-216.

⁷²⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/306; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/578.

⁷³⁰ Müslim, “Cenâiz”, 49.

⁷³¹ Tirmizî, “Cenâiz”, 18; İbn Mâce, “Cenâiz”, 12.

gömlek, izâr ve lifâfe olmak üzere üç parça,⁷³² kadın cenazede ise bunlara ilave olarak, başörtüsü ve göğüs örtüsü ile kefenleme yapılmaktadır.⁷³³ Kefene yetecek kadar kumaş bulunmazsa erkek için izâr ve lifafe, kadın için ise bir de başörtüsü ile kefenleme gerçekleştirilir. Bunlara yetecek kumaş bulunmazsa erkek ve kadın için tek parça kullanılarak kefenleme yapılır.⁷³⁴ Kadın kefenindeki baş ve göğüs örtülerinin olması, öldükten sonra dahi tesettüre riâyetin gereğidir. Bu beş parçadan başka kabre koyarken cenazenin üstüne ayrı bir örtü örtülmesinin müstehap olduğu hakkında ittifak vardır. Kadının diri veya ölü farketmeksizin avret olarak kabul edildiği için, azaları açılmasına ihtimaline karşı, erkek cemaatte ilgi uyandırmayacak şekilde vücut hatları kapatılmaktadır. Bu durumun delilinin, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin konu ile ilgili uygulamaları olduğu söylenmektedir.⁷³⁵

Vefât eden kadının kefeninin ve defin hazırlıklarının/malzemelerinin kadının kendi malvarlığından veya kocasının malvarlığından karşılanması gerektiği hususunda ihtilâfa düşülmüştür. Hanefîler kadının cenaze masraflarının kocasının malından, kendisinden önce ölmüşse terekesinden ödeneceğini kabul etmektedir. Bu görüş Ebû Yûsuf'a ait olup, İmam Muhammed farklı düşünmektedir. İmam Muhammed, ölümle evliliğin sona erdiğini, bu sebeple kocanın karısı için harcama yapmasını gerektirecek bir sebep bulunmadığını, nafakanın bir bağış olmayıp, kocanın karısını alıkoyma hakkı karşılığı olduğunu fakat böyle bir hakkın kalmaması sebebiyle, cenaze masraflarını kocanın ödemeyeceğini savunmaktadır. Ebû Yûsuf ise ölümden sonra karı-koca arasında miras ilişkisi devam ettiğine göre, evlilik bağı tamamen kesilmediğinden, kocanın, ölen karısının cenaze masraflarını da karşılaması gerekmektedir. Kadının nafakası da tam anlamıyla alıkoyma karşılığı değil, akrabaya verilen bağışa da benzediğinden cenaze masrafları da böyle kabul edilmektedir. Ölen kadının kendi malvarlığı olması halinde cenaze masraflarını kocasının karşılayıp karşılamayacağı da ihtilâflıdır.⁷³⁶ Şâfîiler, kocanın masrafları karşılaması gerektiğini söylemektedir.⁷³⁷ Hanbelîler ise, giyecek ve nafakanın karşılanması nikâhın gereklerinden olup, nüşûz, talâk ve ölüm hallerinde sona

⁷³² Buhârî, "Cenâiz", 18, 19, 23, 24; Müslim, "Cenâiz" 45, 46; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 29, 30; Tirmizî, "Cenâiz" 20; Nesaî, "Cenâiz" 39; İbn Mâce, "Cenâiz" 11; İmam Mâlik, "Cenâiz", 5-7.

⁷³³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/307; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/172; Nevevî, *el-Mecmû*, 5/193; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 7/290.

⁷³⁴ Müslim, "Cenâiz", 44; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 210.

⁷³⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/189; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/600; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 3/88; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/239.

⁷³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/581.

⁷³⁷ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/21; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/388-390.

erdiğinden, kocanın sorumluluğu bulunmadığını söylemektedir. Ölümle nikâh bağı sona erdiğine göre kadın, kocası için yabancı hükmünde olduğundan cenaze masrafları, şâyet varsa kendi malından veya kocası olmasaydı nafakasını kim karşılayacak idiye ondan alınması gerekmektedir.⁷³⁸

Cenâze namazına katılma konusunda, hak olduğu, iştirakin Uhud Dağı büyüklüğünde sevap kazandıracığı ve Resûlullah'ın hanımlarının dahi cenaze namazına katıldığına dair rivayetler⁷³⁹ bulunmasına rağmen, kadının cenaze namazı kılma yükümlülüğü bulunup bulunmadığı tartışılmıştır. Kadın ile erkeğin aynı safta olmasını namazı bozan sebeplerden gören Hanefilerin, cenaze namazına erkekli kadınlı iştirakini onaylayan icthadları, kadınların cenaze namazına katılımının meşrûiyetine delil olarak gösterilmektedir.⁷⁴⁰

Cenaze namazını kıldıran imamın, kadın cenazenin hangi tarafında bulunacağı meselesi, Hanefiler dışındaki mezheplere göre ihtilâfıdır. Hanefilere göre kadın erkek farketmeksizin, imam cenazenin göğüs hizasında durur. Cenaze sayısı çoksa onlardan birinin hizasında durur.⁷⁴¹ Hanbelîler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir kadının cenaze namazını kıldırırken, cenazenin tam ortasına durduğunu bildiren rivayetleri⁷⁴² esas alarak imamın erkeğin göğüs, kadının orta hizasında duracağını kabul etmektedirler. Şâfiîlerin ise bahsi geçen rivayetler ve Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711-12) uygulamasına dayanarak⁷⁴³ erkeğin baş, kadının orta hizasında duracağı belirtilmektedir. İbn Rüşd, İmam Mâlik'in öğrencisi İbn Kâsım'ın Hanefiler ile aynı görüşte olduğunu, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin ise had koymadığını söylemektedir.⁷⁴⁴ Kadın ve erkekten oluşan birden fazla cenazenin olması halinde Mâlikîler "*Kadınları Allah nasıl geri bıraktıysa, siz de öyle geri bırakın.*"⁷⁴⁵ hadisi ve sahâbe uygulamasına dayanarak, kadın cenazeyi erkek cenazenin arkasına koyulacağını kabul etmektedir. Hanefî ve Şâfiîlerde de sıralama çocuk ve hünsa da varsa, cemaat safındaki gibi erkek, çocuk, hünsa ve kadın şeklindedir.⁷⁴⁶ Hanbelîler

⁷³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/200.

⁷³⁹ Buhârî, "İmân", 35, "Cenâiz", 58; Müslim, "Cenâiz", 34; Nesâî, "Cenâiz"54,79; İbn Mâce, "Cenâiz", 34,79; Dârimî, "İsti'zân", 5.

⁷⁴⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 1/316; Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 143.

⁷⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/583; Mehmet Şener, "Cenâze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/356.

⁷⁴² Buhârî, "Cenâiz", 63; Müslim, "Cenâiz", 27; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 51; Tirmizî, "Cenâiz", 45.

⁷⁴³ Tirmizî, "Cenâiz", 45

⁷⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/296.

⁷⁴⁵ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 3/149; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 106.

⁷⁴⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 1/275; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/590.

ise, erkek, hünsa, kadın ve çocuk şeklinde cenazeleri sıralamaktadır. Kadını erkek ile çocuk arasına koymasının sebebini kadının mükellef bir birey ve şefaate muhtaç olmasına bağlamaktadır.⁷⁴⁷

Kadınların cenazeyi kabre kadar takip etmesinin ise hal ve hareketlerinden dolayı yasaklandığı görülmektedir.⁷⁴⁸ Askalânî, cenazenin omuzlarda taşınması ve seri bir şekilde kabre götürülmesi gerektiği için, bunun kadınların açılmasına sebep olacağı ve ölüme dayanaksız olan kadına, ölüyü taşıtırmanın ağır geleceğini söylemektedir. Buhârî'nin kendi şartlarına uymadığı için almadığı Enes'in rivayet ettiği bir hadiste, aşağıdaki ifadeler ile, kadınların cenazeyi taşınması yasaklanmaktadır:

“Resûlullah (s.a.v) ile bir cenazeye katıldık. O (s.a.v.) kadınları görünce: ‘Cenazeyi siz mi taşıyorsunuz?’ diye sordu. Onlar: ‘Hayır’ dediler. Hz. Peygamber: ‘Cenazeyi siz mi defnediyorsunuz?’ diye sordu. Onlar: ‘Hayır’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Öyleyse ecriniz olmadığı halde dönün’ buyurdu.”⁷⁴⁹

Sağlam, cenaze namazı ve cenazenin kabre götürülmesi noktasında ayırım yapılması gerektiğini söylemektedir. Buna göre erkekler gerek cenazenin taşınmasında fizikî güçleri gerekse ruhsal bakımdan daha dayanıklı oldukları için; kadınlar ise feryat edip dikkat çekici hareketler yapabileceği için cenazenin taşınması ve kabre götürülmesinde katılımları uygun görülmemiştir.⁷⁵⁰

Kadın cenazeyi kabre kimin indireceği, kadına yakınlık bakımından ihtilâflı bir konudur. Hanbelîler arasında, karısını yıkama hakkı olan kocanın, ölümlerle birlikte eş olması sona erse de, kadını kabre indirmede öncelikli olduğunu savunanlar olduğu gibi, Ahmed b. Hanbel'in kadını yıkama hakkına sahip kadınların, yakınlık derecesine göre kabre indirmesini hoş karşıladığı da belirtilmektedir. İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel'in başka bir rivayeti olan, kadınların kabre indirmeye ve defnetmeye güç yetiremeyecekleri görüşünü daha yerinde bulmakta ve bu görüşünü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızı vefât ettiği zaman, onu istek üzerine Ebû Talha'nın (öl. 347654-55) kabre indirmesi ve defnetmesini bildiren hadisle delillendirmektedir.⁷⁵¹ Zeydân da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadınların

⁷⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/220-221.

⁷⁴⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 29; Müslim, “Cenâiz”, 34,35; İbn Mâce, “Cenâiz”, 50.

⁷⁴⁹ İbn Mâce, “Cenâiz”, 50; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 3/234.

⁷⁵⁰ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 144.

⁷⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/189.

cenazeyi dahi takip etmelerini yasaklamasına⁷⁵² ve uygulamada olmamasına rağmen, kadınların, kadın cenazeyi kabre koymas ve defnetmesinin mümkün olamayacağını söylemektedir. Çünkü çoğunluğunu erkeklerin teşkil ettiği cenazede, kadınların erkeklerin önünde kabre inmesinin kadınlara saygısızlık olduğunu ve kadınların cenazeyi taşıyacak, defnedecek ve çevirecek güçte olmadıklarından cenazeyi kabre indirmelerinin meşrû olmadığını düşünmektedir. Eğer kadının mahremi veya kocası yoksa, yaşlı erkeklerin şehveti daha az ve fitnedenden daha uzak olduğundan yaşlı erkeklerin; o da yoksa fazilet ve dindarlık bakımından üstün olanların kadın cenazeyi kabre koyabileceği belirtilmektedir.⁷⁵³

Kazılan kabrin boyutu hakkında ihtilâf olmakla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Mezarları kazınız. Geniş tutunuz ve iyi yapınız."⁷⁵⁴ hadisi esas alınarak genel olarak örfe, geleneklere, toprağın yapısına ve gerekli olan derinliğe göre farklı ölçülerde belirlenmektedir. Mezarın derin kazılmasının sebebi, cesedi yırtıcı hayvanlardan korumak ve kötü kokunun yayılmasının önlenmek istenmesidir.⁷⁵⁵ Hanbelîlere göre kabrin derinliği kadın ve erkek için göğüs hizasına kadardır.⁷⁵⁶ İmam Şâfiî bir adam boyu olduğunu söylerken, İmam Mâlik kabrin derinliği için bir sınır olmadığını söylemiştir.⁷⁵⁷ Bazı yörelerde erkek mezarının bele kadar, kadın mezarının ise göğüse kadar derinlikte kazılmasının sebepleri fikhî bir dayanağı bulunmasa da, kıyamet günü kadın dirildiğinde ve mezarından kalktığında mahrem yerlerinin görünmemesini sağlaması, üzerinden yıllar geçtiğinde cesedin kemiklerinin kadın veya erkeğe ait olduğunun bilinebilmesi ve cenazenin tecavüze maruz kalmasının önüne geçilmesi gibi aklî sebepler ileri sürülmüştür.

Kadın ve erkek cenazesinin birlikte kabre konulması gerektiği durumlarda Hanbelîlere göre, aralarına topraktan set çekilerek, kible tarafında öne erkek, arkasına kadının, çocuk varsa onların arkasına konması gerekmektedir.⁷⁵⁸ İmam Şâfiî ise zaruret olmadıkça kadın ve erkeğin aynı kabre konmasına karşı olduğunu, konacaksa da "Erkek kible tarafında öne, sonra erkek çocuk, sonra da kadın konmalıdır."⁷⁵⁹ demektedir. Hanefî fakîhi Kâsânî

---

⁷⁵² İbn Mâce, "Cenâiz", 50

⁷⁵³ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 14/235.

⁷⁵⁴ İbn Mâce, "Cenâiz", 41.

⁷⁵⁵ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 3/73.

⁷⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/187.

⁷⁵⁷ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 7/413.

⁷⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/222.

⁷⁵⁹ Şâfiî, *el-Üm*, 1/277.

de hayattaki durumlarına itibarla, erkeğin kible tarafında öne, arkasına da kadının konacağını, şâyet erkek, kadın,erkek çocuk, kız çocuk ve hünsa cenazesi varsa cemaat safındaki gibi erkek, erkek çocuk, hünsa, kadın ve kız çocuk cenazeleri bu şekilde kabre konulmalıdır.⁷⁶⁰ Serahsî, erkeğin öne konma sebebini kible tarafının daha şerefli olması ile açıklamakta ve bu sebeple erkeğin kibleye en yakın yerde durmak noktasında daha çok hak sahibi olduğunu söylemektedir.⁷⁶¹

Cumhûra göre ibret almak, yaratana hatırlamak için yapılan kabir ziyaretinin müstehap sayılmasına rağmen, kadınların kabir ziyaretinde bulunmaları konusunda da fukahâ görüş ayrılığına düşmüştür. Aslında ziyareti mahzurlu ve yasak kılan şey kadın olmak değil, ziyaret şartlarına riâyet etmemektir. Fakat kurallara uymama daha çok kadınlarda görüldüğünden hükümler de daha çok kadınlar ele alınmıştır. Kadınların kabir ziyaretinde bulunabileceğini kabul edenler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadın ve erkekler kabir ziyaretini önce yasaklayıp, sonra izin verdiğini bildiren rivayetlere⁷⁶² ve kabir ziyaretinin âhireti hatırlatması ve dünya hayatından soğutması için gerekliliği düşüncesine dayanmaktadır. Kadınlara kabir ziyaretinin câiz olmadığını kabul edenler ise, ziyareti yasaklayan hadislerin⁷⁶³ bulunması, kadınların “*dirileri fitneye düşürme ve ölümlere eza verme*” ihtimallerinin olması ve cenazeyi takip etmelerinin yasaklanmış olmasının, kabir ziyaretinin de yasak oluşuna delil göstermektedir. Bu düşünceye göre kadınların evden çıkması zarardır ve kabir ziyaretiyle elde edeceği faydadan daha ağır basmaktadır.⁷⁶⁴ Kadınlara kabir ziyaretinin mekruh sayılmasının aklî gerekçesi, kalplerinin yumuşak ve zorluklara karşı tahammül az olması ve bu sebeple, feryat ederek yüksek sesle ağlama ihtimalinin bulunmasıdır. Yine kadının, erkek içine karışmaması da esas alınmaktadır. Mâlikîler ise bu hükmün sadece genç kadınlar için olduğunu, erkeklerle birlikte gitmemeleri halinde yaşlı ve erkeklerin dikkatini çekmeyen kadınlar için hükmün erkekler gibi olduğunu söylemektedir. Bunun sebebi, ibret almak için kabre giden erkeğin, gözünün kadına isbaet edip fitneye düşebileceği korkusudur. Bunun aksinin de olabileceği ve kadın ile erkeğin sevap kazanmaksızın vebal alarak geri döneceği söylenmektedir.⁷⁶⁵ Kadınların kabir ziyaretinin câiz olup olmadığı hakkında başka bir

⁷⁶⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/319.

⁷⁶¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 30/107.

⁷⁶² Buhârî, “Cenâiz”, 31, “Ahkâm”, 11; Müslim, “Cenâiz”, 36; İbn Mâce, “Cenâiz”, 47.

⁷⁶³ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 76; Tirmizî, “Cenâiz”, 61; İbn Mâce, “Cenâiz”, 49;

⁷⁶⁴ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/332-336.

⁷⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 20/170-171; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 3/89-92.

düşünce biçiminde, ziyareti yasaklayan hadiste⁷⁶⁶ geçen ‘zevverât/züvverât’ ifadesi abartı ve mübalağa içerdiğinden, kadının çok kabir ziyaret etmesi, kocasının hakkını çiğnemesine, kırıtarak dillere destân olmasına, feryat ederek ağlamasına ve yaygara çıkarmasına sebep olduğu; bu sakıncalardan emin olunursa, ölümü hatırlamak için kadınların kabir ziyaretinde bulunmasına izin verilebileceği kabul edilmektedir.⁷⁶⁷ Kabirleri ziyaret eden genç kadınların dışarı çıkmaları haram kabul edilirken, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlara izin verilmiştir. Erkeklerden ayrı gidilmesi halinde bütün kadınların ziyarette bulunabileceği kabul edilmektedir. Mâlikî mezhebinden İbn Abdülber’in (öl. 463/1071) yaşlı kadınların ziyaretten sakınmalarının daha uygun olduğu, genç kadınların ise fitne endişesinden dolayı evlerinden çıkmamaları gerektiğini söylediği kaydedilmektedir. Ona göre kadın için evde oturması en güzeldir. Ulemânın çoğunluğuna göre kadınların namaz kılmak için dışarı çıkması mekruh sayılırken, kabristana gitmeleri de hoş karşılanmamaktadır. Aynî de kadınların dışarı çıkmasının fitne ve fesada sebep olabileceğinden kadınların kabir ziyaretinin mekruh olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁸

Kadınların kabir ziyaretine gitmeleri hususunda Şâfiî mezhebinde kadınlar yufka yürekli, belâ ve sıkıntılara karşı tahammülsüz ve sabırsız olduğundan seslerini yükselterek ağlamaları muhtemel olduğu için mekruh kabul edilmiştir. İmam Gazzâlî ise, fitneden emin olduğunda, ziyaretin mübah olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁹ Hanbelî mezhebinde kadınların kabir ziyareti Ümmü Atiyye’nin (öl. 541/1147) “*Kabir ziyaretinden nehyedildik, fakat bu bize kesin olarak yasaklanmamıştı.*”⁷⁷⁰ sözüne dayanarak ve kadının sabrının az, kaygısının çok olması ile kabir ziyaretinin onun üzüntüsünü artıracığı gerekçesiyle mekruh kabul edilmektedir.⁷⁷¹ Hanefî mezhebinde ise yaşlı kadınların ağlama olmaksızın ibret almak ve Allah’tan rahmet dilemek amacıyla yaptıkları ziyaretin makbul, genç kadınların ziyaretinin ise mekruh olduğu kabul edilmektedir.⁷⁷² Zâhirî mezhebinden İbn Hazm (öl. 456/1064), kabir ziyaretinde kadınlarla erkeklerin eşit

---

⁷⁶⁶ “*Rasûlullah (s.a.v.) kabirleri ziyaret eden kadınları lanetlemiştir.*”; Tirmizî, “Cenâiz”, 62; İbn Mâce, “Cenâiz”, 49.

⁷⁶⁷ Müslim, “Cenâiz”, 36; Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 5/260-261; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 3/191-193.

⁷⁶⁸ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 8/69.

⁷⁶⁹ Şirbînî, *Muğnil-muhtac*, 2/67; Gazzâlî, *Ahiret Hayatı*, çev. Hüseyin Okur (İstanbul: Semerkand Yayınları, ts.), 113.

⁷⁷⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 29, “İ'tisâm”, 28; Müslim, “Cenâiz”, 11; İbn Mâce, “Cenâiz”, 50.

⁷⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/226.

⁷⁷² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1/604.

olduğunu, insanın ömründe en az bir kere ziyarette bulunmasının farz olduğunu söylemektedir.⁷⁷³ İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ise kadınların kabir ziyaretinde bulunmasına sıcak bakmamakta, cenazeyi takibi yasaklanan kadının, kabir ziyaretinin müstehap görülemeyeceğini söylemektedir. Kadınların kabir ziyaretine izin verilmesi, bunun tekrar edilmesine, kötülüğün ve ölen kişi için üzüntü ile tahammülsüzlüğün artmasına sebep olacağını; erkeklerin bu durumdan faydalanarak kadınlara yöneleceği ve bu durumun potansiyel tehlike teşkil edeceğini de ifade etmektedir. Kabirde kadınların yapacağı şey ölen kimse için dua etmekten ibaret olduğu için, evde yapılmasının mümkün olduğundan bahisle, kadınların kabir ziyaretini haram hükmünde görmektedir. Zeydân da İbn Teymiyye ile aynı görüştedir.⁷⁷⁴

Kadının, rivayetlere dayanarak ölenin ailesine taziyede bulunma hakkı olduğu gibi,⁷⁷⁵ kadına taziyede bulunmanın da câiz olduğu görülmektedir. Ancak fukahâ, kadının genç olması halinde, fitne endişesiyle yabancı bir erkeğin, genç bir kadına taziyede bulunamayacağını belirtmektedir.⁷⁷⁶ Bu sınırlamadan, fitne korkusu olmadığı için erkeğin yaşlı kadına taziyede bulunmasının câiz olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁷

Kadının ölen kocası için yas tutmasına -hidâd/ihdâd- dair rivayetler⁷⁷⁸ bulunmakla birlikte, kocanın ölen karısı için yas tuttuğuna dair rivayete rastlanmamaktadır. Hanefilerin kocası ölen ve üç talâkla boşanan kadına da yas tutmayı vâcip gördüğü, bunun sebebinin ise, boşanan kadının nikâh nimetini kaybetmesinden dolayı, yaşadığı sıkıntıya üzülmelerini ifade ettiği belirtilmektedir.⁷⁷⁹

Öldükten sonra gerçekleşen işlemlerde görülen kadına dair farklılıkların, ölen kadın ve yakını olan kadınlar için, tesettür, fitne, ihtilat gibi gerekçelere dayanılarak oluştuğu görülmektedir. Buna göre, ölen kadını kocasının yıkaması konusunda, nikâh akdi sona erdiği için hukûken mümkün olmadığını, diyâneten ise gerekli durumlarda yıkanabileceğini; kadınların cenaze namazı ve kabir ziyareti gibi ortamlarda sıkça

⁷⁷³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/ 237.

⁷⁷⁴ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 24/343-356; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/344.

⁷⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 21-22.

⁷⁷⁶ Şâfiî, *el-Ûm*, 1/278; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/211-212; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 1/603.

⁷⁷⁷ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/310.

⁷⁷⁸ Buhârî, “Talâk”, 46,47,50, “Cenâiz”, 31; Müslim, “Talâk”, 58-67; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 44, 46; Tirmizî, “Talâk”, 18; Nesâî, “Talâk”, 64-68; İmam Mâlik, “Talâk”, 35.

⁷⁷⁹ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 344-345.

bulunmasının gereksiz olduğunu, bulunacaksa da hal ve hareketlerine dikkat ederek bulunmasında sakınca olmadığını söyleyebiliriz.

1.4. Hac

İslâmdan önceki dinlerde de çok önemli bir yeri olan hac ibadeti, dinî vazifeleri yerine getirerek Allah'ın rızasını kazanmak, O'na yakın olmak için kutsal kabul edilen yerleri ziyaret ederek, belirli ritüelleri yerine getirmeyi ifade etmektedir. İslâm'ın beş şartından biri olan hac yolculuğunda tasarruf ehliyet ve yükümlülüğünü hâiz olan kadın, kendi azık ve bineğini temin etmekle birlikte, yanında bulunan mahremi veya kocasının masraflarını karşılamakla da yükümlü tutulmaktadır.⁷⁸⁰ Ancak uygulamada masrafları kocanın karşıladığı görülmektedir.

Farz olan hac ibadetini îfâ etmek için, ihrama girilmesi ile cinsiyet farketmeksizin yasaklar başlamaktadır. Bu yasaklar, insan bedeni, kıyafet, cinsel mevzular, avlanma, bitkiye ve bir başkasına zarar vermemeyi kapsamaktadır. Kadın, sadece kıyafetle ilgili yasaklardan muaf tutulmaktadır. Örneğin ihramlı iken kadının yüzünü kapatması câiz görülmezken,⁷⁸¹ başlarını örtüp saçlarını kapatmaları ve erkeklerin bakışlarından kendilerini koruyabilmeleri için baş örtülerini yüzlerinin üzerine hafifçe sarkıtabilecekleri hususunda icmâ edilmiştir.⁷⁸² Bu görüşe Hz. Âişe 'den rivayet edilen “Biz Resûlullah ile beraberken ihramlı olduğumuz halde yanımızdan bir kafilâ geçtiğinde örtümüzü yüzümüze sarkıtıyor, kafilâ geçtikten sonra ise örtüyü kaldırıyorlardık.”⁷⁸³ hadisi delil olarak getirilmektedir. İhramlı kadınların peçe ve eldiven takamayacağına dair diğer hadis de şudur: “İhramlı kadın yüzünü örtemez ve eldiven giyemez.”⁷⁸⁴ Hac veya umre için ihrama giren kadınların, elbiselerini çıkarmalarında veya değiştirmelerinde ise herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.⁷⁸⁵

Kadınlar telbiye getirirlerken, dikkatleri üzerlerine çekmemek için ve fitneye sebep olma endişesiyle seslerini yükseltmezler.⁷⁸⁶ Şâfiîler de kendi duyacakları şekilde kısık sesle

⁷⁸⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 2/123; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/99; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtaç*, 2/234; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/140.

⁷⁸¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/408; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/156; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/320.

⁷⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/408.

⁷⁸³ Ebû Dâvûd, “Menasik”, 33.

⁷⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Menasik”, 31; Tirmizî, “Menasik”, 18; Nesâî, “Menasik”, 39.

⁷⁸⁵ Buhârî, “Menasik”, 23; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 333.

⁷⁸⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/156.

telbiye getirmelerinin uygun olduğunu fakat yüksek sesle telbiye getirirlerse de haram olmadığını söylemektedir.⁷⁸⁷

Erkeklerin tavaf ve sa'y yaparken yerine getirdikleri remel,⁷⁸⁸ ıztıbâ⁷⁸⁹ ve hervele⁷⁹⁰ fiillerinden kadınların muâf tutulmasının sebebi, kadınların örtülerinin açılma korkusunun ve onların dikkat çekici yürümelerinden dolayı ortaya çıkması muhtemel bir fitnenin önüne geçilmek istenmesidir.

İhramdan çıkarken erkeklerin kısaltarak veya tamamını keserek saç traşı olmaları gerekirken, kadınların saçlarını traş etmekten muâf tutulmuş ve saçlarının küçük bir miktar kesilmesinin yeterli olduğu kabul edilmiştir.⁷⁹¹ İbn Abbas'tan rivayet edilen “Kadınlara traş olmak gerekmez. Onların saçlarını kısaltmaları gerekir.”⁷⁹² hadisi bunun delilidir. Çünkü, saçın traş edilmesi kadın için müsele yapmak -bir organın kesilmesi-gibidir.⁷⁹³ Saç, kadının güzelliğini gösterdiği için vücudun âzâsı gibi kabul edilmiştir. Bu sebeple kadının saçlarını tamamen traş etmesi istenmemiştir.

Tavafin sünnetlerinden olan istilâm, fıkıh terimi olarak, “Tavafta Hacerülesved'in hizasına gelindiğinde elle dokunma, öpme ya da elleri havaya kaldırıp tekbir getirerek onu uzaktan selâmlama”⁷⁹⁴ anlamına gelmektedir. Tavaf alanı boş olmadığı zamanlar hariç, kadınların Hacerülesved'e dokunması, onu öpmesi ve kâbeye yaklaşması uygun görülmemiştir.⁷⁹⁵

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, kadın erkekten bir parça olduğu ve erkeğin edilgeni olarak yaratıldığı için, hacca dair hükümlerin çoğunda erkeğe göre farklı bir duruma sahip olduğunu söylemektedir. Erkek, kadını efendi olmasını sağladığı için severken, kadının erkeği parçanın bütüne olan sevgisi gibi sevdiğini; kadının erkek sevgisinin -erkek

⁷⁸⁷ Şirbînî, Muğni'l-Muhtâc, 2/255.

⁷⁸⁸ “Ardından sa'y yapılan tavafların ilk üç şavtında yapılması sünnet olan hızlıca ve çalıklı yürüyüş.”; bk. Salim Ögüt, “Tavaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/178-180.

⁷⁸⁹ “İhramlı iken sağ omuzun açık bırakılması anlamında bir fıkıh terimi”; bk. Salim Ögüt, “İztıbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/224-225.

⁷⁹⁰ “Hac ve umrede Safâ ile Merve arasında sa'y yaparken belli bir mesafenin süratli ve canlı bir yürüyüşle geçilmesini ifade eden terim.”; bk. Salim Ögüt, “Sa'y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/206-207.

⁷⁹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/453; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 2/141; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/156; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2/381; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/291.

⁷⁹² Ebû Dâvûd, “Menasik”, 78; Nesâî, “Zinet”, 4; Dârimî, “Menasik”, 63.

⁷⁹³ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 2/291.

⁷⁹⁴ Salim Ögüt, “Hacerülesved”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/ 434.

⁷⁹⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/266.

kadının vatanı olduğu için- vatan sevgisine benzediğini ifade etmektedir. İhramda erkeğin dikişli elbise giymesi yasaklanmışken, kadın için yasak değildir. Bunun nedenini erkeğin yalın olarak, kadının ise Hz. Âdem'den yaratıldığı için bileşik olmasına bağlarken; kadına dikişli elbise ile 'aslını koru', erkeğe bileşiklikten uzaklaş, 'yalın ol' denmesiyle açıklamaktadır.⁷⁹⁶ Müellif burada, erkeği yüceltirken, kadına da ondan yaratıldığının unutulmamasını salık vermektedir. Oysaki bu durum, yaratılışın Allah'ın elinde olması sebebiyle yaratılmışların güçsüzlüğünü göstermektedir. İhramın dikişli-dikişsiz oluşu hakkında tasavvufi bakış açısının, fikhî hükümler konusunda etkisini bilemiyoruz. Ancak erkek ilk yaratıldığı için, yalınlıktan dolayı sanki Allah'a daha yakın intibayı uyanmaktadır denilebilir.

1.5. Zekât

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât, Kur'an'da zikredilen sınıflara⁷⁹⁷ dağıtılmak üzere, cinsiyet farketmeksizin dinen zengin⁷⁹⁸ hükmünde olan müslüman kimselerin malından verecekleri belirli bir payı ifade etmektedir.⁷⁹⁹ Tasarruf ehliyetine hâiz olan kadın zekât vermekle mükellef tutulmasına rağmen, zekâta tabi malı nisab miktarına ulaşan kadın, kendi malından vermesi gerekirken zekât, örfî bir uygulama halini alması sonucunda babanın veya kocanın yükümlülüğünde bir ibadet gibi algılanmaktadır.

Kadınların zînet eşyalarından zekât verip vermeyeceği ihtilâflı olmakla birlikte, süsün kadın için hayatının bir parçası olması ve kadın için süslenmenin aynı zamanda ihtiyaç olmasından dolayı, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri kadınların zînetlerinden zekât gerekmediği görüşünü savunmuşlardır.⁸⁰⁰ Kadınları zînetini zaruret olarak görmeyen Hanefilere göre kadın bunlardan zekât vermekle mükelleftir.⁸⁰¹ Ramazan ayı içinde gücü yeten her müslümanın vermekle yükümlü olduğu sadaka hükmündeki fitre, evli olmayan kadınların kendi yükümlülüğünde görülürken; Ebû Hanîfe evli kadınların fitresinin de

⁷⁹⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, 5/ 281-282.

⁷⁹⁷ et-Tevbe 9/60.

⁷⁹⁸ Müslüman bir kimsenin "zekat yükümlülüğünde esas alınan zenginlik ölçüsü" 'nisab' olarak adlandırılmaktadır; Nisab için bk. Mehmet Erkal, "Nisab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/138-140.

⁷⁹⁹ Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/207-209.

⁸⁰⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/314. Şirazi, el-Mühezzeb, 1/513; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/324.

⁸⁰¹ Serahsî, *el-Mebsut*, 2/192

kendi yükümlülüğünde olduğunu, diğer üç mezhep ise fitrenin nafakaya dahil olmasından bahisle kocanın yükümlülüğünde olduğunu söylemektedir.⁸⁰²

Kadının mal tasarrufunda bulunma yetkisini kullanma hakkı olduğu kadar, zekat ve fitre verilmesi, hac ve cenaze masraflarının karşılanması gibi hususlarda yükümlü olduğu da görülmektedir. Ancak kadının tasarrufunda olan sözkonusu masraf, harcama ve ödemelerde mükellef olan kadının yerini babası veya kocasının aldığı ve bu durumun örfi uygulamalar haline geldiği söylenebilir.

1.6. Özel Hallerde İbadetler

Hayızlı kadının ibadet edip edemeyeceği meselesinin, modern dönemde en çok tartışılan konulardan biri olduğu söylenebilir. Hayızın özel bir hal veya hastalık olarak algılanması farklı yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda hayızlı kadının namaz kılması, oruç tutması, hacda tavaf yapması, Kur'an'a dokunması ve yüzünden okuması, cami ve mescidlere gitmesi konu edilmiştir. İbn Kayyim hayızlı kadının namaz kılmak ve oruç tutmakla yükümlü tutulmazken, neden namazı kaza etmeyip orucu kaza etmesi gerekir sorusuna makul bir cevap vermektedir. Ona göre bu durum İslâm fihhının güzellik ve hikmetlerinin, insanların maslahatlarını da dikkate almasının göstergesidir. Namaz tekrar tekrar kılınmasına rağmen, oruç senede bir kere bir ay tutulmaktadır. Şâyet orucun kazası emredilmemiş olsaydı, oruçtan beklenen maslahat kaybolacağı ve Allah'ın ilâhi rahmet ve ihsanından mahrum kalınacağı düşünülmektedir. İbn Kayyim, hayızlı kadının Kur'an okumasının da yasaklanmadığını, "*Hayızlı ve cünüp olanlar, Kur'an'dan hiçbir şey okumasın.*"⁸⁰³ rivayetinin ise sahih olmadığını söylemektedir.⁸⁰⁴

Kadının hayızlı iken namaz kılamayacağını delili olarak, kadınların aklen dinen eksik olduklarının bildirildiği rivayetler⁸⁰⁵ kullanılsa da başka rivayetler⁸⁰⁶ de bulunmaktadır. Vakitli bir ibadet olan namazı, hastanın bile kılması zorunlu iken, kadınlara böyle bir ruhsat verilmesi eziyet ve temizlik şartı olarak görülmektedir. "*Sana kadınların âdet*

⁸⁰² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 2/70,72; Yunus Vehbi Yavuz, "Fitre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/160-161.

⁸⁰³ Ebû Dâvûd, "Tahâret" 90; Tirmizî, "Tahâret", 98; İbn Mâce, "Tahâret", 105.

⁸⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîîn*, 1/508.

⁸⁰⁵ Buhârî "Hayz", 6, "Zekât", 44, "Savm", 41; Müslim, "İman", 132, "İydeyn", 4; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İman", 6; Nesâî, "İydeyn", 18; İbn Mâce, "Fiten", 19; Dârimî, "Vudû", 104.

⁸⁰⁶ Buhârî, "Hayz", 8, 19, 20, 28, "Vudû", 63; Müslim, "Hayz", 62,67; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 104, 107-109; Tirmizî, "Tahâret", 93; Nesâî, "Hayz", 2,3,6; İbn Mâce, "Tahâret", 115,116; İmâm Mâlik, "Tahâret", 104; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/83.

dönemi hakkında soru soruyorlar. De ki: O sıkıntılı bir haldir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsel ilişkide bulunmayın...”⁸⁰⁷ âyetinde namaz ve oruca dair bir hüküm konmamış olması, temizlik ve sıkıntı endişesiyle ruhsat tanınması Hz. Peygamber’in (s.a.v.) idareci vasfıyla kişisel tasarrufu olarak değerlendirilmiştir.

Sarmış’ın, kaynak vermeden alıntılıdığı şu cümleler hayız halindeki kadının ibadet etmesine olumlu baktığı düşüncesi uyandırmaktadır:

“Aybaşı halinde kadının oruç tutup tutmaması ve namaz kılıp kılmaması Allah ’ın bir yasaklaması değil, sıkıntı nedeniyle kadınlara kolaylık olsun diye verilmiş sadece bir ruhsattır. Ruhsat yerine azîmetle amel etmek gerçekte kadınlar için bir avantaj yerine, bir sıkıntı olmakla beraber bunu göze alan aybaşı halindeki kadın temizliğe riâyet etmek şartıyla bütün ibadetlerini zamanında yapabilir. Çünkü ‘elle gelen düğün bayram’ dedikleri gibi çevrede insanların oruç, iftar, Cuma ve bayram coşkusu yaşarken, tavaf ibadetini yerine getirip işlerini bitirirken, kolaylık olsa da ruhsatla amel ederek bu coşkuya katılmadan uzaktan bakan öksüz gibi bunun dışında kalmak, hele sahur ve iftar yapmadan herkesin yiyip içtiği ve tavaf yaptığı bir zamandan başka bir zamanda yalnız başına sahura kalkmak, oruç tutmak, iftar etmek, tavaf yapmak ve bunun malum kanın gelmesinden dolayı olduğunu çevreye düşündürmek kadın psikolojisi için kolay olmasa gerektir.”⁸⁰⁸

Hayız halinin eziyet verdiği kadar, namazın şartlarından temizliğe de aykırı bir durum olduğunu söyleyen Süleyman Ateş, ibadetler dahil olmak üzere hükümlerin de yerine getirilebilmesi için şartlar olduğunu söylemektedir. Hasta veya yolcu olan kişi Ramazan ayında sıkıntıya girip orucunu tutabiliyorsa, hayız olan bir kadının da hem orucunu tutabileceğini hem de namazını kılabileceğini söylemektedir. “Fâtıma binti Hubeyş, Resûlullah’a (s.a.v.) hitaben: Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.v.) ben temiz kalamıyorum, namazı terk edeyim mi? diye sordu. Rasûlullah (s.a.v.): Bu, ancak bir damar kanaması olup, hayız değildir. Hayız (vakti) geldiği zaman namazı bırak, hayız zamanı geçince kanı yıka ve namaz kıl buyurdu.”⁸⁰⁹ rivayetinde geçtiği üzere iki vakit arasında, namaz kılacak kadar gelen kan temizlenebiliyorsa, istihâze veya hayız kanı her ikisi de kadına eziyet verse de sürekli

---

⁸⁰⁷ el-Bakara 2/222.

⁸⁰⁸ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 426.

⁸⁰⁹ Buhârî, “Hayz”, 8, 19

olarak akmadığından ruhsat değil azîmetle amel edilmesi ve vakitler arasında temizlenip ibadet etmenin mümkün olduğu belirtilmektedir.⁸¹⁰

Hayız ve istihâze kanının ihtiva ettiği yabancı maddelere bağlı olarak kirlenmesi sebebiyle ikisi arasında bir fark bulunmamasına rağmen, sadece hayız halindeki kadına dinî kısıtlamalar getirilmesinin sebebi sorgulanmaktadır.⁸¹¹ İsrâiloğulları'nda kadınların mescide süslenerek gelmeleri üzerine hayzın onlara musallat edilmesi ve mescide gelmekten menedilmeleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*Gönderilen hayzın ilki, İsrâiloğulları (kadınları) üzerine oldu.*"⁸¹² sözü ile ifade edilmiştir. Yahudilerde hayızlı kadının kendisi ve dokunduğu şey 'murdar' görülürken, müslüman kadının ibadetlerdeki kısıtlılığının Yahudilik'teki kutsal şeylere dokunmama ve Makdis'e girmeme ile benzerlik gösterdiği fakat, müslüman kadının ve dokunduğu şeylerin 'murdar' kabul edilmediği⁸¹³ belirtilmektedir.⁸¹⁴

Hayızlı kadının cami ve mescidlere girmesinin yasaklanması veya birşey almak için girip çıkmasının câiz olması bazı rivayetlere⁸¹⁵ dayandırılmaktadır. Mescidlere girmenin câiz olmasındaki kıstas, oturmadan sadece geçmek veya uğramak, uğranıldığında kirletmeyeceğinden emin olmaktır. Bahsi geçen rivayetlerin zayıf ve kabul edilemez olmasına rağmen ülkemizde yaygın bir şekilde uygulanıyor ve halen geçerliliğini koruyor olması, bu uygulamanın Allah ve peygamber kaynaklı değil; "*Otorite konumunda bulunan âlimler ve imamlar*"dan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Hayızlı kadının Kur'an'a dokunamaması ve O'nu okuyamaması bahsinde, cumhûrun Kur'an okumanın haram olduğu noktasında ittifak ettiği, ancak Kur'an'ı akıllarından/kalpplerinden geçirmelerinin ve Kur'an'a bakmalarının câiz olduğu söylenmektedir. Kur'an'ı taşıması ise, Hz. Âişe'den nakledilen "*Peygamber (s.a.v.) ben hayızh iken başını kucağıma yaslar, sonra Kur'an okurdu.*"⁸¹⁶ rivayeti ile ele alınarak, hayızlı kadının dokunmadan içinde Kur'an bulunan askıları taşıyabilmesini, aklında/ kalbinde Kur'an bulunan bir müslüman kadını kucağında taşıma/yaslanma benzetmesi ile câiz olması yönündedir. Hanefiler bu görüşte iken cumhûr, yaslanmanın örfte taşıma anlamına gelmediğinden dolayı câiz

---

⁸¹⁰ Hayız halinde kadınların namaz kılabilmesine dair bk. Süleyman Ateş, *İslâm'da Güncel Tartışmalar* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2002), 302-316.

⁸¹¹ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 208.

⁸¹² Buhârî, "Hayz", 1.

⁸¹³ Buhârî, "Hayz", 2, 5.

⁸¹⁴ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 210.

⁸¹⁵ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 92; İbn Mâce, "Tahâret", 126; Dârimî, "Vudû", 116.

⁸¹⁶ Buhârî, "Hayz", 6.

görmemektedir.⁸¹⁷ Kur'an'ın akıldan geçirilmesi, bakılması ve taşınmasının hükme konu edilmesinin vehametinin büyüklüğünü gösterdiği söylenmektedir. Kur'an okumanın böylesine kutsallaştırılması, çok önemli bir problem olarak görülmekte, sıhhati şüpheli birkaç rivayete dayandırılması ile eksik bir değerlendirme yapılacağı öngörülmektedir.⁸¹⁸

Hayızlı kadının tavaf dışındaki hac ibadetlerini yapabilmesi, Hz. Âişe'nin hac ziyareti esnasında hayız olması üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) “*Bu durum, Allah 'ın Âdem kızları üzerine yazdığı bir şeydir. Binâenaleyh hacıların yapacakları fiilleri sen de yap, şu kadar ki, temizleninceye kadar Beyt'i tavaf etme.*”⁸¹⁹ sözüne bağlı kılınarak, hac menâsikinin zikir, telbiye ve duayı kapsamaması, tavafın ise özel bir namaz oluşu ile istisna edilmesine dayandırılmaktadır.⁸²⁰ İbn Kayyim, şu gerekçelerle hayızlı kadının tavaf yapmasına lüzum görmektedir:

1- Zaruret ve acziyet hallerinden sayılan düşman baskısına uğrama, tecavüz edilme riski, malının çalınma korkusu gibi durumlarda mescide sığınabileceği gibi hacda da yalnız başına kalma ihtimali olan hayızlı kadın, benzer korkular yaşayabileceğinden mescide girme ihtiyacı doğabilecektir.

2-Hayızlı kadının tavafı mescidden geçen, bir kapıdan girip diğer kapıdan geçen kişi gibidir. İhtiyaç hasıl olduğunda camiden geçmesi câiz görülürken, tavaf ibadeti gibi daha büyük bir ihtiyacı yerine getirmek için mescide uğraması da câiz görülmelidir.

3- Mescidi kirletme hususunda hayızlı kadının kanı ile istihâze kanı farkı olmadığına ve istihâze sahibi olan kadın akan kanı kontrol altında tutarak mescidden geçebildiğine göre, hayızlı kadında geçebilmeli ve tavafını yapabilmelidir.

4-Tahâretin tavaf şartı olmasına gelince, bu konuda nas veya icmâ bulunmamaktadır. Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının hadesten tahâreti tavaf için gerekli görmediği ifade edilmektedir. Buna göre, hayız hali biten kadın gusül almak için su bulamadığında nasıl ki teyemmümlerle temizlenir ve tahâretsiz bir şekilde namaz kılsa, tavaf etmek de zaruret hâli kabul edilmeli ve tahâretsiz yapılabilir. Tavafın arkasından kılınan iki rekât namazın da

---

⁸¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/529; aksi görüş için bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 3/260.

⁸¹⁸ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 202, 206.

⁸¹⁹ Buhârî, “Hayz”, 1,7, “Hac”, 81; Müslim, “Hac”, 17.

⁸²⁰ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 204.

vâcip olmasının ihtilâflı olduğu, vâcip kabul edilse bile tavafın hemen peşinden kılmanın vâcip olmadığı da söylenmektedir.⁸²¹

Buhârî'nin "*Hayızlının Orucu Terk Etmesi*" şeklinde bir bâb açması üzerine İbn Hacer'in, aşağıdaki ifadelerini ilginç bulan Tuksal, bu kısa açıklamaları tatmin edici bulmamaktadır. "...hayızlının namazı terk etmesi, tahâretin namazın sıhhati için şart kabul edilmiş olmasından ve hayızlının da temiz olmamasından dolayı (illeti belli) açık bir hükümdür. Ancak oruç için tahâret şart koşulmadığından, onun terki 'mahza kulluk' için olmaktadır. Bu cihetle, namazın aksine nasla açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur."⁸²²

Oruç hakkında Kur'an'da "...Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor..."⁸²³ meâlindeki âyette geçen 'hasta' tabirinin erkeği ve kadını kapsadığı, kadın hayızlı iken kendisini rahatsız ve hasta hissediyorsa oruç tutmayabileceği, hissetmiyorsa tutabileceği kabul edilmektedir. Bu düşünce biçimi bazı akllî gerekçelere dayandırılmakta, Ramazan ayının tüm İslâm âlemince ibâdete ve oruçlu geçirmeye adanmış olması sebebiyle, kadınların hayızlı günlerinde bu birlikten mahrum kaldığı, oruçlu olmasa da gününü aç olarak geçirdiği ve sonraki zamanlarda birikmiş oruçlarını tutmakta zorlanması gibi sebepler sayılmaktadır. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından günümüze kadar medeniyetin ilerlemesi ile giyim-kuşamda kadını hayız halinde iken daha koruyucu malzemelerin kullanılması ve kadının bunlarla gündelik aktif yaşamına kolaylıkla devam edebilmesi ile kolaylıklar sunulması da gerekçe olarak gösterilmektedir. Hayız halindeki kadının oruç tutmasının câiz olduğunu bu düşünceleri ile açıklayan Atay, dinî bir hükmün zamanında yerine getirmenin, daha sonra yapmaktan kolay olduğunu, borç maddî de olsa manevî de olsa borçlu kalma düşüncesinin kadını rencide ettiğini ve üzdüğünü, bu sebeple hayızlı kadınlara dair fikhî hükümlerin, Kur'an'a göre yeniden gözden geçirilerek değerlendirilmesi gerektiğini de ifade etmektedir.⁸²⁴ Hayızlı kadının namaz kılmaması ve hacda tavaf etmemesini, ilk dönemlerde kadının kendi koruyamaması ve temiz tutamamasından dolayı, etrafa bulaştırma riski taşımasından kaynaklanabileceği, hayızlı kadının namaz kılmamasının onu sıkıntıya sokmamak için olduğu ve daha sonra kılmaktan muaf tutulmasının ise bu kolaylıktan

⁸²¹ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 3/52-53, 57,60.

⁸²² Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 193.

⁸²³ el-Bakara 2/185.

⁸²⁴ Atay, *Kur'âna Göre Araştırmalar I-III*, 27-28.

dolayı olduğu belirtilmektedir. Bu durumun kadının dininde ve ibadetinde bir eksiklik/noksanlık olarak tanımlanamayacağı da vurgulanmaktadır.⁸²⁵

Tuksal da kadınların temizlik ve sağlık gerekçeleriyle ibadetlerden muaf tutulmalarının, doğal bir mazeret olarak değil, dinen eksik olmalarına sebep olan olumsuz bir mazeret olarak görüldüğünü ve bu sebeple kadının ‘dini eksik’ olarak tanımlandığını söylemektedir. Halbuki “Normal mantık işleyişine göre, kadınlar hayızlıyken dinen sorumlu kabul edilmiş olup da onlar kendiliklerinden ibadetleri terk etmiş olsalardı, belki o zaman bir eksiklik sözkonusu olabilecekti.”⁸²⁶

Erkekler için özel bir durum olarak bilinen, fakat kadın bedeninde de gerçekleşen ihtilâm olma durumu, oruçlu iken gerçekleşirse, orucu bozmayacağı fakat yıkanarak orucuna devam edilmesi gerektiği söylenmektedir.⁸²⁷

Çağdaş dünyada kadın problemleri ile ilgili tartışmalar başlığı taşıyan komisyon kararında kullanılan ifadeler şu şekildedir:

“Kadınların özel hallerinde namaz kılma ve oruç tutma gibi dinî yükümlülüklerden muaf tutulmaları, onların manen temiz olmamaları sebebiyle değil, psikolojik ve biyolojik yüklerini hafifletme düşüncesiyledir. Ancak, bu gibi durumlarda, Kur’an okumasının, mescidlere girilmesinin ve çoğunluk bilginlerce aksi görüş belirtilmekle birlikte bazı bilginlerce tavaf yapılmasının mümkün olduğu belirtilmiştir.”⁸²⁸

Son dönem ulemâsının kadın tasavvurunda olumsuz öğelere rastlansa da kolaylaştırıcı bir yol izledikleri ve kadının psikolojisini de göz önüne alarak empati yeteneklerini kullandıkları görülmektedir. Dalgın, bu tarz yorum yapan çağdaş müellifleri, kadınların özel günlerinde ibadet yapamamalarını polemik haline getirdikleri, ilgili hükmü kadın karşıtı olarak lanse ettikleri ve onlar gibi düşünmeyenleri kadın düşmanı ilan edip töhmet altında bıraktıkları için eleştirmektedir.⁸²⁹

---

⁸²⁵ Atay, *Kur’âna Göre Araştırmalar*, 30.

⁸²⁶ Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 184, 213.

⁸²⁷ Faruk Beşer, *Hanımlara Özel Fetvalar 1* (İstanbul: Nün Yayıncılık, ts.), 53.

⁸²⁸ Komisyon Kararı, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-1, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 369.

⁸²⁹ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, 81.

1.7. Akıka Kurbanı

Kadının erkekten farklı yaratılışının neticesinde oluşan ictihadî hükümlerden biri de kız-erkek çocuğunun akıka kurbanında, kurban edilecek sayıda meydana gelen ihtilâftır. “Çocuğun doğumunun ilk günlerinde bir şükran ifadesi olarak kesilen kurban”⁸³⁰ olarak ifade edilen akıka hakkında İmam Mâlik, kurban Allah’a yakınlık için kesildiğinden, kız ve erkek çocuk arasında fark olamayacağını ve ikisi için de bir kurban kesilmesinin yeterli olduğunu söylemektedir.⁸³¹ Şâfiî ve Hanbelîler ise farklı varyantlarda rivayet edilen hadisleri⁸³² delil göstererek, erkek çocuğa iki, kız çocuğa bir kurban kesilmesini gerekli görmektedirler.⁸³³ Şâfiîler, bu konuda kıyas yoluna müracaat ederek, mirasta kadının erkeğin yarısı kadar hak almasına görüşlerini kuvvetlendirmektedirler. Yine akıkanın çocuğun doğumuyla yaşanan mutluluk ve sevinç için gerekli olduğu, erkek çocuk için yaşanan mutluluk kız çocuğundan daha fazla olduğu için, kesilen kurban sayısının da fazla olması gerektiği belirtilmektedir.⁸³⁴ Konuyla ilgili hadis rivayetlerindeki farklılıklar sebebiyle akıkanın dinî hükmü, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’e göre sünnet, Ebû Hanîfe’ye göre mubah veya menduptur. Çoğunlukla Hanefî mezhebinin uygulandığı ülkemizde örfî bir gerekliliğe dönüşen akıkâ, maddî duruma göre sayı sınırlanmaksızın -genel olarak erkek-kız için bir küçükbaş- çocuğun doğumuna şükür vesilesi ve kurban etinin aile fertleri ile çevrenin paylaşması sebebiyle, hayır işlenerek Allah’a yakınlığın amaçlandığı bir ritüele dönüşmüştür. İbn Kayyim, erkek çocukta kesilen akıka sayısının fazla olmasını, erkeğin saygınlığına ve erkeğin kadından farklı olduğu hususlara bağlamaktadır. Allah, babaya erkek evlât vererek nimetini daha çok tamamlarken, yaşanan sevinç ve mutluluğun mükemmel olduğu ve bunun da şükürünün bu şekilde olacağı, artan nimete karşı şükürün de artacağı söylenmektedir.⁸³⁵ Akıka sayısında yaşanan ihtilâfin nastan ziyade, Câhiliye devrindeki gibi erkek çocukta yaşanan coşkuya karşılık kız çocuğu olmasının utanç vesilesi olması, erkeğin kadına göre saygın ve üstün olması gibi aklî gerekçelere dayandığını söyleyebiliriz.

⁸³⁰ Fahrettin Atar, “Akıka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/263.

⁸³¹ İmam Mâlik, “Akıka”, 1-7.

⁸³² Ebû Dâvûd, “Edhâ”, 20,21; Tirmizî, “Edhâ”, 16; Nesâî, “Akıka”, 1,2; İbn Mâce, “Zebâih”,1.

⁸³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/725.

⁸³⁴ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Mühezzeb*, 1/767,768

⁸³⁵ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 2/597.

2. ÖZEL HUKUK ALANI İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Kadının sahip olduğu hukukî statüsünün, fikhî hükümlerle sınırlandırılma sebepleri, aşağıda ayrıntılarıyla zikredilecek başlıklarda yer almaktadır. Grift bir konu olan kadın konusunun her meselesinde sebepler tek tek sayılamamakta, adeta iç içe geçmektedir. Fukahânın, verdiği hükümleri bazen bütün sebeplere bağlarken, bazen de birkaç veya tek sebebe binaen hüküm inşa ettiği görülmektedir. Kadın aklî melekelerini kullanmada yetersiz olması, fitne unsuru olması, ihtilat, felâh hadisi ve aslî görevinin annelik ve ev işleri olması gibi sebepler ile haklı-haksız kısıtlamalara maruz kalmaktadır.

2.1. Ehliyet ile İlgili Hükümler

Kişinin hak sahibi olmasını ve borç yükümlülüğü bulunmasını ifade eden ehliyet ile kadın, muamelât, münâkehât ve ukûbât gibi alanlarda kısıtlamalarla birlikte hukukî bağlamda ehil görüldüğü gibi, ibâdât alanında da dinen ehil görülen kadının, özel hallerine bağlı kısıtlamalar dışında erkek ile eşit olarak kabul edildiğini de söyleyebiliriz.

2.1.1. Hukukî Tasarruf Ehliyeti

İslâm hukukunda genel yaklaşım kadının hukukî tasarruf ehliyetine hâiz olduğu yönündedir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi ve sonrasındaki uygulamalarda kadının bazı kısıtlamalara maruz kaldığı görülmektedir. Bunlar kadının cinsiyetine, fizyolojik ve psikolojik yapısına, kadını koruyup kollamaya ve kocanın karısı üzerindeki yaptırımlarına dayalı kısıtlamalardır. Kur'an'da, iman ve ibadet konularında, cinsiyet farkı gözetilmeksizin hak ve yükümlülüklerde eşitlik sağlanmıştır.⁸³⁶ İbadetler mevzûunda kadınların fitrat ve fizyolojisinden kaynaklanan bazı geçici kısıtlamalar hariç, cinsiyet farkı gözetilmemiştir.⁸³⁷ Kadının tasarruf ehliyetine hâiz olduğunu kabul eden Zeydân'a göre, aksine delil bulunmadıkça hak ve vazifelerde kadın ve erkek eşittir.⁸³⁸ Bu genel yaklaşım yanında, kadını 'sefih'⁸³⁹olarak tanımlamalarından dolayı Dahhâk (öl. 64/684), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713 [?]), Mücâhid (öl. 103/721), Hasan Basrî (öl. 110/728) gibi bazı tabiûn fukahâsı, bulûğ çağına gelmeden ve evlenmeden önce reşit olmadığından, kadının hukukî tasarruflarda kısıtlı olduğunu düşünmüşlerdir.⁸⁴⁰

⁸³⁶ Abdullah Kahraman, "İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 25.

⁸³⁷ Kahraman, "İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti", 27.

⁸³⁸ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 4/536.

⁸³⁹ en-Nisâ 4/5.

⁸⁴⁰ Kahraman, "İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti", 29-30.

İslâm hukukunda genel olarak kadının hukuki tasarruf ehliyetinde kısıtlama olmadığı kabul edilse de kadınla ilgili bazı hükümler, aklının zayıf ve noksan olması ile gerekçelendirilmektedir. İlgili âyet⁸⁴¹ esas alınarak başta şahitlik olmak üzere, bazı konularda da kıyasen bu âyete vurgu yapılmaktadır.⁸⁴²

2.1.2. Evlenme - Boşanma Ehliyeti

Kadının tasarruf ehliyeti konusunda kısıtlama getirilen alanlardan birisi evlilik akdinde taraf olma ve kendi evliliğini gerçekleştirme meselesidir. Ehliyet sahibi bir birey olarak kabul gören kadının, evlenme ehliyetine hâiz olup olmadığı fukahâ arasında tartışma konusu olmuştur. Kadın hakkında olumsuz algıya sebep olan rivayetlerin ve geleneğin etkisi altında oluşan fikhin etkisi ile kadın hakkında oluşan olumsuz tasavvurun bir neticesi olarak, akli ermediğinden veya akli karıştırılmaya ve kandırılmaya müsait olduğundan, kadının evlenmek için kendi başına karar vermeye yetkili olmadığı yönünde bir anlayışın oluştuğu ileri sürülmektedir.⁸⁴³ Bu konuda fukahâ farklı yaklaşımlar sergilemiş, kadının tasarruf ehliyetini hâiz olduğunu, olmadığını ve şartlı olarak tasarruf yetkisini kullanabileceğini savunmuştur. Ebû Hanîfe, kadın kendi evlilik akdini yaparsa “*Kocalarını nikâhlamalarına mâni olmayınız.*”⁸⁴⁴ hükmüne dayanarak sahih kabul etmektedir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî ise “*İçinizden kocasız kadınları evlendirin.*”⁸⁴⁵ hükmüne dayanarak kadının evlenme akdinde tek başına hareket edemeyeceğini, ancak veli izni ile akdin sahih olacağını kabul etmektedir. Ahmed b. Hanbel’den aksi bir rivayet bulunmakla beraber Hanbelîlerin de aynı görüşte olduğu belirtilmektedir.⁸⁴⁶ Hanefîlerin dışındaki cumhûra göre velâyette erkeklik şartı aranmasının gerekçesi, kendi nefesine dahi velâyet etme hakkı olmayan kadının başkası için de velâyet hakkı olmamasıdır.⁸⁴⁷ Hanefîlere göre ise velâyetin gerekçesi yaş küçüklüğü olduğundan bulûğa eren bir kız, muhatap alınabilen ve üzerinde kimsenin velâyetinin olmadığı bir insan kabul edilmektedir. Buna göre bulûğa eren bâkire bir kız, kimsenin iznine gerek kalmaksızın

---

⁸⁴¹ el-Bakara 2/282.

⁸⁴² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Kahire: Dârü'l-Mushaf, ts.), 2/230; Ebû Bekr İbnü'l-Arâbî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/252-253; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/550; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/314; Abdullah Kahraman, “Müdâylene Ayetinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2000), 193-224.

⁸⁴³ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 201.

⁸⁴⁴ el-Bakara 2/232.

⁸⁴⁵ Nûr 24/32.

⁸⁴⁶ H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/18.

⁸⁴⁷ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/156.

mal tasarrufunda bulunabiliyorsa, malın candan daha değersiz olmasından bahisle, bütün mal varlığını kaybetmesinin, istemediği bir evlilik yapmasından daha hafif kalacağı ifade edilmektedir.⁸⁴⁸ Kefâet konusunda geçtiği üzere, mâli tasarruf ehliyetini hâiz olan yetişkin bir kadının nikâh akdini bizzat yapmaktan meneden ve yapılan nikâhın sahih olmadığına dair sağlam bir delilin bulunmayışı, Ebû Hanîfe'nin ictihadının İslâm hukukunun ilkelerine daha uygun olduğunu göstermektedir.⁸⁴⁹ Tucker da her türlü sözleşmeyi yapma hakkı bulunan kadının, kendi hayatındaki mutluluğu ve iyiliği önceleyen nikâh akdinde kısıtlamaya maruz bırakılmasını anlayamadığını dile getirmekte, Hanefilerin görüşünü yerinde bulmaktadır.⁸⁵⁰

Kadının ancak velisinin izni ile evlenebileceğini söyleyenler, evlilikte bazı amaçların olduğunu, kadının duygularına yenik düşerek akıllıca ve isabetli kararlar alamadığı için bu amaçlara ters düştüğünü, bunun için de kendi başına karar verme yetkisinin olmadığından veli izni ile evliliği gerçekleştirebileceğini kabul etmektedir. Hanefî âlimlerin evlilik için kadını tek başına yetkili kılan görüşünü kabul edilirken, yaş küçüklüğü, aklî dengesizlik, az bir mehre razı olmak veya aile şerefini küçültücü, dengi olmayan biri ile evlenmesi halinde velilerin müdahale edebilmelerine izin verilmesinin de hem kadını hem aileyi koruma amaçlı olduğu da ifade edilmektedir.⁸⁵¹

Kadının tasarruf ehliyeti konusunda sınırlama getirilen alanlardan diğeri de boşanma ehliyetine sahip olması konusunda kısıtlı olmasıdır. Kendi hür iradesiyle, anne-babasına sormadan evlenebilen bir kadının boşanma noktasında mahrum bırakılması, akit yapmaya yetkili olan bir kadının, akdi sona erdirmeye yetkili olmaması ise eleştirilmektedir. Naslarda böyle bir hüküm bulunmamasına rağmen, bu hakkın kadının elinden alınması çelişki olarak değerlendirilmektedir.⁸⁵² Kadının boşanmada sadece kocasının ağzından çıkacak söze bağlı olduğu tespiti yerinde olmayıp, İslâm hukukunda belirli bir sistem içinde iki tarafın da boşanmaya karar verebildiği bilinmektedir.⁸⁵³ Bu hakkın sadece

---

⁸⁴⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/33; Apaydın, “Velâyet”, 19.

⁸⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/15; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 1/317; Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/66.

⁸⁵⁰ Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın*, 212.

⁸⁵¹ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 203-204.

⁸⁵² Yunus Vehbi Yavuz, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 251.

⁸⁵³ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 356.

kadınlara verilmesi düşüncesinin tasvip edilemeyeceğini söyleyen Bilmen, bu düşüncesini şu şekilde gerekçelendirmektedir:

“Malûmdur ki, kadınlar hilkaten zayıfdırlar, bünyelerindeki nehafet, fitratlerindeki letafet kendilerinin erkekler kadar ruhî tazyikata mukavemet edebilmelerine müsaid değildir. Bazan en adî bir sebeble derin bir yeis ve teessüre tutulur. Kalblerindeki safvet icablarından olarak pek çabuk haricî ilkaata mağlûbiyetle muhakemelerini kaybederler. Artık bu hal ile ehemmiyeti mahsusası inkâr kabul etmez olan talâk hakkının kadınlara verilmesi, nasıl muvafik olur!”⁸⁵⁴

Muhammed Abduh'un, bilhassa Hanefî mezhebinde, kadınların akıl ve din bakımından noksan olmaları ve aşırı duygusal olmaları nedeniyle boşama yetkisinin verilmemesine katılmayarak kadının boşanma hakkını mutlaka elinde olması gerektiğini söylediği belirtilirken,⁸⁵⁵ bu hakkı kadınlara vermeyenin din değil, yetkili kişilerin, örf ve teâmüllerin olduğu ileri sürülmektedir.⁸⁵⁶

Bütün kadınlar aynı kategoride değerlendirilemese de duygusal hareketliliği fazla olan ve bunu kontrol altına alamayan kadının, nikâh ve talâk gibi dünya ve âhîret hayatını ilgilendiren iki önemli hususta, tek başına değil, istişâre yoluyla kararlar almasının yerinde olacağı söylenebilir. Bu sebeple, kadının evlenme ve boşanma ehliyetine mutlak sahip olması düşüncesinin yerinde olmadığı düşünülmektedir. Ancak bunun kadının aklen eksik ve noksan olmasına bağlanmaması gerekmektedir.

2.2. Velâyet ile İlgili Hükümler

Evlenme ehliyeti bahsinde kadının veli iznine gerek olmaksızın kendini evlendirebilmesi, diğer bir deyişle kendisinin velisi olması konusunda velâyete dair sınırlardan bahsedilmişti. İbadetle ilgili hükümlerde, kadının imam olması bahsinde de kadının erkek üzerinde velâyeti olmadığı için, erkek cemaate imamlık yapamayacağına dair değerlendirmeler ele alınmıştı. Velâyet ile ilgili hükümler birçok başlık altında toplanabileceğinden, burada yalnızca aile hukukunda kadının çocuğu üzerinde sahip olduğu velâyet hakkı ile ilgili hükümlere değinilecektir.

---

⁸⁵⁴ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/219.

⁸⁵⁵ M. Zeki İşcan, “Bazı İslam Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmi Bir Değerlendirme”, *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 61.

⁸⁵⁶ Sarıış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 220.

2.2.1. Hidâne

İslâm hukukuna göre, küçük çocuğun bakım, himâye ve terbiyesini içeren velâyet, hidâneyi de kapsamaktadır. Evlilik birliği içinde, küçük çocuğun velâyetinin prensip olarak babaya, hidânesinin ise anneye ait olduğu kabul edilmektedir.⁸⁵⁷ Modern hukukta olduğu gibi, boşanma neticesinde sorun teşkil eden çocuğun velâyeti meselesi, İslâm hukukunda da hidâne konusunda tartışmalı bir hâl almıştır. Kural olarak babaya veya onun soyundan olan erkeklere verilen velâyet, küçük çocuk için yetersiz geleceğinden, hidânenin anne ve onun soyundan kadınlara⁸⁵⁸ verilmesi öngörülmüştür. Bunun gerekçesi ise kadının daha şefkatli, merhametli ve sabırlı olması; eve bağımlı olduğu için çocuğun terbiyesine daha çok zaman ayırabilecek olmasındandır.⁸⁵⁹

Çocuk yetiştirmek ile ilgili âyet⁸⁶⁰ ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe uygulamalarından örnekler⁸⁶¹ bulunmasına rağmen, özel olarak hidâneye temas edilmemektedir. Bu konudaki icthadî hükümler daha çok fukahânın şahsî görüş ve tercihleri ile yaşadıkları dönemin tecrübesine dayanmaktadır.⁸⁶² Bir anne, geçerli bir engeli bulunmadığı takdirde, çocuğunun hidânesini üstlenmekle diyâneten yükümlü kabul edilmekte, fakat hükmen yükümlü kabul edilmemektedir.⁸⁶³

Hidâne konusunda kadını kısıtlayan konulardan birisi, hidâneyi üstlenen kişinin erkek olması durumunda, çocuğa yabancı bir kadınla evlenmesi engel teşkil etmezken, hidâne sahibi kadının çocuğa yabancı bir erkekle evlenmesinin “*Evlenmediğin sürece onda daha fazla hak sahibisin.*”⁸⁶⁴ hadisine dayanarak, hidâne ehliyetine olan etkisidir.⁸⁶⁵ Bu konu, cumhûr tarafından tartışılmış, yabancı bir erkekle evlenen kadının hidâne hakkının

⁸⁵⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* (Medine: Dârü's-Sirâc, 2010), 5/321; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/68; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/190; Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, 3/265; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhi Münteka'l-ahbar min hadis-i seyidi'l-ahyar* (Kahire : Matbaatu Mustafa'l-Babi'l-Halebi , 1971), 6/369.

⁸⁵⁸ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 12/410-433.

⁸⁵⁹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/207; Osman b. Ali Zeylaî, *Tebyinu'l- Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dekaik* (Beyrut : Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye , 2010), 3/292; Mustafa Baktır, “İslam Hukukunda Hidâne”, *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 273.

⁸⁶⁰ el-Bakara 2/233; Lokmân 31/12-19; et-Talâk 65/6; et-Tahrîm 66/6.

⁸⁶¹ Ebû Dâvûd, "Talâk", 34-35; Tirmizî, "Birr", 6, "Büyü", 52; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 6/369-370; Zeylaî, *Tebyinu'l- Hakaik*, 3/265 vd.

⁸⁶² Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/467.

⁸⁶³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/426; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 12/407, 470-474.

⁸⁶⁴ Ebû Dâvûd, "Talâk", 34-35.

⁸⁶⁵ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 12/453-461.

düŖeçeđi kabul edilmiŖ, kadının, küçüğün mahremi olan bir erkekle evlenmesi hâli mâkul karŖılanmıŖtır.⁸⁶⁶ Kadının yabancı bir erkekle evlenmesinin, çocuğa vakit ayıramamasına, erkeğin çocuğa kötü davranmasına, babasından dolayı ona kötü gözle bakmasına, nafakasını kesmesine ve çocuğun akrabalarına karŖı utanç ve eksiklik duymasına sebep olabileceği düşünölmektedir.⁸⁶⁷ İkinci husus ise kadının, çocuğun maddî ve mânevî geliŖimi için sağlayacağı uygun ortamdır. Bu Ŗartın erkekten istenmeme sebebi, kadının yapacağı yeni evlilikteki ortamın çocuk için uygunsuz olabilme ihtimaline karŖı bir tedbir olarak veya hidâne sahibi erkeğin bu tür olumsuzluklarla baŖa çıkabilmede daha etkili olacağı düşünöncesiyle açıklanabilecektir.⁸⁶⁸ İbn Âbidîn kadının çeŖitli sebeplerle ev dıŖında çok zaman geçirmesini, kendisine emânet olan çocuk zâyî olabileceğinden, hidâne hakkının düŖmesine sebep olarak görmektedir. Halebî'nin "... *anne saliha, namazcı, kendisini Allah'ın muhabbetiyle korkusu kaplamıŖ bulunur da çocukla meŖgul olamayıp onun zâyî olması lâzım gelirse çocuk anneden alınır.*" dediğini, fakat bunu bir yerde görmediğini de eklemektedir.⁸⁶⁹ Evlenen baba olduğunda da çocuğun yabancı bir kadınla yaŖaması sözkonusu olmasına rağmen, çocuk üzerinde menfaat dengesini sağlamak için sadece anne üzerinden sınırlama konulması ve evlenmesine engel olunması tarafımızca sorgulanmaktadır. Üvey annenin 'kadın' olması fukahânın nezdinde makul bir unsur gibi görölse de günümüzde üvey anne gerçekliğinin çocuklukta yaŖanılan travmalardaki etkisi de bilinmektedir. Bunda boŖanan erkeğin genellikle yeni bir evliliği tercih ederken, kadının mesafeli durmasının etkili olduğu ve evlenen kadına sınır koymanın daha kolay olduğu düşünölmektedir.

Mezheplere göre farklılık arzeden hidâne müddeti⁸⁷⁰ bittikten sonra, kadınlar korunmaya muhtaç olduğu için, kız ve erkek çocuklarının babalarına verilmelerinin uygun olduğu düşünölmektedir.⁸⁷¹ Buna göre, kadın aldatılacağını veya tuzağa düŖüröleceđini sezemeyebileceğinden, babanın yanında çocuk daha fazla güvende olacaktır. Özellikle erkek çocuklarının, babalarının yanında iŖ-güç öğrenmesi lazım geldiğinden, annesinin

---

⁸⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 4/42; Zeylâi, *Tebyinu'l- Hakaik*, 3/291. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, çev. Ŗükrü Özen vd. (İstanbul: İklim Yayınları, 1989), 3/422; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/636-637; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/429; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*, 12/ 461.

⁸⁶⁷ Ŗirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/455; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/619; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*, 12/458; Baktır, "İslam Hukukunda Hidâne", 268; aksi görüŖ için bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/639.

⁸⁶⁸ Bardakoğlu, "Hidâne"469.

⁸⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/634.

⁸⁷⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/435-438.

⁸⁷¹ Cessâs, *Ŗerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/327; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/436.

yanında kalması uygun görülmemektedir. Hidâne müddeti biten erkek çocuğun kadınlarla birlikte olması, ahlâkını bozacağı için konuşması ve davranışları kadınınsı olan bir erkek tipi ortaya çıkabilecektir.⁸⁷² Hidâne süresi bittiğinde çocuklara seçim hakkı verilmesi noktasında, sadece erkek çocuğun seçim hakkı olduğu,⁸⁷³ kız çocuğu ise korunmaya muhtaç olduğundan seçim hakkı olmadığı ve baba bu konuda anneden daha muktedir olduğu için babaya verilmesinin uygun olduğu görüşü tercih edilmektedir.⁸⁷⁴

2.2.2. Radâ‘

Çocuğun, annesi veya başka bir kadın -sütanne- emzirilmesine dair temel hükümler, naslarla⁸⁷⁵ sabit olup, ictihadî hükümlerle genişletilmiştir. Radâ‘ bahsinde genel olarak evlenme engeli olarak emzirme ele alınmıştır.⁸⁷⁶ Kadın tasavvuru bağlamında fukahâ, kadın çocuğunu sütanneye veremezse, çocuğunu emzirmesinin üzerine vâcip olduğu; anne hastalanır veya çocuk annesini kabul etmezse sütanne tutulması gerektiği ve onun ücretini babanın ödeyeceği konusunda ittifak etmiştir. Kadının emzirmekle yükümlü olup olmadığı ve eşinden emzirme ücreti alıp alamayacağı hususunda ise ihtilâfa düşmüştür. Hanefilere göre, hukukî yaptırım olmamakla birlikte, kadının evlilik içinde çocuğunu emzirmesi dinî ve ahlâkî bir görev olduğundan, emzirme ücreti isteyememektedir. Kocanın, karısı üzerindeki hakkı sadece cinsel yönlerinden faydalanmak olduğu için, tıpkı ev işlerini yapması dinî açıdan istenebildiği gibi emzirmesinin de istenebileceği ancak hukûken annenin, çocuğunu emzirmesi için zorlanamayacağı kabul edilmektedir.⁸⁷⁷ Şâfiîler ise çocuğun annesinden başkasını emmemesi gibi zarûrî bir durum olmadıkça çocuğunu emzirmeyebileceğini ve emzirme ücreti isteyebileceğini kabul etmektedir. Kocasını, ibadet vakitleri haricinde kadından faydalanma hakkına sahip olduğu için, kadının emzirmesini engelleme hakkına sahip görülmektedir. Kısaca, kocanın engelleme hakkından dolayı çocuğun emzirilmesinin, kadın için hak ve görev olarak olduğu söylenebilir.⁸⁷⁸ Zeydân, kadından istifade etmenin, kadının yemek yemeye ayırdığı vakit de dahil olmak üzere bütün zamanları kapsamayacağı ve faydalanma

⁸⁷² Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/208.

⁸⁷³ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 35; Nesâî, “Talâk”, 52; Dârimî, “Talâk”, 16.

⁸⁷⁴ Zeydân, *Kadın ve Aile Fikhi Ansiklopedisi*, 12/507.

⁸⁷⁵ el-Bakara 2/233; el-Ahkâf 46/15; et-Talâk 65/6; Buhârî, “Şehâdât”, 7; Müslim, “Radâ”, 17.

⁸⁷⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi‘*, 4/1 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/137 vd.; Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, 3/217 vd.; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 6/347 vd.

⁸⁷⁷ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/208-209; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, 2/404; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/426.

⁸⁷⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/233-244; Zeydân, *Kadın ve Aile Fikhi Ansiklopedisi*, 12/361.

hakkıyla çelişmeyeceği için bu görüşe katılmamaktadır.⁸⁷⁹ Mâlikîler ise, o günün şartlarına göre, annenin emzirme ücreti istemeyeceğini, ancak çevrelerindeki ileri gelen kadınların, çocuklarını emzirme yükümlülüğü bulunmadığından, gönüllü olarak çocuklarını emzirirlerse, ücret isteyebileceklerini; kadın aşağı tabakadan ise emzirmeye zorlanabileceğini kabul etmektedir.⁸⁸⁰ Emzirmekle ilgili âyetin⁸⁸¹ tefsirinde, lafızda sarih bir şekilde annenin vazifesi olduğu ifade edilmediğinden bu konuda bağlayıcı örf gereği, evlilik boyunca annenin emzirmesinin vazifesi olduğu kabul edilmektedir. Ancak, kadının zengin olması, sütanne bulunamaması, çocuğun anneden başkasını kabul etmemesi, kocanın fakir olması gibi durumlarda farklı uygulamalardan bahsedilmektedir.⁸⁸² Hanbelîler de emzirmenin kadın için vazife değil, hak olduğunu kabul etmektedir.⁸⁸³

Kanaatimizce kadının velâyet sahibi olmasının örneklerinden olan hidâne ve radâ konusunda, anne ve çocuk arasındaki duygusal bağdan ziyade, çocuğun menfaatinin ön plandadır. Bu hususlarda, kadının diyâneten ve kazâen yükümlü olup olamayacağı, hakkâniyet çerçevesinde ele alınmaktadır.

3. AİLE HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Kadının taşıdığı olumlu ve olumsuz özellikler ile fukahânın özellikleri sonucunda oluşan kadın tasavvurunun aile hukukuna yansımaları, ayrıntılı bir çalışma konusu olmayı gerektirdiği için, burada dışarı çıkarken izin alma noktasında kadının kocaya itaati, genel olarak itaatsizliğin sonucunda kadına uygulanacak yaptırımlar ve bazı meseleler ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1. Kadının İtaat ile Yükümlü Olması

İkinci bölümde kadının kocasına itaati bağlamında ele alınan konulardan biri olan kadının dışarı çıkarken ve anne-baba ziyaretinde izin alması bahsi bu bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu sebeple konuyu kendi ihtiyaçları için ve anne-baba ziyareti için dışarı çıkması şeklinde iki ayrı başlıkta düşünmek yerinde olacaktır.

⁸⁷⁹ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 12/367.

⁸⁸⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/427; Osman Kaşıkçı, “Radâ ‘, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/385.

⁸⁸¹ el-Bakara 2/233.

⁸⁸² Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi ‘l-Kur ‘ân*, 3/161.

⁸⁸³ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 12/362-364.

1-Kadının kendi ihtiyaçlarını karşılamak için evden dışarı çıkması

Bu konudaki genel bakış açısı kadının ihtiyaçlarının kocası tarafından karşılanıp karşılanmadığı hususunda şekillenmektedir. Kocanın ilgilenmediği, örfen ihtiyaç kabul edilen şeylerin karşılanmaması durumunda kadının, kocasının izni olmasa da dışarı çıkabileceği kabul edilmektedir.⁸⁸⁴

Bu bağlamda kadının ilim meclislerine ve mescidlere gitmesinin kocanın iznine bağlı olup olmayacağı da tartışma konusu olmuştur. Sahih olduğu hususunda ittifak edilen “*Birinizin hanımı câmiye gitmek için kendisinden izin isterse ona engel olmasın.*”⁸⁸⁵ hadisi bu konuda kadının önünü açan bir gerekçe teşkil etmiştir.⁸⁸⁶ İmam Şâfiî bu hadisle, Mescid-i Harâm kastedildiğinden genelleme yapılamayacağını ve kocanın diğer mescidler için engelleme hakkının olduğunu belirtmektedir.⁸⁸⁷ Zeydân’a göre, bu hadis kocanın karısına mescide gitmek için izin vermesinin gerekliliğini açıkça göstermektedir. Buna göre meşrû işler için evden çıkılması bu hadise kıyas edilmelidir. Nitekim Buhârî de bu hadisi “*Kadının Mescide ve Başka Yerlere Gitmek İçin Kocasından İzin Alması*” başlığında zikretmiştir.⁸⁸⁸

İbn Ömer’den rivayet edilen “*Kadınları geceleyin mescidlere çıkmaktan menetmeyin.*”⁸⁸⁹ hadisi hakkında da zayıf olduğuna dair bir bilgiye rastlanmadığı belirtilmiştir. Abdullah b. Ömer’in oğullarından birinin, fitne ve fesada sebep olacağından kadınlara izin vermeyeceklerini söylemesi üzerine İbn Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözünün üstüne söz söylenmeyeceğini ifade etmiştir. İmam Gazzâlî, bu muhalefetin sebebini, zamanın bozulmuş olmasına bağlamaktadır. Buna göre Gazzâlî zamanındaki namuslu kadının da kocasının izniyle bayram namazlarına katılabileceği, fakat en doğrusunun evinde oturmak olduğu ve en uygun hareketin sadece önemli bir mesele için dışarı çıkabileceği ifade edilmektedir.⁸⁹⁰

---

⁸⁸⁴ Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’”,422.

⁸⁸⁵ Buhârî, “Ezân, 166, “Nikâh”,116; Müslim, “Salât”, 135-137.

⁸⁸⁶ Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’”,426.

⁸⁸⁷ Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, thk. Amir Ahmet Haydar (Beyrut: Müessesetü'l Kütübi's-Sakafiyye, 1985), 141-142.

⁸⁸⁸ Buhârî, “Nikâh”, 116; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 9/201.; Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’”, 427.

⁸⁸⁹ Müslim, “Salât”, 138

⁸⁹⁰ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi 'd-dîn*, 2/134.

Kocasının izni olmadan kadının dışarı çıkamayacağını ve çıkarsa üzerine lanet yağacağını bildiren hadisin hüküm verilemeyecek kadar zayıf olduğu ve delil olarak kullanılmayacağı muhaddislerce ortaya konmuştur. Kadının mescide ve meşrû yerlere gitmek için kocasından izin alması durumunda izin verilmesi gerektiği, itibar edilmemesi durumunda icbar edilebileceği belirtilmiştir. Buna rağmen, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefâtından itibaren bu konuda Câhiliye devrine bir dönüş gözlemlenmiş, erkeklerin kıskançlığı ön plana çıkmıştır. Bu konuda Hz. Ömer'in eşini kıskanması nedeniyle mescide gitmesini uygun görmemesine rağmen, sünnete riâyet ettiği belirtilmektedir.⁸⁹¹

Yasdıman, dinen helâl sayılan hususların, egoist duygular ve öncelikler sebebiyle veya bütün devirlerde eksik olmayan fitne vs. söylemleriyle haram kılınmasının kabul edilemez bir davranış olduğunu belirtmektedir.⁸⁹²

2- Kadının anne -baba ve akraba ziyareti için evden dışarı çıkması

Anne babanın hakları ve onlara itaat bağlamında âyet⁸⁹³ bulunmasına rağmen, kadının anne babasını ziyareti bahsinde fukahânın çoğunluğu, muteber hadis kaynaklarında yer almayan ve uydurma olduğu belirtilen rivayetlere dayanarak hüküm verme yolunu seçmiştir.⁸⁹⁴ Düşünceleri geniş bir coğrafyada kabul gören Gazzâlî, eserinde ilgili rivayete⁸⁹⁵ yer vermiş,⁸⁹⁶ kadın konusunda gelenekçi bir tutam sergileyen İslâm toplumlarında bu görüş etkisini göstermiştir. Bahsi geçen rivayetlerin İslâm'a karşı olan yazarların da görüşlerini destekleyici bir malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir.⁸⁹⁷

Kocanın kadın üzerindeki hakkı vâcip olduğundan, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, her hâlde, kadının kocasının izni olmadan dışarıya çıkması haramdır.⁸⁹⁸ Şâfilere göre,

⁸⁹¹ Yasdıman Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 430.

⁸⁹² el-Mâide 5/87; Yasdıman Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 433

⁸⁹³ en-Nisa 4/36; el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/23,24; el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/14; el-Ahkâf 46/15.

⁸⁹⁴ Yasdıman Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 436; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 292.

⁸⁹⁵ "Adamın biri sefere çıkarken hanımına 'Evin ikinci katından alt katına inme' diye emir verdi. Hanımının babası alt katta bulunuyordu ve kocası seferdeyken hastalandı. Bunun üzerine kadın Allah Rasûlüne (s.a.v) babasının yanına inmek için haber gönderdi. Allah Rasûlü 'Kocana itaat et' dedi. Sonra babası vefat etti, kadın cenazesine gitmek için izin isteyince Allah Rasûlü (s.a.v.), yine 'Kocana itaat et' dedi. Kadının babası defnedildikten sonra Allah Rasûlü (s.a.v.) kadına 'Kocana itaat etmenin yüzü suyu hürmetine Cenab-ı Hak babanı affetti.' dedi."

⁸⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/163 (dip. 566 da Taberani'den zayıf bir senetle geldiği belirtilmektedir).

⁸⁹⁷ Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 271; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 289.

⁸⁹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/224; a.mlf., *el-Kâfi fi fıkhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1988), 123; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, 4/517.

kadının anne-babasına bakması, onlara iyilikte bulunması, hastalandıklarında ziyarette bulunması ve öldükleri zaman cenazelerine gitmesine koca tarafından engel olunması, kadında nefret ve isyana sebep olabileceğinden mekruh görülmüştür.⁸⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, annesi hasta olan kadının, kocasının izin vermesi dışında, ziyaret gitmeyip kocasına itaat etmesinin öncelikli görevi olduğunu belirtmektedir. Böyle olmakla beraber, kocanın karısını annesini ziyaretten menetmesi aralarındaki bağı kesmeye yol açacağından mekruh bulunmuştur. Nitekim Şâri, kadınlara güzellikle ve iyilikle geçinmeyi emretmiştir. Hanbelî fukahâsından İbn Kudâme, yukarıdaki hadise dayanarak kadının kocasına itaatının vâcip olduğunu, hasta ziyaretinin ise vâcip olmadığını; vâcip olmayan bir şey sebebiyle vacibin terki câiz olmadığından, kadının kocasının izni olmadan çıkmasının câiz olmadığını söylemektedir.⁹⁰⁰

Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde ise, kadının kocasının izni olmadan anne babasını ve diğer akrabalarını ziyareti zaman tespit edilerek sınırlandırılmıştır. Hanefî mezhebine göre, kadın kocasının izni olmasa dahi, haftada bir anne-babasını, yılda bir kere de akrabalarını ziyaret edebilir veya onları misafir edebilir ve anne-babasından biri hastalanır da kötürüm olursa, kocasının izni olmasa da dışarı çıkabilir.⁹⁰¹ Ebû Yûsuf'tan bildirilen görüşe göre, kadının anne ve babasına gidebilmesi, onların gelmesiyle kayıtlıdır ki, onların gelmesi daha güzel kabul edilmektedir. Hanefî fukahâsından İbn Âbidîn de Ebû Yûsuf'un görüşünü desteklemekte, kadının gitmesi gerekirse, örf'e göre zamanın belirlenmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre haftada bir meselesi, özellikle kadının genç olması durumunda dışarıya fazlaca çıkması fitne kapısının açılmasına sebep olacağı için ihtimalden uzaktır. Eğer kadının babası yatalak ve bakıma muhtaç ise, kocanın izni olsun olmasın, kadının babasına gidebileceği belirtilmektedir.⁹⁰² Mâlikî mezhebine göre, kadının annesi ve babası güvenilir kişiler ise kocanın karısını ziyaretten alıkoyma hakkı olmadığı gibi, onların gelmesine de engel olamayacağı; eğer güvenilir olduklarından ve zarar vereceklerinden endişe edilirse, yanlarında güvenilir bir kişi ile kızlarını ziyaret edebileceği kabul edilmektedir.⁹⁰³

---

⁸⁹⁹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 296.

⁹⁰⁰ en-Nisâ 4/19; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/224.

⁹⁰¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, 2/664; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/267

⁹⁰² İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, 7/347-348.

⁹⁰³ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/216.

Meşrû bir sebep olmadıkça kocanın, karısının anne-babasını ziyaretine engel olmaması gerektiği, aksi durumda karısı üzerindeki yetkisini kötüye kullanmış olacağı söylenmektedir. Kadının anne-babasını ziyaretinin örfen belirlenen sınırlar içerisinde, belirli aralıklarla olması tercihe şâyan bulunmaktadır. Yine diğer akrabalarını ziyaretinin, Hanefî mezhebinin belirlediği gibi yılda bir kere olmasının makbul olacağı belirtilmektedir.⁹⁰⁴

Hadis âlimlerinin zayıf olduğu üzerinde icmâ ettiği bu uydurma rivayetlerin, İslâm coğrafyasında müslüman halk üzerindeki etkisinin ve Gazzâlî gibi âlimlerin, kocanın karısı üzerindeki haklarını vurgulamak için kullanmasının üzüntü verici olduğu belirtilmektedir. Anne-baba hakkı, onlara saygı ve iyilik ile akrabalık bağlarının gözetilmesini emreden âyetlerin⁹⁰⁵ varlığı, bu rivayetlerin insan fitratına aykırı olduğunu göstermektedir.⁹⁰⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) de, birçok hadisinde anne-babaya saygı gösterilmesi ve iyilik yapılmasını emrederken,⁹⁰⁷ onlara karşı gelinmesini ve kötü davranılmasını yasaklamıştır.⁹⁰⁸

Ortaçağ Avrupa'sında kadının konumunu belirleyen "*Bir kadın evinden dışarıya üç kez çıkmalıdır: vaftiz edildiği, evlendiği ve öldüğü zaman. Kadın, kedi ve baca evi hiç terketmemelidir.*" düşüncesinin de etkisiyle, İslâm hukukunda kadının konumunu belirleyen, fitne endişesiyle kadının eve kapanmasını salık veren, kadın için en hayırlı yerin kabir olduğunu söyleyen rivayetler gibi, kocasından izin almadan dışarı çıkan kadının lânetlenmesi meselesi de, hem akla hem fitrata aykırı bulunmaktadır.⁹⁰⁹ Yasdıman da, fıkıh kaynaklarında görüldüğü kadarıyla, zayıf ve uydurma rivayetlerin, kocanın kadın üzerindeki hakları kapsamında ele alındığını ve kadınların sosyal hayatının kısıtlanmasına sebep olduğunu; bu sebeple, mesnedi olmayan rivayetlerin kullanıldığı eserlerde kadınların pek çok hakkının telef edildiğini ileri sürmektedir.⁹¹⁰

⁹⁰⁴ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/210.

⁹⁰⁵ en-Nisâ 4/36; el-İsrâ 17/23; el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/14-15; el-Ahkâf 46/15.

⁹⁰⁶ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 292-293.

⁹⁰⁷ Buhârî, "Mevâkîtü's-Salât", 5, "Cihâd", 1, "İtk", 16, "Edeb", 1, Müslim, "İmân", 137-139; Ebû Dâvûd, "Edeb", 119,120; Tirmizî, "Birr", 1-2; Nesâî, "Mevâkî", 51; İbn Mâce, "Edeb"1,2.

⁹⁰⁸ Buhârî, "Edeb", 6, "İsti'zân", 35, "Eymân", 16, "Diyât", 2, "Şehâdât", 10; Müslim, "İmân", 143-144; Ebû Dâvûd, "Vasâyâ", 10; Tirmizî, "Birr", 4, "Büyü", 3, "Şehâdât", 3.

⁹⁰⁹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 299.

⁹¹⁰ Yasdıman Demirdöven, "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı'", 441-442.

Anne-baba ziyaretinin haftada bir olarak sınırlandırılmasının, ülkemizde bazı yörelerde, kadınların anne-babalarını her Cuma günü ziyarete gitmesi şeklinde geleneğe dönüştüğü gözlemlenmiştir. Hakkında nas bulunmayan bir konuda, fukahânın, Kur'an'da yüceltilen ve saygısızlık yapılmasını yasakladığı anne-babanın⁹¹¹ ziyaret edilmesinde, kocanın kadın üzerinde böylesine bir tahakküm kurmasını sağladığı hükmün gerekçesinin, kadına güvensizlik ve kadının fitne unsuru olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. Nâşizeye Uygulanacak Tedbirler

Erkeğin kavvâmlık sıfatının ön plana çıkarıldığı âyette, kadının evlilik içinde huzursuzluk çıkarması durumlarında "... (Evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın."⁹¹² şeklinde önerilerde bulunulmuş ve bunların tatbiki ile kadının yeniden erkeğe itaati sağlanırsa başka da bir çare aranmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Buna rağmen nâşize kadının uyarılması ve kendisine gelmesini amaçlayan tedbir yöntemlerinden sonuncusu olan dövme fiili, bazı erkekler tarafından kadına karşı kullanılan bir koz halini almaktadır. Kadın ruhuna uygun bir çözüm sunan şâriin, önerileri dikkate alınmaksızın doğrudan son tedbire başvurulmaktadır. Kadını tehdit unsuru olarak gören anlayış, onun karşılıklı oturup konuşularak, nasihat edilerek gerekirse makûl bir şekilde tartışarak sorunların çözülebileceği bir varlık olarak görmekten öte, belki eş-koca kaynaklı sorunların görmezden gelinerek sadece kadını suçlu ilân ederek hedef göstermeyi tercih etmektedir. İkinci tedbir olarak gösterilen yatak ayırma mevzûunda da kadın şehvî duygularını dizginleyemeyen, arsız bir kişilik ve yatağın erkeği etkileyebileceği tek yer, elindeki tek koz olduğu iddiasıyla, yataktan uzak kalınarak kadına haddi bildirilmeye çalışılmaktadır. Seyyid Kutub'un yatak ayırma tedbirinde, kadını zâlim, erkeği mazlum ilân ettiği şu ifadelerin gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir:

"Kadının güzellik, cazibe gibi erkeğe hava atmak için koz olarak kullanmaya kalktığı veya yönetilen olarak bulunduğu aile kurumundaki ortaklığı sindiremeyip, onun her türlü üstünlük girişimine karşı, erkeğin nefse galebe teşebbüsü... Yatak, tahrik ve cazibe mekânıdır ki, üstün çıkmaya çalışan serkeş kadın orada otoritesini

⁹¹¹ el-İsrâ 17/23.

⁹¹² en-Nisâ 4/34.

sağlar. Koca, bu cazibe karşısında, yatağın itici güçlerini alt edebilirse, şımarık karısının elindeki en etkili silahı düşürmüş olur.”

Yazar daha sonra söylemlerini yumuşatarak, yatak boykotunun eşlerin sınırları içinde kalması, kadını başkaları ve çocukları önünde küçük düşürecek bir eyleme dönüşmemesi gerektiğini de eklemektedir. Kutup iki yöntem uygulanmasına rağmen, bu anormalliğin çözüme kavuşmadığı durumlarda kadının dövülmesinin tek çare olarak görmesini şu sözleri ile açıklamaktadır:

“Bir takım anormallik türlerine dair, yaşanan realitenin verileri ve psikolojik gözlemler şunu ifade etmektedir ki, bu türden belirli psikolojik bozuklukların giderilmesi ve bu tür davranış sahiplerinin düzeltilip, normale döndürülmesinde en uygun yöntem budur!”

Kaba kuvvet görmedikçe, erkeğin pazu gücünü hissetmedikçe, kocasına ‘koca’ değeri vermeyen kadınların da bulunmasından dolayı, hassas bir kurum olan ailenin, güvenle ve huzurla ayakta kalabilmesi için bu son aşamaya ihtiyaç duyulabileceğini de söylemektedir.⁹¹³

Sahâbe ve tâbiûn müfessirlerinin, yatak ayırma cezasını cinsel boykot olarak izah ettiği ve bu konuda İbnü’l-Arabî’nin dört farklı uygulaması olduğu söylenmektedir.⁹¹⁴ Buna göre boykot, kocanın cinsel ilişki olmaksızın sırtını dönüp yatması, cinsel ilişki olması ama karısıyla konuşmaması, hem cinsel ilişki olmaması hem karısından ayrı yatması ve karısıyla konuşması, ilişkide bulunması fakat isterse kaba bir şekilde konuşması şeklinde gerçekleşebilmektedir.⁹¹⁵

Kur’an’da nüşûz eden kadının yatakta yalnız bırakılarak cezalandırılmasının tavsiye edilmesi⁹¹⁶ dahi, cinsel olarak kadının kocaya bağımlılığını ve itaatini esas almaktadır. İtaatsiz kadına en büyük ceza cinsel uzaklaşma ile verilmektedir. Karı koca arasında sevgi varsa, kocası tarafından yatağı ayrılan kadının ızdırap çekmesi halinde bu tedbirin işe yarayacağı, aksi durumda bunun kadının işine gelebileceği ifade edilmektedir. Erkeğin yatak ayırmasının kadın tarafından bir sinyal olarak algılanması gerektiği, erkek için zor olan bu durumun eşinden vazgeçmediğinin ama kırgın olduğunun işareti olduğu ve bu

⁹¹³ Kutup, *Kadın ve Aile*, 139-141.

⁹¹⁴ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 122.

⁹¹⁵ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/418.

⁹¹⁶ en-Nisâ 4/34.

sebeple kadının, kocasının gönlünü alması gerektiği söylenmektedir.⁹¹⁷ Köse'nin bu açıklamasında yaşanan durum karşısında subjektif davrandığı, yatağında terkedilen kadının hislerini anlamaya çalışmadığı görülmektedir. Buna göre cezalandırılan kadın olmasına rağmen, mağduriyet yaşayan erkek gibi gösterilmektedir.

Yazır da hangi kadının dövülebileceği hususunda, eserinin dipnotunda şöyle demektedir:

“Burada kadın dövülür mü diye bir hatıra varid olabilir. Evet, dövülmez fakat bu ifadede kadın demek nâşize, âsiye karı demek olmadığı da unutulmamak lâzım gelir. Sırasına göre insanca olmak üzere birkaç tokat, hissi isyan ile sukuta doğru giden hırçın bir karıya kadınlık şeref-ü terbiyesini bahşetmek için güzel bir ders olabilir.”⁹¹⁸

Bu âyetin tefsir ve yorumlarının çoğunluk erkek tarafından yapılması, kadınların edeben sesinin çıkmaması, sesleri çıktığında da arsız ilan edilmeleri bu mevzûun netleşmemesine sebep olmaktadır. Bütün bu çözümleme/cezalandırma yöntemlerinin tek taraflı olduğu ve kadının bir birey olarak ele alınmadığı görülmektedir. Aslında konuşmak da yatak ayırmak da iki kişi olmayı gerektirmektedir. Kavvâmlık yetkisini elinde bulunduran erkeğin, bu yetkiye yakışır şekilde, bireysel cezalandırma -dayak- yönteminden önce, nâşize olsun olmasın eşiyile aynı sorumluluğu alarak sorunları çözmeyi denemesinin yerinde olacağı söylenebilir.

3.3. Ehl-i Kitapla Evlilik

İslâm'ın sınırlarının genişlemesi ve müslümanların dünyanın dört bir yanına dağılması sebebiyle ortaya çıkan güncel meselelerden biri olan müslüman kadının ehl-i kitap erkekle evlenmesinin câiz olup olmadığı konusu da kadın tasavvurunda belirli bir öneme sahiptir.

“İlahî kitaba inananlar” anlamına gelen ehl-i kitap tabiri müslümanları kapsıyor olsa da Kur'an-ı Kerîm'de genellikle yahudi ve hıristiyanlar için kullanılmaktadır.⁹¹⁹ İslâm hukukunda müslüman kadın ve erkeğin ancak müslüman ile evleneceği⁹²⁰ kabul edilse de müslüman bir erkeğin iffetli bir ehl-i kitap kadınla evlenmesi⁹²¹ bu kuralın istisnasını

⁹¹⁷ Köse, “Kavvam-İtaat İlişkisi”, 111.

⁹¹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1351.

⁹¹⁹ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/516.

⁹²⁰ el-Bakara 2/221.

⁹²¹ el-Mâide 5/5.

oluşturmaktadır. Fukahânın müslüman bir kadının ehl-i kitap veya gayr-i müslim erkeklerle evlenmesinin yasak olduğu noktasında nas⁹²² esas alınarak ittifak edildiği ve aksi görüşün olmadığı; Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde müslüman kadınların ehl-i kitap erkeklerle evlenmemesi de örnek gösterilerek, ehl-i kitap erkeklerle evliliğin câiz olmadığı hakkında icmâ meydana geldiği söylenmektedir.⁹²³ Müslüman kadının ehl-i kitap erkeklerle evlenmesinin icmâ yoluyla yasak olmasında, aterkil kalıp yargıların etkili olduğu da belirtilmektedir.⁹²⁴ Müşrik olanların ehl-i kitaba girip girmeyeceği ve buna göre hükmün değişeceği ise tartışılmıştır. Müşriklerle ehl-i kitap birbirinden farklı olmasına rağmen âyette ‘kâfir’⁹²⁵ olarak nitelenmesinden dolayı, ehl-i kitabın da kâfir olduğu ve bu sebeple ehl-i kitap bir erkekle müslüman bir kadının evlenmesinin câiz olmadığı dile getirilmektedir. Bu hususta gerekçe olarak, erkek ailede kavvâm niteliğini hâiz olduğundan, müslüman bir kadının hem kendisi hem de çocukları üzerinde, gayr-i müslim bir erkeğin hâkimiyetinin kabul edilemeyeceği ileri sürülmektedir. Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine yeni bir bireyin İslâm’a kazandırılması olarak bakılırken, müslüman kadın için kayıp olarak görülmektedir. “*Dinde zorlama yoktur.*”⁹²⁶ anlayışının sadece İslâm’da olduğu ve ehl-i kitap kadına özgürlük tanınmasına rağmen, diğer dinlerin evlenen kadının kendi dinlerine geçmesini istemesi de aklî gerekçelerden biridir. Bu vesile ile ehl-i kitap kadın dininden ve inandığı peygamberden dolayı saygısızlık görmeyecek, müslüman kadın ise tahkire uğrayabilecektir. Acar, kocaya itaatin esas olması ve kadının çabuk etkilenebilme özelliğinden dolayı, ehl-i kitapla yapılan evliliğin, müslüman kadın açısından istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini belirtmekte, bu konunun tartışmaya açık olduğunu da eklemektedir. Müminler ancak birbirinin velîsi olabileceğinden⁹²⁷ ehl-i kitabın da müslüman üzerinde velâyetinin olamayacağı ifade edilmektedir. Evlenecek kadın ve erkeğin arasında kefâet şartı bulunduğu, buna göre din, ırk, yaş, eğitim durumu ve toplumsal değerler bakımından

⁹²² el-Bakara 2/221; Âl-i İmrân 3/28; en-Nisâ 4/141; el-Mâide 5/5; Nûr 24/3; el-Mümtehine, 60/10; el-Münâfikûn, 63/8; Buhârî, “Cenâiz”, 79; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 6/61; Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/45.

⁹²³ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 354; Hamza Aktan, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 293; Salih Tuğ, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 296; Yunus Vehbi Yavuz, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı*, 298.

⁹²⁴ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 145.

⁹²⁵ el-Mümtehine 60/10; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/328-331; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/66.

⁹²⁶ el-Bakara 2/256.

⁹²⁷ et-Tevbe 9/71.

aralarında denklik bulunması gerektiği, fiziksel cazibenin tek başına yeterli olmayacağı dile getirilmektedir. Evli çiftlerdeki din farklılıklarının, hayata bakış açısı, konfor alanları, yeme-içme ve eğlence zevkleri, okudukları kitaplar ve tatil günlerinde farklılığa yol açabileceği için, bu durumun problemleri evlilikler doğurabileceğini de dile getirmektedir.⁹²⁸

Fıkıhta değişim ilkesi yani, mekân, toplum ve şartların değişmesine bağlı olarak fikhî hükümlerin değişmesine göre, Amerika'daki gözlemlerinden sonra müslüman bir kadının ehl-i kitap bir erkekle evlenmesinin câiz olduğuna dair fetva veren Atay, bu konudaki bütün kalıpları yıkmış görünmektedir. Bekârlığın işkenceli bir durum olduğu, Kur'an'da ehl-i kitap erkeklerle evlenilmesinin yasak olduğuna dair bir âyetin olmadığı, kendini ve dinini bilen müslüman bir kadının kayıptan öte kocası ve çocukları için bir kazanç olduğu için, insan tabiatını zorlama ve hakların kullanılmasından mahrum bırakmanın anlamsız olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁹ Ehl-i kitap erkeklerin İslâm'a uygun bir şekilde eğitim, ibadet ve yaşama özgürlüğü güvencesi vermek kaydıyla, müslüman kadınların onlarla evlenebileceği söylenmektedir.⁹³⁰

Toplumun, İslâm'a göre müslüman bir kadının ehl-i kitap bir erkekle evlenemeyeceğini bilmesi gerektiğini söyleyen Yavuz, istisnâi olarak böyle meydana gelen evliliklerde ailelerin yıkılmamasını, itikadî açıdan zarar görünmüyorsa çözüm getirilmesini önermektedir.⁹³¹ Yine müslüman olmayan çiftten birinin müslüman olması halinde evliliğin son bulması gerektiğini söyleyenlere⁹³² karşı, bu evliliği yıkmaya gerek olmadığı, kadının bilerek müslüman olması halinde asimile olmayacağından kocasını İslâm'a ısındırabileceği savunulmaktadır.⁹³³

Ehl-i kitap ile evlenmenin müslüman erkeklere câiz olup müslüman kadınlara câiz olmamasını adâletsizlik olarak değerlendirenlere karşı Sarmış, aslında peygamberler ve semâvî dinler arasında ayırım yaparak adâletsizlik ve eşitsizlik yapıldığını

---

⁹²⁸ Acar, *İslam Hukukunda Kadınlara Yönelik Hükümler*, 59-65.

⁹²⁹ Atay, *Kur'âna Göre Araştırmalar I-III*, 61-63.

⁹³⁰ Osman Eskicioğlu, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 299.

⁹³¹ Yavuz, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I*, 299.

⁹³² İsmail Hakkı Ünal, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 297; Talip Özdeş, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 304.

⁹³³ Mehmet Aydın, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I, İstanbul: 15-18.05.2002* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 307.

savunmaktadır.⁹³⁴ “*Def’i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır.*”⁹³⁵ gereğince, bir müslüman için şüpheli şeylerden uzak durması ve haramdan sakınmasının gerektiğini, ancak açlıktan ölmek için ihtiyaç kadar domuz eti yenebileceği,⁹³⁶ ölüm tehlikesi altında olan kişinin takıyye olarak küfre sebep olacak şeyler söylemesi⁹³⁷ gibi, müslüman bir kadının ehl-i kitap erkekle evlenmesinin de zaruret olması durumunda bu hükmün gözden geçirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ulemâdan bunu onaylayanların olduğunu,⁹³⁸ kendisinin içine sinmediğini belirtse de empati kurmak gerektiğini, ancak İslâm’a zarar verecek bir uygulamayı da onaylayamayacağını belirtmektedir.⁹³⁹

Bu konuda Din İşleri Yüksek Kurulu “...*Günümüze kadar İslâm bilginleri arasında müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenemeyecekleri konusunda herhangi bir görüş ayrılığı olmamış, aksine bu konuda icmâ oluşmuştur.*”⁹⁴⁰ ifadelerini kullansa da yukarıdaki açıklamalardan, günümüzdeki ulemânın görüş birliği içinde olmadığı anlaşılmaktadır.

3.4. Kadına Has Biyolojik Özelliklerinin Olması

Kadın tasavvurunda etkisi tam olarak tespit edilemese de kadını farklı kılan iki meseleye değinilecektir. Bunlardan birincisi kadının erkek gibi ihtilâm olmasıdır. Rüyada cinsel haz duyup ve cünüp olunması anlamına gelen ihtilâm, çoğunlukla erkeklere has bir durum olarak bilinmesine rağmen, kadınlarda da vâki olan bir durumdur. Kadın sahâbelerden Ümmü Süleym’in, Hz. Peygamber’e (s.a.v) kadının ihtilâm olması durumunda erkekler gibi gusül gerekip gerekmediğini sorduğunda, “*Suyu yani yaşlığı gördüğünde gusül gerekir.*”⁹⁴¹ cevabını almıştır. Kadın uyandığında yaşlılık görmese dahi, haz aldığını düşünürse yıkanmasının uygun olduğu söylenmektedir. Çünkü kadının yatış şekli suyunun geri gitmesine, suyun yapısı ise ince olduğundan kuruyup belirsiz hale gelmesine sebep olabilmektedir. Gelen suyun az veya çok olmasının ise sınırının olmadığı belirtilmektedir.⁹⁴² İlgili rivayetin yorumunda kadının kendisiyle ilgili meselelerde

⁹³⁴ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 355.

⁹³⁵ Mecelle, md.30.

⁹³⁶ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En’âm 6/145; en-Nahl 16/115.

⁹³⁷ en-Nahl 16/106.

⁹³⁸ Süleyman Ateş, *Kur’ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslâm* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.s.), 1/108-110.

⁹³⁹ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 357.

⁹⁴⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 416.

⁹⁴¹ Buhârî, “Gusül”, 22, “İlim”, 50; Müslim, “Hayız”, 32; Nesâî, “Tahâret”, 130.

⁹⁴² Beşer, *Hanımlara Özel Fetvalar 1*, 169.

ayıplanmak ve kınanmaktan çekinmeyip sorması, sorması gerektiği vurgulanmaktadır.⁹⁴³ Kadına sürekli edep, hayâ ve iffet sahibi olması öğütlenirken, bu rivayetle dinî konularda soru sormaktan çekinmemesi önerilmektedir.

İhtilâm konusu, kadına dair meselelerde ictihadî hükümde bulunurken, kadının fizyolojik ve biyolojik yapısının gözardı edilmemesi gerektiğine örnek teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşlık görünce yıkanılması gerektiği ifadesine karşı, Beşer'in meseleyi ayrıntılı bir şekilde değerlendirmesi tatmin edici bulunmaktadır.

İkincisi ise yine kadının bedensel özelliği ile ilgili olarak sünnet edilmesi meselesidir. Kesmek anlamına gelen 'hitan' kelimesi, sünnet olmayı ifade etmektedir. Erkeklik organında üst kısımdaki deri parçasının, kadınlarda cinsel organın en üstünde bulunan derinin bir kısmının kesilmesidir.⁹⁴⁴ Kadınlarda sünnet edimesinin mümkün olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Ümmü Atiyye'den rivayet edildiğine göre Medine'de kızları sünnet eden bir kadına Hz. Peygamber (s.a.v.): “Çok derinden kesme, çünkü bu kadına daha çok haz verir. Kocasını için de daha makbûldür.”⁹⁴⁵ buyurmaktadır. Ebû Dâvûd hadisin zayıf olduğunu söylemektedir. Başka bir rivayette ise “*Hitan, erkekler için sünnet, kadınlar içinse fazilettir/ikram edilmiştir.*”⁹⁴⁶ şeklinde geçmektedir. Senedi zayıf olmasına rağmen Ebû Hanîfe hadisin zâhirine bakarak hükmüyle amel etmiş ve sünneti kadınlar için mendup görmüştür. İmam Şâfiî ise kadın ve erkek için vacib olduğuna hükmetmiştir. Fukahâ kadının sünnet edilmesi konusunda farklı düşünceler sahip olmuştur. Bir kısmı batıdaki kadınlar ile doğudaki kadınların fizyolojik bakımından birbirlerinden farklı olduklarını kabul ederek, doğudaki kadınların yaratılışlarına bağlı olan fazlalık sebebiyle, sünnetle yükümlü olduğuna, diğerlerinin ise böyle bir fazlalık olmaması sebebiyle sünnetle yükümlü olmadıklarına hükmetmişlerdir.⁹⁴⁷

Seyyid Sâbık, bahsi geçen rivayetlerin zayıf olduğunu, eski zamanlardan kalma bir âdet olduğunu söylemektedir.⁹⁴⁸ Köktaş, görüşünü Şuayb Arnaût'un rivayetleri zayıf olarak değerlendirmesi ile kuvvetlendirmektedir. Arnaût, meseleyi doktorlara sorduğunda aldığı cevap şöyledir:

---

⁹⁴³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/511.

⁹⁴⁴ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi Kadın ve Aile*, 1/72.

⁹⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 179.

⁹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/75.

⁹⁴⁷ Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, 91.

⁹⁴⁸ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 1/37.

“Doktorlar bundan menetteler. Çünkü bu klitoris bir parçasıdır, üzerinde sinirler bulunmaktadır. Şehvet bölgesidir. Bu yüzden sözkonusu parçanın alınmasının tıbben mahzurlu bir şey olduğunu söylüyoruz. Son derece üzücüdür ki, Mısırlılar bunu yapmaktadır. Bazı Mısırlılardan dinlediğime göre, kızlarda yapılan bu sünnet onlarda bir nebze cinsî soğukluğa neden olmaktadır.”⁹⁴⁹

Kadın sünnetinin İslâm’da yeri olmadığını söyleyen Berktaş, bir Afrika geleneği olan sünneti *“Mısır da dahil olmak üzere, Afrika’da İslâm’ın yayıldığı ülkelerde egemen olması ve dinsel bir zorunlulukmuş gibi sunulması, yeni bir tektanrılı dini (İslâmiyet’in) yerel geleneklerle eklememesinin ve onlarla uyumlulaştırılmasının bir örneği”* olarak tanımlamaktadır. Ataerkil bir toplumda erkek sünnetinden farklı olarak kadın bedeninin denetlenmesinin, zulüm olarak adlandırılabilir bir durum haline gelmesini, Mısır el-Ezher Üniversitesi’nin fetvası ile örneklendirmektedir: *“Küçükken sünnet edilmeyen kızlar dik başlı olur ve kötü alışkanlıklar edinir. Eğer kızlar Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söylediği gibi sünnet edilmezse, onları ahlâksızlığa ve yozlaşmaya götürecektir durumlarda kalırlar.”⁹⁵⁰*

Köktaş ise, kadınların sünnet edilme meselesinin aslında günümüzün meselesi olmadığını, batılıların ve feministlerin tahrik ve teşviki ile gündemde tutulduğunu söylemektedir. Dinî anlamda zorunlu, hatta sünnet olmamakla birlikte, kişilerin tercihine bırakılması gerektiğini de eklemektedir.⁹⁵¹

Ülkemizde yapılan bir uygulama olmamasına rağmen İslâmı, kadınları aşağılayan ve eziyet veren bir vahşet dini olarak göstermek isteyen karşı görüşlülerin ele almaktan zevk aldığı ve savunmasız bırakmaya çalıştığı bir konu olan kadının sünnet edilmesi meselesinin, fukahânın zihnini ne kadar kurcaladığı müphemdir. Kaynaklarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmaması, bu konunun kadın tasavvurunda çok da etkili olmadığını göstermektedir.

4. BORÇLAR HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Kadının mülkiyet hakkı sahibi olmasının ve hukukî muamele yapma yetkisinin ele alınacağı bu bölümde, özellikle kadının kocaya tabi olması bağlamında teberru akitleri yapma ehliyeti değerlendirilecektir.

⁹⁴⁹ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 356.

⁹⁵⁰ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 66-67.

⁹⁵¹ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 356.

4.1. İvazlı Akitleri Yapma Ehliyeti

Kadının, vücûb ve edâ ehliyetini hâiz olması, kısıtlı olmadığı, akıllı ve reşit olduğu sürece muâmelâtta da onu her türlü konuda hak ve yükümlülük sahibi yapmaktadır.⁹⁵² Cumhûra göre, her türlü alım-satımı yapabilir, vasiyette ve ziraî, ticarî, sınaî faaliyette bulunabilir. Bir başkası adına kefil veya vekil olabilir, vekil tayin edebilir. Kendisine düşen mirasta tasarruf edebilir.⁹⁵³ Bazı istisnaları bulunmakla birlikte şahit olabilir.⁹⁵⁴ Kadın, kendi evini kocasına kiralar ve birlikte o evi aile meskeni olarak kullanırlarsa, kocanın kira vermesi gerekmemektedir. Yine kadının kiraladığı bir evi aile meskeni olarak kullanırlarsa kirayı kocanın değil, akdi yapan karısının ödemesi gerektiği söylenmektedir.⁹⁵⁵

4.2. Teberru Akitleri Yapma Ehliyeti

Kadının malını hibe ve tasadduk etmesi noktasında bağımsız olamayacağı, evli değilse babasından, evli ise kocasından izin alması gerektiği hususunda fukahâ ihtilâfa düşmüştür. Özellikle koca izninin ele alındığı bu bölümde, kocanın iznini şart koşmayanlar, şart koşanlar ve belirli bir oranda şart koşanlar olmak üzere üç ayrı görüş ele alınmaktadır.

Cumhûra göre, sahâbe dönemindeki kadınların hibe ve tasaddukta bulunmalarına dair rivayetler delil alınarak, tam ehliyetli olan bir kadının evli olsun veya olmasın, malını bağımsız bir şekilde hibe ve tasadduk etmesi caiz görülmektedir.⁹⁵⁶

Cumhûra muhalefet eden görüş sahiplerinden İmam Mâlik başta olmak üzere, azınlık olan fukahâyâ göre ise, kadının tam ehliyetli sayılmaması, teberru işlemleri yapmasına engel görülmektedir. Kocanın iznini şart koşan, tâbiîn fukahâsından Tâvûs b. Keysân'a (öl. 106/725) göre kadının, "*Kocasından izin almadan kadının kendi malını bağışlaması câiz olmaz.*"⁹⁵⁷ hadisine dayanarak kocasının iznini almaksızın, kendi malından hibe ve

⁹⁵² Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/167; Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Evlenmede Velayet", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 105.

⁹⁵³ Buhârî, "Nikâh", 86; İbn Hazm, *el-Muhallâ* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhuriyyetü'l-Arabiyye, 1968), 9/110; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 370; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/51. Osman Eskiçioğlu, "İslâm'da Kadının Yeri", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, (1994), 105; Kahraman, "İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti", 32; Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 471.

⁹⁵⁴ el-Bakara 2/282.

⁹⁵⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/651.

⁹⁵⁶ Kahraman, "İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti", 33.

⁹⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Büyû", 84.

tasaddukta bulunması câiz değildir. İmam Leys b. Sa'd'ın (öl. 175/791) ise kadının, kocasından izin almadan değeri düşük şeyler dışında hibe ve tasaddukta bulunamayacağını söylediği nakledilmiştir.⁹⁵⁸ Cumhûra muhalefet edenler kadının kocasının izni olmadan hibe ve tasaddukta bulunamayacağını bildiren “*Koca, kadının nikâhına sahip olduğunda, kadının kendi malında tasarrufta bulunması câiz değildir.*”⁹⁵⁹ “*Kadının ihsan ve ikramda bulunması ancak kocasının izniyle câizdir.*”⁹⁶⁰ hadislerini delil göstermişlerdir.

Kadının hibe ve tasaddukta bulunmasını belirli bir oran dahilinde kocasının iznine bağlı kılan İmam Mâlik'e göre ise, kadın reşit olsa bile, kocasından izin almadan malının üçte birinden fazlasını hibe ve tasaddukta bulunamaz.⁹⁶¹ İmam Mâlik, ölüm döşegindeki hastanın, mirasçılardan izin almadan malının üçte birinden fazlasını bağışlayamayacağına kıyas ederek, koca izni olmadan hibe etmeyi yasaklayan hadisleri, malın üçte birini geçen kısımla alâkalı olduğu şeklinde yorumlamıştır.⁹⁶² Kadının kısıtlanma gerekçesi ise, merhametli olması ve aklının yerine duygularını koyabilmesi sebebiyle tedbirsiz davranarak, kendisine ve kocasına zarar verebilme ihtimali olarak gösterilmektedir.⁹⁶³

Bu konuda farklı bir görüşte olan hadis şârihlerinden İbn Hacer, Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilen, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bayram günü hutbe sonrası, kadınların yanına gelerek verdiği vaaz sonunda, kadınların yanlarındaki takı vb. Bilâl'in (öl. 20/641) elbisesine attığını bildiren hadise⁹⁶⁴ dayanarak, kadının kocasının iznine veya malının yalnızca üçte birini vermesi ile ilgili sınırlamanın bağlayıcı olamayacağını; bu hadisin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) böyle bir ayrıma gitmediğine delâlet ettiğini belirtmektedir.⁹⁶⁵ Aynî de bu konuda, Esmâ bint Ebû Bekr'in Hz. Peygamber'den (s.a.v.) malını tasadduk etmek için aldığı izni⁹⁶⁶ delil olarak göstermektedir.⁹⁶⁷

---

⁹⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 5/272.

⁹⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 88.

⁹⁶⁰ Nesâî, “Zekât”, 58.

⁹⁶¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/349; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/168; M. Akif Aydın, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/88; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 5/272.

⁹⁶² Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/173.

⁹⁶³ Kahraman, “İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti”, 34.

⁹⁶⁴ Buhârî, “İdeyn”, 19; Müslim, “İydeyn”, 885.

⁹⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 5/272.

⁹⁶⁶ Buhârî, “Zekât”, 22, “Hibe”, 15; Müslim, “Zekât”, 88-89.

⁹⁶⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 13/151.

İbn Hazm (öl. 456/1064) ise kadın bulûğa ermişse, kocası veya babası olsun-olmasın tasarruflarının kısıtlanamayacağını, bu konuda kadının erkek gibi olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, Ebû Sevr, Ebû Süleyman ile talebelerinin aynı görüşte olduğunu da söylemiştir.⁹⁶⁸

Cumhûrun delil olarak aldığı hadislerin daha sahih olduğunu ve bu görüşlerini destekleyen âyetlerin⁹⁶⁹ bulunduğunu belirten Zeydân da cumhûru tercih etmiştir. Buna göre tam ehliyetli olan kadının erkekten bir farkı yoktur ve kadının, kendi malında hibe ve tasaddukta bulunmak için kocasının izin ve onayına ihtiyacı bulunmamaktadır. Kadının evli olması ehliyetini kısıtlamadığı gibi tasarrufta bulunmasına da engel değildir. Zeydân bu görüşlerine ilave olarak, kadının kendi malından hibe ve tasaddukta bulunmak istediğinde kocasına danışmasını, eşler arasında sevginin artmasına ve güzel geçimin sağlanmasını sağlayabileceğinden, güzel ve arzu edilen bir davranış olduğunu belirtmektedir.⁹⁷⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Abdullah b. Mes'ud'un hanımına, tasaddukta bulunmayıp, ailenin masraflarına katılmasını tavsiye etmesi, böyle bir davranışın kadına hem dünyevî hem uhrevî açıdan iki yönlü sevap kazandıracağını beyan etmiş olması⁹⁷¹ bu davranışın kadın için ahlâkî bir görev olduğunu düşündürmektedir.

Araştırmacı-yazar Judith Tucker, babasının denetiminden çıkararak kocasının denetimine giren kadının istediği gibi davranmamasını Desûkî'ye atıfla şöyle dile getirmektedir: *“Evli kadın, köle ve borçlu kişi mal varlığını elinden çıkarmak için izin istemek zorundadır. Boşanma veya taraflardan birinin ölmesi yoluyla çiftlerin ayrılmasından önce, kadın mal varlığının üçte birini bağışlamak isterse; ...izin istemek zorundadır.”* Mâlikî fukahâya göre, burada köle-sahip ilişkisinde olduğu gibi, kocayı muhtemel maddî zararlardan korumak istenmektedir. Bu hükmün kocaya, karısı üzerinde veto hakkı tanıdığı da ileri sürülmektedir. *“Doğal veliliğin kapsamlı denetimi ve kocanın özel yetkileri, kadının kendi mal varlığını kontrol etme hakkına erkeklerin el uzatması anlamına gelmektedir.”* ifadeleriyle kadının mal tasarruf ehliyetinin elinden alındığı söylenmektedir.⁹⁷²

⁹⁶⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/223.

⁹⁶⁹ el-Bakara 2/229; en-Nisâ 4/12.

⁹⁷⁰ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 5/175-176.

⁹⁷¹ Müslim, “Zekât”, 14.

⁹⁷² Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın*, 214.

Kadının kocasının malından yedirmesi hususunda ise ancak kocasının izni ile helâl olabileceği, ancak bozulmasından korkulan yaş yiyeceklerden olması durumunda izne gerek olmadığı rivayet edilmektedir. Şayet kocanın rızası varsa, ikisine de aynı ecir, rızası yoksa kocaya ecir kadına da günah yazılmaktadır.⁹⁷³

Kadının teberru akitleri yapması noktasında İmâm Mâlik ve azınlık fukahânın kadını ehil görmemesinin aksine, bazı çağdaş müellifin de aynı görüşte olduğu cumhûrun, hibe ve tasaddukta bulunmak isteyen kadını babasından ve kocasından bağımsız, tam ehliyetli bir birey olarak gördüğü; izin ve onay almasını ise zorunlu olmasa da hoş karşıladığı söylenebilir.

5. MİRAS HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Tasarruf ehliyetine hâiz olan kadının vasiyetname düzenleyerek miras bırakabileceği, kendisine bırakılan mirastan kimsenin iznine gerek olmadan tasarrufta bulunabileceği bilinmektedir. Buna göre kadın, kendisine kalan mirası, kocasından izin almadan istediği gibi kullanma hakkına sahip olsa da, kendi ihtiyaçları için harcayabileceği gibi, kocasına hibe de edebilir. Kocasına hibe etmede zorunlu olmadığı belirtilmesine rağmen aile içi huzurun sağlanması ve devamı için harcamalarda istişarenin önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁷⁴

Bu başlık altında bütün hükümlere değinilmeyecek, kadının miras hukukundaki yerinin belirlendiği âyetlerden⁹⁷⁵ “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder/tavsiye eder...”⁹⁷⁶ hükmü esas alınarak, ilk ve son dönem fukahâsının bakış açıları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Zemahşerî genel olarak erkeğin kadından üstün olduğu düşüncesiyle kadının noksanlığına dayalı hükümler vermektedir.⁹⁷⁷ Râzî de kadının, aklen noksan, aldanma ve yanılsama çok olan, dışarı çıkmaktan menedilen ve ihtilat halinde töhmet altında kalan bir varlık olarak erkekte daha âciz olduğunu söylemekle birlikte, erkekte fazla ya da eşit miras payı alması gerektiğini ancak, Kur’an’daki hükümlerle bunun mümkün olmadığını

⁹⁷³İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*,4/377; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/167.

⁹⁷⁴ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, 471.

⁹⁷⁵ en-Nisâ 4/7,11, 12, 176.

⁹⁷⁶ en-Nisâ 4/11.

⁹⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 1/505.

belirtmektedir. Kadına erkeğin yarısı miras payı verilmesinin gerekçesini ise, erkeğin kadın için harcama yapması ve kadılık, imamlık ve şahitlik gibi hususlarda kadından üstün olmasının mirasta da üstünlük sağlaması gerektiği; kadının akli kıt, şehveti çok⁹⁷⁸ olduğundan zenginliğin onu fesada uğratacağı, erkeğin ise akli tam ve toplumla iç içe olduğu için daha fazla harcama yapması gerekeceği şeklinde ifade etmektedir.⁹⁷⁹ Ca'fer es-Sâdık'a bu mesele sorulunca, “Hz. Havvâ bir avuç buğday alıp onu yedi. Sonra bir avuç daha alıp onu gizledi. Daha sonra bir başka avuç aldı ve onu Hz. Âdem'e verdi. Hz. Havvâ, kendi payını erkeğin payının iki katı kılınca, Allah Teâlâ durumu aleyhine çevirdi de kadının mirastan hissesini, erkeğin hissesinin yarısı kıldı.” dediğini belirterek, kadının mirastaki hissesinin sanki bir tür cezalandırma olduğu intibasını uyandırmaktadır. Râzî âyette kadının erkekten sonra zikredilme sebebini, erkeğin kadından üstün olmasına ve kadının noksanlığına bağlamakta; âyetin nüzûl sebebini câhiliye döneminde kadınların mirastan tamamen mahrum bırakılması olduğu için, fazla pay verilmesinin erkek için yeterli olduğu ve kadını miras hakkından mahrum bırakamayacağını söylemektedir.⁹⁸⁰

Çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden Reşîd Rıza ise klasik anlayışı eleştirmekte, kadının eksik olması ve malını şehveti uğruna kötü yollarda harcayacağı şeklindeki yorumları çirkin bulmakta ve kadınların akıllarındaki noksanlığın, hisselerini eksiltmeyeceğini belirtmektedir. Aksine bu zayıflık ve acizlikleri hisselerinin artmasını gerektirmektedir. Şehvetleri uğruna para harcayanların erkekler olduğunu, kadınların karakter olarak vermeye değil almaya yatkın olduklarını, süslenme uğruna mallarından harcama yapabildiklerini, kadınlara harcama işi bırakıldığı takdirde ekseriyetle tasarruf etme yolunu tercih edeceklerini söylemektedir.⁹⁸¹

Kutup, ilk bakışta erkeğin kayırıldığını düşündürten hükme yakından bakıldığında erkeğin ve kadının konum ve yükümlülükleri arasında görülen mükemmel birliğin, bu görüşten uzaklaşılmasına sebep olduğunu belirtmektedir. “Her nimetin bir külfeti vardır.” kuralı gereği erkeğin mehir, nafaka, kadının tasarruf hakkına dokunmama, emzirme ücreti gibi mâli sorumluluğunun ağır olması ve kadına rahat ve huzurlu bir yaşam sağlama yükümlülüğünün bulunmasından bahisle mirasta fazla pay almasının,

⁹⁷⁸ Aksi görüş için bk. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, 2/535.

⁹⁷⁹ Benzer görüş için bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1302.

⁹⁸⁰ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 9/207-208.

⁹⁸¹ Muhammed Abduh- Reşîd Rıza, *Tefsîrû'l-Menâr*, 4/406.

tamamlayıcılığı sağladığını ifade etmektedir.⁹⁸² Tucker da bu uygulamanın reforma izin vermeme sebebini, kaynağını Kur'an'dan almasına bağlarken, “*Aile içindeki mülkiyet dolaşımını belirleyen karmaşık bir dizi kuralın parçası*” olduğunu da söylemektedir.⁹⁸³ Karaman ise miras paylaşımında her durumda kadına erkeğin hissesinin yarısının verilmediğini; erkeğin askerlik, diyet, nafaka temini, mehir gibi mâlî ve bedenî yükümlülüklerinin kadına göre ağır olduğunu bu sebeple fazla pay almasının adâleti tesis için gerekli olduğunu vurgulayarak, Kutup'un görüşlerine katılmaktadır.⁹⁸⁴

Miras paylaşımına farklı bir bakış açısı sunan Mısırlı ilim ve fikir adamı Nasr Hâmid Ebû Zeyd (1943-2010), ibadet ve uhrevî ceza konuları dışında nasların, sadece mirasta değil, diğer hükümlerde de kadınla erkeğe eşit davranmadığını ve kadına dair özel hükümlerin anlam ve amacını anlamak için, Câhiliye dönemindeki kadının konumu ile bağlantı kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Mirasta payların, baba yönünden akrabalık ilişkisine göre dağıtılmasını, ataerkil bir toplumda normal karşılanması gerektiğini de vurgulamaktadır.⁹⁸⁵ Ebû Zeyd'in miras paylaşımında kadın ile ilgili şu düşüncelerine yer verilmektedir:

“İslâm hukukunda mirasa ilişkin âyetlerin doğru anlaşılması gerekmektedir. ‘Hudûd’⁹⁸⁶ kelimesi alt sınırı belirttiği için kadına erkeğin hissesinin yarısının verilmesi alt sınırdır. Üst sınır ise erkekle kadının eşit pay almasıdır. Fukahânın kadını eksik/noksan gören tasavvuru bırakarak kadına miras paylaşımında üst sınıra kadar vermesi hatta kadının eksik/noksan görüldüğü her meselede bu yaklaşımda bulunulması gerekmektedir.”⁹⁸⁷

Kadının erkek kardeşine göre ihtiyaç sahibi olması halinde, kişinin ölmeden önce bırakacağı vasiyetle, miras paylaşımında dengeyi sağlayabileceğini söyleyen Sarmış, böylece Kur'an'ın sağladığı esneklikten faydalanılabileceğini de ifade etmektedir. Şâri'nin yaptığı bu paylaşımın evrensel olduğu, zaruret hasıl olmadıkça değişikliğe gidilemeyeceğini belirtmektedir. Bu paylaşımın dayandığı felsefenin katma değer üretmek veya üretmemek olmadığını, şâyet öyle olsaydı evlenmeden önce ve evlendikten

---

⁹⁸² Kutup, *Kadın ve Aile*, 34.

⁹⁸³ Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın*, 232, 236.

⁹⁸⁴ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 23, 288, 341.

⁹⁸⁵ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, çev. Fehmi Ahmet Polat (Ankara: Kitâbiyât, 2002), 206-209.

⁹⁸⁶ en-Nisâ 4/13.

⁹⁸⁷ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 141.

sonra babasının malvarlığına katkısı olmayan kadına pay verilmemesi gerektiğini söylemektedir.⁹⁸⁸

Günümüz müfessirlerinden Ateş de kadının, aile hayatında erkek gibi harcama yapmak, nafaka sağlamak zorunda olmadığı, ihtiyaçlarının babası, kocası, oğlu veya erkek kardeşleri tarafından karşılandığı, onlar tarafından himaye edildiği ve günümüzde dahi bunun pek de değişmediğinden bahisle, kadına erkeğin yarı hissesinin verilmesini “*adâletin ta kendisi*” olarak nitelemektedir. Batıda kadına mülkiyet ve tassaruf yetkisinin yirminci yüzyılların başlarında verildiğini, İslâm’ın ise kadına da erkek gibi, miras bırakma, miras alma, vasiyet etme gibi tüm haklarının yüzyıllar öncesinden verildiğinden bahisle, onun saygıdeğer bir birey olmasını sağladığını ifade etmektedir.⁹⁸⁹

Kanaatimizce, miras payının dağıtımında erkeğe bir, kadına yarı hisse veren hükmün yorumlarında tespit edildiğine göre klasik dönemde, kadının aklen ve dinen eksik, fitne ve fesat kaynağı, şehvet ve mal düşkünü, kandırılmaya müsait saf bir varlık olarak görülmesinin; modern dönemde yerini saygı duyulan, değerli, sosyal hayatta aktif, erkekten bağımsız, hür ve irade sahibi, haklar ve değerler bazında erkekle eşitlenen bir varlığa dönüşmesine dair söylemlerin askıda kaldığı düşünülmektedir.

Kadının ekonomik konumunun sözkonusu olduğu, mehir, nafaka, miras gibi konularda fukahâ, erkeği yücelten, kadına da verilenle yetinmesi gerektiğine dair bir bakış açısı sergilemiştir. Bu durumun kadının ekonomik bağlamda erkeğe bağımlılığını ve kocaya itaatini sağladığı düşünülerek, görünmez bir yaptırım uygulandığı söylenebilir.

---

⁹⁸⁸ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 143, 146.

⁹⁸⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 2/222-223.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADIN TASAVVURUNUN KAMU HUKUKU ALANI HÜKÜMLERİNE ETKİSİ

1. SİYASAL HAKLAR İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Sahip olduğu velâyet hakkı ile kadının “*Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar...*”⁹⁹⁰ âyetine göre, siyasî ve kamusal görevlerde bulunmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, özellikle son dönemde kadının siyasî ve kamusal hayatta görünürlüğünün tartışıldığı seçme ve seçilme hakkı, devlet başkanlığı, milletvekilliği gibi alanlardaki konumu, naslar ve ictihadî hükümlerle birlikte ele alınmaya çalışılacaktır.

1.1. Seçme-Seçilme Hakkı

Temel hak ve hürriyetlerden, kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan siyasal haklardan biri olan seçme ve seçilme hakkı, bir devletin belirli şartları hâiz vatandaşlarına eşit şekilde verilmiş haklardandır. Kadının seçme ve seçilme hakkı konusunda fukahâ, kadını kamusal alanda ehliyetsiz gören ve kadına sınırlama getiren muhkem bir nas bulunmadığı için görüş birliğine varamamış, ictihadî hükümler ile meseleleri çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Kur’an’da kadın ve erkeğin seçilme ve yönetme hakkına temas edilmesi⁹⁹¹ ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) devlet başkanını belirleme, seçme ve ona bağlılığı ifade eden biatleşmeyi⁹⁹² kadınlarla yapması, kadının seçim hakkı olduğunu;⁹⁹³ Hz. Ömer’in ve Abdurrahman b. Avf’ın (öl. 32/652) siyasî ve politik konularda peygamber hanımlarının ve diğer kadınların görüşlerine başvurması,⁹⁹⁴ o dönem kadının siyasî ve sosyal hayattaki hareketliliğini göstermektedir.

---

⁹⁹⁰ et-Tevbe 9/71.

⁹⁹¹ et-Tevbe 9/71; el-Enfâl 8/72; en-Neml 27/23; el-Mümtehine 60/12.

⁹⁹² Cengiz Kallek, “Biat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/120.

⁹⁹³ el-Mümtehine 60/12; Buhârî, “İmân”, 11, “Ahkâm”, 49; Müslim, “İmâret”, 88; Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, 29/307-308; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993) 2/882.; biat terimi ile ilgili olarak bk. Karlı, *Kur’ân Yorumlarında Kadın*, 238-239.

⁹⁹⁴ Ahmed Ağırakça, *Hz. Ömer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 112-114; İbn Hacer el-Askalânî, *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 3/475-477; Bekir Topaloğlu, *İslam’da Kadın* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 342; Hamza Aktan, “İslam’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, *Sosyal Hayatta Kadın* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 293-308; Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 288; Aydın, “Kadın”, 24/90.

Halkın devlet başkanını ve yöneticilerini seçmesi hak olduğu gibi aynı zamanda bir görevdir. Bu konuda cinsiyet ayrımı bulunmamaktadır. Seçmek kadar seçilmek de kadın için bir haktır. Kişinin yöneticiliği kendisinin istemesinin ve bu görevin ağır yükümlülükler gerektirdiğine dair rivayet olunan hadis,⁹⁹⁵ yönetici olmanın hak olmanın ötesinde sorumluluk olduğuna da dikkat çekmektedir.

Kadının velâyet hakkına sahip olduğunun delili olarak gösterilen âyet,⁹⁹⁶ özellikle son dönem fukahâsı tarafından değerlendirilmiştir.⁹⁹⁷ Karaman bu âyetin kadın ve erkeğe hiçbir ayrıcalık getirilmeden velâyet hakkı tanıdığını belirtmektedir.⁹⁹⁸ Ebû Şakka ise bu âyete dayanarak kadının erkek gibi toplumun sosyal ve siyasal sorunları ile ilgilenebileceğini söylemektedir.⁹⁹⁹ Görgülü de kadının toplumsal hareketliliğini sınırlayan amme velâyetine sahip olmadığı görüşüne karşı çıkmakta, bu âyete dayanarak kadın ve erkeğe eşit yükümlülükler düştüğünü savunmaktadır. Yazara göre Kur'an'da kadın hem özel hem de genel velâyete sahip bulunmaktadır.¹⁰⁰⁰

Son dönem âlimlerinden Mustafa Sibâî (1915-1964), kadınların Hz. Peygamber'e (s.a.v) biat etmesini, siyasetle ilgilenmeleri için delil olduğunu kabul edenlere karşı çıkmış¹⁰⁰¹ ve bu görüşü de Görgülü tarafından eleştirilmiştir. Görgülü, Kur'an'da bahis konusu olan ve sünnetle de vücûd bulan biatin, kadının irade beyanının esas alınmasına delil olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰² Sibâî gibi düşünen Karşlı da, naslarda bu terimin yönetici olan kişinin bir takım taleplerinin yerine getirilmesine dair verilen söz anlamında olduğunu; idare eden ile edilen arasında yapılan seçim ve bağlılık akdi mânası verilen son dönemdeki siyasî mâna ile örtüşmediğini belirtmektedir.¹⁰⁰³ Pakistanlı âlim Mevdûdî (1903-1979), kadınları siyâset yapmalarını kabul etmemesine rağmen, halife olmanın kadınları da kapsadığından bahisle, oy kullanabileceklerini kabul etmektedir.¹⁰⁰⁴ Tarihçi ve müfessir Derveze (1888-1984) ile Ebû Şakka (1917-2014) ise kadın ve erkeğin eşit yükümlülükleri

---

⁹⁹⁵ Buhârî, "Eymân",1; "Ahkâm",5,6; Müslim, "Îmâra", 13; Ebû Dâvud, "Harac", 2; Tirmizî, "Nüzûr", 5; Nesâî, "Âdâbu'l-Kudât", 5.

⁹⁹⁶ et-Tevbe 9/71.

⁹⁹⁷ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 16/130-131.

⁹⁹⁸ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 89.

⁹⁹⁹ Abdülhalim Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, 1/266-267.

¹⁰⁰⁰ Ülfet Görgülü, *Kadın ve Siyaset* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 169.

¹⁰⁰¹ Mustafa Es-Sibâî, *el-Mer'e beyne'l-fikhi ve'l-kânûn* (Riyâd: Dâru'l-Varrâk,1999), 121.

¹⁰⁰² Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 61.

¹⁰⁰³ Karşlı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, 238 (dip. 735).

¹⁰⁰⁴ Mevdûdî, *İslâm'da Hükûmet*, çev. Ali Genceli (Ankara: Hilâl Yayınları, ts.), 191.

üzerinde kurulan devlette, kadının da bağımsız bir birey olarak biatte bulunmasının, seçme hakkının göstergesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰⁵

Siyasal haklar çerçevesinde kadının kamu görevi yapabilmesi, devlet başkanı, bakan, milletvekili ve hâkim olması şeklinde dört alt başlık altında değerlendirilecektir.

1.2. Devlet Başkanı Olması

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonraki İslâm devletlerinde mevcut olan devlet başkanlığı kurumunu ifade eden hilâfet, sözlükte “*Birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek*” gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu hulefâ-halâif olan halife de “*Bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse*” demektir ve devlet başkanı anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁰⁶

Hilâfet kelimesi terim olarak Kur'an'da geçmemekte, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan olarak birçok yerde tekrarlanmaktadır.¹⁰⁰⁷ Hadis kaynaklarında ise halife, hilâfet, imam kelimeleri geçmekte ve terim anlamı olan devlet başkanı, yönetici kastedilmektedir. Bazı hadislerde adâlet sahibi devlet başkanı övülürken,¹⁰⁰⁸ zulmeden devlet başkanı yerilmekte;¹⁰⁰⁹ devlet başkanının çoban gibi emri altındakilerden sorumlu olduğu,¹⁰¹⁰ günahı ve kötülüğü emretmedikçe devlet başkanına itaatin zorunluluğu,¹⁰¹¹ gibi hususlar düzenlenmiştir.

Klasik dönem fukahâsı halifenin müslüman, âkil-bâliğ, hür, erkek ve âdil olması, Kureyş soyundan ve sağlıklı bir vücut tamlığına sahip olması gibi temel şartlar¹⁰¹² ile, döneminin en bilgili, liyakat sahibi, toplum içinde itibarı olan bir kimse olması gibi şartlar da aramaktadır.¹⁰¹³ Devlet başkanının erkek olmasında ittifak halindeyken, kadının devlet

¹⁰⁰⁵ Muhammed İzzet Derveze, *ed-Düstûrî'l-Kurânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye fi Şuûni'l-Hayât* (Kahire: y.y. 1966), 1/108; Abdülhalîm Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, 1/646,667.

¹⁰⁰⁶ Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 9/55.

¹⁰⁰⁷ el-Bakara 2/30; el-En'âm 6/165; Yûnus 10/ 73; en-Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26.

¹⁰⁰⁸ Buhârî, "Zekât", 16; Müslim, "Zekât", 91; Tirmizi, "Ahkam ", 4.

¹⁰⁰⁹ Tirmizi. "Ahkam, 4.

¹⁰¹⁰ Buhârî, "Cuma", 11; Müslim, "İmare", 20.

¹⁰¹¹ Buhârî, "Cihad", 108-109, 164; Müslim, "İmare", 43; İbn Mâce, "Cihad", 40.

¹⁰¹² Mâverdî, *el-Ahkâmü's- Sultâniye*, 31-32; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/544; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 7/3; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr* 2/384-386.

¹⁰¹³ Avcı, “Hilâfet”, 540.

başkanı olup olmayacağı hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu görüşlerin maddeler halinde sıralanmasının, fukahânın bakış açısını tespit etmek açısından daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a) Devlet başkanlığı için erkek olmanın şart olduğunu ve bu sebeple kadının devlet başkanlığı yapamayacağını savunanlar:

Kadının devlet başkanı olup olmayacağı konusunda, yasaklayıcı, bağlayıcı, açık ve kesin bir nas bulunmamakla birlikte, erkek olmanın şart olduğunu ve kadının devlet başkanlığı yapamayacağını savunan fukahâ çeşitli gerekçeler ileri sürerek görüşlerini delillendirmeye çalışmıştır. “Allah’ın kimini kimine üstün kılmasından ve erkeklerin mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler.”¹⁰¹⁴, “...Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur...”¹⁰¹⁵ ve “Evlerinizde oturunuz...”¹⁰¹⁶ âyetlerini ve Ebû Bekir’den rivayet edilen “İşlerini bir kadına teslim eden bir millet, felâh huzur bulamaz.”¹⁰¹⁷, “...yöneticileriniz şerhileriniz; zenginleriniz cimriniz olduğu, işleriniz de kadınlara kaldığı zaman yerin altı sizin için yerin üstünden daha hayırlıdır.”¹⁰¹⁸ ve “Erkekler kadınların emrine girdiklerinde helâk olmuşlardır”¹⁰¹⁹ hadislerini delil olarak göstermektedirler. İbnü’l-Arabî ve Kurtubî gibi bazı fukahâ ise, Sebe ülkesinde Belkıs’ın kraliçe olmasını haber veren âyeti¹⁰²⁰ doğrudan doğruya kadının yöneticiliğinin onaylanmadığına delil olarak göstermişlerdir.¹⁰²¹ Aynı âyetin geçmiş şeriatlerden haber veren bir âyet olduğunu kabul eden fukahânın ekseriyeti de kadının yöneticiliğini kabul etmemişlerdir.¹⁰²²

---

¹⁰¹⁴ en-Nisâ 4/34.

¹⁰¹⁵ el-Bakara 2/228.

¹⁰¹⁶ el-Ahzâb 33/33.

¹⁰¹⁷ Buhârî, “Meğâzî”,82, “Fiten”,18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/50,51; bk. Kadir Gürler, “Kadının Yöneticiliği Meselesi, Bir Hadisin Okunuşu ve Değerlendirilmesi”, *Dinî Araştırmalar* 4/11 (2001), 67-94; hadisin değerlendirmesi hakkında bk. Görgülü, Kadın ve Siyaset, 115 vd.; Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 424-425.

¹⁰¹⁸ Tirmizî, “Fiten”,78; Mevdûdî, *İslâm’da Hükümet*, 652; Topaloğlu, *İslam’da Kadın*, 337; karşı görüş için bk. Görgülü, Kadın ve Siyaset, 147.

¹⁰¹⁹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 4/291.

¹⁰²⁰ en-Neml 27/23.

¹⁰²¹ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet’e Kadın*, 108; Ebû Bekr İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 3/1448-1463; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/173-174.

¹⁰²² Hamza Aktan, “İslam’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, 301; aksi görüş için bk. Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 286-287.

İbn Hazm¹⁰²³ (öl. 456/1064), Ebû Ya'la el-Ferra¹⁰²⁴ (öl. 458/1066), Gazzâlî et-Tûsî¹⁰²⁵ (öl.505/1111), Beğavî¹⁰²⁶ (öl. 516/1122), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî¹⁰²⁷ (öl. 543/1148) gibi fakihler, kadının akli ve dinin kıt olmasından dolayı devlet başkanlığı yapamayacağını, bu işe erkeklerin ehil olduğunu kabul etmişler ve Ebû Bekre'den rivayet edilen felâh hadisini¹⁰²⁸ delil göstermişlerdir. İbnü'l-Arabî'nin eserinde bahsettiği olay, kadının yönetici olması hususundaki tartışmaların o dönemde dahi olduğunu göstermektedir.¹⁰²⁹ Kamu hukukunun önemli isimlerinden biri olan Mâverdî'nin, eserinde devlet başkanı olmak için erkek olma şartını koymaması¹⁰³⁰ yanlış anlaşılmış ve kadının devlet başkanı olabileceğini kabul ettiği düşünülmüştür. İbn Haldun, halifelik makamına gelecek kişilerde aranan şartlarda, ehliyet, adâlet, ilim ve kifâyet şartlarını ararken ihtilâfa düşülen konu olarak Kureyş kabilesinden olma şartını söylerken, erkek olma şartını ele almamıştır. Ancak daha sonra İbn-i Hatîb'e atıf yaparak, kadınların durumuna dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir. Erkekler kadınlar üzerinde kavvâm olduğu için, kadınların idarî bir şeye mâlik olmadıklarından bazı şer'î hükümlerde erkeklere uymak zorunda olduklarını ve yöneticiliğe uygun olmadıklarını ifade etmektedir.¹⁰³¹

Şâfiî fakihî Cüveynî'ye (öl. 478/1085) göre de kadının devlet başkanı olamayacağı konusunda icmâ vardır.¹⁰³² Son dönem İslâm hukukçularından Senhurî (1895-1971) ve Zühaylî de kadının devlet başkanı olamayacağı konusunda icmâ olduğunu kabul etmişlerdir. Zühaylî, devlet başkanlığı ağır bir sorumluluk olduğu için kadınların kaldıramayacağını iddia etmektedir.¹⁰³³

Müdâyene âyetine¹⁰³⁴ dayanarak, kadının akli yönden eksik olmasının velâyete engel olduğundan bahisle, kadını devlet başkanlığına ehil görmeyen fukahânın da bulunduğu

¹⁰²³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 10/504.

¹⁰²⁴ Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (Lübnan: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1983), 60.

¹⁰²⁵ Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/128-129i

¹⁰²⁶ Ferrâ Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Arnaût (Kahire: Mektebü'l-İslâmî, 1971), 10/77.

¹⁰²⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/1457.

¹⁰²⁸ Buhârî, "Meğâzî", 82, "Fiten", 18

¹⁰²⁹ Gürler, "Kadının Yöneticiliği Meselesi", 81-84.

¹⁰³⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's- Sultâniyye*, 31-32.

¹⁰³¹ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, 1/273-277.

¹⁰³² İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâtü'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*, thk. Es'ad Temîm, (Beyrut : Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye , 1992), 357; aksi görüş için Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 118-119.

¹⁰³³ Abdürrezzâk Ahmed Senhûrî, *Fıkhü'l-Hilafe ve Tetavvuruhâ* (Kahire: Heyetu'l-Misriyyetu'l-Amme, 1989), 121-122; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/420.

¹⁰³⁴ el-Bakara 2/282.

söylenmektedir.¹⁰³⁵ Örneğin Şevkânî, kadınları eksik akıllı ve eksik dinli olmasından dolayı devlet başkanlığı ve diğer idari görevlere lâyık görmemektedir.¹⁰³⁶

Hanefî fukahâsından İbn Âbidîn, kadın devlet başkanlığı görevine gelse bile bu görevi sürdürümeceğinde ihtilâf bulunmadığını söylemektedir. Ona göre bunun tersini savunanlar cahildir.¹⁰³⁷ Gürlar, konu ile ilgili çalışmasında¹⁰³⁸ kadının temel sorumluluğunun anne olmak ve ev hanımlığı olmasından dolayı devlet başkanı olamayacağını savunan Mustafa es-Sibâî¹⁰³⁹ ile kadının Cuma ve bayram namazları ile savaşa katılamamasından dolayı devlet başkanı olmayacağını belirten Ramazan el-Bûtî'nin (1929-2013) ¹⁰⁴⁰ görüşlerine yer vermektedir. Buna göre, kadının temel vazifesinin ev işleri ve ailesi olduğunu savunanların delili, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kadının ev halkının çobanı olduğunu bildirdiği hadistir.¹⁰⁴¹

Son dönem fukahâsından Üdeh (1906-1954), İbn Âşûr (1879-1973), Sibâî (1915-1964) ve Mevdûdî (1903-1979) kadının devlet başkanı olamayacağına gerekçe olarak kadının fizyolojik ve psikolojik yapısını öne sürmektedir. Mevdûdî, felâh hadisine ve erkeğin kadının koruyucusu olduğunu belirten âyete dayanarak kadının devlet başkanlığı ve diğer idarî görevlere getirilemeyeceğini, kadınların fizikî yapıları gereği idarî görevleri yapamayacağını, bu görevlerin erkek işi olduğunu söylemektedir.¹⁰⁴² Üdeh ise devlet başkanlığı ve diğer idarî görevlerin, çok yorucu olduğu ve fazla mesai harcanması gerektiği için, kadının fitratı gereği bu görevler için uygun bir yapıda olmadığını savunmaktadır. Üdeh, meseleyi kadın-erkek eşitliği bağlamında ele almakta, erkeğin aileden ilk sorumlu kişi olması sebebiyle, sorumluluğa karşılık üstünlük olduğunu, bu sebeple de erkeğin başkanlık için daha çok hak sahibi olduğunu ve bu sorumluluğun onun sözünün daha geçerli olması için zorunluluk teşkil ettiğini söylemektedir. Buna göre

---

¹⁰³⁵ Adnan Koşum, "İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2003), 68-69.

¹⁰³⁶ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 15/429.

¹⁰³⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 4/356

¹⁰³⁸ Gürlar, "Kadının Yöneticiliği Meselesi", 86.

¹⁰³⁹ Sibâî, *el-Mer'ê beyne'l-fikhî ve'l-kânûn*, 153-156; karşı görüş için bk. Hatemî, *İlâhî Hikmet'te Kadın*, 241-242; Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 85.

¹⁰⁴⁰ Said Ramazan el-Bûtî, *el-Mer'etü beyne tuğyâni'n-nizâmi'l-ğarbî ve leâ'ifi't-teşrî'i'r-rabbânî* (Dimeşk: Dârü'l-fikr, 1996), 70; Mustafa Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, çev. İhsan Toksarı (İstanbul: Nidâ Yayınevi, 1969), 35.

¹⁰⁴¹ Buhârî, "Ahkâm",1; Zeydân, *Kadın ve Aile Fikhî Ansiklopedisi*, 5/182-183.

¹⁰⁴² en-Nisâ 4/34; Buhârî, "Meğâzî",82, "Fiten",18; Mevdûdî, *İslâm'da Hükûmet*, 464, 494.

Ûdeh'in kadının devlet başkanlığına kesinlikle karşı çıkmadığı görülmektedir.¹⁰⁴³ İbn Âşur ve Sibâî de, kadının yaratılış gereği erkekten zayıf olduğu durumları dikkate alarak, devlet başkanlığı, hâkimlik ve diğer üst derece idârî görevlerde yer alamayacağını savunmaktadır.¹⁰⁴⁴

b) Devlet başkanlığı için erkek olma şartını aramayanlar ve kadının devlet başkanı olmasını savunanlar:

Konunun günümüz şartlarında daha çok ele alınması ve tartışılmasından dolayı, bu başlıkla beraber diğer maddelerde son dönem İslâm hukukçularının görüşleri ağırlıklı olacaktır.

Sosyolojinin öncü isimlerinden Fransız düşünür Montesquieu (1689-1755), kadının evi yönetmesinin akla ve doğaya aykırı olduğunu, devleti yönetmesinin ise akla ve doğaya uygun olduğunu söylemektedir. Ona göre kadının zayıf karakteri, evin hâkimi olmaya engel teşkil ederken, devlet yönetiminde ise bu zayıf karakter onlara yumuşaklık ve ılımlılık vereceğinden, kaba ve sert davranışlardan daha iyi yönetme yetkisi sağlayacaktır.¹⁰⁴⁵

Bu görüşü savunanlar genel olarak son dönem İslâm hukukçuları olmakla birlikte, 12. yüzyıl Mâlikî fukahâsından İbn Rüşd, kadının devlet başkanı olması meselesinin toplumsal yapıya bağlı bölgesel bir anlayış olduğunu, Afrika'daki bazı kabilelerde kadının yönetici olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁶ Hanefî fukahâsından Kâsânî de, kadının prensip olarak devlet başkanı veya hâkim olmasını onaylarken, Cuma namazı kıldırmak için yetkili bir kişiyi görevlendirmekle yöneticiliğinin sahih olacağını belirtmektedir.¹⁰⁴⁷

Devlet başkanı olmak için cinsiyet farkı gözetmeyen son dönem İslâm hukukçuları, kadının velâyet sahibi olduğunu ve “*Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar birbirlerinin*

---

¹⁰⁴³ Abdülkadir Ûdeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşerî Hukuk*, çev. Ruhi Özcan- Ali Şafak (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990), 1/35.

¹⁰⁴⁴ Muhammed Tâhir ibn Âşûr, *Makâsıdu's-ş-şerîati'İslâmiyye -İslâm Hukuk Felsefesi-*, çev. Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 166; Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 34.

¹⁰⁴⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, 132.

¹⁰⁴⁶ Muhammed Lütü Cumua, *İbn Rüşd Tarihuhu ve Felsefetuhu* (Tunus: y.y., ts.), 66 akt. Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 232.

¹⁰⁴⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/262.

velisidirler.”¹⁰⁴⁸ âyetini delil göstererek, kadının devlet başkanı olabileceğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁴⁹ Yavuz, yöneticiye itaatin emredildiği âyetler¹⁰⁵⁰ ile istişare etmenin tavsiye edildiği âyetleri¹⁰⁵¹ kadının devlet başkanı olabilmesi için delil olarak göstermektedir.¹⁰⁵² Velâyet hakkının siyâsî velâyeti de içine aldığını söyleyen Yavuz, ‘evliya’ kelimesinin dostluk anlamında kullanılmasının doğru olmadığını; Arapçada dostluk anlamında kullanılan ‘sâdık, sadakât’ kelimelerinin olduğunu ve âyete “*Kadın ile erkek birbirlerinin dostudur.*” şeklinde anlam verilmesinin yanlış olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵³

Âyetin devamında yer alan “...iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar...”¹⁰⁵⁴ ifadesine dayanılarak, erkekler gibi kadınların da emr bi’l-mâruf nehy ani’l-münker yapabileceği, siyâsetle meşgul olanların da aslında bunu yaptığı ve kadınlara bu sahada görev verilmesinin toplumun ilerlemesine katkıda bulunacağı savunulmaktadır.¹⁰⁵⁵

İbn Kudâme’nin, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn devrinde kadınların devlet başkanlığı ve üst derece idari görevlere getirilmeyişini fiilî-amelî icmâ olarak tanımlamasına karşı çıkan Görgülü, bu görüşün bir iddiadan ibaret olduğunu, pratikte kadının devlet başkanlığı ve diğer idari görevlerde yer almamasının, teoride bu görevleri üstlenemeyeceğinin hukuki gerekçesi olamayacağını belirtmektedir. Çünkü bu durumun, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn’in kesin kanaati mi olduğu veya kadın hakkındaki toplumsal olgudan mı kaynaklandığı netlik kazanmış değildir. Öncelikle bunlar açığa kavuşturulmalı ve fiilî icmâ olup olmadığına karar verilmelidir.¹⁰⁵⁶ Sosyal ve siyasal durumların bir anda değişeceğini ve İslâm’ın ilk yıllarında kadınların siyasî hayatın içinde faal bir görev üstlenmesini beklemek, dönemin sosyal gerçekleriyle çatışmasına anlamına gelmektedir.¹⁰⁵⁷ Yine kadının devlet başkanlığına ehil olmamasını psikolojik ve fizyolojik yapısına bağlayan, devlet başkanlığını yorucu ve fazla çalışma

---

¹⁰⁴⁸ et-Tevbe 9/71.

¹⁰⁴⁹ Topaloğlu, *İslam’da Kadın*, 334-335.

¹⁰⁵⁰ en-Nisâ 4/59, 83.

¹⁰⁵¹ Âl-i İmrân 3/159; eş-Şûrâ 42/38.

¹⁰⁵² Yavuz, *Kur’ân’da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 161.

¹⁰⁵³ Yavuz, *Kur’ân’da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 159.

¹⁰⁵⁴ et-Tevbe 9/71.

¹⁰⁵⁵ Halil İbrahim Acar, “Kur’ân’a Göre Kadın ve Siyaset”, *Turkish Studies* 13/26 (2018), 24.

¹⁰⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/92; aksi görüş için bk. Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 154.

¹⁰⁵⁷ Nejla Akkaya, “İslâm Hukuku’nda Kadının Siyasi Hakları”, *İslâmî Araştırmalar*, 10/4 (1997), 239; benzer düşünce hakkında bk. Hüseyin Çeliker, “İslâm Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/26-27, (2008), 279.

gerektiren bir görev olması ve kadının aslî görevini annelik ve ev işleri olduğu düşüncesine karşı çıkan Görgülü bu gerekçelerin hukukî delil olarak ileri sürülemeyeceğini düşünmektedir. Seçilme hakkı bağlamında kadının devlet başkanı olması için bir engelin bulunmadığını; konunun, zamanla değişen ve gelişen sosyal şartlar, siyâsi hayat ve kadınların kendilerini geliştirmesi ve seçimleriyle ilgili olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁵⁸ Görgülü'nün görüşüne bir yönüyle katılmakla birlikte, hukukî delil olarak sayılmayan gerekçelerin -psikolojik ve fiziksel yapı, yorucu bir görev olması, aslî görevler- hayatta kadının karşısına çıkan gerçekler olduğu kanaatindeyiz. Kadın hukuken bu engellere takılmasa da hayatın içinde bulunduğu pozisyonlar onun geride kalmasını gerektirebilmektedir.

Felâh hadisinin kadına sadece devlet başkanlığı için yasak koyduğunu, diğer siyâsi görevlerde bir mâni oluşturmayacağını kabul edenler¹⁰⁵⁹ olduğu gibi; bu hadisin sadece İranlıların sonunu gösterdiğini, kadın için engel olan bir duruma işaret etmediğini söyleyenler de olmuştur.¹⁰⁶⁰

c) Kadının devlet başkanı olabileceğini fakat aslî görevinin annelik ve ev işleri olduğunu savunanlar

Devlet başkanı olmak için, erkeklerin kadınlara nispetle fitraten daha donanımlı olduğu ve bu sebeple öne çıkmasının gerektiği ve lüzum eden durumlarda kadına müracaat edilebileceği düşünülmektedir.¹⁰⁶¹ Eskicioğlu, kadının kamu görevi almasını yasaklayan bir nas bulunmadığını, felâh hadisi ile âmme velâyetini tasdik eden âyetin çeliştiğini söylemektedir. Âyetin üstün gelmesi gerektiğini belirtmekle beraber, ailedeki görevlerin kadın için temel görev olduğunu, kamu görevinin aslî vazifesi olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁶² Mustafa Sibâî de kadının devletle ilgili görevlerde bulunma hakkı olduğunu fakat bunun arzu edilmediğini belirtmektedir. Ona göre de kadının temel görevi ev işleri ve anneliktir.¹⁰⁶³

---

¹⁰⁵⁸ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 162.

¹⁰⁵⁹ Muhammed İzzet Derveze, *ed-Düstûrû'l-Kurânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye*, 1/115; Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 33; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu* Ansiklopedisi, 5/179-180; Abdülhalîm Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, 1/670.

¹⁰⁶⁰ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 88; Halil İbrahim Acar, *İslâm Hukukunda Kadına Yönelik Hükümler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 162.

¹⁰⁶¹ Karaman, "Kadının Şahitliği" 290.

¹⁰⁶² Eskicioğlu, "İslâm'da Kadının Yeri", 90.

¹⁰⁶³ Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 37, 81.

Kadınların başta devlet başkanlığı olmak üzere diğer siyâsi görevlerde bulunmasına engel olan bir nas bulunmadığından siyasî çalışmalarda aktif rol alabileceğini söyleyen Acar da cinsiyet ayrımına dayanan, kadını aşağılayıp ve temel hak ve özgürlüklerini elinden alan rivayetlere itibar edilmemesi gerektiğini ifade ederken, kadınların annelik görevi gibi temel görevlerine engel teşkil edecek faaliyetlerden kaçınması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁶⁴

d) Devlet başkanlığında cinsiyetin değil, liyakâtin esas olduğunu savunanlar

Devlet yöneticiliğinde ahlâk ve karakter esas alınması gerekli iken, kadın-erkek meselesi haline gelmesiyle konunun yüzeysel kaldığı düşünülmektedir. Öztürk, kadının devlet başkanlığı ve hâkimlik yapabilmesi için liyakâtin aranıldığını ve konuyla ilgili felâh hadisinin kendi dönemi için geçerli olup, bütün dönemler için geçerli olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁶⁵ Karaman ve Hatemî de kadının kamu görevlerine gelebilmesinin tabii bir hak olmadığını, belirli özellik, yetenek ve ehliyete hâiz bulunan kişilere verilen vazife ve liyakat haklarından olduğunu belirtmiştir. Hatemî'ye göre liyakatte eşitlik olduğunda önceliğin erkeğe tanınması, kadının ehliyetsiz olmasından değil erkeğin beden gücü bakımından üstün olmasındandır.¹⁰⁶⁶ Kadının, gerekli liyakat ve dirâyeti göstermesi durumunda, cinsiyet farkı gözetilmeksizin erkek gibi devlet başkanı olabileceği belirtilmektedir. Çünkü, İslâm'a göre, liyakat sorumluluğun temelidir ve bir iş kim tarafından lâykıyla yapılabilirse, sorumluluk da o kişiye aittir.¹⁰⁶⁷

Muhsin ve Görgülü, Sebe melikesi Belkıs'ın başarılı bir yönetici olmasına ve Kur'an'da bu konuda olumsuz bir ifade kullanılmamasına rağmen, kadın olmasından dolayı, yöneticilik hususunda bir misal olarak kabul görmediğini belirtmektedir.¹⁰⁶⁸ Topaloğlu (1932-2016) ise, Sebe melikesi, Hz. Süleyman'a tabi olmadan önce devlet başkanı olduğu için ve sonrasına dair Kur'an'da bir bilgi mevcut olmadığından, ateşperest olan Belkıs'ın yöneticiliğinin, delil olarak gösterilemeyeceğini söylemektedir.¹⁰⁶⁹ Elmalılı Muhammed

¹⁰⁶⁴ Acar, "Kur'an'a Göre Kadın ve Siyaset", 39.

¹⁰⁶⁵ Öztürk, "Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi", 70.

¹⁰⁶⁶ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 55; Hatemî, *İlâhî Hikmet'te Kadın*, 241,267.

¹⁰⁶⁷ Acar, "Kur'an'a Göre Kadın ve Siyaset", 27, 31 (dip.4)

¹⁰⁶⁸ Amine Vedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 71; Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 178; Belkıs olayının, kadının devlet başkanı olabileceğine ilişkin kanıt kabul edilebileceğini söyleyenlerin görüşlerinin eleştirisi için bk. Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 110-111.

¹⁰⁶⁹ Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, 336.

Hamdi Yazır (1878-1942) ise Hz. Süleyman ile Belkıs'ın evlendiğini ve devlet başkanlığının devam ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁷⁰

Kadının devlet başkanlığı yapabileceğine delil olarak gösterilen diğer vâkıa Hz. Âişe ve Cemel vak'asıdır. Karaman ve Kâsımî¹⁰⁷¹ bu olayın olumlu bir delil olacağını söylerken, Sibaî ise karşı çıkarak, Hz. Âişe'nin olaydan sonra pişman olduğunu ve kadının siyaset yapabileceğine delil olmayacağını savunmuştur.¹⁰⁷² Beşer'e göre, kadının devlet başkanı veya yönetici olamayacağı hakkındaki çoğunluk görüşü, aslında ictihaddır ve ictihadlarda esas olan maslahattır. Bu sebeple, kadına böyle bir görev verilmesi münasip ise, İslâm hukukuna aykırı bir durum teşkil etmemektedir.¹⁰⁷³

Karaman, kadının devlet başkanlığı konusunda birbirine yakın görüşler ileri sürmüştür. Bir eserinde, kadınlar madden ve manen zayıf olduklarından ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “*Bir kadını devlet başkanı yapan millet iflâh olmaz.*” hadisi dikkate alınarak, bu görevin büyüklüğü nedeni ile erkek ehil görülmüştür.¹⁰⁷⁴ Bir makalesinde ise, kadının kamu görevinde bulunmasını engelleyen net ve bağlayıcı nas bulunmamasına rağmen, Hz. Peygamberin (s.a.v) “... *felâh bulmaz.*” hadisini, “*Bunu yapan İranlılar felâh bulmayacaklardır.*” veya “*Devlet başkanlığı görevinde öncelik erkeklere ait iken buna riâyet edemeyecek hale gelen toplum felâh bulmayacaktır.*” şeklinde anlamının en uygun yorum olacağını söylemektedir. Karaman, sonuçta devlet başkanlığı için önceliğin, fitrî donanım itibari ile daha uygun olduğu için erkekte bulunması gerektiğini, ihtiyaç ve zorunluluk hallerinde kadın için de bu kapının açık olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷⁵

Kadınların, bugüne kadar, devletin çeşitli kademelerinde az da olsa görev aldığı, devlet başkanlığında dahi bulunduğu fakat bunların kısa sürdüğü bilinmektedir.¹⁰⁷⁶ Bunda etkili olan şey, onların kadın olduğunun unutulması ve erkeklerden beklenen şeylerin kıstas kabul edilmesi, kadının pasifleştirilerek yetiştirilmesidir. Kadınların zayıf yaratıldıklarına olan inanç neticesinde bunun aksini ispat etme çabası içine giren kadınlar, erkekler gibi

---

¹⁰⁷⁰ en-Neml 27/44; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3683.

¹⁰⁷¹ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 90; Zâfir el-Kâsımî, *Nizamü'l-hüküm fi's-şeriatı ve't-tarihi'l-islâmî* (Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1990), 1/344-348.

¹⁰⁷² Sibaî, *el-Mer'e beyne'l-fikhi ve'l-kânûn*, 122.

¹⁰⁷³ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 121.

¹⁰⁷⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 1/147.

¹⁰⁷⁵ Hayrettin Karaman, “Kadının Şahitliği”, 290-291.

¹⁰⁷⁶ Aydın, “Kadın”, 24/86-94; Emel Topçu Brestrich, “Kadın Lider Olunca”, *İslâmiyât* 3/2 (2000), 161-163.

davranarak, kendi kişiliklerinden ödün vermek durumunda kalmışlardır.¹⁰⁷⁷ Bu durum aslında kadın-erkek eşitsizliğinden ziyade, hukukî bir terim olan eşitler arasında birincilik -primus inter pares- ile alâkalı görünmektedir ve yüzyıllarca uygulamada görülen kadın yöneticinin azlığını da delillendirmektedir.¹⁰⁷⁸ Siyasî hayatın içinde kadınların bulunmayışının sebebini, kadında arayan erkek akıl, devlet başkanlığı konusunda da maslahata uygunluk gibi aklı gerekçeler üreterek kadını soyutlamış görünmektedir.¹⁰⁷⁹

Sonuç olarak, kadının devlet başkanı olamayacağı, bu görevin erkeklere has olduğu genel olarak kabul görmektedir. Bu konuda dikkati çeken husus, klasik ve modern dönem arasında ne metin ne de metnin ilkelerinin değişmemiş olduğudur. Tamamen olmamakla beraber değişen şey, “*Belirli bir insan topluluğunda metnin ilkelerinin anlaşılma ve yorumlanma kapasitesi, düzeyi ve özgünlüğü*”¹⁰⁸⁰ olarak görülmektedir.

1.3. Milletvekili Olması

Milletvekilliği modern hukuk terimi olduğu için, İslâm hukuk doktrininde tam olarak karşılığını bulamamıştır. Ancak son dönem fukahâsının şûra meclisini millet meclisine ve üyelerini de milletvekilliğine benzetmesi¹⁰⁸¹ neticesinde konu hakkında açıklama yapmak kolaylaşmıştır.

Danışma meclisi, danışma kurulu gibi fikhî anlam verilen Şûra, sözlükte “*Danışma, karşılıklı fikir alışverişinde bulunma*” demektir. Devlet başkanının, bir konu hakkında yetkili kişilere danışarak ve onların görüşlerinden istifade ederek, çözüm odaklı kararlar verebilme çabasıdır.¹⁰⁸² Kur’an’da şûranın önemi ve gerekliliğini destekleyen âyetler¹⁰⁸³ bulunmaktadır.

Kadınların seçme ve seçilme haklarının olup olmadığı yönündeki tartışmaların bir boyutunu da kadının şûra meclisi üyesi olup olamayacağı konusu oluşturmaktadır. Klasik ve modern dönem arasındaki görüş farklılıklarının, kadının içinde bulunduğu

¹⁰⁷⁷ Topçu Brestrich, “Kadın Lider Olunca”, 164.

¹⁰⁷⁸ Hatemî, *İlâhî Hikmet’te Kadın*, 242.

¹⁰⁷⁹ Aktan, “İslam’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, 302; Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 250-251.

¹⁰⁸⁰ Gürler, “Kadının Yöneticiliği Meselesi”, 92.

¹⁰⁸¹ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 189; İbrahim Sarmış, *Şûra’dan Saltanata, Teokrasiye ve Lâisizme “Yönetim”* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 468-472; Aksi görüş için bk. Abdurrahman Altuntaş, *Kur’an’da Temel Siyasî Kavramlar* (İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 28.

¹⁰⁸² Talip Türcan, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/230; Altuntaş, *Kur’an’da Temel Siyasî Kavramlar*, 22.

¹⁰⁸³ Âl-i İmrân 3/159; eş-Şûrâ 42/38.

dönemin siyasî algısı bağlamında değerlendirildiği düşünülmektedir.¹⁰⁸⁴ Kadının milletvekili olması ile ilgili öncelikle olumsuz, sonra da olumlu görüşlere yer verilecektir.

Şûra ehlinde aranan şartlar, adâlet, ihtisas, ilim, ileri görüşlülük olarak belirlenmiş,¹⁰⁸⁵ cinsiyet ayırımına gidilmemiştir. Ancak, âyetteki¹⁰⁸⁶ ‘hum’ zamirinin sadece erkekleri kapsadığından bahisle, kadınların müşavereye katılamayacağını savunanlara karşılık Şankıtî, müşavere âyetindeki “...Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven...” istiğfâr emri, kadınları da kapsadığı için diğer emirleri de kapsamı gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁷

Mevdûdî, milletvekilliğinde erkek olma şartı ararken, erkeğin kavvâmlığı âyetini ve felâh hadisini¹⁰⁸⁸ delil göstermektedir. Bu naslar ile kesin hüküm verildiğinden devlet başkanlığı, bakanlık ve şûra meclisi üyeliğinin kadınlar için uygun olmadığını, onların eline bırakılamayacağını söylemektedir. Bunda kadınların vücut yapılarının da etken olabileceğini eklemektedir.¹⁰⁸⁹ Zeydân da kadının milletvekili olmasının câiz olmadığı görüşündedir. Ona göre, kadının milletvekilliği yapmasındaki sebep geçimi sağlamak ise, bunu temin etmekle yükümlü olan kişi kocası, babası veya velisi olacağından çalışmasına gerek olmadığını; siyasî görevlerin farz-ı kifâye, ev işlerinin ise farz-ı ayn olduğunu; dışarı çıkması halvet ve ihtilata sebep olacağından evde oturmasının daha makbul olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹⁰ Ancak, Hudeybiye’de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Ümmü Seleme ile istişare etmesine dayanan olayı örnek göstererek kadının danışman olarak devlet başkanına hizmette bulunabileceğini kabul etmiştir.¹⁰⁹¹ Zeydân’ın geçim derdi sebebi ile kadının çalışmasına gerek olmadığını söylemesi, Şeybânî’nin (öl. 189/805), kadınların evlerinde oturmakla emroldukları için¹⁰⁹² nafaka gibi

---

¹⁰⁸⁴ Türcan, “Şûra”, 39/234.

¹⁰⁸⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniye*, 31.

¹⁰⁸⁶ Âl-i İmrân 3/159

¹⁰⁸⁷ Muhammed b. el-Muhtar eş-Şankıtî, *Siyaset Fıkhı*, çev. İsmail Yaşa, Halil Kendir (İstanbul: Mana Yayınları, 2009), 51-53.

¹⁰⁸⁸ en-Nisâ 4/34; Buhârî, “Meğâzî”, 82, “Fiten”, 18.

¹⁰⁸⁹ Mevdûdî, *İslâm’da Hükümet*, 494

¹⁰⁹⁰ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/220-221.

¹⁰⁹¹ Buhârî, “Şurût”, 15; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/222.

¹⁰⁹² el-Ahzâb 33/33.

ihtiyaçlarını karşılamanın erkeğin vazifesi olduğu görüşünü¹⁰⁹³ desteklediğini göstermektedir.

Kadının milletvekili olmasına engel olan belirleyici bir nassın olmadığını düşünen Sibâî de, Zeydân'ın ileri sürdüğü gerekçelere ek olarak tesettüre engel durumların oluşabileceğini, uzak yerlere yolculuk yapılması gerekebileceğini ve bu durumlar sıkıntıya yol açabileceği için kadının milletvekili olma hakkını kullanmasının zor olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹⁴

Kadının milletvekilliğine olumlu bakan Derveze'ye göre, bu konudaki âyet¹⁰⁹⁵ kadınlara verilen önemi göstermekte ve kadına birey olarak sosyal ve siyasal haklarını kullanma hakkı vermektedir. Toplumun yarısını oluşturan kadınların, erkeklerle eşit oranda kamu meseleleri ile ilgilenmesi gerektiğini savunduğu için, dolaylı olarak kadınların milletvekili olmasını kabul ettiği de düşünülebilir.¹⁰⁹⁶ Ebû Şakka da İslâm hukuk usûlündeki “*Eşyada aslolan ibahadır.*” kaidesine dayanarak, kadının seçilme hakkı olduğunu kabul etmektedir.¹⁰⁹⁷ Görgülü'ye göre siyasal hayatın içinde yer almanın ana şartı ehliyettir ve cinsiyet ehliyete engel bir durum değildir. Bu sebeple milletvekilliğinin gerektirdiği şartlara hâiz olan kadının, buna engel bir nas bulunmadığından görevi ifa edebileceğini söylemektedir.¹⁰⁹⁸

1.4. Bakan Olması

Kamu görevleri arasında sayılan bakanlık da kadının görev alıp alamayacağı hususunda ihtilâfların olduğu bir konudur. Mâverdi'ye göre erkek olmak, bakan olmak için aranan şartlardandır. Felâh hadisi kesin hüküm bildirdiğinden kadının bakan olması doğru değildir. Ayrıca, bakanlık yapabilmek için kararlılık ve ileri görüşlülük gerektiğinden ve kadın bu durumlarda zayıf olduğundan bakan olmamalıdır. Hatta idarî görevlerle kadının bizzat ilgilenmesinin, bir takım sıkıntılı durumlara sebebiyet vereceğini de belirtmektedir.¹⁰⁹⁹

---

¹⁰⁹³ Muhammed b. Hasan Şeybânî; *Kitâbü'l-Kesb*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2005), 168.

¹⁰⁹⁴ Sibâî, *el-Mer'e beyne'l-fikhi ve'l-kânûn*, 126.

¹⁰⁹⁵ el-Mümtehine 60/12.

¹⁰⁹⁶ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis*, 7/231.

¹⁰⁹⁷ Abdülhalîm Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, 1/668.

¹⁰⁹⁸ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 197.

¹⁰⁹⁹ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniye*, 73.

Görgülü'ye göre, kadının sosyal ve siyasal hayattan soyutlayan sanıldığı gibi İslâm değil; kalıplaşmış fikirler ve peşin hükümlerdir. Kadının kişisel tercihleri ve gelişimi, aile içindeki konumu da etkenlerdir.¹¹⁰⁰ Kadın hukukî eşitlik gereği ve ehliyet şartlarını hâiz oldukça kamu görevlerinde bulunabilir. Cinsiyet ayırımı olmaksızın Şâri'nin hitabına mazhar olan kadın, emânetin ehline verilmesi,¹¹⁰¹ yöneticiye itaat,¹¹⁰² insanlar arasında adâletle davranmak,¹¹⁰³ şûranın uygulanması¹¹⁰⁴ hususlarında sorumluluk sahibi bir bireydir. Kadının da çalışmasının bir karşılığı olacak¹¹⁰⁵ ve yaptıkları boşa çıkmayacaktır.¹¹⁰⁶ Kadının kamu görevinde bulunmasına engel olan bir nas bulunmadığına göre, şartlar uygun ise tercih hakkı kadının olmalıdır.¹¹⁰⁷

Sadece müslüman kadınların değil; dünyanın pek çok yerinde kadınların siyasî hayata dair olumsuz düşünce beslemelerinin ve görev almaya istekli olmamalarının, onları bu alanda saf dışı bıraktığını düşünen müellifler de bulunmaktadır.¹¹⁰⁸ Kadının fitratı itibariyle siyasetten hoşlanmadığını, eskiden beri siyasî faaliyet ve görevlerin içinde bulundularsa da başarı elde edemediklerini söylemişler, bu sebeple kadının siyasî hayatın içinde yer almasını sembolik olarak görmüşlerdir.¹¹⁰⁹ Kadının sosyal hayattaki görünürlüğüne engel olan asıl sebebin erkek değil, kadınların evde oturmayı tercih etmeleri ve toplumsal temayüllerin olduğu da ileri sürülmektedir.¹¹¹⁰

2. SOSYAL HAKLAR İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Toplumsal hayatta kadının konumunu belirlediğimiz bu bölümde, Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinden itibaren kadınların sosyal hayatın hemen her alanında belirli kısıtlamalarla aktif bir şekilde yer aldığı görülecektir. Kadının sosyal hayattaki konumu tesettür, ihtilat ve fitne gibi unsurların etkisi altında gerçekleşen, eğitim ve çalışma hayatı, seyahat özgürlüğü gibi başlıklar altında ele alınmaya çalışılacaktır.

---

¹¹⁰⁰ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 214, 220.

¹¹⁰¹ en-Nisâ 4/58.

¹¹⁰² en-Nisâ 4/58-59.

¹¹⁰³ en-Nahl 16/90.

¹¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/159; eş-Şûrâ 43/38.

¹¹⁰⁵ en-Necm 53/39.

¹¹⁰⁶ Âl-i İmrân 3/195.

¹¹⁰⁷ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 223.

¹¹⁰⁸ Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, 330 vd.: Ongun, *Yeni Kadın*, 61-62.

¹¹⁰⁹ Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, 343.

¹¹¹⁰ Kadriye Durmuşoğlu, *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 197.

2.1. Örtünme, Süs ve Ses

Cinsiyet kimliğinin oluşumunda, kadın ve erkek arasındaki farkların belirleyici unsurlarından birisi de kıyafettir. Örtünme, biyolojik bir gerekliliktir ve bu farklılık toplumsal ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Örtü, insanın ilk evidir.¹¹¹¹ Âdem ile Havvâ'nın cennetten kovulduktan sonra dünyaya indirildikleri zaman, birbirlerinin avret yerlerini görüp yaprakla kapatma telaşına düşmeleri tasvirine¹¹¹² göre örtünme, sıcak ve soğuktan korunma amacı ile giyinmekten öte, utancın getirdiği mahremiyet kaynaklı fitrî bir ihtiyaçtır. Bu sebeple örtünmenin ilk insandan bu yana süregeldiği düşünülmektedir.¹¹¹³ İlkel insan resimlerinde kişinin dizleri ile göbeği arasında hayvan postu bulunması, insanın düşünen ve akleden bir varlık olarak, örtünme ihtiyacı ile hayvandan ayıran bir özellik taşıdığını göstermektedir.¹¹¹⁴ Örtü, erkek ve kadın arasındaki cinsiyet farklılığını ortaya koyarken, toplumun kadına karşı bakış açısını da belirleyici olmuştur. Aslında örtü, kadının vücudundaki ilgi uyandıran kısımları -dişiliğini- kapatarak, kadının kişiliğini öne çıkarmakta, böylece kadın ile erkek eşitlenmektedir.¹¹¹⁵

Örtünme dinî, ahlâkî, hukukî, estetik, sosyokültürel ve siyasal açıdan, fitrat ve doğallık üzerinde temellendirilmektedir.¹¹¹⁶ Örtünün türünü belirlemede kültürel etkenlerin yanında en önemli etken, dinî değerlerdir. Örtünme kadına verilmiş bir yükümlülüktür ve sosyal hayatı onun için kolaylaştırıcı bir yeri vardır. Bedenin örtülmesi ile dişiliğinden sıyrılan kadın, sosyal hayat içinde fayda üretebilecek ve gerçek özgürlüğüne kavuşmuş olacaktır.¹¹¹⁷

Kadındaki seçilme ve beğenilme arzusu, temel psikolojik ihtiyaçlardandır. Örtü ve süslenme, bu anlamda iç dürtüsel eğilime hitap etmektedir. İslâm'da kadın, teşhir duygusunu kontrol altına almaya teşvik edilmektedir. Böylece kadının psikolojisine uygun olan örtünme ile, kadının teşhirden dolayı oluşan incinme ve örselenmesini azaltmak hedeflenmektedir. Evrimsel psikoloji açısından bakıldığında kadının çekici

---

¹¹¹¹ el-A'râf 7/22; Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 105,106,127.

¹¹¹² el-A'râf 7/22.

¹¹¹³ Yunus Apaydın, "Tesettür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40/538.

¹¹¹⁴ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 312.

¹¹¹⁵ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 127.

¹¹¹⁶ Apaydın, "Tesettür", 538.

¹¹¹⁷ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 338,339.

ve güzel olması, beğenilmesi, insan neslinin devamı için gerekli görülmektedir.¹¹¹⁸ Vecdî, kitabında kadının süse ve güzelliğe düşkünlüğünü şu şekilde alıntılanmaktadır:

“İnsanların hepsi bilir ki, tabiat kadınlara bütün parlayan, kendilerine zînet veren, güzelliklerini artıran şeylere karşı çok fazla sevgi ve temayül vermiştir...kadında olan her şey kendini süslemeye muhtaç etmiştir. Hem bu ihtiyaç onun yalnız tabii terkiinden dolayı değil, belki cemiyete karşı olan vazifesiyle de sabittir. Bu öyle bir vazifedir ki kadın onu ancak insanlara yapacağı tesir ve çekicilik sayesinde ifa edebilir. İşte kadınlar, kuvvetlerinin bu çekiciliğe bağlı olduğunu bildikleri için süs ve güzelliği artıran her şey, onlara pek kuvvetle mukavemet edebilecekleri kadar şiddetli bir surette tesir eder. Bütün heveslerini, temayüllerini uyandırır. Hattâ en akıllıları, en iffetlileri bile bu kaidenin dışında kalmaz.”¹¹¹⁹

Kadının sosyal hayatını etkileyen en önemli unsurlardan biri olan örtünme, Kur'an'da nitelik ve nicelik bakımından birbirini tamamlayan cilbâb, hımâr, hicâb, zînet gibi temel beyânlarla açıklanmaya çalışılmıştır.¹¹²⁰ İlgili âyetler, hür kadınla, cariyeyi ayırt etmek ve hür kadının örtünme ölçütlerinin belirlenmesini sağlamak için, fikhî hükümlere dayanak olmuştur. “*Dikkat çekmek ve kendini göstermek*” anlamına gelen, bir yönden de kendini sergilemek sayılan teberrücün¹¹²¹ yasaklandığı âyetler,¹¹²² hitabın peygamber eşlerine yapılmasından dolayı tartışılmış, hükmün özel olduğunu kabul edenler¹¹²³ olduğu gibi, umuma hitap ettiğini savunanlar¹¹²⁴ da olmuştur. Kurtubî, İbn Atiyye'nin peygamber hanımlarının doğdukları ve yaşadıkları kültürel kodların yani Câhiliye döneminin etkisinde yaşadıkları için teberrüc âyetini onlara mahsus kıldığını söylemektedir. Ona göre âyette kadınların kırıtarak ve salınarak yürümesi, güzelliklerini yabancı erkeklere göstermesi gibi câiz olmayan hususlarda başka kadınlara benzememesinin gerektiği kastedilmektedir. Buna göre kadınlar evlerinde oturmalı, dışarı çıkmaları gerekirse süslenmeden ve tam tesettürlü olarak çıkmalıdır.¹¹²⁵ Hanbelî âlimi İbnü'l-Cevzî (öl.

¹¹¹⁸ Kutup, *Kadın ve Aile*, 162; Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 163-165, 339.

¹¹¹⁹ Vecdî, *Müslüman Kadını*, 18.

¹¹²⁰ el-Ahzâb 33/59; Nûr 24/31.

¹¹²¹ Apaydın, “Tesettür”, 539.

¹¹²² el-Ahzâb, 33/32,33; Nûr 24/60.

¹¹²³ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 6/23.

¹¹²⁴ Ebû Bekr İbnü'l- Arâbî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/1535; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/179-180; Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Ruhû'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, ts.), 22/6-12.

¹¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/180.

597/1201) teberrücü, imtihan unsuru olan kadının, evinden çıkıp çarşı pazarda salına salına yürümesi olarak tanımlamıştır.¹¹²⁶

Peygamber hanımlara hitaben yapılan, ancak umuma yapıp yapılmadığına dair tartışma konusu olan diğer âyet de hicâb/perde arkasından konuşma âyetidir.¹¹²⁷ Karslı, tefsir âlimi Cessâs'ın bu emrin bağlayıcılığı itibariyle tüm müminleri muhatap aldığını;¹¹²⁸ İbn Aşur'un ise, hükmün yalnızca peygamberin aile hayatını ilgilendiren bir mesele olduğunu, diğer müminleri kapsamadığını söylediğini belirtmektedir.¹¹²⁹ Karslı, konu ile ilgili âyetlerde¹¹³⁰ erkek karşısında kadına ağır sorumluklar yüklendiğini, gerekçe olarak da kadının fitne unsuru ve erkeği ayartıcı rolü olduğunu belirtmektedir.¹¹³¹

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka zînetlerini göstermesinler...”¹¹³² âyetinde zînetten ne kastedildiğini irdeleyen Sarmış, kadının kullandığı süs eşyası, süs taktığı yerler veya bizzat kadının kendisi olup olmadığı üzerine konuyu ele almakta, Nisaburî'nin “Zînet, yüce Allah'ın yarattığı yaratılış güzellikleridir.” ifadesine dayanarak, zînetten maksadın “Kadının bedenindeki fitrî bedensel güzellik” olması gerektiğini söylemektedir. Bu sebeple kadının yaratılışı icabı erkek bedeninden daha güzel ve daha çekici olmasını, göze ve gönle hitap eden bir cazibeye sahip olmasını göz önüne alarak kadının bedeninin tamamının zînet olduğunu belirtmektedir.¹¹³³

Kadın sesinin mahremiyetine ilişkin âyet¹¹³⁴ ile de hitabın sadece peygamber hanımlarına olup olmadığı tartışılmıştır. Karslı, klasik tefsir ulemâsından Cessâs'ın, “Ayaklarını yere vurmasınlar.”¹¹³⁵ âyetine kıyasta bulunarak, hitabın umumu kapsadığını, ayakları yere vurmakla çıkan halhal sesinin, kadının sesinden daha az fitneye sebep olacağından bahisle kadın sesinin haram olduğunu savunduğunu söylemektedir.¹¹³⁶ Râzî de ilgili âyetin tefsirinde çirkin bir iş olan zinanın yasaklanması ile, zinaya götüren şeylerin de yasaklandığını; bu sebeple kadınların erkeklerle konuşurken işveli ve cilveli değil, mâruf

¹¹²⁶ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahkâmü'n-Nisâ*, 133.

¹¹²⁷ el-Ahzâb 33/53.

¹¹²⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/242.

¹¹²⁹ Muhammed Tâhir ibn Aşûr, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Daru't-Tunisiyye, ts.), 92; Karslı, *Kur'ân Yorumlarında Kadın*, 134-135.

¹¹³⁰ el-Ahzâb 33/53, 59; Nûr 24/30,31.

¹¹³¹ Karslı, *Kur'ân Yorumlarında Kadın*, 211.

¹¹³² Nûr 24/31.

¹¹³³ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 349.

¹¹³⁴ el-Ahzâb 33/32.

¹¹³⁵ Nûr 24/31.

¹¹³⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/177; Karslı, *Kur'ân Yorumlarında Kadın*, 130.

ve makûl söz söylemesi gerektiği belirtmektedir.¹¹³⁷ Kurtubî de hükmün bütün kadınları kapsadığını ve kadınların kendisine haram olan hatta hürmet-i müsâhare¹¹³⁸ gerektiren kişilerin yanında dahi sesini yükseltmeden sert bir tonla konuşması gerektiğini söylemektedir.¹¹³⁹

İlgili âyette kadının sesinin hoş bir eda taşımasının, kalbinde kötülük, kötü niyet taşıyan karşı cinste uyandıracığı beklentiye sebep olacağından yasaklandığı görülmektedir. Hitabın bütün kadınları kapsadığı anlayışından uzaklaşan modern dönem yorumcularından Ateş'e göre, Kur'an'da kadının sesinin haram olduğuna dair bir hüküm bulunmamasıyla birlikte, kadınların kırıta kırıta konuşması erkeklerde şehvî duyguları harekete geçireceğinden, ağır başlı konuşması gerekmektedir.¹¹⁴⁰ Kadının sesinin avret olmasından değil, fitneye sebep olacak şekilde kırılı döküle ve kadınsı biçimde yapılırsa haram olacağı söylenmektedir.¹¹⁴¹ Atay da kadının sesinin haram olmadığını, "*Bayağı, adi ve tahrik edici, kadınlığı pazarlayacak gibi*" konuşmasının yasaklandığını; "*Doğru, ciddi, şerefli ve tabii*" şekilde konuşmalarının emredildiğini ifade etmektedir. Devamında 'tekabülliyet' ilkesine¹¹⁴² göre bu kuralın erkekler için de geçerli olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁴³

İlk dönem yorumlarında kadının sesinin fitne olduğu gerekçesiyle yasaklandığı görülürken, son dönemde kadın sesinin fitne bağlamından koptuğu görülmektedir. Bunda kadının sosyal hayatın içindeki görünürlüğünün artması ve bunun zorunlu hale gelmesinin etkili olduğu söylenebilir. Atay'ın erkeklerin de ilgili hükümlerde muhatap alındığı iddiasının ise, kadın-erkek eşitliği söylemlerine benzediği görülmektedir. Bir benzer görüş de Yavuz'a aittir. Yavuz, kadın ve erkeğin seste eşit olduğunu, kadın sesinin haram olduğuna dair bir hüküm bulunmamasına rağmen, İslâm toplumlarında kadının sesinin aşağı bir tonunda konuşması gerektiğinin örfe dayalı olduğunu söylemektedir.¹¹⁴⁴

¹¹³⁷ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 25/208.

¹¹³⁸ "*Sihriyyet (dünürlük, evlilik) sebebiyle meydana gelen haramlıktır ve nikahın sıhhatine engeldir.*", bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 208.

¹¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/178, 227.

¹¹⁴⁰ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 7/155-162.

¹¹⁴¹ Faruk Beşer, *Hanımlara Özel İlmihal* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), 141-143.

¹¹⁴² "*Karşılıklı iki cinsten ve varlıktan birine verilen hükmün ötekine de ait olduğu esastır. Kur'an'da kadınlara ait hükümler, onların kadınlıklarından dolayı olmayıp, insanlıklarından dolayı ise o hüküm erkeğe de aittir. Erkeğe verilen bir hüküm, erkekliğinden dolayı değil de insanlığından dolayı ise o hüküm kadına da aittir.*" bk. Hüseyin Atay, *Kur'ana Göre Araştırmalar I-III*, 26.

¹¹⁴³ Atay, *Kur'ana Göre Araştırmalar I-III*, 76; Karşı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, 131.

¹¹⁴⁴ Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 82.

Örtünmenin kadının dışarı çıkması ve fitne ile ilişkisi, kadının sosyal aktivitelerini engellemesi şeklinde değerlendirilmiş olsa da rahatsız eden bakış ve önyargılardan korunmak ve zinaya götüren yolların kapatılması için gerekli görülmüştür. Apaydın, örtünme hükmünün arka planında ahlâkî bir amaç ve düşünce aranması gerektiğini, örtünmenin, kadını erkeğe karşı koruyan ve erkeğe kadını denetleme yetkisi veren bir unsur olduğunun öne sürülemeyeceğini belirtmektedir. Modern dönemde, sosyal hayatta kadının görünürlüğünün artması neticesinde gündeme getirilen örtünme ile, teberrücün önem kazandığını da dile getirmektedir.¹¹⁴⁵

Kadınların örtünme gerekçelerinin güzellik¹¹⁴⁶ ve gençlik¹¹⁴⁷ olduğu ve bu özellikler sebebiyle kadının fitne unsuru olarak ele alındığı görülmektedir.¹¹⁴⁸ Karşılı'ya göre, kadının örtünmesi, süsü ve sesi ile ilgili kısıtlamalar, kadının cinsel cazibesi ile erkeğin cinsel zafiyetini de ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda kadın üzerinden gerçekleştirilen sınırlamaların, kadının avret ve fitne sayılması ile karşı cinsin zayıflıklarının kapatılması için ortaya konduğu düşünülmektedir.¹¹⁴⁹ Nefsin şiddetle arzuladığı şeyler arasında sayılan kadının,¹¹⁵⁰ erkeğin özel ve kamusal faydasına zarar vermemek adına, kısıtlamalara maruz kaldığı görülmektedir.¹¹⁵¹

Mevdudî'nin yaptığı psikolojik tahlile göre, yaratılış bakımından müteşebbis ve koruyucu olan erkek karşısında kadın, kaçmak ve korunmak içgüdüsüne sahiptir. Fıtratı itibari ile saldırgan değildir. Bu sebeple kadınların erkeklere bakması konusunda, erkeklere olduğu kadar sert hükümler konmamıştır.¹¹⁵² Faslı yazar Fatma Mernissi ise, örtünmenin işlev ve boyutlarını tanımlarken, kısmen de olsa örtünmeyi erkek egemenliği ile ilişkilendirmektedir:

“Birinci boyut görseldir; işlevi ‘bakıştan gizlenmek’ ve saklanmaktır. İkinci boyut, mekâna ilişkindir. Amacı cinsler arasında bir sınır çizmek, eşik oluşturmak ve böylelikle cinsleri ayırmaktır. Üçüncü boyut ise ahlâkî bir fikir içermektedir ve ‘yasak buyruğu’na ilişkindir. Tesettür yasak alana işaret eder.”¹¹⁵³

¹¹⁴⁵ Apaydın, “Tesettür”, 541-542.

¹¹⁴⁶ Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 99.

¹¹⁴⁷ Nûr 24/60; Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 137.

¹¹⁴⁸ Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 321-322.

¹¹⁴⁹ Karşılı, *Kur’ân Yorumlarında Kadın*, 120-121.

¹¹⁵⁰ Âl-i İmrân 3/14.

¹¹⁵¹ Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 336.

¹¹⁵² Nûr 24/31; Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur’ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/523.

¹¹⁵³ Fatima Mernissi, *Le Harem Politique*, Albin Michel, Paris, 1987, s.119-120 akt. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 127; Çınar, *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı*, 333.

Bu durum örtünmeyi, Allah'ın emri olmaktan öte, kadını erkek karşısında itaat boyutuna getirmektedir.

Bu konuda son olarak kadının sesinin başka bir bağlamda ele alındığı 'sessiz kadın' konusuna değinilecektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde yorumcu ve katılımcı olarak bulunan kadınların, sonraki dönemlerde sessizleştirilmesi ve susturulmasının tarihi bir yenilgi olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre suçlu olarak gösterilen erkek fukahâ, kadın sesinin bir tahrik aracı olduğu için kamusal alanda yasaklanması gerektiğini düşünmektedir. Hukuk söyleminde sesi eksik olan kadının akitlerde kaçınılmaz olarak sesinin etkin olduğu ancak, nikâh akdinde sessizliğinin onay anlamına geldiği ve kadının en önemli kararında dahi pasif ve eylemsiz bir katılımcı yaptığı ifade edilmektedir. Ancak "*Kadınların ve erkek müttefiklerinin İslâm hukukunun gelişimini aktif biçimde nasıl etkiledikleri ve kadının faillik olgusunun etkisi*" gözardı edilmemekte, yakın zamana kadar kadınların fiilen hukuk sisteminin içinde yer almadığı ve bu sessizliğin faillerinden biri olduğu da vurgulanmaktadır.¹¹⁵⁴

Erkeğin sesinin, kadını sessizleştirilmesi olarak ifade edebileceğimiz bu cümlelerde, tek suçlunun erkek olmadığı, kadının da kendi payına düşen sorumluluğu alması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Tucker'ın söylediği gibi bu sessizliğin sadece tarihî bir yenilgi olarak adlandırılmayacağı, belki bir tercih ve gereklilik veya sessizliğin içindeki ses olduğu söylenebilir.

2.2. Eğitim Hakkı

Şâri'nin 'oku!'¹¹⁵⁵ emrine mazhar olan insanoğlu arasında cinsiyet ayırımına gidilmemiş, fakat kadın cinsi için meşrû şartların sağlanmasının elzem olduğu dikkate alınarak ictihadî hükümler tahsis edilmiştir. Kadını insanlık, aile ve şahsı adına eğitim hakkından mahrum bırakan bu hükümlerin, âyetler¹¹⁵⁶ ile çeliştiği görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ilim öğrenmenin her müslümanın üzerine farz olduğunu bildirmiştir.¹¹⁵⁷ Eğitim ve öğrenim hakkına ve ilim öğrenmenin faziletine dair cinsiyet ayırımı yapmayan hadislerin¹¹⁵⁸ yanında, uydurma olduğu tespit edilen kısıtlayıcı hadislere de rastlanmaktadır. Uydurma olduğu bilinmesine rağmen, bazı İslâm ülkelerinde kız

¹¹⁵⁴ Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın*, 63-65.

¹¹⁵⁵ el-Alak, 96/1-5.

¹¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/18; Tâhâ 20/114; Fâtır 35/28; ez-Zümer 39/9; el-Mücadele 58/11.

¹¹⁵⁷ İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

¹¹⁵⁸ Buhârî, "İlim",13, "Farzu'l-Humus",7, "İ'tisâm",9; Müslim, "Vasiyet",14; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 5/84-85.

çocuğunun eğitiminde genel olarak esas alınan bu hadislerle, kadının sosyal görünürlüğü daha çocukluktan itibaren kısıtlanmaya çalışılmıştır.

Kadının eğitim ve öğrenim hakkını destekleyen hadislere,¹¹⁵⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinden olan Hz. Hafsâ'nın (öl. 45/665 [?]) sahâbeden Şifâ bint Abdullah'tan yazı yazmayı öğrenmesi¹¹⁶⁰ ve Hz. Âişe'nin bir kız öğrencisine okuma-yazmayı öğreterek, mektuplara onun vasıtası ile cevap vermesinin örnek verilebilir. Buhârî bu hususu "Hanımlara Mektup Yazmak ve Onların Cevap Vermesi" başlığı altında bir bâbda¹¹⁶¹ düzenlemiştir. Yine Buhârî'nin "Allah'ın Kendisine Öğrettiği Şeyleri Hz. Peygamber'in Kadın ve Erkek Bütün Ümmetine Öğretmesi" başlığı¹¹⁶² da ilgi çekici bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Medineli kadınların erkekler gibi ilim öğrenmek istedikleri ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) onlar için belli bir gün ayırdığı bilinmektedir.¹¹⁶³ O dönemde ilim ile meşgul olan kadınların başında gelen Hz. Âişe, Ensar kadınlarını bu sebeple methetmiştir.¹¹⁶⁴ Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ ve Ümmü'd-Derdâ (öl. 81/701 [?]) da fetva vermekle tanınmışlardır. Sahâbe sonrası dönemden sonra ise pek çok isim zikredilmekle beraber, hicrî altıncı yüzyılda yaşamış olan Hanefî fakîhi Kâsânî'nin hanımı Fâtıma bint Alâeddin es-Semerandiyye¹¹⁶⁵ ve Bağdatlı Fâtıma ün kazanmıştır.¹¹⁶⁶ Belâzürî (öl. 279/892-93), Ümmü Seleme'nin okuduğunu ama yazmadığını, Kerime bintü'l-Mikdâl, Ümmü Külsüm bint Ukbe ve Âişe bint Sa'd'ın yazı yazmayı bildiklerini söylemiştir.¹¹⁶⁷ Yine Tabakât kitabıyla tanınan İbn Sa'd (öl. 230/845) eserinin son cildini ilimle uğraşan kadınlara ayırmıştır.¹¹⁶⁸ Ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî, sahâbe hakkında yazdığı eserinde iki bine yakın kadın sahâbeden söz etmektedir.¹¹⁶⁹

¹¹⁵⁹ Buhârî, "İlim",36.

¹¹⁶⁰ Ebû Dâvud, Tıb, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/372.

¹¹⁶¹ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 524; Muhammed bin İsmail el-Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, çev. A. Fikri Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat,1971), 2/482-483.

¹¹⁶² Buhârî, "İ'tisâm",9.

¹¹⁶³ Buhârî, "İlim",36, 50.

¹¹⁶⁴ Buhârî, "İlim",35; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/773.

¹¹⁶⁵ Bolelli, "Fâtıma Bint Alâeddin Es-Semerandiyye", 12/225.

¹¹⁶⁶ Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, 306-309.

¹¹⁶⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002), 692-693.

¹¹⁶⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, çev. edit. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015).

¹¹⁶⁹ İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1328/1910), 4/224 vd.

Hadis âlimlerinin, Hz. Âişe'ye ve İbn Abbâs'a isnad edilen ve uydurma olduğunu bildirdikleri “Kadınları üst kattaki odalarda oturtmayın, onlara yazı yazmayı öğretmeyin, ip eğirmeyi ve Nûr sûresini öğretiniz.”¹¹⁷⁰ hadisi, kadınları toplumdan soyutlayan, kadının sosyal hayatta görünürlüğüne engel olan ve okuma-yazmayı öğrenmesini kısıtlayan rivayetlerdendir. Kurtubî, kadınların yüksek yerlerde oturtulması ve yazı yazmayı öğrenmelerinin, erkekleri görmesine sebep olacağından himaye ve setredilmelerinin gerçekleşmemesine, bu sebeple fitne ve belaya sebep olmalarına gerekçe olarak sunmaktadır.¹¹⁷¹

Bu konudaki uydurma hadislerin, hadis formatında ders kitabı olarak okutulması ve önemli eserlerin içeriğini oluşturması, konudan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden nasıl sapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Kızlara yazı yazmanın öğretilmemesinin gerekçesi ise erkeklere mektup yazmalarından ve bunun fitneye sebep olmasından korkulmasıdır.¹¹⁷² Baloğlu, fukahâdan bir kısmının bu korku sebebi ile toplumun huzuru ve ahlâkın korunması için kadınların cahil kalmasının daha faziletli olduğuna inandığını belirtmiş, bu zihniyetin kadın konusunda inandırıcı olamayacağını ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamalarına da bağlı kalamayacağını savunmuştur.¹¹⁷³ Yukarıdaki hadis İslâm'ın kadına ve erkeğe verdiği değer ve ilmin önemi bakımından çelişkilerle doludur. Kadınlara yazı yazmayı öğretmenin mekruh olmadığına dair delil olarak, Ebû Dâvûd'dan nakledilen hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Şifa bint Abdullah'a, “*Hafsa'ya yazı yazmayı öğrettiğin gibi, nemle efsununu-rukyesini- (karıncalanma hastalığının tedavisini) da öğretmez misin?*”¹¹⁷⁴ dediği bildirilmektedir. İbnü'l-Kayyim, kadınların okuma yazma öğrenmesinin câiz olduğuna dair bu hadisi delil olarak göstermektedir.¹¹⁷⁵ İbnü'l Cevzî de kadının mahremlerinden ilim öğrenme ihtimali yoksa, tanıdığı bir bayandan, o da yoksa yalnız bulunmamak kaydıyla kemâle ermiş erkeklerden eğitim

---

¹¹⁷⁰ Beyhakî, *el-Câmi'li şuabi'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhamid Hamid (Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 4/90; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/396.

¹¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/29.

¹¹⁷² Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 150.

¹¹⁷³ Adnan Bülent Baloğlu, “Kadın-Merkezli Bir İslami Teoloji İnşasına Doğru Mu?”, *İslami İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 57.

¹¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Tıbb”,18; Veli Atmaca, *Hadislerde Rukye* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 152.

¹¹⁷⁵ İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 4/397.

alabileceğini belirtmiştir.¹¹⁷⁶Aynî'ye göre kadın, kendisine ilim öğretebilecek birini talep edebilir.¹¹⁷⁷

20. yüzyıl âlimlerinden Mustafa es-Sibâî, kadının cahil kalmasının, toplumun ilerleyememesine etki ettiğinden genç kızların eğitimine önem verilmesi gerektiğini; ancak bu eğitimin, erkeklere verilen eğitimden farklı olarak, kadının ihtiyacı olan bilginin ev terbiyesine dair olması gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁷⁸ Zeydân, kadının eğitim ve öğrenim hakkının kullanılmasında belirli şartlara riâyet edilmesini öngörmektedir. Bunlar, erkek ve kadınların ihtilat halinde bulunmaması, birbirinden ayrılması, tesettüre riâyet edilmesi, mümkün mertebe kadın öğretmen gözetiminde olunması, kadının ilim öğrenmek için eş veya velisinden izin alarak dışarı çıkması olarak zikredilmiştir.¹¹⁷⁹

Belirtilen şartlara uyulduğu takdirde, kadının eğitimine engel olunmayacağı söylemi, kadının hakkı olan şeyin vaade dönüşümünü göstermektedir. Kadının sahip olduğu diğer haklarda olduğu gibi, kadının özgür bir varlık olarak bunu kötüye kullanmasından, ihtilat sebebiyle fitneye sebep olmasından ve fazla bilinçli olup asi gelmesinden endişe etmenin bir sonucu da eğitim hakkının kısıtlanması olduğu kanaatindeyiz.

2.3. Çalışma Hakkı

Klasik ve modern dönemde, kadının ev dışında çalışması, sosyal ve siyasî görevlerde bulunması belirli şartlara uyulduğu takdirde câiz görülmekle beraber, genellikle uygun görülmemiş ve kadının temel görevinin ve önceliğinin annelik ile ev işleri olduğu vurgulanmış, kadının asıl karakterinin, erkek, ev ve çocuğa yani aileye sahip olmak olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸⁰

Allah, kadın ve erkeği çalışmakla yükümlü kılmış ve aralarında fark gözetmemiştir.¹¹⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe döneminde kadının sosyal veya kamusal alanda hizmette bulunabileceği meslekler yanında günlük rutin işleri de beceri ve sabırla yerine getirdiği bilinmektedir. Örneğin, Kur'an'da Hz. Şuayb'ın (a.s.) kızlarının hayvanları

---

¹¹⁷⁶ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahkâmü'n-Nisâ*, 33.

¹¹⁷⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 2/134.

¹¹⁷⁸ Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 80-81.

¹¹⁷⁹ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/120-123.

¹¹⁸⁰ Kutub, *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, 154.

¹¹⁸¹ en-Nisâ 4/32; et-Tevbe 9/105; en-Necm 53/39.

suladığı,¹¹⁸² kadınların ip eğirdiği,¹¹⁸³ örgü ve dokuma işleri ile uğraştığı,¹¹⁸⁴ kumaş boyama, terzilik yaptığı,¹¹⁸⁵ Hz. Fâtıma'nın ve diğer kadınların ekmek yapmak için un öğüttüğü¹¹⁸⁶ ve daha ağır ev işlerini yaptığı,¹¹⁸⁷ Hz. Ebûbekir'in kızı Esmâ'nın at ve deve bakımı ile ilgili bütün hizmetlerde bulunduğu,¹¹⁸⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinden Hz. Hafsa'nın çok güzel yemek yaptığı, Hz. Sevide ve Hz. Zeynep'in dericilik ile uğraştığı¹¹⁸⁹ bilinmektedir. Hz. Hatice'nin, ticaretle uğraştığı,¹¹⁹⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kayle Ümmü Beni Enmar adındaki kadın sahâbînin ticaretle meşguliyetini onayladığı ve onu bilgilendirdiği de mâlumdur.¹¹⁹¹ Bunlara ek olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescidinin temizliğini Herkâ ve Minhene adında iki kadının yaptığı,¹¹⁹² hac mevsiminde erkeklerin saçını traş eden kadınlar olduğundan da bahsedilmektedir.¹¹⁹³ Asr-ı saâdet döneminde kadınların kendi fitratlarına uygun işleri yapmalarına Ümmü Rı'le'nin, gelinleri süsleyerek bunları zifafa hazırlaması,¹¹⁹⁴ Ümmü Züfer'in saç bakımcısı olması¹¹⁹⁵ örnek verilebilir. Sevide (Şevde) bint Misrah'ın Hz. Fâtıma'nın doğumunu yaptırarak Hz. Hasan'ın ebesi olduğu,¹¹⁹⁶ Esmâ bint Umeys'in dericilikle uğraştığı, Hz. Fâtıma ve Zeyneb bint Cahş'a tabut yaptığı ve nazardan dolayı sık sık rahatsızlanan çocuklarına rukye uyguladığı da rivayet edilmektedir.¹¹⁹⁷

Kadının evde yaptığı ve yapacağı işler hakkında bağlayıcı metinler bulunmadığı, bu konudaki uygulamaların toplum yapısı, kültür, örf adet ve maslahata bırakıldığı görülmektedir.¹¹⁹⁸ Karaman, kadının evde ve dışarıda çalışması ve eşine yardımcı olması noktasında çoğunluğa göre câiz iken, bunun kadının görevi olup olmadığı hususunda

¹¹⁸² el-Kasas 28/ 24.

¹¹⁸³ en-Nahl 16/92.

¹¹⁸⁴ Buhârî, "Büyü", 31.

¹¹⁸⁵ Ebû Dâvûd, "Libas", 22.

¹¹⁸⁶ Buhârî, "Nafakât", 5.

¹¹⁸⁷ Buhârî, "Nafakât", 6, "Fedâilu'l-Ashâb", 9; Ebû Dâvûd, "Harac", 19-20.

¹¹⁸⁸ Buhârî, "Nikâh", 107; Müslim, "Selâm", 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/347; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, 5/289.

¹¹⁸⁹ Mustafa Baktır, "İslam'da Kadının Çalışma Şartları", *Sosyal Hayatta Kadın*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 132; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/683.

¹¹⁹⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/169.

¹¹⁹¹ Ali Toksarı, "Hz. Peygamber Devrinde Kadın" *Sosyal Hayatta Kadın*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s.92.

¹¹⁹² Buhârî, "Salât", 72.

¹¹⁹³ Buhârî, "Hac", 125.

¹¹⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/449-450.

¹¹⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/453.

¹¹⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 4/338.

¹¹⁹⁷ M. Yaşar Kandemir, "Esmâ Bint Umeys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/422.

¹¹⁹⁸ Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, 275.

ihtilâflar olduğunu belirtmiştir. Buna göre Ebû Hanîfe, İmam Şâfî ve İmam Mâlik yapılan evlilik akdinin kadının cinselliğinden faydalanmadan ibaret olduğunu ve kadın için böyle bir sonuç doğurmayacağını, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sonraki dönemlerdeki örneklerin bağlayıcı olmadığını ifade etmektedir.¹¹⁹⁹ Aynı dönemde yaşamalarına rağmen İbn Hacer, kadının yemek yapmak, çamaşır- bulaşık yıkamak, evi temizlemek gibi ev işlerini yapmasını gönüllülüğe dayanan ahlâkî bir vazife olarak görerek olumlu bir duruş sergilerken; Bilmen, diyâneten mecbur olduğunu söyleyerek sert bir tutum izlemektedir.¹²⁰⁰ Bahsi geçen işlerin erkekler tarafından yapılması, onların ilim, amel ve ibâdetlerden uzak kalmasına sebep olacağından hoş karşılanmamıştır. Güzel kadın erkeğin kalbindeki sıkıntıları dağıtıp, ahiret işlerine bakmasını sağladığı için, kadını din yolunda yardımcı olarak gören anlayış gelişmiştir.¹²⁰¹ Hatta, erkeğin cinsel isteği yok olsa dahi, evde tek başına yaşaması ve ev işlerini yapması, ahiret hazırlığını engelleyeceği için salih ve ev işlerinde becerikli bir hanımın kocasının yardımcısı olduğu belirtilmektedir.¹²⁰² Bu noktada kadının ilim, amel ve ibadet hayatı ile cinsel ihtiyaçlarının dikkate alınmadığını söyleyebiliriz.

Yavuz, Hanefî kaynaklarında kadının çocuğunu emzirmek zorunda olmadığı gibi, kocasının sütanne tutmak zorunda olduğunu; ev işlerini yapmakla sorumlu olmadığı, misafire hizmet etmek ve kocasının anne-babasına bakmak zorunda olmadığını belirtildiğini söylemektedir. Fakat bu hükümlerin ne Kur'an'a ne de sünnete dayanmadığını, Hanefî mezhebi Arap toplumunda ortaya çıktığı için Arap örfünün esas alındığını söylemektedir. Bu ictihâdî hükmün gerekçesi, Türk örf ve adetleri ile çelişmektedir. Bu sebeple belirli bir coğrafyada, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir toplum esas alınarak verilen hükmün, tüm müslüman coğrafyası için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.¹²⁰³

Köktaş'ın eserinde, Nurettin Yıldız'dan alıntılanan, ev işi yapmaktan yüksünen kadına kadınlığını ve kocasını paylaşmak istemiyorsa ne yapması gerektiğini hatırlatan şu ifadeler yer verilmiştir:

---

¹¹⁹⁹ Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, 84-85; İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, 5/290; Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 92.

¹²⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9/632; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/483-484.

¹²⁰¹ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet* (İstanbul, Merve Yayınları, 1981), 191.

¹²⁰² Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 2/87.

¹²⁰³ Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 115.

“Evet, kadına erkeğin ev hizmetlerini görme mecburiyeti getirilmemiştir. Âyet ve hadislerden anlaşılan açık ifade budur. Kadın bunu, hangi din anlayışıyla algılayıp sahiplenecekse o din, erkeğe ‘Doymadıysan bir kere daha otur sofraya.’ tarzında ikinci kadınla da evlenme hakkı vermiştir. Dinin o tarafı kadınlar için iyi de bu tarafı kötü mü olacak?”¹²⁰⁴

Kadının ev işlerini yapmasının vâcib olduğu görüşünde olanlar “...Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır...”¹²⁰⁵ âyeti ile “...erkekler kadınlar üzerinde kavvâmdırlar...”¹²⁰⁶ âyetini delil göstererek, Allah katında mâruf olanın kadının erkeğe hizmet etmesi ve ev işlerini yapması olduğunu belirtmektedir. Yine mehir ve nafakanın erkeğin üzerine yüklenmesi karşılığında kadının da hizmet etmesinin gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Kadınlar hakkında Allah’tan sakının, çünkü onlar sizin yanınızda esirdirler.” hadisine göre, nikâhın bir nevi kölelik olduğunu belirten bazı fukahâyâ göre kölelik, hizmeti gerektirdiğinden, köle olan kadın da hizmet ile mükelleftir.¹²⁰⁷

Beşer, ev işleri ve çocuk bakımının, örfen kadına ait görevler gibi görülmesine rağmen, aslında erkeğin görevi olduğunu ve kadının ona yardımcı olduğunu; kadın ev işi yapmadığı durumda erkeğin bizzat yapacağını veya hizmetçi tutmak¹²⁰⁸ zorunda olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan kadının hukuken ev işi yapmak zorunda olmamasına rağmen, yaparak kocasına yardımcı olmasının, diyâneten Allah’ın hoşuna gidecek bir davranış olduğunu da eklemektedir.¹²⁰⁹ Son olarak, ev işleri kadının görevi olmayacaksa kadının hiçbir iş yapmakla mükellef olmamasını doğru bulmayarak bunun şer’î delillere uygun olmadığını, örfün muhakkem olmasından sebeple,¹²¹⁰ kocası çalışan kadının ev işleri ile hukuken zorunlu tutulması gerektiğini savunmaktadır.¹²¹¹

Kadının kamusal alanda çalışabilmesi için kocasından izin alması, tesettür ve ihtilat kurallarına riâyet etmesi, çalışma hayatının fitratına ters olmaması, toplumsal kodlamaların dışına çıkmaması, ailesini ihmal etmesine sebep olmaması, vefât iddeti

¹²⁰⁴ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 154.

¹²⁰⁵ el-Bakara 2/228.

¹²⁰⁶ en-Nisâ 4/34.

¹²⁰⁷ İbn Kaysim el-Cevziyye, *Zâdü’l-Meâd*, 5/ 290-291; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi’d-dîn*, 2/162.

¹²⁰⁸ Hizmetçi tutma hakkında bk. Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/97-98.

¹²⁰⁹ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 90-91.

¹²¹⁰ Mecelle, md.36.

¹²¹¹ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 94.

beklemiyor olması¹²¹² gibi kayıt ve şartlar ileri sürülmüştür. Bu hususların bir kısmı naslara uygun olsa da, yoruma açık bulunmaktadır.¹²¹³ Kadının dışarıdaki işlerini yapabilmesini belirli şartlara bağlayan Aynî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerini istisna ederek, tesettür kurallarına riâyet etmek, koku sürünmemek, dikkat çekecek şekilde salınarak yürümek ve seslerini yükseltmemek kaydını koymuştur.¹²¹⁴ Kadınların sosyal hayatın içinde nasıl davranacaklarını belirleyen düzenleyici hükümlere göre, kadının mahremi olmayanların içinde süslü ve salınarak yürümemesi¹²¹⁵ ve rahatsız edilmemeleri için yolun ortasından yürümemesi¹²¹⁶ tavsiye edilmiştir.

Kadının yaratılışı ve bundan kaynaklanan sorumlulukları, çalışma şartlarını belirleme açısından etken olmuştur. Bağlayıcı kılan naslar bulunmamasına rağmen, kadının temel görevinin ev işleri, eşi ve çocukları olduğu düşüncesinin hâkim olması, fitratın önemini göstermektedir.¹²¹⁷ Beşer'e göre, kadının çalışma şartları aynı zamanda onun çalışmasını zorlaştıran etkenlerdir.¹²¹⁸ Kadının çalışması ve neticesinde elde ettiği kazancın bir hak olduğu¹²¹⁹ noktasında ise belirsizlik bulunmamaktadır. Bu konudaki hükümlerle kadının ve erkeğin birbirlerinin kazançlarına özenmemesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Görgülü, "Erkeğe Verilenlere Özenmeme" başlığı altında, bu âyetin kadının devlet başkanlığı gibi görevleri yapamayacağına delil olamayacağı görüşündedir.¹²²⁰

Kadının sosyal hayatta görünürlüğüne mümkün kılan en önemli şartlardan birisi, nas ile sabit olan tesettür hükümlerine¹²²¹ riâyet etmesidir. Diğer bir şart ise yine nas ile hükme bağlanan, ihtilat ve halvetten sakınmasıdır.¹²²² Hz. Şuayb'ın kızlarını anlatan âyette,¹²²³ hayvanları sulamak için erkeklerin arasına karışmadıkları ve onların işlerinin bitmesini bekledikleri görülmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Bir erkek bir başka

---

¹²¹² Bakara sûresinin 234. âyetine göre vefat iddeti bekleyen kadınların iddet bitmeden evlerinden çıkmalarının yasak olduğu kabul edilmiştir.

¹²¹³ Kahraman, "Hukukî Tasarruf ehliyeti, 36.

¹²¹⁴ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 19/125.

¹²¹⁵ Tirmizi, "Radâ'", 13,18.

¹²¹⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 167-168.

¹²¹⁷ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 86-87.

¹²¹⁸ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 97 vd.

¹²¹⁹ en-Nisa 4/32.

¹²²⁰ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 73.

¹²²¹ Nûr 24 /31, el-Ahzâb 33/59; Ebû Dâvûd, "Libas", 31; Baktır, "İslam'da Kadının Çalışma Şartları", 138.

¹²²² Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 20/214; Baktır, "İslam'da Kadının Çalışma Şartları", 139; Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 82.

¹²²³ el-Kasas 28/23.

kadınla bir arada kalırsa, onların üçüncüsü şeytandır.” ve benzeri bir hadise¹²²⁴ bağlı olarak erkek akraba ile bulunmanın da ölüm olduğunu bildiren rivayeti¹²²⁵ bilinmektedir. Halvet olmadıkça kadınla erkeğin bir arada bulunması haram olmamakla beraber, çalışma ortamında oluşabilecek sıkıntılı durumlardan dolayı tedbirli davranılması gerektiği söylenmektedir.¹²²⁶

Kadının kamusal alanda çalışabilmesi için kocasının veya velisinin iznine gerek duyulduğunu savunanların delili Nisâ sûresi 34. âyettir. Buna göre kadının hangi durumlarda kocaya itaatsizlikle suçlanacağı ve nâşize sayılacağı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır.¹²²⁷ İbn Âbidîn’e göre kadın, kocası müsaade etmemesine rağmen, bir sanat icra etmek -iplik bükme- için, nafakayı temin etmek kocanın görevi olduğu için evinden çıkmamalıdır. Buradaki illet nafaka olmakla birlikte, kadının uykusuzluk ve yorgunluktan dolayı güzelliğinin bozulmamasıdır ki, kadının güzelliği kocasının hakkıdır. Buna göre koca, karısının hakkını azaltan veya zararına olan şeyden dolayı çalışmasını yasaklayabilir demektir.¹²²⁸ Bir kadın, kocasından izin almadan fakat kocasının evinde ücret karşılığında başkasının çocuğunu emzirirse¹²²⁹ nâşize sayılmaz. Ancak kocası kendi hukukunu zarara uğratacağından bahisle, bu icare akdini feshettirme hakkına sahiptir.¹²³⁰ Canan’a göre de kadın kocasının iznini alarak, İslâm’ın çizdiği sınırlar dahilinde çalışabilir.¹²³¹ Aktan’a göre ise, koca karısının çalışmasına izin vermeme hakkına sahiptir. Sadece kadına özgü mesleklerin ifasında, savaş durumunda ordunun arka saflarında yardım etme, anne-baba ve akraba ziyareti gibi durumlar istisna oluşturmaktadır. Kadın bu tür durumlarında kocasının iznine müracaat etmeyebileceği düşünülmektedir.¹²³² Kocaya bu hakkın verilme sebebi, kadının nafaka ve ihtiyaçlarını karşılıyor olmasındandır.¹²³³ Dalgın, evli bir kadının, toplumun ihtiyacı olan doktorluk, ebelik, hasta bakıcılığı ve öğretmenlik gibi yerinin doldurulamayacak mesleklerde, kocasının iznine tâbi olmayacağını belirtmektedir.¹²³⁴ Zeydân’a göre, kadın evlenirken,

¹²²⁴ Tirmizi, “Rada”, 17, “Fiten”, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/446.

¹²²⁵ Buhâri, “Nikâh”, 111, Müslim, “Selam”, 8, Tirmizi, “Rada”, 16.

¹²²⁶ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 99.

¹²²⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/480-484; Baktır, “İslam’da Kadının Çalışma Şartları”, 141.

¹²²⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 2/665; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 10/98.

¹²²⁹ el-Bakara 2/233; et-Talâk 65/6.

¹²³⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 2/481.

¹²³¹ İbrahim Canan, “Hz. Zeyneb'in Hane-i Saadet'teki İş Atölyesi”, *Sosyal Hayatta Kadın*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 116.

¹²³² Aktan, “İslam’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, 296.

¹²³³ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 97-98.

¹²³⁴ Dalgın, *Gündemdeki tartışmalı Dinî Konular*, 279.

ev dışında bir işle meşgul olmasına veya kamuda bir göreve devam etmesine engel olunmayacağını şart koşması durumunda bu, kocayı bağlayacaktır ve kadın bu durumda nâsize sayılmayacaktır.¹²³⁵

Kadının çalıştığı işin, onun uzak yolculuklara tek başına çıkmasını gerektirmeyecek işlerden olması gerektiği de savunulmakla beraber; konunun, günümüz şartlarında değerlendirilmesi ile kadın için kolaylık sağlayacak hükümlere ulaşılması mümkün olabilecektir.¹²³⁶

Kadının fitratına uygun, meşrû bir işte çalışması gerektiğini savunan Baktır, kadının cihadının evinde olduğu¹²³⁷ ve yün eğirmenin kadın için en uygun iş olduğunu¹²³⁸ belirten hadisleri delil olarak göstermiştir. Kadının çalışacağı iş sebebi ile çocuğunu ve eşini ihmal etmemesi gerektiğini de belirten Baktır, Mazhar Osman'ın görüşünü destekleyerek, kadının doğal ve sağlıklı mesleğinin annelik ve eş olmak olduğunu; hasta bakıcılığı, ev ve bahçe ile uğraşmasının kadın için sağlıklı işler olduğunu belirtmektedir.¹²³⁹ Kadının anne olmasının mahiyetini bildiren naslar¹²⁴⁰ da bu görüşü destekleyecek niteliktedir. Ateş ise yün eğirmenin kadın için en güzel meşguliyet olduğunu bildiren rivayetlerin uydurma olduğunu,¹²⁴¹ bu minvalde günümüze ulaşan rivayetlerin, kadının evin dışına çıkıp ilimle meşgul olması, Allah yolunda savaşması veya evinin maişetini sağlamak için dışarıda çalışmasından daha hayırlı olduğu fikri¹²⁴² sebebiyle ortaya atıldığını belirtmektedir. Zeydân da kadınlar için jinekolog, ebelik, dokumacılık, terzilik, nakış gibi sanat ve mesleklerin uygun olduğunu belirtmektedir.¹²⁴³ Kanaatimizce, kadının meslek seçiminde, ontolojik ve fizyolojik yapısı göz önünde bulundurulması gerekli görülse de hadiste belirtilen mesleği -günümüzde terzilik, halı-kilim dokuma ile kıyas edilse de- mutlak emir olarak kabul etmemek yerinde olacaktır. Erkek ve kadın mesleği şeklinde

¹²³⁵ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/543.

¹²³⁶ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 99.

¹²³⁷ Baktır, “İslam’da Kadının Çalışma Şartları”, 142.

¹²³⁸ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 2/396; rivâyetin uydurma olduğu hakkında bk. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 97-99.

¹²³⁹ Baktır, “İslam’da Kadının Çalışma Şartları”, 144-145; Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 101.

¹²⁴⁰ el-Bakara 2/233; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 35; Tirmizi, “Siyer”, 17; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, 3/265-271.

¹²⁴¹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 99.

¹²⁴² Huriye Martı, “Kadın Konusunda Rasûlullah’a Nisbet Edilen Uydurma Hadisler” *Mehir Üç Aylık İlmî ve Akademik Bülten* 2 (1998), 34.

¹²⁴³ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 5/101-102.

kesin bir ayırımı gidilememekle beraber farklılıkların dikkate alınarak seçimlerin yapılmasının isabetli olacağını söyleyebiliriz.

Beşer, kadının meşrû bir işte çalışıp para kazanmasının hakkı olduğunu, fakat eşini ihmal etmesi durumunda koca hakkının öncelikli olduğunu savunmaktadır.¹²⁴⁴ Sibâî de kadının anneliğini ve ev işlerini aksatmasına sebep olacak görev verilmesinin doğru olmayacağı kanaatinde dir.¹²⁴⁵ Mısırlı âlim Ferîd Vecdî, kadının doğal vazifesinin insan cinsinin korunması ve devamının sağlanmasından ibaret olduğunu ve bu vazifenin de hamilelik, doğum, emzirme ve çocuğun terbiye edilmesini gerektirdiğini; bu sebeple kadının dış işlerde erkek gibi çalışması halinde aslî görevini tam anlamıyla yapamayacağını savunmaktadır. Öyle ki sınırları aşan kadınları kendi alanları içine çekmeye çalışmak, temel vazifelerinden uzaklaştıran sebepleri yok etmek veya yayılmasına engel olarak, bu durumu olduğu yerde kalması gereken sosyal bir hastalık olarak kabul etmek gereklidir. Teknik bir sahada veya tıp alanında başarılı bir kadını kemâl ile değil aksine noksanlık, fitratına karşı isyan ve aslî görevinin dışına çıkmak ile suçlamanın, diğer kadınları ona uymaktan korumanın gerekli olduğunu da belirtmektedir.¹²⁴⁶ Vecdî görüşlerini, kadının kendi iyiliği ve yararı adına erkeğin himayesinde bulunmasının vâcib olduğu şeklinde devam ettirmektedir. Ona göre kadın aslî görevi dışındaki dış işlerde erkekle yarışmaya güç yetiremeyeceğinden bu himayeyi kendi isteğiyle kabul etmese de sonradan mecburen kabul etmek zorunda kalacaktır. Çünkü bir çeşit dehşetli kavga olan dış işlerde çalışmak, aadele kuvvetini ve yorgunluk ile şiddete karşı koyabilme gücünü gerektirmektedir. Kadının erkeklerle yarışmaya meyletmesi, onun ailesinden ayrılmasına, özgürlük ve mutluluğu birleştiği nokta olan geleceğe ulaşma ihtimalinin de tamamen kesilmesine sebep olacaktır.¹²⁴⁷

Topaloğlu'na göre, kadın fizikî yapısı ve psikolojik özellikleri itibari ile hamilelik, doğum, çocuğunu emzirmek ve eğitip terbiye etmekle görevlidir. Ve yapacağı işlerin bu görevlerini aksatmasına sebep olmaması için yorucu olmaması gerekmektedir. Kadının çalışmasının ekonomik anlamda aileye bir katkısı olmayacağı gibi, erkekler işsizlik ile karşı karşıya da kalabilecektir.¹²⁴⁸ Kadının çalışma hayatındaki yeri onun aileden

---

¹²⁴⁴ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 100.

¹²⁴⁵ Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 81.

¹²⁴⁶ Vecdî, *Müslüman Kadını*, 22-30.

¹²⁴⁷ Vecdî, *Müslüman Kadını*, 41-44.

¹²⁴⁸ Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, 96.

uzaklaşmasına sebep olduğu gibi, ev içi huzursuzluklara da davetiye çıkarmaktadır. Neticede boşanmalar artmakta, kadının dışarıdaki hayata katılması ile çocuk sayısı da azalmaktadır.¹²⁴⁹ Kanaatimizce, kadının çalışmasının erkekleri işsiz bırakacağı görüşü yanlış ifade edilmiştir. Aksine karısı çalışan erkek rahatlığa alıncaya gibi, çalışma azmi kırılacağından işsiz kalmayı tercih edeceği söylenebilir. .

Kadına değer verdiğini gösteren ifadeleri ile Ebû Şakka, kadının çocuk emzirme, eğitime, kocaya hizmet ve ev içi işlerdeki başarılarının görmezden gelinmemesi gerektiğini, bu tarz başarıların göze görünmediğinden bahsetmekte ve kadını meçhul asker olarak tanımlamaktadır. Ona göre tarih boyunca gözönündeki komutanlardan çok arka plandaki görünmeyen gizli kahramanlar yadedilmiştir. Kadınlar da görünmeyen gizli kahramanlardır.¹²⁵⁰

Kadının kamusal alanda çalışmasını kadın ve erkeğin eşit olduğu hususlar dairesinde değerlendiren Özek'e göre, kadın nasıl ki ibadet, hürriyet, hak ve adâlet, yaşamak için gerekli ortak gereksinimlerde erkekle eşit haklara sahipse, çalışma hayatında bulunması da onun bir hakkıdır.¹²⁵¹ Hadislerde kadının çalışmasını yasaklayan veya sınır getiren bir hüküm bulunmadığını söyleyen Toksarı'ya göre, ahlâkî açıdan bütün gerekleri yerine getiren kadının fitratına uygun bir işte çalışması bir aykırılık teşkil etmeyecektir.¹²⁵² Yavuz da kadının çalışmasını ortamın güvenliği, can ve namus güvenliği şartlarına bağlamaktadır.¹²⁵³

Beşer'e göre kadın zaruret halleri dışında keyfî olarak çalışmamalıdır. Bunlar, kadına bakacak hiç kimse olmaması, kadının aslî ve zorunlu ihtiyaçlarının kocası tarafından karşılanamamasıdır.¹²⁵⁴ Kadının ücret karşılığında çalışması sadece maddî ve iktisadî boyutta değil, ahlâkî ve psikolojik unsurlar bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir.¹²⁵⁵ Koçkuzu'ya göre, kadının kamusal alanda çalışmaya başlaması onun yıpranması, hastalanması, kişiliğinin bozularak kadınsı özelliklerini yitirip erkekleşmeye başlaması gibi sonuçlar doğuruyorsa, bu durum hem kadın hem toplum

---

¹²⁴⁹ Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, 313 vd.; Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 270-271; Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 46.

¹²⁵⁰ Abdülhalim Ebû Şakka, *İslâm Kadın Ansiklopedisi*, 1/279.

¹²⁵¹ Ali Özek, "Kur'ân'da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler", *Sosyal Hayatta Kadın*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 23.

¹²⁵² Toksarı, "Hz. Peygamber Devrinde Kadın", 94.

¹²⁵³ Yavuz, *Kur'ân'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, 154.

¹²⁵⁴ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 129.

¹²⁵⁵ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 161.

için zarar teşkil etmektedir.¹²⁵⁶ Kutup ise dengeli bir İslâm toplumunda geçim derdine düşerek kadının çalışmasına gerek olmayacağını vurgulamaktadır.¹²⁵⁷

Modern toplumda kadını çalışmaya iten sebeplerin görmezden gelinmemesi gerektiği söylenebilir. Şöyle ki kadın farklı aşamalarda ve branşlarda tahsil yapmakta, meslek sahibi olup uzmanlık kazandığı bilginin maddî ve mânevî bakımdan yarar sağlamasını istemektedir. Geçim şartları erkekleri zorladığı için okumamış kadınların da örgü, nakış, süs eşyası vs. ev içi işler yaparak eşine destek olması beklenmektedir. Ayrıca tüm gününü ev içinde geçiren bir kadının, ev işlerinin teknolojinin gelişimine bağlı olarak kolay ve çabuk olmasından dolayı yapacak fazla işi kalmaması neticesinde, enerjisini parklarda yürüyüş yaparak, arkadaşlarıyla gün yaparak, fazla yemek neticesinde diyetisyen peşinde koşarak harcarken, tüm bu durumların kadını sosyal hayatın içine katılmaya ve görünür olmaya iten sebepler olduğu ifade edilmektedir. Ancak, kadının çalışması göreceli bir rahatlık sağlasa, kadına bağımsız olma ve ekonomik bakımdan özgür olma duygusu verse de ev-iş-eş üçgeni arasında telef olan kadının psikolojisinin bozulması, anneliğini, kimliğini, iç huzurunu kaybetmesi gibi sebeplerle, maddî olarak telafisi mümkün olmayan sonuçlara götüreceği düşünülmektedir.¹²⁵⁸

Kadının, çalışma hayatının içinde bulunması için yeterli ehliyete sahip olmadığından görev alamayacağını savunanların bir gerekçesi de “...evlerinizde oturun...”¹²⁵⁹ âyetidir. Bu âyetin sadece peygamber hanımlarını kapsadığını kabul edenler¹²⁶⁰ olduğu gibi, aksi görüşte olup bütün kadınların evde oturmasını, gerekmedikçe dışarıya çıkmamasını efdal bulanlar da bulunmaktadır.¹²⁶¹ Mevdûdî de âyetin peygamber hanımlarına mahsus olmadığını söylemekte; öyle olsaydı, örneğin peygamber hanımlarının kırıltması yasakken, diğer müslüman hanımlar kırıtabilir cevazı mı çıkacaktır şeklinde itiraz etmektedir.¹²⁶² Görgülü’ye göre bu âyeti tüm kadınlara hasredenler, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadınların sosyal hayatından örnek verilen kesitlerle çelişmektedir ve bu peygamber hanımlarının misyonlarını kabul

---

¹²⁵⁶ Ali Osman Koçkuzu, “Toplumumuzda Kadını Çalışmaya iten sebepler ve bunun sonuçları”, *Sosyal Hayatta Kadın*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 323-324.

¹²⁵⁷ Kutup, *Kadın ve Aile*, 35.

¹²⁵⁸ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 359-360.

¹²⁵⁹ el-Ahzâb 33/33.

¹²⁶⁰ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, 6/23.

¹²⁶¹ Ebû Bekr İbnü'l- Arâbî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3/1535; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/179; Âlûsî, *Ruhû'l-Meânî*, 22/6-12.

¹²⁶² Mevdûdî, *İslâm'da Hükûmet*, 651.

etmemekten kaynaklanmaktadır. Mevdûdî'nin, kadının sosyal ve siyasî hayata katılımını fitne unsuru olarak görmesi ve bunu 'kırıtma' şeklinde adlandırmasının uygunsuzluğunu da dile getirmektedir.¹²⁶³ Kadına önce baba sonra koca evinde devamlı oturması emredilmiş olsaydı, sosyal hayatı düzenleyen nasların¹²⁶⁴ bir ehemmiyeti kalmayacağı düşünülmektedir.

Mâlikî fakîhi Sülemî (öl. 238/853), kadının 'avret' olmasından bahisle Allah'a en yakın olduğu yerin evi olduğu ve dışarı çıktığı takdirde şeytanın onun peşine takılacağını bildiren hadisi,¹²⁶⁵ "*Kadınların Evlerinden Zaruret Olmadan Çıkmalarının Günahı*" başlığı altında vererek, kadının evden çıkmamasının makbul olduğunu belirtmektedir.¹²⁶⁶ İbn Mes'ud'dan rivayet edilen, "*Kadın avrettir, dışarı çıktığı zaman şeytan ona muttali olur.*"¹²⁶⁷ hadisinde avretten kastedilen mâna, ortaya çıktığı zaman utarılan şeydir. Kadının avret olması ise, ondan da hayâ edildiği içindir.¹²⁶⁸ İbn Kuteybe'nin eserinde, kadının avret olduğuna dair rivayetler Hz. Ömer'e nisbet edilmiştir. Bu görüşe göre Hz. Ömer, kadınların evlerde oturmaları ve bir şey istediklerinde hayır denmesi gerektiğini, çünkü evet denirse isteklerinin bitmeyeceğini, kısaca isteklerine kulak verilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹²⁶⁹ Bu konudaki rivayetlerin sahih olmadığı, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kadınların evlerinin dışında rahatça dolaşabildiği ve toplumdan soyutlanmadıkları belirtilmektedir.¹²⁷⁰

Köktaş da bahsi geçen hadis ile ilgili olarak, kadının maslahat ve ihtiyaçtan dolayı dışarı çıkabileceğini fakat bunun için ihtilat, halvet, tesettür, erkeklerle gereğinden fazla konuşmama ve kocanın izni gibi unsurların önemine işaret etmektedir. Bu meselede zaruretin, ihtiyacın ve yararın ne olduğu kişiden kişiye değişebileceğinden, kadının yaşadıklarının değerlendirmesinin yapılarak karar verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁷¹

---

¹²⁶³ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 89-90.

¹²⁶⁴ el-Bakara 2/282; Nûr 24/30-31; en-Neml 27/23; el-Kasas 28/23,25,26; el-Mücâdele 58/1; el-Mümtehine 60/12.

¹²⁶⁵ Tirmizi, "Rada", 18.

¹²⁶⁶ Sülemî, *Kadınların Edepleri*, 187.

¹²⁶⁷ Tirmizi, "Rada", 18.

¹²⁶⁸ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 10/234-235.

¹²⁶⁹ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 4/78.

¹²⁷⁰ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 97.

¹²⁷¹ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 237-239.

Kadının ihtiyaç duyulması durumunda dışarı çıkabileceği düşüncesini naslarla¹²⁷² destekleyen Acar, ilgili âyetin¹²⁷³ dışarı çıkılmaması noktasında mutlak bir emir olarak anlaşılması gerektiğini; özelde peygamber eşleri, genelde ise tüm müslüman kadınlar için evin önemi ve mecbur kalmadıkça evin dışına çıkılmamasına işaret ettiğini belirtmektedir.¹²⁷⁴

Karşılı, son dönemde yapılan yorumlarda hızla değişen kültürel ve sosyal yapıdan dolayı, toplumsal ahlâkın bozulmadan korunabilmesi için kadının evde oturmasının gerektiğini, lüzumsuz yere evin dışına çıkması halinde kocasının ilgisinden mahrum kalma ihtimalinden dolayı zaruret olmadıkça toplum hayatına katılmasına sıcak bakılmadığını söylemektedir.¹²⁷⁵

Kanaatimizce, kadının basit gündelik işler yapması ile çalışma hayatına katılmasının aynı olmadığından bahisle, ilk dönem fukahâsının yaşadığı tarihsel gerçeklik ve toplumsal realite içerisinde o dönemin kadınlarını ele alarak hüküm vermesinin tabii karşılanması gerekmektedir. Ancak son dönemde kadının çalışma hayatına katılması noktasında İslâm hukukçularının tutarlı bir düşünce biçimi içinde olmadığı görülmektedir. Bir yandan kadının çalışmasının bir hak olduğu ve elinden alınmaması gerektiği vurgulanırken, diğer yandan yuvasını ihmal etmesinden, erkeklerin işsiz kalmasından, kadının ekonomik ve manevî açıdan özgürleşmesinden ve belki zaptedilememesinden endişe duyulmaktadır. Bu durum, onların verdikleri hükümlerde, kişisel zaafı, değerleri ve mizaçlarının yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır. Basit mesleklerde koca izni gerekmesine rağmen, kamu görevlerinde -devlet başkanlığı, hâkimlik, bakanlık, milletvekilliği- kocanın iznine gerek duyulmayışının sebebinin ise, kamu yararının sağlanmasının öncelik taşıması olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Seyahat Hakkı

Klasik dönemden modern döneme kadar tartışılabilmiş bir konu olan müslüman kadının yolculuk hakkı, yanında mahremi yani helâl bir sebeple, yakınlıktan dolayı nikâhı kendisine ebediyen haram olan erkeğin¹²⁷⁶ bulunması ve bulunmaması durumuna göre

---

¹²⁷² el-Kasas 28 /23; Buhârî, “Vudu”, 13.

¹²⁷³ el-Ahzâb 33/33.

¹²⁷⁴ Acar, “Muhâzât”, 31/36.

¹²⁷⁵ Karşılı, *Kur’ân Yorumlarında Kadın*, 213.

¹²⁷⁶ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 4/111; Erdoğan, *Fıkâh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 336; Salim Ögüt, “Mahrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/388.

değerlendirilmiş; âyet¹²⁷⁷ ve hadislerle¹²⁷⁸ dayanılarak sınırlandırılmıştır. Tahrîm sûresindeki ‘sâihât’ kelimesi genel olarak oruç tutan veya hicret eden kadın olarak anlam bulurken,¹²⁷⁹ bazı meâllerde, “Allah’ın davası için veya sakınma ya da zühd ile Allah’a yaklaşmak için yolculuk yapabilen kadınlar”¹²⁸⁰, “Allah için seyahat eden kadınlar”¹²⁸¹, “Seyahat eden yani hicret eden, dünyayı bir yolculuk kabul edip Allah’a ve âhirete yönelen kadınlar”¹²⁸², “Dünya hayatını bir yolculuk bilip, kendini de yolcu bilerek oruçla ve nefesine hâkim olmayı ahlâk edinen ve işin sonunda Allah’ın sevabını ve cezasını düşünen kadınlar”¹²⁸³ anlamı da verilmiştir.¹²⁸⁴ İlgili âyetlerin meâl ve tefsirine dayanarak kadının tek başına seyahat etmesi ile ilgili ancak zorlama bir hüküm çıkartılabileceğini ifade edebiliriz. Kadın-erkek fark etmeksizin tek başına yolculuğun “Bir yolcuya bir şeytan arkadaş olur, iki yolcuya iki şeytan arkadaş olur, üç yolcu ise kervan sayılır.”¹²⁸⁵ ve “Eğer insanlar, yalnız başına yolculuk yapmakta ne sakıncalar olduğunu benim kadar bilseydi, hiçbir yolcu gece yolculuğuna tek başına çıkmazdı.”¹²⁸⁶ hadisleri ile tasvip edilmemesi, bu hususun önemini ve tek başına yolculuğun hoş olmadığını ortaya koymaktadır.

Fukahânın çoğunluğu kadının yanında mahremi olmaksızın üç günden fazla -üç güne kadar- yolculuk yapmasının câiz olmayacağı hakkında ittifak etmiş olup, hac ve umre konusunda ihtilâf etmişlerdir.¹²⁸⁷ Bu konuda mesafe sınırı ve güvenlik kriterleri belirleyici rol oynamış, fukahâ genellikle illet olarak güvenliği esas almış ve hükümleri buna dayandırmıştır. Ancak aşağıda görüleceği gibi başka illetlere dayanarak verilmiş hükümler de bulunmaktadır.

---

¹²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/97, et-Tahrîm 66/5.

¹²⁷⁸ Buhârî, “Cezâu’s-sayd”, 26; Müslim “Hac”, 413; Tirmizî, “Rada”, 15; İbn Mâce, “Menasik” 7.

¹²⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kur’ân-ı Kerim” (Erişim 30 Mart 2020); Ebü’l-Ferec İbnü’l Cevzî, *Zadü’l-Mesir fi İlmî’t-Tefsir*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 6/236; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: İpek Yayın ve Dağıtım, ts.), 8/159.

¹²⁸⁰ Hamdi Döndüren, *Kur’ân-ı Kerim Yüce Meâl ve Tefsiri* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2006), 1315.

¹²⁸¹ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Tefsir-i Kebir ve Te’vilât*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan Yayınları, ts.), 2/1315.

¹²⁸² Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, 9/508-509.

¹²⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/5122.

¹²⁸⁴ Osman Şahin, “Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükümü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 361.

¹²⁸⁵ Ebü Dâvûd, “Cihâd”, 79; Tirmizî, “Cihâd”, 4.

¹²⁸⁶ Buhârî, “Cihâd”, 135.

¹²⁸⁷ Fahrettin Atar, “Sefer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/297.

Kadının mahremsiz yolculuk yapmasının hükmü konusunda, hac dahil olmak üzere hiçbir şekilde yolculuk yapamayacağı, güvenliğinin sağlanması durumunda farz olan hac yolculuğunu yapabileceği ve meşrû olan yolculukları yapabileceği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.

1-Hac ibadeti dahil olmak üzere hiçbir şekilde mahremsiz yolculuk yapamaması

Hanefi¹²⁸⁸ ve Hanbeli¹²⁸⁹ mezhebinde hür bir kadının yanında mahremi olmadan, hac ve umre de dahil olmak üzere üç gün süren bir mesafeye yolculuk yapması câiz görülmemektedir. Buna rağmen hacca giden kadın günahkâr kabul edilmekle birlikte, haccı da kabul görmektedir. Hanefiler, dâruharpte yanında mahremi olmayan kadını istisna ederek, can güvenliği tehlikede olduğundan, tek başına dâruislâma gitmesini câiz görmektedirler.¹²⁹⁰

İbn Abidîn, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un, kadının bir günlük yola gitmesinin dahi mekruh olduğunu söylediklerini; zamanın bozulmasını gerekçe göstererek fetvanın bu şekilde olması gerektiğini belirtmektedir. Kadın yaşlı da olsa, tek başına sefere çıkma hususunda bir fark olmadığını, yaşlı kadının da peşine düşen yaşlı bir erkek bulunacağını söylemektedir.¹²⁹¹ Bu bakış açısının kadının yaşı ne olursa olsun, erkeklerden kendini koruyabilmek için, yine erkeğe muhtaç olduğunun işareti olduğu görülmektedir. Mâlikîler, mahrem konusunda genç kadını öncelikli tutsa da Şâfiîler de Hanefiler gibi düşünmekte, kadının yaşı ne olursa olsun akranı olan erkek için bir cazibesi olduğunu düşünmektedirler. Buna göre günümüzde sosyal konumu ve kültürel seviyesi farklılık gösteren kadınlar için meselenin yeniden değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹²⁹²

2-Güvenliğinin sağlanması durumunda mahremsiz yolculuk yapması

Kadının tek başına yolculuk yapmasının câiz olmamasının illeti olan güvenlik sorununun çözülmesi durumunda, hac ibadetini yerine getirmek ve meşrû yolculuklara çıkabilmek için ileri sürülen görüşlere yer verilmeye çalışılacaktır.

¹²⁸⁸ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zehra Neccar (Beyrut; Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987), 2/ 116; Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 4/110.

¹²⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*,3/97; Ali b. Süleymân Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Beyrut: Dâru ihyâit-türâsi'l-Arabî, 1986), 3/410.

¹²⁹⁰ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 4/111.

¹²⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/145.

¹²⁹² Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkhı*,125.

a) Sadece farz olan hac yolculuğunu yapması

Şâfiî ve Mâlikîlerin çoğunluğu, güvenliğinin sağlanması durumunda, “*Gitmeye yol bulabilenin o evi (Kâbe) ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*”¹²⁹³ âyeti umum ifade ettiğinden, kadının mahremsiz hac yolculuğunu yapabileceğini kabul etmektedir.¹²⁹⁴ Hasan el-Basrî (öl. 110/728), İbn Sîrîn (öl. 110/729) ve Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732) da bu görüştedir.¹²⁹⁵ Şâfiîler, kadının mahremsiz, tek başına yolculuk yapabilmesi için güvenliği esas almakta ve bunun içinde hür, müslüman ve güvenilir kadınların bulunduğu veya güvenilir kadınlardan oluşan topluluk olması şartını aramaktadır.¹²⁹⁶ Şâfiîlerden Kaffal eş-Şâşî (öl. 417/1026) ise, güvenilir kadınların bulunduğu erkekli kadınlı bir hac yolculuğunda, kadınlardan en az birinin yanında¹²⁹⁷ veya her birinin yanında mahreminin bulunmasını şart koşmaktadır.¹²⁹⁸ Karâfi ise, güvenilir tek bir kadının dahi yeterli olduğunu belirtmektedir.¹²⁹⁹ Kadının mahremi olmadan yolculuk yapmasını yasaklayan hadislerin, İmam Şâfiî’nin delillerine¹³⁰⁰ göre daha kuvvetli olduğu için, hac âyetini tahsis etmeye daha elverişli olduğu düşünülmektedir.

Bu konuda Hz. Âişe’nin, kadınların mahremsiz yolculuk yapamayacağına dair fetvaya “*Her kadının mahremi yoktur (ki!)*” diyerek verdiği tepki¹³⁰¹ kadınların bazı durumlarda mahrem bulamayarak zor duruma düşeceklerini ve belki o zaman gerekirse yolculuk yapabileceğini göstermektedir. Hz. Aişe’nin mahremi olmadan yolculuk yapması ile ilgili olarak Ebû Hanîfe, mü’minlerin annesi olan Hz. Âişe’nin, kiminle yolculuğa çıksa mahremi olduğundan kadının mahremsiz yolculuk yapabileceğine işaret eden bir hüküm olmadığını belirtmektedir.¹³⁰²

b) Meşrû olan yolculukları yapması

¹²⁹³ Âl-i İmrân, 3/97.

¹²⁹⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 2/117; Şehâbeddin Ahmed b. İdris Karâfi, *ez-Zahîra*, (Dımaşk: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1998), 3/179; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/401-402.

¹²⁹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/31. Şâfiî, *el-Üm*, 2/117.

¹²⁹⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 2/117.; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî* (Kahire: Matbaatü'l-Mısıryye, 1964), 9/104; Şemseddin Kirmânî, *El-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1981), 9/57.

¹²⁹⁷ Şahin, “Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükümü”, 367-368.

¹²⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/95.

¹²⁹⁹ Karâfi, *ez-Zahîra*, 3/180.

¹³⁰⁰ et-Talâk, 65/1; Buhârî, “Menâkıb”, 25; Şâfiî, *el-Üm*, 2/113

¹³⁰¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/24.

¹³⁰² Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 10/220.

Kadının tek başına yolculuğunun yasaklanması veya câiz görülmesinin gerekçesi, naslardan ziyade, akli delillere dayandırılmaktadır. Örneğin Hanefî fakîhi Mergînânî (öl. 593/1197), mahremi yanında olmayan bir kadının fitneye düşebileceğini, hatta başka kadınların da katılmasıyla bu tehlikenin artacağını ifade etmektedir.¹³⁰³ İmam Şâfiî ise, mahremi yanında olmayan fakat azık ve bineği de olan kadın,¹³⁰⁴ güvenilir kadın veya kadınların oluşturduğu gruplar ile birlikte ise, tek başına yolculuğunun câiz olduğunu belirtmektedir.¹³⁰⁵ Kadının hac ibâdeti dışında, borcunu ödemek, emaneti sahibine ulaştırmak, kocaya itaatsizlikten vazgeçmek, dâruharpten hicret etmek,¹³⁰⁶ iddeti tamamlamak için evine dönmek, mahkeme celbine cevap vermek gibi kadın üzerine dinen ve hukuken zarûrî olan durumlarda, mahremsiz olarak tek başına yolculuğa cevaz verilmektedir.¹³⁰⁷ Bu açıklamalar ile kadının, sosyal, iktisadî, ailevî, kulluk görevlerini yerine getirmek için bağımsız bir birey olarak tanındığı söylenebilir.

Karadâvî, kadının yanında mahremi bulunmaksızın yolculuğa çıkamamasını, muteber bir maslahatı gerçekleştirmek veya o günün şartlarında görülen bir fesadı gidermek için, belirli bir dönemin şartlarına bağlı olduğunu; buna göre, illet ortadan kalktığı zaman nas ile sabit olan hükmün de kalkacağını söylemektedir. Rivayetin hayvanlarla yolculuk yapıldığı ıssız çöllerden geçildiği, korku ve endişenin hâkim olduğu zamanlarda vârid olduğunu, böyle bir yolculukta kadının başına kötülük gelmesi de adının kötüye çıkabileceğini belirtmektedir. Ancak, günümüz şartlarında uçak, tren, otobüs gibi güvenilir araçlarla yapılan yolculuklarda korku ve endişe duymanın gereksiz olduğunu ve bu uygulamanın hadise muhalefet etmek olarak algılanmaması gerektiğini de eklemektedir.¹³⁰⁸

Emniyet faktörleri yani mal, can ve namus güvenliği sağlandığında, kadının tek başına yolculuk yapabileceği, Türkiye'deki son dönem fukahâsı tarafından da kabul edilmektedir.¹³⁰⁹ Hanefî fukahâsından Kâsânî'ye atıfta bulunan Yaylalı ve Beşer, kadınlar

¹³⁰³ Mergînânî, *el-Hidâye* 2/303.

¹³⁰⁴ Tirmizî, "Hac", 4.

¹³⁰⁵ Şâfiî, *el-Ûm*, 2/117; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/232-233.

¹³⁰⁶ Ekrem Keleş, "Fikhî Açısından Kadının Yolculuğu", *Din ve Hayat Dergisi* 2 (2019), 48.

¹³⁰⁷ Şâfiî, *el-Ûm*, 2/117

¹³⁰⁸ Karadâvî, *İslâm Hukuku*, 162.

¹³⁰⁹ Hayreddin Karaman, "İslâm'da Seferîlik Hükümleri (Genel Değerlendirme)", *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 458; Yunus Vehbi Yavuz, "Seferîlik Şartları", *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 310; Davut Yaylalı, "Seferîlik Hükümleri", *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 270; Hamza Aktan, "Seferîlik Açısından Kadınlar (Müzakere)", *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin

kasap kütüğündeki veya sofradaki et gibi olduklarından, onlardan ancak koruyucusu olanın kurtulacağını, kadının mahremi olmadan yolculuğa çıkmasını yasaklayan hadislerin kadını koruyucu olduğuna gerekçe olarak sunmaktadır.¹³¹⁰ Benzer şekilde Serahsî de kadınların korunmadıkları takdirde kasap tezgahındaki et gibi olduklarını, dolayısıyla onların ancak bir koruyucu ve haya ile muhafaza edilebileceğini söylemektedir.¹³¹¹ Beşer'e göre, kadının yanında mutlaka bir erkeğin bulunması asıl amaç değil, sadece vasıtaadır.¹³¹² Kadını ete benzeten bu ifadeler, erkeği de nefesine hâkim olamayan ve dürtüleri ile hareket eden, akıl ve nefisini kullanamayan bir varlığa dönüştürmektedir. Bu durum, kadının eksikliği gibi görülürken, erkeğin de zayıflığına işaret etmektedir. Kadının dokunmakla, erkeğin ise bakmakla tahrik olduğu gerçeği ele alınırsa fukahânın kadını korumak maksatlı değil, erkeği korumak için hüküm beyan ettiği düşünülebilir. Yasak ve sınırların kadından önce erkek için olduğu, kadının değil de erkeğin hac ibadeti zarara uğramasını diye düşünülmüş ve erkek öncelenmiş gibi bir izlenim de uyandırmaktadır.

Yolculuk esnasında kadının yanında mahreminin olması şartı zamanın bozulmasına bağlı olarak güvenliğin sağlanması, yolculuğun meşakkatli olması, halvete bağlı fitne oluşması ihtimaline kadının muhafazasının sağlamak için öngörülmektedir. Beşer'in sunduğu "*Kadının insanlığına tasallut ihtimali*"¹³¹³ illetini yeterli görmeyen Demircan dinî ve ahlâkî güvenliği de ekleyerek, sorumluluğu kadına bırakmaktadır.¹³¹⁴ Aybakan da, ırz güvenliğini illet olarak sunan Beşer'e karşı, bunun aslında hikmet olduğunu ve mesafeden çok halvet tehlikesini vurgulamaktadır.¹³¹⁵ Karaman ise Beşer'i değerlendirmesinde ırz ve hayat emniyetinin objektif, din ve ahlâk emniyetinin ise sübjektif olduğunu belirtmektedir.¹³¹⁶ Yaylalı'ya göre, kadının mahremi olmadan, tek başına yolculuk yapmasını yasaklayan hadislerde halvet tehlikesi vurgulanarak, kadını koruma amacı

Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 354; Mehmet Erdoğan, "Seferîlik Şartları (Müzakere)", *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 323; a.mlf., "Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi" *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 418; Faruk Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar", *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*, ed. Fahrettin Atar (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997), 344.

¹³¹⁰ Yaylalı, "Seferîlik Hükümleri", 269; Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar", 341; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 2/123.

¹³¹¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 9/45.

¹³¹² Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar", 340.

¹³¹³ Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar", 343.

¹³¹⁴ Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar", 349-351.

¹³¹⁵ Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar", 356.

¹³¹⁶ Karaman, "İslâm'da Seferîlik ve Hükümleri- Genel Değerlendirme-", 458.

bulunmaktadır. Kalabalık olan yolculuklarda halvet tehlikesi olmayacağından, kadının tek başına yolculuğu mümkün gözükmemektedir.¹³¹⁷

Kadının mahremsiz yolculuk yapma hakkı veya yasağı ile ilgili âyet bulunmamasıyla birlikte farklı varyantlarda hadislerin olması ihtilâfların sebebi olmuş; ilgili hadisler sahih olmakla birlikte, yanında mahremi olmayan kadının yolculuğa çıkmaması hakkında mânevî tevâtür oluşturmuşlardır. Lâkin hadis metinlerinde, hükmün illetine değinilmediğinden, bu konu ictihada açık hâle gelmiştir. Bu husus taabbudî olmadığından, illete dayanarak hükmün de değişebileceği, verilen hükümlerin o dönemi bağladığı ifade edilmektedir.¹³¹⁸ Belirtilen süreler arasında tutarsızlıkların olmasının sebebi ise, farklı zamanlarda, farklı vak‘alarla ilgili sorular sorulması ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu minvalde cevaplar vermesindedir. Fukahânın ictihadda bulunurken tercih ettiği hadislerin ve dayandıkları illetlerin farklı olması ise farklı hükümlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Kadının mahremsiz yolculuğu konusunda fukahânın temkinli olmasının sebebi, kadının erkeğe nazaran daha coşkulu, meraklı, hevesli oluşunun hac ve diğer seyahatlerde de kendini göstermesidir. Kadının fitri özelliğinden kaynaklanan bu durumun kontrol altına alınması gerektiği düşünülmüştür. Kadının saygınlığını korumak ve töhmet altında bırakmamak fukahânın amaçlarından biridir. Kadının iffet ve namusunu muhafaza etmek üzere alınan önlemlerde, bir erkeğe karşı güvenilir kadınlar topluluğunu yeterli görmenin hem ailevi hem de psikolojik ve sosyolojik sıkıntılara sebep olacağı âşikardır. Kadının erkeğin himayesine korumasına olan ihtiyacı fitrî ve sosyal ihtiyaçtır. Fukahânın verdiği hükümler arasında farklılıklar olması, mezhep içi usul farklılıklarından ve delillendirmelerinden olduğu gibi, tarihî ve sosyal şartların etkisiyle de değişmiştir.

Günümüzde kadının yolculuk özgürlüğünü kısıtlamak yerine, güvenli araç, güvenli insanlar, güvenli vakit -tercihen gündüz-, nakit ihtiyacı vs. sağlandığı takdirde; eğitim, ana-baba ziyareti, mahreminin bulunmaması gibi zaruret durumları değerlendirilmelidir. Kadınlarla yapılan gezilerin güvenli turlar eşliğinde ve tercihen erkek rehber ve şoför eşliğinde olması sağlanmalıdır. Bazı kadınların şoför olması ve kendi arabaları ile yolculuk yapmalarının da tek başına, güvenilir kadın-lar- veya mahremi ile olması gerektiği hususunun da bu bağlamda ele alınması ve tartışılması gerekmektedir. Seyahat

---

¹³¹⁷ Yaylalı, “Seferilik Hükümleri”, 269-270.

¹³¹⁸ Beşer, “Seferilik Açısından Kadınlar”, 338 vd.

etmek bazen zorunlu olabileceği gibi keyfi de olabilir. İnsana mekân olarak değişim sağlarken, psikolojik bir yenilenme ve arınma da sağlamaktadır. Bu sebeple sadece maddî boyutunu değil aynı zamanda mânevî boyutunu da ele almak gerekmektedir.

3. CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Kadının cezaî sorumluluğunun bulunması, bir birey olarak tanınması bakımından olumlu bir nitelik olsa da yüklenen sorumluluk itibari ile olumsuz şartlar altında kadına dair meselelerin çözümünü gerektirmektedir.

İslâm ceza hukukunda cezalar, had, kısas-diyet ve tâzir olmak üzere üçe ayrılmaktadır.¹³¹⁹ Hükümler karşısında herkes eşit olmakla¹³²⁰ birlikte, kısasın uygulanma şekli, kasâme, diyet miktarının belirlenmesi ve bazı had cezaları hususunda mezhepler arasında fikir ayrılıkları vukû bulmuş, hâkimlik ve şahitlik konusunda ise bir sonraki başlıkta geçeceği üzere kadın ile erkek arasında farklı hükümler konmuştur.¹³²¹

Bilerek adam öldürme ve yaralama suçlarında, failin işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılmasını ifade eden kısas¹³²² konusunda kesin hüküm bildiren “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın...*”¹³²³ âyetine rağmen, mağdur olanın kadın veya erkek olması arasında fark olduğu; erkek, kadını kasıtlı öldürdüğünde kadının mirasçılarının yarı diyet isteyebileceği, kadından dolayı erkeğe kısas olunmayacağı gibi az sayıda şaz görüş bulunmaktadır. Kurtubî, ulemânın erkeğin kadına, kadının erkeğe karşılık öldürülebileceği noktasında icmâda bulunduğunu söylemektedir.¹³²⁴

Kocanın karısını öldürme bahsinde kocanın karısı üzerinde mülkiyet hakkı olduğundan, kısas uygulanmayacağını iddia edenler olduğu gibi, mezhep imamları tarafından karı koca denk görülmektedir. Şafak, denk olmadığını iddia edenlere, hür kadının cârîye hükmünde olmadığı ve erkeğin üstünlüğünün sadece evin geçimini sağlamak konusunda

¹³¹⁹ Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1994), 9/475.

¹³²⁰ Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, çev: İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Kitabevi, 1994), 1/301; Abdülkâdir Üdeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, çev. Âkif Nuri (İstanbul: İhya Yayınları, 1976), 495; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/27; Acar, *İslâm Hukukunda Kadına Yönelik Hükümler*, 298-314.

¹³²¹ Nevin Ünal Özkorkut, “İslam Ceza Hukukunda Kadın”, AÜHFD 56/2 (2007), 83.

¹³²² Şamil Dağcı, “Kisas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/488.

¹³²³ el-Bakara 2/178.

¹³²⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/248.

olduğu cevabını vermektedir.¹³²⁵ Meseleye hayat hakkı açısından bakılması gerektiği, bu konuda erkek ve kadın eşit olduğu için karşılıklı kısas edilebileceği belirtilmektedir.¹³²⁶

Kıyası kimin isteyeceği konusunda Mâlikîler maktûlün sadece erkek mirasçılarının -kadın için yanında aynı durumda olan erkek bulunması şartı vardır-, diğer üç mezhep ise maktûlün kadın ve erkek mirasçılarının isteyebileceğini kabul etmektedir.¹³²⁷

Organların kısasına gelince, Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler, “*Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş...*”¹³²⁸ âyetine göre, yaralamalarda da kısas olduğunu ve organlardan elde edilen faydanın eşit olduğunu belirtmekte, bu sebeple kadın ve erkek arasında fark görmemektedir. Hanefîler ise, kadın erkek ayırımına giderek, yaralamalarda kısas olmayacağını, kadına zarar veren erkeğin diyet ödeyeceğini ve ta’zirle cezalandırılacağını; zarar gören erkek ise kadının misliyle cezalandırılmasını ve diyetini isteyebileceğini kabul etmektedir. Dayandıkları gerekçe ise organların kısasa tabi tutulması ile ilgili nas olmaması, kadın için ödenen diyetin, erkeğinkinin yarısı olması ve organlardan sağlanan faydanın aynı olmamasıdır.¹³²⁹

Cezaî sorumlulukta kadın ve erkek eşit görülmesine rağmen, öldürme ve yaralamalarda mağduriyet yaşayan tarafa, ceza karşılığı ve akıtılan kan bedeli olarak verilen diyet miktarında oluşan farklılıklar, İslâm hukuk düşüncesinin meydana geldiği dönemdeki geleneksel, kültürel ve sosyal yapılarının farklılığı, diyetin cezadan çok kan bedeli olarak görülmesi, ölenin ailesinin uğradığı zararın ve kaybın tazmini olarak kabul edilmesi ve benzeri sebeplerle açıklanmaya çalışılmıştır.¹³³⁰ Fukahânın çoğunluğu, ilgili hadise¹³³¹ dayanarak ve bu konuda icmâ olduğunu belirterek, kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı olduğunu kabul etmektedir.¹³³² Böyle olmasının sebebi, kadının erkeğin mirasının yarısını alması ve iki kadın şahidin bir erkeğe denk tutulması ile açıklanmaktadır.¹³³³

---

¹³²⁵ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi ‘l-Kur ‘ân*, 2/249; Şafak, *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 77.

¹³²⁶ Acar, *İslâm Hukukunda Kadına Yönelik Hükümler*, 299.

¹³²⁷ Abdülkâdir Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2012), 2/175; Şafak, *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 78.

¹³²⁸ el-Mâide 5/45.

¹³²⁹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/81; Şafak, *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 90; Ünal Özkorkut, “İslam Ceza Hukukunda Kadın”, 86.

¹³³⁰ Bardakoğlu, “Diyet”, 476.

¹³³¹ Şevkânî, *Neylû ‘l-Evtâr*, 13/177-178.

¹³³² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/36; İbn Rüşd, *Bidâyetü ‘l-müctehid*, 2/504.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/358; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 6/459.

¹³³³ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi ‘l-Kur ‘ân*, 5/325.

Azınlık ise, âyete¹³³⁴ ve mü'minin diyetinin yüz deve olduğunu bildiren hadise¹³³⁵ dayanarak ve öldürülen kişinin bir nesne değil, insan olduğunu vurgulayarak aralarında ayırım yapılamayacağını kabul etmektedir. Yaralanmalarda ise Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî gibi fukahâdan bir grup, genel kural olduğundan kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olacağını kabul ederken, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel ise diyetin tamamının üçte birini aştığı durumlarda yarısını alacağını öngörmektedir.¹³³⁶ Kadın ve erkeğin diyetindeki farklılığın maddî zararlardan dolayı olduğunu ileri sürenler, erkeklerin ailenin geçimini temin ile sorumlu, üretici, vatanlarını korumak ve savunmak için kadınlara göre daha çok mevki ve yükümlülük altında olduğunu kabul etmektedir. Onlara göre erkeklerden birinin zarar görmesi, toplumsal bir yara meydana getirecektir.¹³³⁷ İbn Kayyim, bu farklılığın sebebini kadının erkekten daha eksik ve erkeğin kadından daha faydalı olmasına bağlamaktadır. Erkeğin cihad etmesi, sınırlarda nöbet tutması, insanlığın yararına olan işlerde çalışması, din ve dünyayı savunması noktasında kadının erkekle eşit tutulamayacağını ve böyle olunca da erkeğin ekonomik değerinin kadının ekonomik değerinden fazla olacağını belirtmektedir. Diyetle de bunun uygulandığını, Şâri'nin hikmeti gereği, aradaki farklar sebebiyle kadının erkeğin diyetinin yarısını aldığını söylemektedir.¹³³⁸

Ceninin öldürülmesi hakkında kadının cezaî sorumluluğunun ise, kocaya itaat bağlamında ele alındığı görülmektedir. Ceninin ölü olarak doğması neticesinde diyetin gerekmesi için engelin bulunmaması gerekmektedir. Koca, kendisine verilen meşrû yetki sınırları dahilinde nâşizeyi terbiye etmek için cezalandırdığında,¹³³⁹ ceninin düşmesine sebep olursa sorumluluk almamakta ve diyet ödememektedir. Yine, kadın kocasının izni ile kasıtlı olarak ceninin düşmesi için müdahalede bulunursa ona diyet lâzım gelmemektedir. Dînen bir zaruret bulunmadığında, ne kocanın düşük yapmaya izin vermesi, ne de kadının buna dayanarak düşük yapması câizdir. Her ikisinin de diyet ödemekle mükellef oldukları belirtilmektedir.¹³⁴⁰

---

¹³³⁴ en-Nisâ 4/92.

¹³³⁵ Nesâî, "Kasâme"32, 35; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/35; Şevkânî, *Neylül'-evtâr*, 13/176.

¹³³⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/491; Şevkânî, *Neylül'-evtâr*, 13/178; Ünal Özkorkut, "İslam Ceza Hukukunda Kadın", 88; Bardakoğlu, "Diyet", 476.

¹³³⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/47-48; Şafâk, *Mezheplerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 98; aksi görüş için bk. Acar, *İslâm Hukukunda Kadına Yönelik Hüükümler*, 308.

¹³³⁸ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 2/596.

¹³³⁹ en-Nisâ 4/34.

¹³⁴⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/151; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 6/527-529.

“*Faili meçhul cinâyetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinâyetin işlendiği bölge insanların veya maktûlün yakınlarının yemin etmesi usulü*”¹³⁴¹ nü ifade eden kasâme konusunda Ebû Hanîfe, sadece erkekler üzerine vâcip olduğunu; kadının, tedbir almakla, güvenliği ve düzeni sağlamakla yükümlü olmadığı ve mevcut yardımlaşma yüzünden gerekli olan kasâmede yardım edecek kişilerden sayılmadığı için öldürülen kişi kadının mülkünde bulunmamışsa, kasâme ile yükümlü olmadığını söylemektedir. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise belli şartlarda kadının kasâmesini kabul etmektedir.¹³⁴²

Hadler konusuna gelince zina suçunun cezasında kadın erkek ayırımına gidilmemiş, zina işleyenler bekârsa değnekle dayak¹³⁴³ ve sürgün,¹³⁴⁴ evli ise recm¹³⁴⁵ ile cezalandırılmaktadır. İmam Mâlik, korunmaya ve bakıma muhtaç olan kadının sürgüne gönderilmesi, onu helâke ve kötülüğe teşvik edeceği ve kadının yanında mahremi olmaksızın tek başına bir günlük yolculuğa çıkması helâl olmayacağı için,¹³⁴⁶ sürgün cezasının sadece bekâr erkekler için geçerli olduğunu söylemektedir. Çünkü, kadının yanında mahreminin bulunması şartı, erkeğin de cezalandırılması niteliğini taşıyacaktır. Hanefiler ise, sürgünün ancak devlet reisi gerekli görürse uygulanması gereken ta’zir olduğunu kabul ettiğinden kadına dair ayrıca bir görüş belirtmemiştir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ise sürgün edilme açısından, zina eden bekâr kadın ve erkek arasında fark görmemektedir.¹³⁴⁷

Recm ve değnek cezalarının infazında kadının tesettürüne dikkat edildiği görülmektedir. Recm cezasının infazında, kadın için çukur kazılması gerekmektedir. Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî, kadına örtü olması için göğüslerine kadar gömülmesine cevaz verirken, Hanbelîlerin çoğu ve Mâlikîler çukur kazılmamasını tercih etmektedirler. Onlara göre, kadının bu şekilde taşlanması esnasında elbisesinin açılmaması için koruyucu olması açısından iyice sarılması gerekmektedir.¹³⁴⁸ Değnek cezasının infazında ise İmam Mâlik’e göre her ikisini de oturtarak gerçekleştirirken; Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve Ahmed

¹³⁴¹ Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/528.

¹³⁴² Üdeh, *Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/387-389; Şafak, *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 123-124.

¹³⁴³ Nûr 24/2.

¹³⁴⁴ Buhârî, “Hudûd”, 30; Müslim, “Hudûd”, 12.

¹³⁴⁵ Buhârî, “Hudûd”, 21, 30; Müslim, “Hudûd”, 12.

¹³⁴⁶ Buhârî, “Taksîru’s-Salât”, 4; Tirmizî, “Radâ”, 15.

¹³⁴⁷ Üdeh, *Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/442-443.

¹³⁴⁸ Üdeh, *Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/507.

b. Hanbel'e göre erkeğin ayakta, kadının ise - kürk gibi kalın elbisesi var ise yalnızca o çıkarılır- daha iyi korunacağı için oturarak gerçekleşmesine cevaz verilmektedir.¹³⁴⁹ Hamile olan kadın için, “*Hiç kimse bir diğzerinin günahını çekmez.*”¹³⁵⁰ hükmüne göre, çocuğa da zarar verebileceğinden, doğum yapıncaya hatta çocuk süttten kesilinceye kadar cezanın infazı ertelenmektedir.¹³⁵¹

Hırsızlık, yol kesme cezaları ve infazında¹³⁵² çoğunluğa göre kadına dair bir ihtilâf yoktur. Zina suçunda kadının, hırsızlık suçunda erkeğin önce zikredilmesinin hikmeti ise cinsel şehvetin kadınlarda, mal sevgisinin erkeklerde daha baskın olması şeklinde açıklanmaktadır.¹³⁵³

Ridde, yani dinden çıkma suçunun cezasının ölüm olduğu hakkında fukahâ nassa dayanarak ittifak etmektedir.¹³⁵⁴ Yalnız Ebû Hanîfe ye göre mürteddenin öldürülmemesi, İslâm'a dönmesi için hapis ile cezalandırılıp, tövbe etmesinin beklenmesi; tövbe etmezse ömür boyu hapis cezası verilmesi gerekmektedir.¹³⁵⁵ Gerekçesi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kâfir kadınların öldürülmesini yasaklaması ve dinden çıkan kadının vereceği zararın hapsedilerek önlenebileceği fikrine dayanmaktadır. Bu görüşe karşı çıkanların düşüncesi ise aslî küfürle vâki küfrün birbirine kıyas edilemeyeceği, kadının da erkek gibi mükellef olduğu ve bu sebeple irtidat halinde kadının da ölümle cezalandırılması yönündedir.¹³⁵⁶

Kıyasta tam hüküm verilirken, diyetle erkeğin yarısı kadar hüküm verilmesi; karnındaki çocuğu öldürmesinde kocanın sözüne bağlı olması; sürgünde yolculuk, recmde tesettür kurallarına riâyet edilmesi gibi konularda, ceza hukukunda kadının konumunun karmaşık bir hal aldığı ifade edebiliriz.

¹³⁴⁹ Üdeh, *Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 2/510; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/224.

¹³⁵⁰ el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18.

¹³⁵¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 3/224; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 6/453.

¹³⁵² el-Mâide 5/33, 38.

¹³⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/221.

¹³⁵⁴ el-Bakara 2/217; Buhârî, “İstitâbe”, 2; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Tirmizî, “Hudûd”, 25.

¹³⁵⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7/135; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/149; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 6/403.

¹³⁵⁶ Şafak, *Mezheplerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*, 190; Ünal Özkorkut, “İslam Ceza Hukukunda Kadın”, 92; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkı Ansiklopedisi*, 6/406-408.

4. YARGILAMA HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

4.1. Hâkim Olması

Hukukî uyuşmazlıkların çözülmesi ve davaların karara bağlanmasını sağlamak üzere devlet tarafından atanan, insanlar arasında hüküm veren görevliye hâkim -kâdı- denir. Kâdı kelimesi Kur'an'da “*Hükümünü, sözünü geçiren*”¹³⁵⁷ anlamında, başka bir âyette de hâkimin çoğulu olan hükkâm “*Uhdesinde yargı yetkisi de bulunan yöneticiler*”¹³⁵⁸ anlamında kullanılmıştır. Hâkim olmak için aranan şartlar, müslüman, hür, adâlet sahibi ve âkil-bâliğ olmaktır. Fukahâ, bu şartlara ilâve olarak hâkimlik-kadılık yapacak kişinin, nitelikli hukuk bilgisine ve sağlam vücut tamlığına sahip olmasını, içinde bulunduğu dönemin sosyokültürel şartlarının farkındalığına varmasını, dışarıdan gelecek baskıya karşın dirençli bir ahlâk ve karaktere sahip olmasını ve dinî görevlerine aykırı davranışlarda bulunmaması gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁵⁹ Bu hususta, üzerinde ihtilâf edilen konulardan birisi kadınların hâkimlik yapıp yapamayacağı meselesidir.

Kadının hâkimlik yapıp yapamayacağı mevzuunda, hâkimlik yapmasını yasaklayan kesin ve bağlayıcı bir nassın bulunmaması, kadının içinde bulunduğu dönemin sosyokültürel şartları ile örf ve adetlerin de etkisiyle farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kadının hâkimliğini kesinlikle onaylamayanlar, devlet başkanlığı ile kıyas etmişler, işlerin kadınlara bırakılmasını kınayan, gaye ve yorumu tartışmalı olan felâh hadisini¹³⁶⁰ gerekçe göstererek, ihtilat halinde bulunmanın fitneye yol açacağını, akıl ve din yönünden eksik oldukları için kadınların şahitliğe bile ehil olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Kadının şahitliğinin geçerli olduğu davalarda hâkim de olabileceğini kabul edenler ise şahitlikle, kadının hâkimliğini kesin olarak onaylayanlar ise fetva verebilmesi ile kıyas etmişlerdir.¹³⁶¹

Hanefiler'e göre, kadın yalnızca şahitlik yapabileceği konularda hâkim olabilir.¹³⁶² Buna göre had ve kısas davaları dışında kadının hâkimliği câizdir. Görgülü, Hanefilerin karşı

¹³⁵⁷ Tâhâ 20/72

¹³⁵⁸ el-Bakara 2/188.

¹³⁵⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 15/186; Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2001), 24/66-67.

¹³⁶⁰ Atar, “Kadı”, 67.

¹³⁶¹ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 203.

¹³⁶² Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7/3; İbnü'l-Hümâm, *Şerh-u Fethi'l-kadîr* (Beyrut : Daru Sadir, 1316/1898), 5/454; Mergînânî, *el-Hidâye*, 5/353.

görüşlere rağmen cesur davranarak kadın lehine hüküm vermelerini yerinde bulmakta, fakat hâkimliğin ceza davalarında sınırlanmasını sorgulamaktadır.¹³⁶³

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre bu makam, tarafsız, soğukkanlı ve titiz olmayı gerektirdiği, sorumluluğu ağır olduğu ve kadının yaratılışı buna müsait olmadığı için, devlet başkanlığına kıyasla, hâkimlik yapamayacağı kabul edilmektedir. Şâfiîlere göre, hâkimlik yapan kişinin husûmeti olanlar, şahitler ve fukahâdan olanların erkekleri ile oturması gerekmektedir. Fakat erkeklerin fitne unsuru olan kadından endişe duyması sebebiyle, kadınların erkeklerle aynı mecliste oturmasının yasak olmasına binâen, kadının hâkimlik yapması uygun değildir. Hanbelîler de benzer görüşte olup hâkimlik için ek olarak, akıl ve anlayışın tekemmülü ve kıvrak zekâ gerektiği, kadınların ise akıl ve anlayışının az ve eksik olduğunu ve bunun âyetle sabit olduğunu belirterek, kadının hâkimlik yapmaya elverişli olmadığını savunmaktadır.¹³⁶⁴

Kadının fetva vermeye ehil olduğunu düşünen Taberî'nin, had ve kıyas davaları dahil her mevzuda hâkimlik yapabileceğini söylediği belirtilmektedir.¹³⁶⁵ İbn Hazm'ın da “*Kadın da kocasının malı konusunda çobandır ve raiyyesinden sorumludur.*”¹³⁶⁶ hadisine dayanarak kadının velâyet sahibi olmasından bahisle hâkimlik yapabileceğini savunduğu ifade edilmektedir.¹³⁶⁷

Mâlikî fakîhi İbn Rüşd'e göre kadının hâkimlik yapamayacağını söyleyenler, hâkimliği devlet başkanlığına, kadını da köleye kıyas etmişlerdir. Çünkü erkeğe göre kadın, köle gibi toplumdaki az saygı görmektedir. Kadının hukuk davalarında hâkimlik yapabileceğini söyleyenler de kadın şahitlik yapabildiği için, hâkimliği de şahitliğe kıyas etmişlerdir. Kadının bütün davalarda hâkimlik yapabileceğini savunanlar ise, anlaşmazlıkları çözebilen kimsenin, kadın-erkek farketmeksizin, hâkimlik yapabileceğini ve -istisna edilen devlet başkanlığı dışında- bütün adlî ve idarî görevleri alabileceğini söylemişlerdir.¹³⁶⁸

---

¹³⁶³ Görgülü, *Kadın ve Siyaset*, 211.

¹³⁶⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/593; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/544; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/92; Ferra, *Ahkâm*, 60; Aydın, “Kadın”, 90.

¹³⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/544.

¹³⁶⁶ Buhârî, “Ahkâm”, 1.

¹³⁶⁷ Aktan, “İslam'a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”, 303; Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, 319-320.

¹³⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/545.

Mâverdî, erkek kadının kavvâmı ve akıl-fikir bakımından kadınlardan üstün olduğu için, kadının hâkim olamayacağını ileri sürmektedir.¹³⁶⁹ İslâm Anayasa Hukuku ve İdare Hukuku alanında çalışma yapan Nebhan'a göre ise kadın velâyet sahibi olmadığından ve yargı velâyeti gerektirdiğinden hâkim olamaz.¹³⁷⁰ Seyyid Sâbık (1915-2000) ise, hâkim olmanın şartlarını mükellef, erkek, adâlet sahibi, görme, duyma ve konuşma yetileri tam olan biri olarak saymakla beraber, felâh hadisini de gerekçe göstererek kadının hâkimliğini kabul etmemektedir.¹³⁷¹

Kadının hâkimlik yapamayacağını savunan fukahâ, devlet başkanlığının kabul edilmeyeceğini ileri sürdükleri delil ve gerekçeleri sunmaktadırlar. Kadının velisi erkek olduğu¹³⁷² ve hâkimlik velâyet gerektirdiği için bu meslek erkeğe hasır. Kadın duygusaldır ve psikolojisi değişikendir. Erkeklerle ihtilat halinde bulunması uygunsuz bir durumdur.¹³⁷³ Yine kadının hâkim olamayacağına dair delil olarak gösterdikleri hadiste¹³⁷⁴ hâkim için 'racül' kelimesi kullanılmaktadır. Fukahânın bazıları da fitne unsurunu sebep göstererek kadının hâkimlik yapamayacağını kabul etmektedir. Kadının hâkimlik yapmasının ihtilattan dolayı fitneye sebep olacağını savunmak, günümüzdeki mahkeme ortamları düşünüldüğünde geçerliliğini yitirecektir.¹³⁷⁵

Kadının hâkimlik yapabileceğini kabul edenler ise “*İnsanlar arasında hükmettiğinizde adâletle hükmedin.*”¹³⁷⁶ âyetini delil göstermektedirler. Bu hükme göre cinsiyet ayırımı yapılmaksızın bütün müslümanlar muhatap kılınmıştır. Koşum, meseleye psikolojik olarak da bakmak gerektiğini, hâkimliğin duygusallığa yer vermeksizin ve hiçbir etki altında kalmadan karar vermeyi gerektirdiğini; buna mukabil kadının da heyecanlı ve hareketli yapısından dolayı bunları sağlayamayacağını dile getirmektedir.¹³⁷⁷ Ona göre, klasik dönemde, Hanefî mezhebinde had ve kısas davaları dışındaki davalarda kadının hâkimliği kabul edilmesine rağmen, hiç kadın hâkime rastlanmaması; içinde bulunulan

¹³⁶⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's- Sultâniye*, 137-138.

¹³⁷⁰ Muhammed Faruk en-Nebhan, *Nizâmu'l-hükmi fi'l-İslam* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 569.

¹³⁷¹ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, 3/396-397.

¹³⁷² en-Nisâ 4/34.

¹³⁷³ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 114-115; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhu Ansiklopedisi*, 4/195.

¹³⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 2; Tirmizî, *Ahkâm*, 1; İbn Mâce, *Ahkâm*, 3;

¹³⁷⁵ Köktaş, *Kadınla İlgili Hadisler*, 251.

¹³⁷⁶ en-Nisâ 4/58.

¹³⁷⁷ Koşum, “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, 72-73.

dönemin sosyo kültürel şartları ve örfünün ne derece etkili olduğunu göstermektedir.¹³⁷⁸ Topaloğlu ise kadının fitratı ve ruhsal yapısının iş hayatı için uygun olmadığını belirtmekle beraber, kadının hâkimliğini yasaklayan veya onaylayan bir delil bulunmadığından ihtiyaç olması halinde ve şartlar elverişli ise kadının hâkimlik yapabileceğini onaylamaktadır.¹³⁷⁹

Son dönem ulemâsından Hamîdullah (1908-2002), Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde pazar yerinde çıkabilecek ihtilâflara karşı hisbe teşkilatında muhtesip -zabıta memuru- olarak görevlendirilen Şifâ bint Abdullah (öl. 20/641 civarı) ve Semrâ bint Nüheyk örneğini “*Hâkimler*” bahsinde vermektedir.¹³⁸⁰ Bu görevde ticari ihtilâflar üzerinde muhakeme yetkisi kullanılması gerektiğinden bahisle Taberî ve Ebû Hanîfe’ye atıfla hangi durumlarda hâkimlik yapabileceği üzerinde durulmaktadır.¹³⁸¹ Karaman da Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde muhtesip olarak görev alan kadınları delil göstererek kadının hâkimliğini kabul etmektedir.¹³⁸² Acar ise, kadınların hâkimlik yapamayacaklarına dair nas bulunmadığı ve eşyada asıl olan mübah olduğundan kadınların hâkimlik yapabileceğini belirtmektedir.¹³⁸³

Hâkimlik meşakkatli bir meslek olduğu için kadını bu ortamdan uzak tutma çabasını, kadını koruyucu bir bakış açısı olarak sunan İslâm hukukçuları şahitlikte de kadının fitne unsuru olması, ihtilat, aklen eksik olması, erkeğin kadından üstün olması gibi benzer gerekçelere dayandırmışlardır. Görgülü gibi düşünen yazarların, ehliyet ve velâyet sahibi bir kadının siyasal haklarını kullanmaktan menedilemeyeceğini söylemeleri ve devletin bütün kademelerinde bulunmaya hakları olduğunu savunmaları, fukahânın kısıtlamadaki amacının kadını korumak için mi, yoksa sosyal hayattaki görünürlüğü azaltmak için mi olduğu sorusunu akla getirmektedir.

4.2. Şahitlik Yapması

Bir olay hakkında bilgi sahibi olan ancak olayın tarafı olmayan kişinin, mahkeme huzurunda veya tarafların karşısında, bildiği gerçekleri aktarmasını ifade eden şahitlik,

---

¹³⁷⁸ Koşum, “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, 74.

¹³⁷⁹ Topaloğlu, *İslam’da Kadın*, 318-321.

¹³⁸⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/ 935; Aksi görüş için bk. Öztürk, “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”, 69; Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 116 ve 144.

¹³⁸¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/935; aksi görüş için bk. Kurtubi, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 13/173-174.

¹³⁸² Karaman, *İslâm’da Kadın ve Aile*, 87; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/179.

¹³⁸³ Acar, “Kur’ân’a Göre Kadın ve Siyaset”, 22.

kadın-erkek eşitliği, sosyal, kültürel ve ekonomik etkenler ile tarihsellik bağlamında, modern yaşama ayak uyduramadığından bahisle eleştirilmiş ve tartışılmıştır. Kadını ezici ve aşağılayıcı bakış açılarının sergilendiği bir konu olmasının yanısıra kadının kimliğinin ve haklarının savunulduğu bir platforma da dönüşmüştür. Bu bölümde şahitliğin tanımı, mahiyeti, dayandığı deliller ile ele alındıktan sonra kadının şahitlik yapıp yapamayacağı hususunda ilk ve son dönem fukahâsının görüş ve değerlendirmelerine yer verilecektir.

Hukukî anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan ispat vasıtalarından biri olan şahitlik, sözlükte “*Müşâhade etmek, kesin haber vermek, bildiğini ikrar etmek*” mânalarına gelmektedir.¹³⁸⁴ İslâm hukukunda şahitlik, doğru sözlü bir kimsenin, bir hakkın veya suçun ispatı için, mahkemede ‘şehadet ederim’ ifadesini kullanarak, olayı haber vermesidir. Şahit doğrulayan, ispat eden kişidir.¹³⁸⁵ Şahitliğin delil olmasının gerekçeleri, insanların ihtiyaçlarına cevap vermek yani hukuki anlaşmazlıkları adâlete uygun bir şekilde çözmek, hakların zayi olmasına engel olmak,¹³⁸⁶ toplum içinde huzur ve sükuneti sağlamak¹³⁸⁷ ve şahitliğin bağlayıcı kabul edilmesidir.¹³⁸⁸ Şahitlik yapmak, hak olmakla birlikte aynı zamanda yükümlülüktür. Mergînânî kişinin şahitliğine ihtiyaç duyulması halinde, şahitlik yapmasının farz olduğu görüşündedir.¹³⁸⁹

Şahitliğin önemine binaen, davet edildiğinde şahitlikten kaçınılmaması,¹³⁹⁰ şahitliğin gizlenmemesi¹³⁹¹ ve şahidin adâlet sahibi kimselerden olması gerektiği,¹³⁹² gerçek dışı beyan verilmemesi¹³⁹³ gibi şahitte bulunması gereken vasıflar âyetlerle zikredilmiştir. Yine Kur’an’da şahitlik, şahitlerin sayısı, şahidin cinsiyeti ve şahitlikte aranan şartlar bakımından; zina suçunun ispatı,¹³⁹⁴ zina iftirası,¹³⁹⁵ vadeli alışveriş,¹³⁹⁶ talak,¹³⁹⁷ vasiyet¹³⁹⁸ konuları altında hükme bağlanmıştır. Sünnette ise şahitliğin şart koşulduğu

¹³⁸⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 3/238.

¹³⁸⁵ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/112; Zühaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 8/301; Mecelle, md.1684.

¹³⁸⁶ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Makâsıdu's-Şer'iati İslâmiyye*, 486.

¹³⁸⁷ Nihat Dalgın, “Kadın ve Erkeğin Şahitliği ile İlgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 24.

¹³⁸⁸ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/168.

¹³⁸⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 5/415; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/980; Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 199.

¹³⁹⁰ el-Bakara 2/282.

¹³⁹¹ el-Bakara 2/283.

¹³⁹² el-Mâide 5/8.

¹³⁹³ en-Nisâ 4/135.

¹³⁹⁴ en-Nisâ 4/15.

¹³⁹⁵ Nûr 24/4-13.

¹³⁹⁶ el-Bakara 2/282.

¹³⁹⁷ et-Talâk 65/2.

¹³⁹⁸ el-Mâide 5/106.

pek çok rivayete rastlanmaktadır.¹³⁹⁹ Örneğin bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.), doğru bilginin esas alındığını, yalan yere yapılan şahitliğin ise büyük günahların en büyüğü olduğunu;¹⁴⁰⁰ başka bir hadiste ise güneş nasıl apaçık görünüyorsa, kesin bilginin de şahitlik için esas alınması gerektiğini bildirirken,¹⁴⁰¹ şahitliğin önemine ve mahiyetine vurgu yapmaktadır.

Şahitliğin geçerli olması için akıl sağlığı yerinde olup bulûğ yaşına erişmiş olması, hür olması, müslüman olması, âdil olması, fasık olmaması, zabt sahibi olması, olay anında görme ve konuşma engelli olmaması, baskı altında bulunmaması, kendisi için bir menfaatinin bulunmaması, fazla hata yapmakla tanınmış olmaması, şahitlik edeceği kişi ile aralarında husûmet bulunmaması gibi şartların bulunması gerekmektedir. Genel olarak şahidin erkek olması şart koşulmakla birlikte, kadının şahit olması ayrı bir muhtevaya sahiptir.¹⁴⁰²

Kadının şahitliği konusunun, kadının şahitlik yapıp yapamayacağı, yapabilirse hangi konularda ve şartlarda şahitlik yapabileceği ile şahitliğinin hukuki değeri gibi hususlar bakımından tartışmalara yol açtığı görülmektedir. İslâm hukukçularının kadın tasavvuru konusunda önemli bir bakış açısı sunması bakımından, kadının şahitliği konusunun irdelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü, yazılı kültürün olmadığı İslâmiyet'in ilk zamanlarında, ispat vasıtası olarak sıkça başvurulmuş şahitlikte, kadının şahitliği meselesi, farklılık ve gerekçeleri nedeniyle günümüzde dahi tartışılmaya devam etmektedir.¹⁴⁰³

Kadının şahitliği ile ilgili fukahânın yaklaşımı, yaşanan zaman ve mekânın gereksinimleri doğrultusunda şekillenmiş ve kadının o zamanki konumu dikkate alınarak hükümler verilmiştir. Kadının şahitliğinin esas alındığı müdâyene âyetinin¹⁴⁰⁴ illet ve hikmetleri konusunda fukahânın farklı fikirler ileri sürmüş olması bunu göstermektedir. İlk dönemde hâkim olan kanaat, Allah'ın erkekleri akıl, anlama, zabt ve temyiz kabiliyeti

¹³⁹⁹ Buhârî, “Ahkâm”,21; Müslim, “Akdiyye”,30; Tirmizî, “Nikâh”,15; İbn Mâce, “Talak”,27.

¹⁴⁰⁰ Buhârî, “Şehadet”,10; “Edeb”, 6; “İstizan”,35; Müslim, “İman”,67; Tirmizî, “Şehâdât”,3.

¹⁴⁰¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/112; Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, 3/390.

¹⁴⁰² Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 7/121-122; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/307-318; Yaşar Yiğit, “İslâm Ceza Hukukunda Kadınların Şahitliği”, *Marife* 1/1 (2001), 80; Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 200.

¹⁴⁰³ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 193.

¹⁴⁰⁴ el-Bakara 2/282.

hususunda kadınlardan daha üstün yaratmış olmasıdır.¹⁴⁰⁵ Kadın ise unutkan ve duygusal, zabt kuvveti olmayan, yani olayları doğru algılayıp sonradan farklı şekilde anlatabilme zafiyeti olan, aklen, dinen eksik, miras payı erkeğin yarısı olan¹⁴⁰⁶, erkeğin eğri kemiğinden yaratılmış, güçsüz ve velâyet bakımından noksan¹⁴⁰⁷ bir varlıktır. Bunun yanında fukahâ, kadının psikolojik ve fizyolojik yapısının, ilgi alanlarının ve yeteneklerinin farklı oluşu gibi gerekçelerle de kadının şahitliği ile ilgili düşüncelerini temellendirmeye çalışmıştır.

Kadının aşırı duygusal olması ve bunun psikolojisini etkilemesi, meselelere hakkı ile vâkıf olamama ve eşya üzerinde velâyetlerinin eksik olması gibi sebepler, erkeklere göre şahitliklerinin kabul edilmeme sebepleri olarak görülmektedir.¹⁴⁰⁸ Yanılan ve unutan bir varlık olarak tanımlanan kadının yanılmasının bilgi eksikliğinden kaynaklanabileceği gibi, heyecanlı tabiatından da doğabileceği kaydedilmektedir. Buna göre kadının anne olması, uzunca düşünmesine fırsat vermeyen çabukluk ve canlılık gerektirdiğinden, kaçınılmaz bir tepkiselliğe yol açmaktadır. Oysaki ihtiyaç anında şahitlik, heyecan ve diğer duygulardan sıyrılarak etraflıca düşünmeyi gerektirdiğinden iki kadının bulunması garanti sağlayıcı bir unsur olmaktadır.¹⁴⁰⁹

Kadının şahitliği meselesi, bir erkek şahit yanında iki kadın şahit bulunması, kadının tek başına şahitliğinin kabulü, erkeklerin olduğu bir durumda kadınların şahitliğinin geçerli olup olamayacağı ve kadının şahitliğinin hiçbir durumda geçerli olmayacağı gibi hususlar üzerinde gerçekleşmektedir. Kadının şahitliği ile ilgili pek çok konuda temel alınan müdâyene âyetinde¹⁴¹⁰ geçen “...şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir...” hükmü, ilk dönem fukahâsı tarafından kadının şahitliğinin kabulünü sağlamaktadır. Bununla birlikte, kadının yanılan ve unutan bir varlık olarak tarif edilmesi ve bu görüşlerini Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kadınların akıl ve din eksiklerinin ne olduğunu sormaları üzerine, kadınların şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı

---

¹⁴⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/221 vd.; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 7/122; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân* 3/389-391.

¹⁴⁰⁶ en-Nisâ 4/11.

¹⁴⁰⁷ Ebû Bekr İbnü'l- Arâbî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/251-256; Mergînânî, *el-Hidâye*, 5/418; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/982-983; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 111-112.

¹⁴⁰⁸ Kadriye Durmuşoğlu, *Dini Gelenekte Ötekileştirilen Kadın* 167; Zühaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/314.

¹⁴⁰⁹ Kutup, *Kadın ve Aile*, 36.

¹⁴¹⁰ el-Bakara 2/282.

olmasını aklın noksanlığı olarak tanımladığı¹⁴¹¹ hadisi ile destekledikleri, aşağıda bahsi geçen hükümlerde de belirleyici rol oynamıştır.

Mâtürîdî, kadının şahitliği meselesine kadını koruyucu bir düşünce sistemi içinde ihtiyatla yaklaşmaktadır. Ona göre, yaşadığı dönem içerisinde kadının evinden çıkıp mahkeme huzuruna gelmesi, mahremiyet ve güvenliği açısından zor durumlarda kalabileceğinden istenen bir durum değildir. Kadınların fitraten unutan ve yanılan bir varlık olması, dinen eksik olması, had ve kısas davalarında şahitliğin gizli kalması esas olduğundan kadın için müşkil durumlar oluşturabileceği ihtimaline karşı, şahitlik vazifesinin erkekte olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen, kadının nikâh ve talâktaki şahitliğinde bir engel bulunmamaktadır.¹⁴¹² Hanefî fukahâsından Mevsîlî (öl. 683/1284) de benzer görüşte olup, kadının şahitlik yapmaya ehil olması âyet ile sabit olduğundan ve erkek gibi görme, gördüğünü zaptetme ve bunu bir başkasına anlatma gücü bulunduğu için şahitlik yapabileceğini, ancak kadınlara has bazı özellikleri nedeniyle sınırlamalar konması gerektiğini söylemektedir. Ona göre, kadın çok fazla unutkan olduğu için, onun bu zâfiyeti, birden fazla kadının şahitliği ile kapatılmaktadır. Had ve kısas gerektiren suçlarda ise kadınların unutkanlığının şüpheye mahal bırakması gerekçesiyle, kadınların şahitliğinin kabul edilmemesi gerektiğini de belirtmektedir.¹⁴¹³

Kadının şahitlik yapabileceğini, fakat unutkanlık özelliğinden dolayı iki kadın şahidin gerekliliğini belirten Râzî'ye göre, kadının fizyolojik yapısı psikolojisinde de etkilidir. Râzî "*Kadınların yapılarında bürûdet ve rutûbetin çok olmasından ötürü unutma kadınların genel karakteri olmuştur. İki kadının birden unutması birinin unutmasından aklen daha uzak bir ihtimaldir. ...*"¹⁴¹⁴ fikrini savunmaktadır. Kadının olumsuz nitelikleri arasında sayılan bu özelliğin tıbbî açıdan izahı gerekli görülmele birlikte, Râzî'nin, unutkanlığı kadının ontolojik bir parçası olarak gördüğü de söylenebilir.¹⁴¹⁵

Muhammed Kutub da iki kadın şahit aranmasını şu şekilde gerekçelendirmektedir:

---

¹⁴¹¹ Buhârî, "Hayz",6; Müslim, "İman",132; Tirmizî, "İman",6; İbn Mâce, "Fiten",19.

¹⁴¹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2/ 239-245; Hülya Terzioğlu, *Mâtürîdî'de Kadın Algısı* (İstanbul: Gökkuşbucağı, 2018), 128-129.

¹⁴¹³ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/140.

¹⁴¹⁴ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 7/122.

¹⁴¹⁵ Şahin, "Râzî Tefsirinde Kadın", 366-382.

“Lehinde ve aleyhinde şahitlik yapacağı şahıs, şahit kadının kıskançlığını celbedecek güzel bir kadın olabilir. Veya tabii içgüdülerini ve analık şefkatini harekete geçiren bir genç olabilir... Kendisinde, bu temayüller bulunan kadının iradeli veya iradesiz olarak yanlış yola sapması mümkündür. Lâkin bir mecliste iki kadın bulunduğu zaman, birisinin gizlediğini diğersinin açığa vurması tabii, bunun aksine olarak sahte ve uydurma bir konuda ikisinin birden ittîfak etmeleri cidden nadir hallerdendir.”¹⁴¹⁶

Kadınların erkeklerle birlikte şahitlik yapabilmeleri ilgili âyetteki¹⁴¹⁷ hükmün, malî konulara tahsis edildiğini söyleyen tâbiîn fakîhlerinden Zührî'nin (öl. 124/742) “*Ne Hz. Peygamber ne de sonraki halifeler döneminde kadınların had suçlarında şahitliği câiz görülmemiştir.*”¹⁴¹⁸ şeklindeki rivayetini esas alan fukahâ, had ve kısas davalarında kadının şahitliğinin geçerli olmayacağını savunmaktadır. Bu görüşün aksini düşünen fukahâdan bazıları ise, “*Had cezalarını şüpheli durumlarda düşürün.*”¹⁴¹⁹ hadisi gereğince şüphe bulunmayan her durumda kadın ve erkeğin birlikte şahitlik yapabileceğini kabul etmektedir.¹⁴²⁰ Hanefilere göre, kadınların had ve kısas davalarındaki şahitlikleri, duygusal olmaları, işleri tespit etmede yetersiz olmaları, unutmama ve gaflet sebebiyle kabul edilmemektedir.¹⁴²¹ Had ve kısas davalarında kadının şahitliğine yer verilmemesinin sebebi, şüpheli durumlarda düşürülmesi istenen ceza davalarının şüpheli delille sabit olamayacağı ve kadınların ontolojik yetersizlikleri olarak görülmektedir.¹⁴²² Atâ b. Ebî Rebâh ve Hammâd b. Ebû Süleyman ise, had ve cinâyet suçlarında erkeklerle birlikte kadınların şahitliğini kabul etmektedir.¹⁴²³ Kadının şahitliği konusunda sınırlar konmasının bir sebebinin de, İslâm hukukunun ukubatta genel mantığının, setretmek, ayıbı örtmek olduğu kanaatindeyiz.

¹⁴¹⁶ Kutub, *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*, 158.

¹⁴¹⁷ el-Bakara 2/282.

¹⁴¹⁸ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/114; Abdurrezzak es-San'ânî, *el-Musannef*, 8/329; Abdullah b. Yûsuf Zeylaî, *Nasbü'r-ıraye li ehadisi'l-Hidaye* (Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1973), 4/79; Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*, 7/510.

¹⁴¹⁹ Tirmizî, “Hudûd”, 2.

¹⁴²⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/231-233.

¹⁴²¹ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/114; Zühaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, 8/314; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/231-233; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6/279.

¹⁴²² Zühaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, 8/155; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/140.

¹⁴²³ Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 259.

Kadının şahitliği meselesinde tartışma konusu olan hususlardan biri de had suçlarından zina suçunun ispatı ve zina iftirasının düzenlendiği âyetlerde¹⁴²⁴ yapılan hitabın kimleri kapsadığı ile ilgilidir. İlgili âyetlerde¹⁴²⁵ geçen, “...dört şahit...” ifadesi, fukahânın çoğunluğu tarafından ‘dört erkek müslüman şahit’ olarak anlaşılmıştır.¹⁴²⁶ Onlar bu görüşlerine âyet metninde geçen ‘sizden/içinizden’ anlamına gelen ‘minküm’ kelimesinin erkeklere işaret eden bir zamir olmasını delil göstermişlerdir. Talâk¹⁴²⁷ ve vasiyet¹⁴²⁸ konuları ile ilgili olarak şahitliğin düzenlendiği âyetlerde de erkeklere hitap olduğu gerekçesiyle kadınların zina suçunun ispatında şahit olamayacağı iddia edilmektedir.¹⁴²⁹ Ancak, Arap dilinin özelliği ve tağlib¹⁴³⁰ kuralı gereği, bir toplulukta bir tane bile erkek olsa müzekker siga ile hitap edileceği bilgisinden hareketle, burada kadın ve erkek topluluğuna birlikte hitap edildiği düşünülmektedir. İlgili âyetlerle¹⁴³¹ ilgili diğer bir husus da kadın ve erkekten istenen yemin sayısının aynı olmasıdır. Bu durum cinsiyet farklılığının esas alınmadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁴³²

Kadının hangi konularda şahitlik yapabileceği ile ilgili bir diğer husus da müdâyene âyeti ile kıyas edilen, kadınların nikâhtaki şahitliği konusu ise, “*Veli ve iki adâletli şahit olmadıkça nikâh olmaz.*”¹⁴³³ hadisi ile hükme bağlanmıştır. İlgili rivayette, şahitlerin cinsiyeti ile ilgili bilgiye rastlanmamasına rağmen, kadının bu konudaki şahitliğinin kabulü ihtilâflara yol açmıştır. Örneğin, Ebû Zübeyr el-Mekkî’den rivayet edilen bir hadiste, kendisine, bir erkek ve bir kadının şahitliğiyle kıyılan bir nikâhın hükmü sorulan Hz. Ömer’in: “*Bu gizli bir nikâh olup, onu câiz görmem...*”¹⁴³⁴ dediği nakledilerek bir kadının şahitliğinin geçerli olmayacağı belirtilmektedir. Zira Hz. Ömer, iki kadınla bir erkeğin tanıklığında kıyılan nikâhı meşrû gördüğüne¹⁴³⁵ göre, onun yukarıdaki

¹⁴²⁴ en-Nisâ 4/15; Nûr 24/4,6,7,8,9,13.

¹⁴²⁵ en-Nisâ 4/15; Nûr 24/4,13.

¹⁴²⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 5/83.

¹⁴²⁷ et-Talâk 65/2.

¹⁴²⁸ el-Mâide 5/106.

¹⁴²⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/159.

¹⁴³⁰ Arap dilinde, erkek ve kadınlara yapılan hitaplarda genelde fiillerin ve zamirlerin eril/müzekker şeklinde çekilmesi hakkında bk. Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kuran’ı Kerim’de Kadın”, *İslâmî Araştırmalar*, 5/4, (1991), 267; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 533.

¹⁴³¹ en-Nûr 24/6,8.

¹⁴³² Sağlam, *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri*, 215.

¹⁴³³ Buhârî, “Şehâdât”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/250, 4/394, 413, 418.

¹⁴³⁴ İmam Mâlik, “Nikâh”, 26; Şâfiî, *el-Ûm*, 5/22.; Serahsî, *Kitâbü’l-Mebsût*, 5/33; bk. Charîf Ayırık, *İslâm Fıkıhında Nikâh Şahitliği* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 59.

¹⁴³⁵ Serahsî, *Kitâbü’l-Mebsût*, 5/33; ayrıca bk. Muhsin Koçak, *Hiz. Ömer ve Fıkıhı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 122-123.

ifadesinden, sözkonusu hadisi, iki erkek veya iki kadın bir erkek şahit bulundurma şeklinde anlamak da mümkündür. Hanefilere göre, nikâhtaki şahitlerin iki erkek veya bir erkek ile iki kadın olması gerekir. Tek kadın şahitle nikâh geçerli olmaz.¹⁴³⁶ Ebû Hanîfe'nin, bulûğ çağına ermiş kadına velisinin iznini almadan nikâh yapmasına cevaz vermesine rağmen, şahitlik konusunda daha ihtiyatlı davranmasının sebebi, yaşadığı sosyokültürel dönem içindeki kadının statüsü ve şahitlik müessesinin yargılama hukukunda büyük önem arz ediyor olmasındandır. İmam Şâfiî'nin, nikâhta her iki şahidin erkek olmasının şart olduğu görüşüne, Zübeyr'den nakledilen rivayet mesned oluşturmaktadır.¹⁴³⁷ Mâlikî ve Hanbelîler de İmam Şâfiî ile aynı görüştedir.¹⁴³⁸

Boşanma durumunda şahitlik meselesine gelince, "...iki kişiyi şahit tutun..."¹⁴³⁹ ifadesinde cinsiyet gözetilmemesine rağmen farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kadının nikâhtaki şahitliğine kıyasla, erkek yanında iki kadının şahitliğini câiz gören¹⁴⁴⁰ fukahâ olduğu gibi; âyetteki hitâbın erkeklere yapıldığından bahisle câiz olmadığını savunan¹⁴⁴¹ da olmuştur. Vasiyetin düzenlendiği âyette¹⁴⁴² de iki şahidin bulunması gerekliliği hükme bağlanmış ancak cinsiyet ayırımına gidilmemiştir. Bu sebeple kadının vasiyette şahitliği, talâk ve zina suçunun ispatında olduğu gibi tağlib kuralı gereği, müzekker siga kullanılsa da kadın cinsini de içine aldığı kabul edilmektedir.

Fukahânın, yanında erkek olmaksızın, kadının tek başına şahitlik yapabileceğini kabul ettiği durumlar¹⁴⁴³ sınırlı olmakla birlikte bu durum, kadının şahitliğinin genel kabul gördüğünü de göstermektedir. Erkeklerin ekseriyetle göremeyeceği, bilemeyeceği, bekâret, evlilik, doğum, hayız, süt emzirme, elbise altında kalan ayıplar ve kadınlara ait hastalıklar gibi, sadece kadınların muttali olabileceği meselelerde tek başına şahitliği, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimlerine göre makbûldür.¹⁴⁴⁴ Hanefilere göre kadın akıl ve din bakımından noksan kabul edildiği için, erkeklerin muttali olamayacağı doğum ve hayız

¹⁴³⁶ Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/33; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/7; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/61.

¹⁴³⁷ Şâfiî, *el-Üm*, 5/22; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/7.

¹⁴³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/550; İbn Kudame, *el-Muğnî*, 7/8; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/314;

¹⁴³⁹ et-Talâk 65/2.

¹⁴⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/231; Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 5/33; Gazzâlî, *el-Vasût fi'l-Mezheb*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Daru's-Selâm, 1997), 7/365-366.

¹⁴⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* 18/159.

¹⁴⁴² el-Mâide 5/106.

¹⁴⁴³ Buhârî, "Şehâdât", 14.; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/315-316.

¹⁴⁴⁴ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 10/161; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/316.

gibi konularda tek başına şahit olabilir.¹⁴⁴⁵ Ebû Hanîfe, süt emme ve doğum anında çocuğun ağlamasına erkekler de muttali olabileceği için istisna ederek, kadınlara mahsus diğer durumların öğrenilmesi halinde tek kadının şahitliğini câiz görmüştür. İki veya üç kadının şahit olmasını tedbir için uygun görmektedir. Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed ise miras için, doğum anında çocuğun ağlamasını erkeklerin âdeten orada olmadıkları için duyamayacaklarını söylemektedir.¹⁴⁴⁶ Hanefilerin, kadınların özel konularda tek başına şahitliğini kabul etmelerinin delili, “*Erkeklerin muttali olmadığı konularda kadınların tanıklığı câizdir.*”¹⁴⁴⁷ rivayetidir. Kadının tek başına şahitliğine örnek teşkil etmesi açısından İbn Ömer’den nakledilen rivayette, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) süt emme meselesinde kimlerin şahitlik yapabileceği sorulduğunda, “*Adam ya da kadın.*” veya “*Bir adam bir de kadın.*” buyurduğu bilinmektedir.¹⁴⁴⁸ Yine bir kadının evli çifti emzirdiğini belirtmesi üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v.), başka şahit aramaksızın, evli çiftin ayrılmaları gerektiğini söylediği ve eşlerin ayrıldığını belirten hadiste¹⁴⁴⁹ görüldüğü gibi, kadının tek başına şahitliği ile hüküm verilmiştir.¹⁴⁵⁰ Hz. Ali’nin de bir çocuğun sağ doğup doğmadığı meselesinde ebenin tek başına şahitliğine izin verdiği rivayet olunmuştur. Oysaki Ebû Hanîfe’ye göre, çocuğun ses çıkarıp çıkarmadığı doğumdan sonra olacağından buna erkek de şahit olabilir. Bu sebeple ebenin tek başına şahitliği yeterli görülmemektedir.¹⁴⁵¹ Kanaatimizce, gerek Hz. Peygamber (s.a.v.), gerekse sahâbe tarafından kadının tek başına şahitliğinin kabul edildiği durumlar, günümüz şartlarında jinekolog, radyolog, hemşirelik gibi mesleklerin erkekler tarafından da tercih edilmesinden dolayı geçerliliğini kaybetmiş görünmekte ve yoruma ihtiyaç duymaktadır.

Kadının şahitliği meselesinde ilk dönem fukahâsının verdiği hükümlerin halen belirleyici etken olup olmadığını anlamak için, son dönem İslâm hukukçularının meseleye hangi perspektiften baktığı tespit edilerek mesele değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Son dönem fukahâsı, ilk dönemden farklı olarak kadının şahitliği konusunda değişimi esas almış ve meseleyi sosyokültürel çerçevede değerlendirmeyi tercih etmiştir.

¹⁴⁴⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/231; Serahsî, *Kitâbü'l-Mebsût*, 16/142.

¹⁴⁴⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/140-141; Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/315-316.

¹⁴⁴⁷ San'ânî, *el-Musannef*, 8/333; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4/80.

¹⁴⁴⁸ Rûdânî, *Cem 'ul-Fevâid min Câmi'ü'l-Usûl ve Mecma'iz-Zevâid*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 2/375.

¹⁴⁴⁹ Buhârî, “Şehâdât”, 14; San'ânî, *el-Musannef*, 8/336.

¹⁴⁵⁰ Buhârî, “İlim”, 26, “Şehâdât”, 14; Ebû Dâvûd. “Akdiye”, 18; Tirmizî, “Radâ ”, 4; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkûn*, 1/131.

¹⁴⁵¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/161.

Meseleyi, kadın-erkek eşitliği ve insan hakları bağlamında ele alanlar da olmuştur. Müdâyene âyeti esas alınarak, ilk dönemden itibaren illet olarak ileri sürülen kadının ahlâkî ve aklî melekelerinin zayıf olması, unutkan ve gaflet halinde olması, zabt kuvvetinin azlığı gibi sebeplerin halen geçerliliğini koruması İslâm hukukçuları tarafından eleştirilmektedir. Çünkü bu illetler o dönemin Arap toplumundaki kadının statüsü, ticarî ve sosyal hayatın içinde bulunmayışı ve okur-yazar oranının çok düşük olması gözönüne alınarak ileri sürülmüştür.¹⁴⁵² Son dönem fukahâsı genel olarak, fıkıh usulünde yerleşik kural olan “*Hüküm illeti ile birlikte bulunur; illet varsa hüküm vardır, illet yoksa hüküm yoktur.*” gereğince illet, ticari tecrübe, unutkanlık veya kültür düzeyinin düşük olması gibi hangi sebebe dayanırsa dayansın, bu hususlar ortadan kalkınca buna bağlı olan hükmün de değişeceğini savunmaktadır.¹⁴⁵³

Müdâyene âyetinin vadeli borçlar hakkında problem çıkması durumunda yol gösterme amaçlı düzenlendiğini, “...yanılırsa hatırlatsın...” ifadesi ihtimal içerdiği için tavsiye bildiren bir âyet olduğunu kabul eden İslâm hukukçularına göre,¹⁴⁵⁴ ikinci kadın şahit ihtiyaten bulunmaktadır. Âyetteki düzenlemenin amacı, hakkın kaybını önlemek¹⁴⁵⁵ olduğundan, kadının şahitliği konusunda genel ve bağlayıcı bir hüküm ifade etmemektedir. Şâyet öyle olsaydı âyette¹⁴⁵⁶ düzenlenen kazf cezasında erkek için dört kere şahadet yerine kadın için sekiz kere şahadette bulunmasının istenmesi gerekirdi. Hüküm verirken, nasların maksatları ile dikkate alınması ve yanlış uygulamalara yol açmaması için lafızların zahirine bakarak amel edilmemesi gerektiği; kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı olduğunu iddia etmenin Kur’an’a karşı bir duruş olduğu da belirtilmektedir.¹⁴⁵⁷ Müdâyene âyetindeki şahitliğin, şifahi olduğunu belirten Karaman’a göre, akit yazılı hale gelmesi ile bu özellik ortadan kalkacağından, şahitlikte cinsiyet ayrımına da gerek kalmayacaktır.¹⁴⁵⁸

---

¹⁴⁵² Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l Hadis*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 5/319-320; İlhami Güler, “Kur’an’da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri” *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 301.

¹⁴⁵³ Abdulvehhâb Hallâf, *İlmü Usulî'l-Fıkh* (Kahire: Daru'l-Hadîs, 2003), 73; Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 150.

¹⁴⁵⁴ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, “Kadın Konusunda Kur’âna’ Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar* 10/4 (1997), 263.

¹⁴⁵⁵ Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kuran’ı Kerim’de Kadın”, 266-267; Musa Carullah, *Hatun*, haz. Mehmet Görmez (Ankara: Kitâbiyât, 2001), 114; Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 166.

¹⁴⁵⁶ Nûr 24/6-9.

¹⁴⁵⁷ Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kuran’ı Kerim’de Kadın”, 266-267.

¹⁴⁵⁸ Hayrettin Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslâmî Araştırmalar* 5/4 (1991), 287.

Son dönem müfessirlerden Elmalılı, kadının şahitliği meselesine gelenekselci bir düşünce yapısıyla yaklaşmakta ve şahitlikte önemli olanın akılda iyi tutmak ve unutmamak olduğunu söylemektedir. Kadınların çoğunluğunun, erkeklere göre zabt kuvveti noksandır ve unutma olasılığı fazladır. Bu görüşünü teyid etmek için gerekçeler sunan müfessir, kadının hassas bir varlık olduğunu, aşırı duygusallığının hafızasını etkilediğini ve buna itimad edilemeyeceğini söylemektedir. Ona göre muamelât ve müdâyenât -ticarî işlemler ve borçlanmalar- gibi dış işlerle erkekler ilgilenmeli, kadın meşgul edilmemelidir. Ayrıca müfessir, kadının hicab ve hayâ duygusunun erkeklere nispetle fazla olmasından dolayı ona şahitlik yükünü yüklemenin kadını zarara uğratacağını ve rahatsız edeceğini belirtmektedir. Genel olarak müfessir, kadının fitratı ve hukuku noktasında erkeklerin muttali olabileceği işlerde kadının şahitlik yapmasının uygun olmadığını, erkek bulunmayıp da kadının şahitliğine başvurulması gereken noktada da tek değil iki kadının şahitliğinin geçerli olabileceğini, sadece kadının muttali olabileceği yerlerde ise tek kadının şahitliğine başvurulabileceğini kabul etmektedir. Müfessirin açıklamalarından kadının şahitliğini onaylamadığı ve bu durumun kadının erkekleşmesine sebep olacağından ona zulüm olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır.¹⁴⁵⁹ Kadını toplumsal hayattan soyutlayan Yazır ve diğer İslâm âlimlerinin, toplumu ilgilendiren son derece önemli konularda kadının şahitliğini bile kabul etmemeleri, on dört asırlık Kur'an yorumunun bir erkek yorumu olması şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁴⁶⁰

Son dönemde, ceza davalarında kadının şahitlik yapamaması ile ilgili olarak, Kur'an'da net bir açıklama olmadığı ve hadislerde de mutlaka erkek şahit bulunması gerektiğine dair bir rivayete rastlanmadığı ifade edilmekte,¹⁴⁶¹ kadının şahitliği meselesi adâlet ve hakkaniyet bağlamında değerlendirilmektedir. Buna göre, erkeklere şahitlik yapma hakkı tanınıp kadınlara tanınmamanın, hem keyfi bir tasarruf olup kadınlar aleyhine temel bir insan hakkını ihlal suçu oluşturduğu, hem de birçok davanın hakkaniyet ölçüsünde sonuçlanmasına engel olma neticesinde birçok insanın hakkının zayi olmasına hukuken göz yumulduğu düşünülmektedir.¹⁴⁶²

İsrâilî rivayetlerin, kadının şahitliği konusunda etkili olduğunu düşünen İsmail Acar, Yahudi ceza hukuku ve medeni hukukunda kadının şahitliğinin geçersiz olması ve hatta

---

¹⁴⁵⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/981-984.

¹⁴⁶⁰ Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerimde Kadın", 255.

¹⁴⁶¹ İsmail Acar, "İslam Ceza Hukukunda Kadının Şahitliği", *İslamiyât* 3/2 (2000), 83.

¹⁴⁶² Dalgın, "Kadın ve Erkeğin Şahitliği", 32.

kadınların, bu konuda köleler, kumarbazlar, tefeciler, çocuklar, sağır ve dilsizler ile mahkeme önünde eşit tutulması durumu ile bu düşüncesini delillendirmektedir.¹⁴⁶³ Berktaş da, Antik Yunanistan’da kadının şahitliği ile ilgili olarak, Atina’da özgür kadınların dahi mahkemede şahitlik yapma hakkının bulunmadığını; mahkeme dışında yemin etmeleri durumunda bunu erkeğin duyması ve mahkemeye getirmesinin “*dolaylı kanıt*” sayılabileceğini, aksi takdirde ettikleri yeminin de hükümsüz olacağını söylemiştir. Berktaş’a göre,

*“Kur’an’da iki kadının tanıklığının bir erkeğinkinin yerini tutabilmesi gerçekten bir ilerleme sayılabilir. Burada ilginç olan, her iki geleneğin de bu kısıtlamanın gerekçesi olarak aynı bahaneye -kadının sözde daha duygusal olmasının algılama yeteneğini ve akıl yürütme yetisini azaltması-başvurmasıdır.”*¹⁴⁶⁴

İki kadın şahidin gerekliliği hakkında, kadının ticarî işlerde pasif ve deneyimsiz olması, psikolojik durumundan dolayı yetersizliği ve unutkan olması gibi ileri sürülen gerekçeleri yeterli bulmayan Sarmış, örneğin, hamamda gerçekleşen cinâyette, oradaki kadınların şahitliği kabul edilse de, katile kısas değil diyet cezası verilmesini¹⁴⁶⁵ ve “*Kadın muhayyilesinin realiteyi değiştirici olan hassası yüzündendir ki kadın daha vesveseli ve kuruntuludur.*”¹⁴⁶⁶ düşüncelerini komik yorumlar olarak görmektedir. Âyetin tarihsel olduğunu iddia edenlere de günümüzde dünyanın birçok yerinde kadına bakışın ve yapılanın olumsuz olduğu kadar ataerkil olduğunun herkes tarafından bilindiğini belirterek karşı çıkmaktadır.¹⁴⁶⁷

Müdâyene âyetini farklı bir bakış açısıyla yorumlayan Çeker’e göre ise, burada erkek istisna edilmiştir. Buna göre illet için erkeğin istisna edileceği bir vasıf bulmak gerekecektir. Unutma/yanılma hükmün illeti değil, hikmeti olmaya müsaittir. Unutma/yanılma da kültür seviyesi de kadın için olduğu kadar erkek için de sözkonusu olan bir durumdur. Hükümlerde illet, munzabıt -sınırları belli olma vasıf- olmalıdır. Unutma/yanılma ve sosyokültürel şartlar böyle bir vasıf olmadığı için, kadın ile ilgili

---

¹⁴⁶³ Acar, “İslam Ceza Hukukunda Kadının Şahitliği”, 81-85; Hakkı Şah Yasdıman, “Kadının İslâm Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi-Hıristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (2005/1), 77.

¹⁴⁶⁴ Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 89.

¹⁴⁶⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, 8/123.

¹⁴⁶⁶ Ogun, *Yeni Kadın*, 78.

¹⁴⁶⁷ Sarmış, *Rivâyet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*, 147.

hükümler de genel olarak halden hale, çevreden çevreye, kişiden kişiye değişebileceğinden, aslında illet kadının kendisidir denilebilir.¹⁴⁶⁸

Kur'an'da kadınlığın erkeklikten daha az değerli veya şerefli olduğuna dair hiçbir âyet bulunmadığını söyleyen Atay, sadece mâli ve ticârî işlemlerde iki kadının bir erkeğe eşit şahit tutulmasını, kadının kadınlığından değil, unutmaya ihtimalinden olduğunu söylemektedir. Hüküm unutkanlık üzerine kurulduğuna ve unutkanlık da insanî bir nitelik olarak kadın ve erkeği bağladığına göre unutkan iki erkeğin, bir erkeğe denk olarak şahit tutulabileceğini de eklemektedir. Özel durumda olan bir hüküm, hangi cinsten daha fazla bulunma ihtimali olursa onun zikredileceğini ve öteki cinse de şâmil olacağını, burada kadınların mâli işlerde tecrübelerinin daha az veya hiç olmamasından dolayı, erkeğe göre daha çok yanılma ihtimali olduğundan kadının esas alındığı fakat erkeğin de aynı hükme tabi tutulduğu ifade edilmektedir. Atay şahitlik meselesinde kadının sesinin haramlığına da değinmekte, kadınların erkeklerle konuşurken, doğal ses tonlarıyla konuşmaları ve erkeklerin akıllarını ve kalplerini çecelecek şekilde cazibeli konuşmamakla emrolduklarını belirtmektedir. Unutkanlık gibi sese dair hükümden kadın öne çıkartılsa da erkek cinsinin de aynı hükme tabi olduğu savunulmaktadır.¹⁴⁶⁹

Son dönem âlimlerinden Sibâî (1915-1964) de, kadının şahitliği meselesindeki ayırımın ehliyet meselesi değil; hükümleri koyarken hadiselerin tesbiti meselesi olduğunu ve muhakemede ihtiyaten önem gösterilmesi gereken bir konu olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁷⁰

Kadının şahitliği meselesinin temelini oluşturan, unutmaya eyleminin ontolojik veya tarihsel olduğunu sorgulayan Fidan, ontolojik olduğunu söyleyenlerin hükümün ilâhî olduğu ve değiştirilemeyeceğini,¹⁴⁷¹ tarihsel olduğunu söyleyenlerin hükümün o dönemin kadınlarını kapsadığından zamâna bağlı olarak değişebileceğini düşündüklerini¹⁴⁷² belirtmektedir. Fidan'a göre, bu konuda kadınlar da suçludur ve kadının unutkan olması probleminin temelinde, kadının kendi tarihsel sürecine müdahale edip edemediği gerçeği yatmaktadır. Şâyet kadın kendi payına düşen kısmında tarihe müdahale edemiyorsa, hâlâ unutkanıdır. Çünkü unutmak sadece zihinsel ve psikolojik bir durum olmadığı gibi,

---

¹⁴⁶⁸ Orhan Çeker, "Kadının Şahitliği Üzerine", *Marife* 1/1 (2000), 243-245.

¹⁴⁶⁹ Atay, *Kur'âna Göre Araştırmalar I-III*, 26.

¹⁴⁷⁰ Mustafa Sibâî, *İslâma ve Garblılara göre Kadın*, çev. İhsan Toksarı (İstanbul: Nidâ Yayınevi, 1969), 28.

¹⁴⁷¹ Karslı, *Kur'ân Yorumlarında Kadın*, 223-235.

¹⁴⁷² Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 95; Hüseyin Hatemî, *İlahi Hikmet'te Kadın* (İstanbul: Milenyum Yayınları), 2013, 57-58; Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'ân-ı Kerimde Kadın", 254-255.

cereyan eden olaylara ve tarihe karşı ilgisiz davranmayı ve çaba göstermemeyi de kapsamaktadır. Bu sebeple unutkanlığı, ‘farkındalık’ olarak niteledikten sonra “*Tarihsel, siyasî, dini, ekonomik, entelektüel bilincin gelişmişlik derecesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan bir ontolojik-tarihsel durum*”¹⁴⁷³ olarak tanımlamaktadır.

Tucker, kadınların başkaları ile ilgili şahitliklerinde huzursuz olduklarını, bunun sebebinin kadınları kamusal alana davet etmeye dair isteksizlik veya kadınların aklı yetersizliklerine dair kökleşmiş inancın sebep olup olmadığı noktasında bilinmezlik olduğunu söylemektedir. Bu konuda farklı görüşleri olan fukahânın, hukuk öznesi olan kadın meselesine sadece hukukî olarak bakmadığını; ahlâkî ve/veya antropolojik özellikleri bağlamında da ele aldığını dile getirmektedir. Kadınların eş ve anne olmalarından dolayı, temel görevlerinin ev içinde gerçekleştiği varsayımının, evlilik ile ilgili düzenlemeler, miras ve şahitlik gibi ayrımcı uygulamalara zemin hazırladığı ve bu bakış açısının kadının özerkliği meselesine kadınları hukukî sistemde yer aldığı ve alabileceği roller bakımından “*Derin bir müphemlik damgası*” vurduğu da ifade edilmektedir.¹⁴⁷⁴

Kadının şahitliği meselesinde zaman ve şartların değiştiği,¹⁴⁷⁵ bu sebeple Arap örf ve adetlerine ve İsrâilî rivayetlere dayanan hükümlerin geçerliliğini yitirdiği savunulmakla birlikte, asıl değişenin kadın olduğu göz ardı edilmektedir. Şahitlik yapabilmenin şartlarına genel anlamda hâiz olan kadının unutkanlıkve tesir altında kalma özelliğinin müdâyene âyeti dışındaki hususlara da uygulanması ve bunun halen geçerliliğini koruyor olması, asıl illetin unutkanlık değil, kadın olduğu gerçeğine götürmektedir.

Son birkaç yüzyıla kadar -özellikle batıda- bu konunun gündeme gelmemesinde, kadınlara tanınan hak ve statünün dünyanın çoğu yerinde hemen hemen aynı olması ve kadınların şahitlik hakkı ile ilgili bir rahatsızlık duymamaları sebep olmuştur. Kaldı ki, şahitlik haddi zatında ağır bir yükümlülük olup, erkeklerin bile istekli olmadığı bir konuda, kadın-erkek eşitliği ilkesi adı altında kadına böyle bir yükü yüklemek büyük haksızlıktır. Bu meselede koruyucu bir bakış açısı sergilendiği de görülmektedir. Bu sebeple kadının şahitliği konusu hukuk-adalet dengesi, maslahat ve mefsedet ekseninde

---

¹⁴⁷³ Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, 34-37.

¹⁴⁷⁴ Tucker, *İslam Hukuku'nda Kadın*, 217, 248.

¹⁴⁷⁵ Mecelle, m.39, “*Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz.*”

değerlendirilmelidir. Bir olaya şahit olma ve bunu hâkim ya da taraflar önünde itiraf etmenin zorluğunun gözardı edilerek, kadın hakkının çiğnendiği ve kadının erkekten aşağı görüldüğü iddiaları ile bu meşakkatli göreve talip olmakta ısrar edilmesi anlamsız bulunmaktadır.

5. ULUSLARARASI HASMANE MÜNASEBETLER HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Kadının askerlik mesleğini yapması, meşrû sınırlar sağlandığı ve savaşmadığı müddetçe mümkün görülmektedir. Ancak olağanüstü hâl ve seferberlik durumları farklılık arz etmektedir. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden İmam Muhammed, bu durumlarda kadının kocasının iznini almadan savaşmasını câiz görmüştür.¹⁴⁷⁶ Buna göre sözkonusu durumlar ilan edilmeden kadın savaşa katılırsa, kocasından izin alması zorunludur. Çünkü kocanın hakkına uyması farz-ı ayn, savaşmak ise farz-ı kifâyedir.¹⁴⁷⁷ Zühaylî de kadının kocasının izni olmadan savaşamayacağını, düşman İslâm topraklarına hücum ederse, savaşmanın farz-ı ayn olmasından dolayı savaşabileceğini söylemektedir.¹⁴⁷⁸ Bu konuda yasaklayıcı bir tutuma sebep olan şey, kadının ihtilat ve tesettür kurallarına riâyet etmesini zorlaştırma ihtimalidir.¹⁴⁷⁹ Bir görüşe göre de sadece kocanın izni kadının fiilen savaşa katılması için yeterli değildir, devlet başkanının da izni gerekli görülmektedir.¹⁴⁸⁰

Kadınların savaşa katılması hususunda Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Aişe'nin savaşa katılma isteğini reddetmiş, kadının cihadının hac olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸¹ Günümüze kadar ulaşan çeşitli rivayetlerde ise sahâbe kadınlarının bazı savaşlarda birebir çarpıştığı, bazı savaşlarda ise, yaralılara su vermek ve onları tedavi etmek, doyurmak, yaralı ve ölüleri taşımak, askerlerin sökük ve yırtıklarını dikmek amacı ile arka saflarda kamu hizmetinde buldukları görülmektedir.¹⁴⁸²

¹⁴⁷⁶ Zâfir el-Kâsımî, *el-Cihâd fî Hukuku'd-Devliyye el-Âmme fi'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 1982), 365.

¹⁴⁷⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/226; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/297.

¹⁴⁷⁸ Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, 8/180,182.

¹⁴⁷⁹ Faruk Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 123.

¹⁴⁸⁰ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi*, 5/299.

¹⁴⁸¹ Buhârî, Cihad, 62; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 14/94; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 10/73.

¹⁴⁸² Buhârî, "Cihad", 65-68; Müslim, "Cihad",47,135; İbn Mâce, Cihad, 37. Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 14/94; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/999, 1002, 1076; Ayrıca bk. Mustafa Âsım Köksal, *İslâm Tarihi Hz. Muhammed (as.) ve İslâmiyet: Medine devri* (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1981), 3/198 vd.

Hız. Ali'nin orduya vasiyetinde, savaş esnasında askere ve komutanlara söven kadınlara güçleri, nefisleri ve akılları zayıf olduğu gerekçesiyle dokunulmaması gerektiği yer almaktadır.¹⁴⁸³

Kadınlara savaşta katılabileceğini, ama birebir savaşamayacağını kabul eden fukahâ bunu çeşitli gerekçelerle delillendirmeye çalışmıştır. Özellikle genç kadınların, savaşa katılması halinde avret yerlerinin açılıp bunun düşmanı sevindireceği, kadının savaşa katılmasının ordunun zayıf ve güçsüz olduğu izlenimini uyandıracığından bahisle, sadece zaruret hallerinde kadının savaşa iştirak edebileceğini kabul etmişlerdir. Fitne ve fesada mahal vermemek adına genç kadınların yerine yaşlı ve acûze kadınların, ihtiyaç halinde savaşanlara yemek yapmak, su taşımak gibi hizmetlerde bulunabileceği de belirtilmiştir.¹⁴⁸⁴ Nevevî ise kadınların sadece kendi mahremlerini tedavi edebileceğini, başkasını tedavi edecekse, tenine dokunmasının câiz olmadığını, sadece zarûrî yerlere dokunulabileceğini söylemektedir.¹⁴⁸⁵ Beşer, Nevevî'nin bu görüşünü dini konulardaki hassaslığına ve evlenmemiş olmasına bağlamaktadır.¹⁴⁸⁶

Savaş âyetleri¹⁴⁸⁷ umûm ifade ettiği için kadınların da savaşa fiilen katılmaları halinde öldürülebileceğini söyleyen Kurtubî, kadınların savaşta mâlî yardımda bulunmak, erkekleri teşvik etmek gibi büyük etkileri olduğunu; kimi zaman da saçlarını çözerek, kaçmayı önleyici, ayıplayıcı ve aynı zamanda teşvik edici ağıtlar yakarak savaşa çıkmalarının onların öldürülmesini mübah kıldığını belirtmektedir. Fakat köleleştirilmeleri daha kolay olduğu, hemen müslüman oldukları ve ülkelerine kaçmaya çalışmadıkları için esir alınmalarının, daha iyi olduğu da ifade edilmektedir.¹⁴⁸⁸ Topaloğlu, kadının savaşçı olmadığını, ihtiyarın, küçük çocuğun ve kadının savaşta öldürülemeyeceğini bildiren hadislerle¹⁴⁸⁹ desteklemektedir. Hamîdullah'a göre, kadın savaşta fiilen ve fikren görev alıyorsa öldürülebilir.¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸³ Alî b. Ebî Tâlib, *Nehcü'l-Belâğa*, 344.

¹⁴⁸⁴ Serahsî, *Şerhu Kitâbi's-Siyeril-Kebîr* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), 1/129; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/225-226.

¹⁴⁸⁵ Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve şerhi*, 8/654; Savaş sırasında ortaya çıkan yaralanma durumunda mahrem olmayan kadının tedavi edilmesi hakkında bk. Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, 14/94.

¹⁴⁸⁶ Beşer, *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*, 140.

¹⁴⁸⁷ el-Bakara 2/190,191

¹⁴⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/348.

¹⁴⁸⁹ Ebû Dâvud, "Cihâd", 82.

¹⁴⁹⁰ Muhammed Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 280.

Müslüman, âkil-bâliğ, temiz¹⁴⁹¹ olan kadın ve erkeğin savaş esnasında haksız yere öldürülmesi, şehit sayılmalarını gerektirmektedir. Kâsânî, şehitliğin gerçekleşmesi için, erkek olmanın şart olmadığını; kadınların da kıtâl emrine muhatap olduğunu, kıyamet gününde kendilerini öldürenlerle hesaplaşacağını, üzerinde kalan şehitlik emâresi olan kandan dolayı erkekler gibi yıkanmayacağını ve bu emarenin kendileri için şahitlik edeceğini söylemektedir.¹⁴⁹²

Savaşta, “İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akdi”¹⁴⁹³ ile ifade edilen emanın kadınlar tarafından da verilebileceği kabul edilmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) in kızı Zeynep’in ve Ebû Tâlip’in kızı Ümmü Hânî’nin emanının kabul edildiği bilinmektedir. Hz. Aişe’nin bir kadının mü’minlerden birine eman verirse câiz olduğunu bildirmesi¹⁴⁹⁴ de kadınların bu konudaki yetkilerini ortaya koymaktadır. İbn Rüşd, kadının emanı hakkında bir görüşe göre devlet başkanının izni olup olmaması noktasında ihtilâf edildiğini, diğer yandan kadınla erkek arasında fark gözetmeksizin kadının emanını câiz görenler ile kadını noksan olduğundan dolayı emanını câiz görmeyenler olduğunu belirtmektedir. Fakat hangi noktada noksan gördüklerini açıklamamaktadır.¹⁴⁹⁵ Savaş hukuku kendi içinde ayrı bir sistemi gerektirirken, devlet başkanlığı ve diğer idarî görevler başka sistemde yürümektedir. Bu sebeple eman vermenin kadının tüm siyâsî haklara sahip olacağına delil olmadığı kanaatindeyiz.

Savaşma gücüne sahip olan erkeklerin mükellef tutulduğu cizye verme¹⁴⁹⁶ ile kadınların mükellef olmadığı icmâ ile kabul edilmiştir.¹⁴⁹⁷ Savaşta kadınlara ganimet verilip verilmeyeceği meselesi ise ihtilâflıdır. Erkeğin payı kadar olmayıp, verilecek miktarın devlet başkanı tarafından belirlenmesini kabul edenler; kadına ganimetten pay ayrılmayıp az bir şey verileceğini kabul edenler ve ganimetten bir pay verileceğini kabul edenler bulunmaktadır. Fukahânın çoğunluğuna göre, savaşa katılan kadına ganimetten erkek

---

¹⁴⁹¹ Cünüp, hayız veya nifaslı olmamak hakkında bk. Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, 2/322-323; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, 1/608; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi Kadın ve Aile*, 14/113.

¹⁴⁹² Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, 2/323; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi Kadın ve Aile*, 14/114.

¹⁴⁹³ Nebi Bozkurt, “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/75-77.

¹⁴⁹⁴ Ebû Dâvûd, “Cihad”, 155; Serahsî, *Şerhu Kitâbi’s-Siyer’l-Kebîr*, 1/176-177.

¹⁴⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/470-471.

¹⁴⁹⁶ et-Tevbe 9/29.

¹⁴⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/112.

hissesi verilmeyip ‘radh’ denilen bir miktar verilmesi uygundur.¹⁴⁹⁸ İbn Rüşd, İmam Mâlik’in de kadınlara ganimetten pay verilmeyeceğini, sadece ‘radh’¹⁴⁹⁹ verileceği görüşünde olduğunu belirtmiştir. İbn Rüşd’e göre cumhûrun ihtilâfının sebebi, kadın savaşa katıldığında, savaşın seyrine ne derece etki ettiği hakkındadır. Cumhûr, Ümmü Atiyye'nin “*Rasûlullah (s.a.v.) ile savaşlara girerdik, yaralıları tedavi eder ve hastalara bakardık. Bize ganimetten bir şey takdir edilirdi.*”¹⁵⁰⁰ hadisine dayanarak kadının savaşa katılması konusunda ittifak etmelerine rağmen, ganimetten alacağı pay konusunda ihtilâf etmişlerdir. Kadını erkeğe kıyas edenler ganimetten erkek gibi pay alacağını, kadını erkek gibi görmeyenle ise hiç pay almamasını ya da az bir miktar almasını kabul etmişlerdir. Oysaki Hayber savaşında Hz. Peygamber (s.a.v.) kadınlara ganimetten hisse verdiğini söylemiştir.¹⁵⁰¹ İbn Rüşd, bu sebeple rivayete uymanın yerinde olacağını belirtmektedir.¹⁵⁰² Zeydân ise kadının savaşın arka planında veya cephede olmasına göre durumu değerlendirmeye çalışmış ve ilgili hadislere binaen, her iki halde de kadına, erkeğin payına yakın bir miktar verilmesi gerektiğini, bu şekilde kadının hakkının verilmiş olacağını belirtmiştir.¹⁵⁰³

Kutup, meseleye farklı ve yerinde bir açıdan bakarak, kadına cihadın farz kılınma sebebini, biyolojik ve psikolojik olarak savaşacak erkekleri doğurmaya yatkın yapısıyla, onları savaşmaya ve hayata hazırlamaya görevli kılınmasına bağlamaktadır. Savaşta eksilen erkek sayısı ile oluşan boşluğun, nesil üretim merkezi olan kadın ile telafi edilebileceğini söylemektedir.¹⁵⁰⁴ Müellifin sözü yine kadının temel vazifesi olan anneliğe getirirken, diğer ulemânın da kadının savaşa katılmasını hoş karşılamadığı, tesettür, ihtilat ve fitne gibi gerekçelerden daha çok kadını koruyucu bir bakış açısı sergilediği görülmektedir. Kadını koruyucu bakış açısı sergileyen görüşlere katılarak, kadının savaşma hakkı olup olmadığının sorgulanmasının, kadını erkeğe eşitlemeye

¹⁴⁹⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/265; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/392; Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/388 vd.; Zühaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, 8/221.

¹⁴⁹⁹ “*Savaşta hizmeti geçen, fakat savaşmaya ehil sayılmadıkları için ganimette hak sahibi olamayan kadın, çocuk, köle ve gayri müslim gibi kimselere hizmetleri karşılığında verilen bir miktar mal*” hakkında bk. Ahmet Yaman, “Tenfil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40/451.

¹⁵⁰⁰ Müslim, “Cihâd”, 48; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 141.

¹⁵⁰¹ Tirmizî, “Siyer”, 8.

¹⁵⁰² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/480-481.

¹⁵⁰³ Zeydân, *Kadın ve Aile Fıkhi Ansiklopedisi*, 14/394.

¹⁵⁰⁴ Kutup, *Kadın ve Aile*, 33.

alışan bir bakış açısı olduğunu ve kadının fiziki yapısı ile fitratına ters dūřen savaşmanın, kadın için uygun olmadığını söyleyebiliriz.

DEĞERLENDİRME

Fukahâ kendi döneminin hakikat kabul ettiği örf ve âdetlerinin de etkisiyle, meşrû ve mâkul ictihadda bulunmuş ve yaşadıkları dönemin temsilcisi olmuştur. Fukahânın, içinde bulunduğu tarihsel gerçeklik ve toplumsal realiteye göre, kadının fitratı ve psikolojik özelliklerine dair genel kabulün olduğu ve bu minvalde idealize ettikleri kadın portresini çizdikleri görülmektedir. Klasik anlayışın, modern dönemde de -bazı konularda- geçerliliğini kaybetmediği söylenebilir. Klasik dönemde kadın, aklen ve dinen eksik, şehvî duygularının esiri, fitne ve fesada yol açma potansiyeli olan, hilekâr, düzenbaz, yalancı, unutmaya ve yanılmaya müsait, evinden çıkamayan, toplum içine karıştığında töhmet altında bırakan, mal sahibi olduğunda onu kullanacak yetisi olmayan zavallı, âciz bir varlık olarak resmedilirken; günümüzde bu söylemlere de rastlanmakla beraber, kadın-erkek eşitliği söylemlerinin etkisiyle yorumlar ve hükümler yumuşatılmış, ulemâ öznellikten sıyrılarak empati yeteneğini kullanmış, bazı konularda erkeği suçlayarak ve kadını yücelterek ictihadda bulunmuştur. Farklı dönemler arasındaki hükümlerde görülen çelişki, değişim kaynaklıdır. Bu değişim sürecinde ele alınan etkenlerin yanında, bazı konularda kadının 'kendi' olamaması ve öznesi olduğu konularda sessizliği ile katkıda bulunduğu için nesne pozisyonunda kaldığı görülmüştür.

Kadına dair hükümlerde fukahânın yaşadığı dönem esas alınırken, o dönemin kadınının nasıl olduğu da önem arz etmektedir. Kadının iffeti, dindarlığı, sosyal hayattaki konumu, yaşadığı yer ve yüzyıl fukahânın tasavvurunda önemli yer tutmaktadır. Fukahâ hayalî bir varlığı değil, yaşayan ve bir düzene tabi olan kadını ele almaktadır. Kadına dair ictihadda fukahânın mizacı, şahsî tecrübesinin etkisiyle verdiği kararlarda, kadınlara haksızlık yapıldığı inancını da doğrulabilmektedir. Yine de kadınların kendi haklarındaki hükümlerde söz sahibi olması gerektiğini savunan anlayışın çok masum olmadığı düşünülmektedir.

Fukahânın 'insan' ve sosyal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle verdiği hükümlerde, tespit edilen bazı özelliklere de değinmek gerekirse, evlilik ve yolculuğa dair hükümlerde koruyucu, kadının özel hallerinde ibadet yapıp yapamayacağı hakkında empatik, kadının yaratıldığı eğe kemiğinin kalbi saran kemik olduğu düşüncesinde romantik, mescide

gitme ve cemaate katılma, çalışma, eğitim, savaşıma gibi görünür alanlarda tedirgin ve şüpheli olduğu söylenebilir.

İslâm hukukunda hak-yükümlülük dengesi her zaman korunmuştur. Bu dengenin sağlanması veya bozulmasında, cinsiyet temel bir ölçüt değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde yükümlü kılar." âyeti sorumlulukta denge unsurunu en güzel şekilde dile getirmektedir. Cinsiyetin hangi hak-yükümlülük çerçevesinde değerlendirildiği önemlidir. Kadını kadın yapan özellikleri ve farklılıkları ile tanımak ve tanımlamak gereklidir. Kur'an'da yaratılış, hak ve sorumluluklar bağlamında erkekle eşit bir kadın portresi çizilmektedir. Kadın ve erkek arasında görülen farklılıklardan erkek kadar sorumluluk almaması, muaf tutulduğu alanlar ve gerçek misyonunun doğurmak ve annelik olması, kadını aşağı değil ayrıcalıklı kılmaktadır. Duyu kaybı yaşayan bir insanın algılama gücü, akli ve hislerinin yoğunlaşması gibi, kadında eksik olduğu düşünülen şeyler, aslında eksik olan bir parçanın tamamlanması içindir. Dinen eksik görülmesine sebep olan şey -regl-, kadının sağlıklı yaşamasını ve anne olmasını ve bu sebeple ailenin temellendirilmesini, kadının kocasından uzak kalarak bedenen ve ruhen dinlenmesini de sağlamaktadır. Aklen eksik olması ki bu aşağılayıcı bir ifade olmaktan ibarettir. Unutkanlık, şaşkınlık, yanılmak erkekte de görülebilir bir durumdur. Kadının çalışması meselesinde, evde oturmasının daha makbul olduğu görüşü ağırlık kazansa da, ekonomik ihtiyaçları tek başına erkeğin karşılayamadığı zamanların yaşandığının kabulü gerekmektedir. Aslolan kadının bedenen dışarıda olsa da ruhen evinde olmasıdır. Aksi durumun kadın ve aile hayatı için zorluklar getireceği muhakkaktır.

Kadın hakkında kimi zaman sübjektif ve önyargılı yorumlara dayanarak verilen hükümlerin genelgeçer mi olduğu, yoksa ebediyen kadına yaftalanmış ve ötekileştirilmesine mi neden olduğu sorgulanmaktadır. Bunda özellikle klasik dönemden itibaren bazı uygulamaların hiç değişmemesi etkili olmuştur. Son dönemdeki fukahânın kadın konulu hükümler hakkında, sosyokültürel, sosyoekonomik şartların ve ataerkil düşünce yapısının ürünü olduğunu kabul ettiği görülmüştür. Bu sebeple fukahâ, ilgili âyet ve rivayetleri, kadının ontolojik yapısından ayırarak, sosyolojik-psikolojik ve literal anlamda yeniden okuma ve yorumlama gereği duymuş; ilgili hükümlerin sabit olmayıp icthadî olduğu noktasında görüş birliğine varmıştır.

Şahitlik, yolculuk, miras, çalışma gibi konularda kadının unutkan olması, yolculuğun meşakkatli olması, maddî yükümlülüğün olmaması, ihtilat ve fitne gibi gerekçeler ileri sürülse de illetin aslında kadının kendisi olduğu düşünülmektedir. Genel olarak bütün meselelerde böyle olduğu düşünüldüğü için örnekler çoğaltılabilir.

Fukahânın kadın tasavvurunu tespit ve tahlil etmeye çalışırken kullanılan modern dönem kaynaklarında erkeği ve ataerkil düşünce yapısını suçlayan bir bakış açısı sergilendiği; bazı konularda haklılık payı olsa da ataerkilliği oluşturan asıl şeyin, anaerkillik olduğunu düşündürmüştür. Zira erkeği yetiştiren kadındır ve kendi istediği erkek modelini yetiştirmektedir. Ve kadın bilerek veya bilmeyerek erkek tahakkümüne girmeye, boyun eğmeye istekli görünmektedir. Bu sistemdeki erkeğin payı ise, ataerkil bir Arap toplumuna inen İslâm dininde, ictihadî konularda kültürel revizyon sağlanabilirken, kadın konusunda erkek tahakkümünü benimsemenin, birçok müslüman ülkede erkekler tarafından tercih edilen bir anlayış görünümünde olmasıdır.

Günümüzün kadın sorunlarını asırlar önce yaşamış fukahânın görüşleri ile çözmemiz mümkün değildir. O fakîh o dönemdeki sorunu çözecek bir ictihadda bulunmuştur. Bugünün problemleri, geçmişin etkisi göz ardı edilmeksizin, nassa bağlı kalarak, şimdinin imkânları ile yeniden çözüme kavuşturulmalıdır.

Hükümler kendi dönemi içinde tutarlı ve karmaşık görünmese de çalışmamızda konu, dönem gibi belirleyici sınırlamalara gidilmediği için bazı konularda, çelişkili ifadeler kullanılmış olması mümkündür. İslâm hukukunda kadına dair eserler sayıca çok olmakla birlikte, araştırılmayı bekleyen konu ve meselelerin farkına varılmıştır. Bu sebeple güncel hayat ile nassa uygun olarak güncellenmeyi bekleyen meselelerin akademik çalışmalara konu olması ümit edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, Halil İbrahim. “Muhâzât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Acar, Halil İbrahim. “Kur’an’a Göre Kadın ve Siyaset”. *Turkish Studies* 13/26 (2018), 19-41.
- Acar, Halil İbrahim. *İslâm Hukukunda Kadına Yönelik Hükümler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Acar, İsmail. “İslâm Ceza Hukukunda Kadının Şahitliği”. *İslâmiyât* 3/2 (2000), 81-85.
- Adıvar, Abdülhak Adnan. *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.
- Ağırakça, Ahmed. *H. Ömer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Ağırman, Cemal. *Kadının Yaratılışı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaût. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Ahmed Bin Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l İmam Ahmed bin Hanbel*. 6 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Ahmed Bin Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Şerh. Ahmed Muhammed Şakir. 20 Cilt. Mısır: Dârü'l-Maârif, 2. Basım, 1949.
- Ahmed Bin Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned -el-Fethu'r-Rabbânî Tertibi-*. çev. Rıfat Oral. thk. Süleyman Sarı. Konya: Ensar Yayıncılık, 2003.
- Akdemir, Salih. “Tarih Boyunca ve Kuran’ı Kerim’de Kadın”. *İslâmî Araştırmalar* 5/4 (1991), 260-270.
- Akdemir, Salih. “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerimde Kadın”. *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 249-258.
- Akkaya, Nejla. “İslâm Hukuku'nda Kadının Siyasî Hakları”. *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 228-240.
- Aktan, Hamza. “Seferîlik Açısından Kadınlar (Müzakere)”. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 354. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.

- Aktan, Hamza. “Kefâet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/166-168. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Aktan, Hamza. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Aktan, Hamza. “İslâm’a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi”. *Sosyal Hayatta Kadın*. 293-308. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3.Basım, 2005.
- Aktaş, Cihan. “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne”. *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 241-248.
- Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Akyüz, Vecdi. “Seferîlik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti”. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 117-132. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Alî b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Hasen el-Kureşî el-Hâşimî. *Nehcü'l-Belâğa*. haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1972.
- Altınay, Ramazan. “Emevîler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”. *Ekev Akademi Dergisi* 8/21 (2004), 79-100.
- Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar*. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Apak, Âdem. *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Apaydın, Yunus. *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. Ankara: Ay Yayınları, 2017.
- Apaydın, H. Yunus. “Şer 'î Hükümün Tabiatı”. *Modern Çağda Fıkhın Anlam ve İşlevi*, ed. Osman Güman- Ahmet Numan Ünver. 61-75. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Apaydın, H. Yunus. “Tesettür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/538-543. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Apaydın, H. Yunus. “Velâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aras, Mehmet Özgü. *Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammad ve Fıkhî Görüşleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Arsel, İlhan. *Şeriat ve Kadın*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 21. Basım, 2014.
- Arslan, Yasin. “Fransa'nın İlk Kadın İmamı: 'Farklı Bir İslâm Mümkün'”. Erişim 24 Şubat 2022. <https://onedio.com/haber>
- Atar, Fahrettin. “Akîka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/263-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. “Sefer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/294-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Atay, Hüseyin. *Kur'ana Göre Araştırmalar I-III*. Ankara: Atay Yayınevi, 2. Basım. 1997.
- Ateş, Ali Osman. *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an Işığında Soru ve Cevaplarla İslâm*. 3 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Ateş, Süleyman. “İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar”. *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 304-310.
- Ateş, Süleyman. *İslâm'da Güncel Tartışmalar*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2002.
- Atmaca, Veli. *Hadislerde Rukye*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Avcı, Casim. “Hilâfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Aybakan, Bilal. “Şâfiî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydar, Hidâyet. “Kur’an’daki Teşbihlerden ‘Kadınlarınız Sizin Tarlanızdır ...’”. *Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 3 (1998), 52-58.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*. Ankara: Beyan Yayınları, 2012.
- Aydın, M. Akif. “Kadın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/86-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü’l-Kârî şerhi Sahîhu’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Ayrık, Charif. *İslâm Fıkında Nikâh Şahitliği*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Baktır, Mustafa. “İslâm Hukukunda Hidâne”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 259-289.
- Baktır, Mustafa. “İslâm’da Kadının Çalışma Şartları”. *Sosyal Hayatta Kadın*. 122-148. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2005.
- Baloğlu, Adnan Bülent. “Kadın-Merkezli Bir İslâmi Teoloji İnşasına Doğru Mu?”. *İslâmi İlimler Dergisi* 4/1-2 (Bahar-Güz 2009), 45-60.
- Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Hidâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/467-471. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. “Kasâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb Arnaût. 11 Cilt, Kahire: Mektebu'l-İslâmî, 1971.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Beşer, Faruk. *Hanımlara Özel Fetvalar 1*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, ts.
- Beşer, Faruk. "Seferîlik Açısından Kadınlar". *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 337-344. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Beşer, Faruk. *Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Beşer, Faruk. *Hanımlara Özel İlmihal*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Beşer, Faruk. "İslâm Fıkıh Kültüründe Kadın Algısının Analizi". *Türkiye V. Dinî Yayınlar Kongresi*. 105-118. Ankara: Kadın Konulu Dinî Yayınlar Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
- Beşer, Faruk. *Bilgi, Fıkıh ve İctihat*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 3. Basım, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Sünenü'l-kübrâ*, 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, h.1353.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *el-Câmi'li şuabi'l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhamid Hamid. 14 Cilt. Riyad : Mektebetü'r-Rüşd , 2. Basım, 2004.
- Bilgin, Vejdî. *Fakîh ve Toplum*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsîri*. 7 Cilt. İstanbul: İpek Yayın ve Dağıtım, ts.
- Bolay, Süleyman Hayri – Yavuz, Yûsuf Şevki. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Bolelli, Nusrettin. “Fâtıma bint Alâeddin es-Semerkandiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bozkurt, Nebi. “Eman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/75-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu ‘fî. *Edebü’l-Müfred*. çev. A. Fikri Yavuz. 2 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1971.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu ‘fî. *Sahîhu’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru Rûhu’l-Beyân*. 10 Cilt. İstanbul: Mektebetü Eser, 1389/1969.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. *El-Mer’etü beyne tuğyâni’n-nizâmi’l-ğarbî ve letâ’ifi’t-teşrî’i’r-rabbânî*. Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1996.
- Can, Mehmet. *Kaynaklı Şâfiî İlmihâli*. İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1997.
- Canan, İbrahim. *Hız Peygamberin Sünnetinde Terbiye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-1994.
- Canan, İbrahim. “Hz. Zeyneb’in Hane-İ Saadet’teki İş Atölyesi”. *Sosyal Hayatta Kadın*. 113-118. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3.Basım, 2005.
- Carullah, Musa. *Hatun*. haz. Mehmet Görmez. Ankara: Kitâbiyât, 2001.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. çev. Refik Özdek. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1990.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü’l-Kur’an*. nşr. Muhammed Sâdık Kamhâvî, 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Mushaf, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*. 8 Cilt. Medine: Dâru’s-Sirâc, 2010.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Zâdü’l-Meâd*. çev. Şükrü Özen. 6 Cilt. İstanbul: İklim Yayınları, 1988-1990.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İğâsetü’l-lehfân min mesâyidi’ş-şeytan*. thk. Mecdî Fethi Seyyid. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadis, 1991.

- Cevziyye, İbn Kayyim. *Âşıklar (Ravdatu'l-Muhibbîn)*. çev. Feyzullah Demirkıran- Savaş Kocabaş. İstanbul: Şule Yayınları, 2013.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İ'lâmu'l-Muvakkîîn*. çev. Pehlül Düzenli. thk. Muhammed Enes Topgöl. 4 Cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*. çev. Hasan Ege. 7 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınevi, ts.
- Cin, Halil. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 1988.
- Cin, Halil- Akgündüz, Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*. 2 Cilt. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 1993.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbûrî. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*. thk. Es 'ad Temîm. Beyrut : Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye , 2. Basım, 1992.
- Çağrıçı, Mustafa. "Fitne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çakın, Kâmil. "Geleneksel İslâm Kültüründe Kadının Fitne Olarak Algılanması". *Dini Araştırmalar, Kadın özel Sayısı* (2016), 107-130.
- Çalış, Halit. "Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü". *Marife* 5/1. (2005), 205-212.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. 3 Cilt. İstanbul: Mürşid Çantay, 1979.
- Çeker, Orhan. "Bikr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/151. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çeker, Orhan. "Kadının Şahitliği Üzerine". *Marife* 1/1 (2001), 243-245.
- Çeker, Orhan (ed). *Aile Hukuku Kararnâmesi*. Konya: Mehîr Vakfı yayınları, 4. Basım, 2016.
- Çeliker, Hüseyin. "İslâm Hukuku'nda Devlet Başkanlığı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (2008), 251-298.

- Çınar, Rûveyda. *Orta Çağ İslâm Kültüründe Kadın Algısı: "Kitabu'n-Nisa Literatürü"* Örneği. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çiftçi, Muhammed Hüsnü. "Kadının Mahremsiz Sefere Çıkması Hususunda Fıkhî Bir Analiz". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 206-243.
- Çubukçu, Asri. "Âtike Bint Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dağcı, Şamil. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/488-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Dalgın, Nihat. "Kadın ve Erkeğin Şahitliği ile İlgili Naslardaki Düzenlemelerin İslâm Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 7-38.
- Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*. İstanbul. Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2013.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. 4 Cilt. Medine: Şeriketu't-Tabaati'l-Feniyyeti'l-Muttehide, 1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. 2. Cilt. Beyrut: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Demircan, Ali Rıza. *İslâm'a Göre Cinsel Hayat*. İstanbul: Eymen Yayınları, 42. Basım, 1998.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2012.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. "Ahlât-ı Erbaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/24. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *ed-Düstûrî'l-Kurânî ve's-Sünnet'n-Nebeviyye fi Şuûni'l-Hayât*. 2 Cilt. Kahire, y.y., 1966.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru'l Hadîs*. çev. Vahdettin İnce - Mustafa Altınkaya - Ramazan Yıldırım. 7 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2. Basım, 1998.

- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’an-ı Kerim”. Erişim 30 Mart 2020.
<https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Dirik, Mehmet. “İslâm Aile Hukukuna Göre Evlenmede Eşler Arasında Denklik”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 229-262.
- Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn el-Fârûkî. *Hüccetullâhi'l-Bâliga*. çev. Mehmet Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 3.Basım, 2002.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınları, 7. Basım, 1990.
- Döndüren, Hamdi. *Kur’an-ı Kerîm Yüce Meâl ve Tefsiri*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2006.
- Durmuşoğlu, Kadriye. *Dinî Gelenekte Ötekileştirilen Kadın*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Durmuşoğlu, Kadriye. “Üç Kur’an Yorumunda Kadının Ötekiliği”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 621-648.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1997.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*. haz. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar. 9 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988.
- Ebû Şakka, Abdülhalîm. *İslâm Kadın Ansiklopedisi (Tahrîrû'l-Mer'e)*. çev. Şaban Haklı-Fethi Güngör. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 3. Basım, 2007.
- Ebû ya ‘Lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *El-Ahkâmu's-Sultaniyye*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Ebû Hanife*. çev. Osman Keskiöglü. Ankara: Üç Dal Neşriyat, 1966.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *İmam Şâfiî*. çev. Osman Keskiöglü. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1969.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *İslâm Hukukunda Suç ve Ceza*. çev. İbrahim Tüfekçi. 2 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 1994.

- Ebû Zeyd, Nasr Hâmîd. *Dinsel Söylemin Eleştirisi*. çev. Fehmi Ahmet Polat. Ankara: Kitâbiyât, 2002.
- Erdoğan, Mehmet. “Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi”. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 409-421. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. “Seferîlik Şartları (Müzakere)”. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 320-323. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Erkal, Mehmet. “Nisab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ertürk, Mustafa. “Kadının Erkeklerle Namaz Kıldırabileceğine Dair Bir Rivayet ve Referans Değeri”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005), 91-106.
- Eskicioğlu, Osman. “Âmme Velâyeti”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 415-447.
- Eskicioğlu, Osman. “İslâm’da Kadının Yeri”. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 85-120.
- Eskicioğlu, Osman. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Fayda, Mustafa. “Muhammed b. Cerîr Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur’an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Fidan, Hafsa. *Kur’an’da Kadın İmgesi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. çev. Mehmed A. Müftüoğlu. 4 Cilt. İstanbul: Pırlanta Yayınevi, 1981.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Kimyâ-yı Saâdet*. İstanbul: Merve Yayınları, 1981.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *El-Vasût fi'l-Mezheb*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 7 Cilt, Daru's-Selâm, 1997.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Ahiret H.ayati*. çev. Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand Yayınları, ts.
- Gerçik, İbrahim Zeyd. *Kadın, Erkek, Eş, Çocuk İlişki Yönetimi*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Gönenç, Halil Abdülkerim. *el-Mevsuatü'l-fikhiyyeti'l-müyesser*. 2 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Görgülü, Ülfet. *Kadın ve Siyaset*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Güler, İlhami. "Kur'an'da Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Temelleri". *İslâmî Araştırmalar* 10/4 (1997), 296-303.
- Güler, Zekeriya. "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?". *Mehir* (1998), 14-21.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudi ve İslâm Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 9 (2003), 1-48.
- Gürler, Kadir. "Kadının Yöneticiliği Meselesi, Bir Hadisin Okunuşu ve Değerlendirilmesi". *Dinî Araştırmalar* 4/11 (2001), 67-94.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. 4 Cilt. Beyrut : Mektebu'l-Matbûati'l-İslâmiyye ,t.y.
- Halîfât, Sahbân. "Ebü'l-Alâ el-Maarri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/287-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmü Usuli'l-Fıkh*. Kahire: Daru'l-Hadîs, 2003.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdâresi*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 5. Basım, 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1987.
- Harman, Ömer Faruk - Aydın, Mehmet Âkif. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/86-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "Havvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/542-545. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Hatemî, Hüseyin. *İlâhî Hikmet'te Kadın*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 6. Basım, 2013.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. "Kadına Dînin Verdiğini Fazla Bulanlar". *İslâmiyât -Kadın-* 3/2 (2000), 7-13.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmau'z-zevâid menbeu'l-fevâid*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1982.
- Hökelekli, Hayati. "Kıskançlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *Kitâbu'l İkdi'l-Ferîd*, 7 Cilt. Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1956.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Mecmu'atü resâ'il İbn 'Âbidîn, -Neşrü'l-arf fî binâi ba'di'l-ahkâmi ale'l-örf-*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Daru't-Tunisiyye, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Makâsıdu's-şerîati'İslâmiyye -İslâm Hukuk Felsefesi-*. çev. Mehmet Erdoğan- Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2013.
- İbn Battâl El-Kurtubî, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mâce*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 2012.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûu Fetâvâ*. 37. Cilt. Riyad : Metabiu'r-Riyad , 1381-1386.
- İbnü'l- Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerkahû, 1974.
- İbnü'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâî el-Hâtimî. *Tefsir-i Kebir ve Te'vilât*. çev. Vahdettin İnce. 2 Cilt. İstanbul: Kitsan Yayınları, t.y.
- İbnü'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâî el-Hâtimî. *El-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, t.y.
- İbnü'l Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâî el-Hâtimî. *Fütuhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Ahkâmü'n-Nisâ*. çev. Adnan Yayık. Ankara: İ'tisam Yayınları, 2020.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe*. 4 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1328/1910.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*. çev. Naim Erdoğan. 5. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2010.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13. Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî Şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 1300/1883.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethü'l-Bârî Sahîh-i Buhârî Şerhi*, çev. Soner Duman- Mehmet Odabaşı. 15 Cilt. İstanbul: Karınca-Polen Yayınları, 2020.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Metâlibu'l-Âliye fî Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*. tah. Habîburrahmân Azamî. 4 Cilt. Kuveyt: Matbaatü'l-Asriyye, 1973.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Metâlibu'l-Âliye fî Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye*. çev. Âdem Yerinde- Halil İbrahim Kaçar. 5 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2006.
- İbn-i Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ*. 13 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyetü'l-Arabiyye, 1968.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerh-u Fethi'l-kadîr*. 8 Cilt. Beyrut : Daru Sadr , 1316/1898.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984-1988.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah bin Ahmed. *Muğni fî fikhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybani*. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah bin Ahmed. *el-Kâfi fî fikhi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1988.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah bin Ahmed. *el-Muğni alâ Muhtasari'l-Harakî*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah bin Ahmed. *el-Muğni*. thk. Abdullah ibn Abdulmuhsin Turkî - Abdulfetah Muhammed Halv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlimi'l-Kütüb, 1999.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-Ahbâr*. 4 Cilt. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1930.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1990.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 2.Basım, ts.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Kavâid fi'l Fıkhı'l-İslâm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezher, 1971.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*, 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Akîde, 2004.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. *Tabakatü'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. çev. edit. Adnan Demircan. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalim. *Mecmû'u Fetâvâ*. 37 Cilt. Riyad: Metâibu'r-Riyâd, 1382/1962.
- İhvân-ı Safâ. *Resâ'ilü İhvani's-Safâ'*. 4 Cilt. Beyrut; Dâr-u Sâdır, ts.
- İhvân-ı Safâ. *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. ed. Abdullah Kahraman. 3 Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İşcan, M. Zeki. "Bazı İslâm Modernistlerine Göre Kadın Hakları Konusunda Kısmi Bir Değerlendirme". *Ekev Akademi Dergisi* 3/1 (2001), 37-63.
- Kahraman, Abdullah. "İslâm Hukukunda Kadının Hukuki Tasarruf Ehliyeti". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 25-39.
- Kahraman, Abdullah. "Klasik Fıkıh Doktrininde Kadının Namazda İmamlık Yapma Hakkı". *Marife* 8/1 (2008), 167-187.

- Kahraman, Abdullah. “Klasik Fıkıh Literatüründe Kadının Cemaatle İbadeti Konusundaki Yaklaşımlarda Fitne Söyleminin Rolü”. *Marife* 4/2 (2004), 59-80.
- Kahraman, Abdullah. “Müdâylene Âyetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Sivas Cumhûriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2000), 193-224.
- Kallek, Cengiz. “Biat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/120-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kalyoncu, Hamdi. *Erkeğini İlahlaştırın Kadınlar*. İstanbul: Yediveren Yayınları, 2014.
- Kandemir, M. Yaşar. “Esmâ Bint Umeyyâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kandemir, M. Yaşar. “es-Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/145-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kapukaya, Mehmet. “Seferîlikle İlgili Soru ve Cevaplar”. *Din ve Hayat* 2 (2009), 42-44.
- Karadâvî, Yûsuf. *İslâm Hukuku*. çev. Yûsuf Işıcık - Ahmet Yaman. İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Basım, 1999.
- Karadâvî, Yûsuf. *Günümüzde Fetvanın Değişebilirliği*. çev. Mithat Acat- M. Mihdi Acat. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2012.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. *ez-Zahîra*. 14 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. *el-İhkâm*. çev. Yüksel Macit. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Karakuş, Abdülkadir. “Kur'an Perspektifinden Kadın”. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2019), 841-859.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukukunda İctihad*. Ankara: DİB Yayınları, ts.
- Karaman, Hayrettin. “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”. *İslâmî Araştırmalar* 5/4 (1991), 284-291.

- Karaman, Hayreddin. “Cuma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'da Kadın ve Aile*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994.
- Karaman, Hayreddin. “İslâm'da Seferîlik ve Hükümleri -Genel Değerlendirme- “. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 451-458. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Karaman, Hayrettin. “Adâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karaman, Hayreddin vd. *İlmihal -İman ve İbadetler-*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 17. Basım, 2010.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 8. Basım, 2013.
- Karlı, İbrahim H. *Kur'an Yorumlarında Kadın*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiu's-Sanâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1974.
- Kâsımî, Zâfir. *el-Cihâd fî Hukuku'd-Devliyye el-Âmme fî'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1982.
- Kâsımî, Zafir. *Nizamü'l-hükümü fi's-şeriatî ve't-tarihi'l-islâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 6. Basım, 1990.
- Kaşıkcı, Osman. “Radâ““. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kaya, Ali. “İslâm Hukukunda Örfün Kaynaklık Değerinin Sınırları Konusunda Hukuk Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 181-206.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Keleş, Ekrem. “Erkeklerin En Çok Kaybettikleri Sınav”. *Diyanet Aylık Dergi*. Erişim 27 Ekim 2021. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay>.

- Keleş, Ekrem. “Fıkhî Açından Kadının Yolculuğu”. *Din ve Hayat Dergisi* 2 (2019), 46-49.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri. “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”. *İslâmi Araştırmalar* 10/4 (1997), 259-270.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Kitâbiyât, 2. Basım, 2004.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık, 1969.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1981.
- Kitab-ı Mukaddes. Erişim 05 Aralık 2021. <https://www.kitabimukaddes.com>
- Koçak, Muhsin. *Hz. Ömer ve Fıkhu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Toplumumuzda Kadını Çalışmaya İten Sebepler ve Bunun Sonuçları”. *Sosyal Hayatta Kadın*. 315-325. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2005.
- Koşum, Adnan. “İslâm Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2003), 63-75.
- Köksal, Mustafa Âsım. *İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâmiyet: Medine Devri*. 11 Cilt. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1981.
- Köktaş, Yavuz. *Kadınla İlgili Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Köse, Saffet. “Aile Hukuku”. *İslâm Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 281-370. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Köse, Saffet. “İslâm Hukukuna Göre Evlenmede Velâyet”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 101-116.
- Köse, Saffet. “Kavvâm-İtaat İlişkisi Bağlamında Karı-Koca Münasebetlerine Bakış-Nisa (4), 34 Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 85-121.
- Kur’ân Yolu. Erişim 28 Mart 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1966-1967.
- Kutsal Kitap. 24 Ocak 2022. <https://www.die-bibel.de>
- Kutub, Muhammed. *İslâm'ın Etrafındaki Şüpheler*. çev. Ali Özek. İstanbul: Çağaloğlu Yayınları, 1969.
- Kutup, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'an*. çev. Salih Uçan - Vahdettin İnce. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980.
- Kutup, Seyyid. *Kadın ve Aile*. çev. Halit Yılmaz. İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1994.
- Küçük, Raşit. "Abâdile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/7. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdulkaki. Kahire, yy.ts.
- Mahmutoğlu, Yakup. "Namazlarda Kadının İmametî". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 283-302.
- Martı, Huriye. "Kadın Konusunda Rasûlullah'a Nisbet Edilen Uydurma Hadisler". *Mehir Üç Aylık İlmî ve Ak Âdemik Bülten* 2 (1998), 31-35.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu - Kemal Sandıkçı. ed. Yûsuf Şevki Yavuz. 18 Cilt. İstanbul: Ensar, 2. Basım, 2019.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmu's-Sultâniye*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1994.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Yüce Hedefler Kitabı (Edebü'd-dünya ve 'd-dîn)*. çev. Bergamalı Ahmed Cevdet Efendi. haz. Yaşar Çalışkan. İstanbul: Büyüyen Ay, 2012.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleyman b. Ahmed. *El-İnsâf fî ma 'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmami'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1986.

- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*. thk. Naim Eşref Nur Ahmed. 8 Cilt. Karachi: İdâretü'l- Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, h.1417.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l- Mübtedî*. çev. Ahmed Meylânî. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Mevdûdî. *İslâm'da Hükûmet*. çev. Ali Genceli. Ankara: Hilâl Yayınları, ts.
- Mevdûdî. *Tefhimü'l- Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 5. Basım, 2012.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr (el-Muhtar li'l-Fetva)*. çev. Celâl Yeniçeri. İstanbul: Şamil Yayınevi, 3. Basım, 2012.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*. 4 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmudiyye, ts.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhu Üzerine*. çev. Fehmi Baldaş. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2014.
- Muhsin, Amine Vedûd. *Kur'an ve Kadın*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2000.
- Muhammed Abduh, b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî - Reşîd Rıza, Muhammed, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-hâkim müştahir bi ism-i Tefsiri'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire: Darü'l-Menâr, 1954.
- Muhammed Abduh, b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî - Reşîd Rıza, Muhammed. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-hâkim –Tefsîrü'l Menâr-*. çev. Harun Ünal vd. 14 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- Muhammed Abdürraûf Münâvî, Zeynüddîn el-Haddâdî. *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağir*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Marife, 2. Basım, 1972.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. çev. Ahmed Davudoğlu. 9 Cilt. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1975.

- Nebhân, Muhammed Fâruk. *Nizâmu'l-hükmi fi'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2.Basım, 1988.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Neşr. Şuayb el-Arnâvût. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Mısıryye, 1964.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû'Şerhu Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut, Dârü'l-Fikr, ts.
- Ongun, Cemil Sena. *Yeni Kadın*. İstanbul: Vakıt, 1936.
- Öğüt, Salim. "Hacerülesved". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/433-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öğüt, Salim. "İztibâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öğüt, Salim. "Mahrem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Öğüt, Salim. "Sa'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öğüt, Salim. "Tavaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öktem, Niyazi. *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*. İstanbul: Der Yayınları, 2. Basım, 1985.
- Özcan, Nuri - Uzun, Mustafa İsmet. "Cenaze Salâsı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/358-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Zeki. *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.
- Özdeş, Talip. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Özek, Ali. "Kur'an'da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler". *Sosyal Hayatta Kadın*. 21-68. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2005.

- Öztürk, Mustafa. “Klasik Tefsir Kaynaklarında Kadın İmgesi”. *Türkiye 5. Dinî Yayınlar Kongresi*. 45-91. Ankara: Kadın Konulu Dinî Yayınlar Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
- Öztürk, Mustafa. “Kur’an’da Karı-Koca Hakları”. *Kur’an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları-Tartışmalı İlmi Toplantı*. 221-267. İstanbul: Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-XV, 2014.
- Öztürk, Mustafa. *Câhiliyeden İslâmiyet’e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5.Basım, 2016.
- Pekcan, Ali. *Klasik Usûl Düşüncesinde İcmâ Doktrini*. Konya: Yediveren, 2009.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredât Elfâzı’l-Kur’an*. çev. Yûsuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *et-Tefsîrû’l-kebîr –Mefâtihu’l gayb-*. 30 Cilt, Kahire: Matbaatu’l-Behiyyeti’l-Mısıriyye, 1938.
- Rûdânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman. *Cem’ul-fevâid min câmi’l-usûl ve mecma’iz-zevâid*. çev. Naim Erdoğan. 5 Cilt, İstanbul: İz Yayıncılık, ts.
- Sâbık, Seyyid. *Fıkhu’s-sünne*, 3 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, 1971.
- Sağlam, Hadi. *Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği*. İstanbul: Ensar, 2013.
- Sarmış, İbrahim. *Şûra’dan Saltanata, Teokrasiye ve Lâisizme “Yönetim”*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Sarmış, İbrahim. *Rivayet Kültürü ve Olumsuz Kadın Algısı*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- San’ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmam el-Mütevekkil-Alellah İsmâîl. *Sübülû’s-selâm şerhu bülûği’l-merâm min edilleti’l-ahkâm*. 4 Cilt. Kahire: Dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1960.
- San’ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ el-Himyerî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman Azam. 11. Cilt. Beyrut: Mektebü’l-İslâmiyye, 1970-1972.
- Savaş, Rıza. *Emeviler Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2001.
- Savaş, Rıza. *Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Kadın*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Kitâbü'l-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 1980.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Şerhu's-Siyeril-Kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed. *Fıkhü'l-Hilafe ve Tetavvuruhâ*. Kahire: Heyetü'l-Misriyyetü'l-Amme, 1989.
- Sibâî, Mustafa. *İslâm'a ve Garblılara Göre Kadın*. çev. İhsan Toksarı. İstanbul: Nidâ Yayınevi, 1969.
- Sibâî, Mustafa. *el-Mer'e beyne'l-fikhi ve'l-kânûn*, Riyâd: Dârü'l-Varrâk, 7. Basım, 1999.
- Sünen-ü Ebî Dâvûd, 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1997.
- Sübkî, Mahmud Muhammed Hattab. *el-Menhel'il-Azbü'l-Mevrud Şerhu Süneni İmam Ebî Dâvûd*. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1974.
- Sülemî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleyman. *Kadınların Edepleri -Kitâbü Edebi'n-Nisâ'-*. çev. Ebû Mu 'âz Seyfullah Erdoğan. İstanbul: Mercan Kitap, 2013.
- Şaban, Zekiyyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 17. Basım, 2012.
- Şa'bân, Muhammed İsmâil. *Usûlü'l-fikhi'l-müeyesser*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2008.
- Şafak, Ali. *Mezheblerarası Mukâyeseli İslâm Ceza Hukuku*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Şafak, Ali. "Fısk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*, 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 1973.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *İhtilâfu'l-Hadîs*. thk. Amir Ahmet Haydar. Beyrut: Müessesetü'l Kütübi's-Sakafiyye, 1985.
- Şahin, Leyla. "Râzî Tefsirinde Kadın Konulu Yorumlara Analitik Bir Bakış". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/27 (2016), 366-382.

- Şahin, Osman. “Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükümü”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 359-387.
- Şankitî, Muhammed b. el-Muhtar. *Siyaset Fıkhı*. çev. İsmail Yaşa, Halil Kendir. İstanbul: Mâna Yayınları, 2009.
- Şefkatli Tuksal, Hidâyet. *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto, 4.Basım, 2012.
- Şen, Cemalettin. “Fıkıh Psikolojisi Bağlamında Müctehid Psikolojisinin Nasların Fıkhi Yorumuna Etkisi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2017), 81-97.
- Şener, Mehmet. “Cenâze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/354-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şener, Mehmet. “İ’tikâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/457-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şener, Mehmet. “İslâm Hukukunda Velâyet I” *D.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 203-221.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr*. 5 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1964.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî. *Neylü'l-evtâr şerhi Münteka'l-ahbâr min hadis-i seyyidi'l-ahyâr*. 8 Cilt. Kahire : Matbaatu Mustafa'l-Babi'l-Halebi , 1971.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San ‘ânî el-Yemenî. *Neylü'l-Evtâr min Esrâri Müntekâ'l-Ahbâr*. thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak. 16 Cilt. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1434/2013.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *Kitâbü'l-Kesb*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2005.
- Şimşek, M. Sait. *Yaratılış Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 9. Basım, 2008.

- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmam eş-Şâfiî*. 3. Cilt. Beyrut: Dârü'l- ma'rife, 2003.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabi, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 30 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 3. Basım, 1968.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zehra Neccar. 4 Cilt. Beyrut; Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 70. Basım, 2013.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Güncel Türkçe Sözlük". Erişim 03 Mart 2022. <https://sozluk.gov.tr>
- Tehânevî, Zafer Ahmed. *İ'lâü's-Sünen -Hadislerle Hanefî Fıkhı-*. çev. İbrahim Tüfekçi. 12 Cilt, İstanbul: Misvak Neşriyat, 2006.
- Terzioğlu, Hülya. *Mâtürîdî'de Kadın Algısı*. İstanbul: Gökkubbe, 2018.
- Timetürk. "Amina Wadud bu kez Cuma namazı kıldırdı-18.10.2008-". Erişim 17 Ekim 2021. <https://www.timeturk.com.tr>
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008.
- Toksarı, Ali. "Hz. Peygamber Devrinde Kadın". *Sosyal Hayatta Kadın*. 80-101. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3.Basım, 2005.
- Topaloğlu, Bekir. *İslâm'da Kadın*. İstanbul: Ensar, 21.Basım, 2013.
- Topçu Brestrich, Emel. "Kadın Lider Olunca". *İslâmiyât* 3/2 (2000), 161-174.
- Truçi, Betim. *İhvân-ı Safâ'nın Ahlâk Anlayışı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Turan, Sebahattin. *Kur'an'da İtaat Kavramı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006

- Türcan, Talip. “Şûra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/230-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tucker, Judith E. *İslâm Hukuku’nda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*. çev. Zeynep Esra Koca. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.
- Tuğ, Salih. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Üdeh, Abdülkâdir. *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*. çev. Âkif Nuri. İstanbul: İhya Yayınları, 1976.
- Üdeh, Abdülkadir. *Mukayeseli İslâm Hukuku ve Beşerî Hukuk*. çev. Ruhi Özcan, Ali Şafak. 4 Cilt, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
- Üdeh, Abdülkâdir. *Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*. çev. Ali Şafak. 2 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Ünal, İsmail Hakkı. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Ünal Özkorkut, Nevin. “İslâm Ceza Hukukunda Kadın”. *AÜHFD* 56/2 (2007), 83-95.
- Vecdî, Muhammed Ferîd. *Müslüman Kadını*. çev. Mehmet Âkif. İstanbul: Sinan Yayınevi, 1972.
- Vehbi, Mehmed. *Ahkâm-ı Kur’aniyye*. İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1341/1925.
- Wensinck, Arent Jan. *Miftahu künûzi's-sünne*. Çev: Muhammed Fuâd Abdülbâki. Lahor, 1971.
- Yaman, Ahmet. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Yaman, Ahmet. “Fıkıh-Ahlâk İlişkisi İslâm Amelî Ahlâkının İlke ve Uygulamaları Çerçevesinde Bir Giriş”. *Usûl İslâm Araştırmaları* 9 (2008), 87-118.
- Yaman, Ahmet. “Tenfil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yaman, Ahmet. “Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim”. *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (2014), 7-21.
- Yaran, Rahmi. “Bevl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/11. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Yasdıman Demirdöven, Necla. “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’ İle İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İmamlarının Anlayışları”. *Ekev Akademi Dergisi* 18/60 (2014), 415-448.
- Yasdıman, Hakkı Şah. “Kadının İslâm Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi-Hıristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/14 (2005), 59-94.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Başlangıçtan Günümüze Cuma Namazı*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*. Ankara: İşaret Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Fitre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Seferîlik Şartları”. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 291-313. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18.05.2002)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Çağdaş Fıkıh Problemleri*. Bursa: Feyiz Yayınları, 2008.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *Kur’an’da Kadın Hak ve Özgürlüğü*. Mudanya: Feyiz Yayınları, 2011.
- Yaylalı, Davut. “Seferîlik Hükümleri”. *Seferîlik ve Hükümleri Sempozyumu*. ed. Fahrettin Atar. 269-270. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1997.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*, 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldırım, Celâl. *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*. 13 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, ts.
- Yiğit, Yaşar. “İslâm Ceza Hukukunda Kadınların Şahitliği”. *Marife* 1/1 (2001), 77-94.
- Yüksel, Nevzat. *Konularına Göre Kur’an-ı Kerim Fihristi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1997.

- Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. çev. Kâmil Miras. 12 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 1975.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü'l-Ûbeykân, 1998.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Çağdaş Yaklaşımla İslâm Hukuku*. çev. Servet Armağan. 3 Cilt. İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.
- Zeydân, Abdülkerîm, *el-Mufasssal -Mezheplere Göre Bütün Yönleriyle Kadın ve Aile Fıkhı Ansiklopedisi-*. ed. Faruk Beşer. 15 Cilt. İstanbul: Asalet Yayınları, 2019.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-riye li ehadi'si'l-Hidaye*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1973.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen. *Tebyinu'l- Hakaik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 7 Cilt. Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye , 2010.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r Raye*. çev. Şükrü Aslan. İstanbul: Anatolia Kitap, 2013.
- Zihni, Mehmed. *Meşâhiru'n-Nisâ*. 2 Cilt. İstanbul : Daru't-Tibaati'l-Amira , 1878.
- Zühaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. ed. Hamdi Arslan. çev. Ahmet Efe vd. 10 Cilt. İstanbul: Risale, 1992.
- Zühaylî, Vehbe. *Tefsiru'l-Münir*. çev. Hamdi Arslan vd. 15 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 2. Basım, 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	VİLDAN		SALİ DUMAN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE		ARAPÇA
Eğitim Durumu	Başlama- Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1988	1995	Balıkesir İmam-Hatip Lisesi
Lisans	1995	2000	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yüksek Lisans	2013	2015	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2016	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama- Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.Bursa Barosu	2002	-	
2.Toman Tekstil	2008	-	
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	<ol style="list-style-type: none"> 1- 29-30 Nisan 2017 Tarihleri Arasında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Sakarya Üniversitesi İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırma Merkezi iş birliği ile Hazırlanan İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı'na dinleyici olarak katılım 2- 25-27 Eylül 2017 Tarihleri Arasında Türkiye Adalet Ak Âdemisi Tarafından Düzenlenen "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" Konulu Uluslararası Sempozyuma Dinleyici Olarak Katılım 3- 21-22 Ekim 2017 tarihleri Arasında İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı Tarafından Hazırlanan III. İslâm Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumuna Dinleyici Olarak Katılım 4- 27-28 Ekim 2018'de, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı'nın düzenlediği, IV. İslâm Hukuku Lisansüstü Öğrenci		

	<p>Sempozyumu'nda, "Kavvâm Sifatının Türk Hukukundaki İzleri" başlıklı tebliğin sunumu gerçekleştirildi.</p> <p>5- 7-8 Mart 2020'de, Uluslararası Dünya Kadın Kongresi, Ankara/ Türkiye'de, "Kadının Kimliği Bağlamında, Soyadı Sorunsalının Analizi" başlıklı tebliğin sunumu gerçekleştirildi</p> <p>6- 23-24 Ekim 2020'de, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı'nın düzenlediği, VI. İslâm Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu'nda, "İslâm Aile Hukuku ve Türk Aile Hukuku'na Göre, Boşanma İddetinde, Hamileliğin Süreye Etkisinin Değerlendirilmesi", başlıklı tebliğin sunumu gerçekleştirildi.</p>
Yayımlar:	<p>Sali Duman, Vildan. "İSLÂM VE TÜRK (TMK) AİLE HUKUKUNDA İDDETİN HAMİLELİK İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8 / 2 (Aralık 2021): 697-723. https://doi.org/10.46353/k7auifd.991535</p>
Diğer:	
İletişim (e-posta):	
Tarih:	
İmza:	
Adı-Soyadı: Vildan Sali Duman	